

Tekijänoikeudet yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa

Yliopistollinen väitöskirja, joka Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi Helsingin yliopiston päärakennuksen auditoriassa XII perjantaina 3. päivänä maaliskuuta 2006 klo 12.00.

With an English summary

Pirjo Kontkanen, OTL, VT

ISBN 952-91-9647-4 (nid.)
ISBN 952-10-2825-4 (PDF, verkko)

Yliopistopaino 2006

Esipuhe

Kirjoituksessa ei ole tarkasteltu lainsäädännön ja lainvalmistelun muutoksia 17.12.2005 jälkeen. Tämä seikka on syytä ottaa huomioon erityisesti tarkasteltaessa hallituksen esitystä 259/2004, esitys laiksi oikeudesta korkeakoulussa tehtäviin keksintöihin sekä laiksi oikeudesta työntekijän tekemiin keksintöihin annetun lain muuttamisesta.

Suuri kiitos siitä, että tämä väitöskirja on syntynyt, kuuluu ohjaajalleni professori Niklas Bruunille, joka neuvoi minut tämän mielenkiintoisen aiheen pariin. Ilman hänen laaja-alaista tietämystään ja valmiuttaan neuvoa ja käydä läpi tekstiä, ei työ olisi valmistunut. Hänen ohjauksestaan osallistuin pohjoismaisiin tutkijatapaamisiin, joissa sain arvokasta tietoa ja kontakteja ja lisäksi osallistuin hänen johdollaan Suomen Akatemian rahoittamaan immateriaalioikeusprojektiin. Niklas Bruun suostui myös toimimaan kustoksena väitöstilaisuudessa.

Työn loppuunsaattamisesta kiitos kuuluu esitarkastajilleni oikeusneuvos Pirkko-Liisa Haarmannille ja professori Olli Mäenpäälle. Pirkko-Liisa Haarmannin laaja-alainen tietämys tekijänoikeudesta auttoi olennaisesti parantamaan tekstiä ja tekemään tekstistä ymmärrettävämmän. Olli Mäenpään kommentit autoivat olennaisesti ymmärtämään paremmin perusoikeuksiin liittyviä tulkintatilanteita ja parantamaan tekstin perusoikeusosioita. Olli Mäenpää ja Pirkko-Liisa Haarmann lupautuivat myös vastaväittäjiksi.

Olen kirjoittanut väitöskirjani työskennellen samalla lakimiehenä Helsingin yliopiston Kehittämisosaston Tutkimusasiat-yksikössä. Työ suuressa kansainvälisessä yliopistossa on kiireistä, mutta koska aiheeni liittyy osittain työtehtäviini, olen voinut kirjoituksessa hyödyntää työssä saamaani käytännön tietoa. Vaikka täysipäiväinen työ tarkoittaa, että väitöskirjaa voi kirjoittaa vain sivutoimisesti, uskon, että työni on kuitenkin auttanut väitöskirjan käytännönläheisten jaksujen kirjoittamisessa. Haluan kiittää työkavereitani innostavasta työyhteisöstä.

Lopuksi haluan esittää kiitokset kirjan valmistumisesta perheelleni, Terhille, Terolle ja Hannulle, jotka ovat olleet tärkein tukeni. Kirjan haluan omistaa lapsilleni Terhille ja Terolle, jotka ovat tärkein asia elämässäni.

Espoossa, 17.12.2005

SISÄLLYS

Lähteet	VI
1 Tutkimuksen tausta ja tavoitteet	1
1.1 Tutkimuksen tarkastelutapa	3
1.2 Tarkastelun rajauksia	5
2 Tutkimuksen säädöspohja ja muu lähdeaineisto	8
2.1 Oikeusjärjestelmä hierarkisena systeeminä	9
2.2 Periaatteet ja säännöt	10
2.3 Perusoikeudet	12
2.3.1 Perusoikeudet yksilön ja yhteisön oikeutena	13
2.3.2 Perusoikeudet yksilöiden välisissä suhteissa	16
2.3.3 Perusoikeudet keskenään tasavertaisina mutta toistensa kanssa ristiriitaisina oikeuksina	17
2.3.4 Euroopan unionin perusoikeuskirja	20
2.4 EU-oikeus	22
2.5 Kansainväliset sopimukset	23
2.6 Ihmisoikeussopimukset	26
2.6.1 Ihmisoikeudet suhteessa perusoikeuksiin ja EU-oikeuteen	28
2.7 Tieteen harjoittamisen eettinen ohjaus	33
2.8 Oikeuskäytäntö ja tekijänoikeusneuvoston lausunnot	34
2.9 Oikeuskirjallisuus ja muut kirjalliset lähteet	35
3 Yliopisto tarkasteluympäristönä	36
3.1 Humboldttilaisesta yliopistosta nykypäivän yhteistyötä korostavaan yliopistoon	36
3.2 Yhteistyö ympäröivän yhteiskunnan kanssa ja siihen liittyviä ongelmia yliopistotutkimuksen ja –opetuksen yhteydessä	39
3.3 Tieteen vapaus yliopistotoiminnassa	42
3.3.1 Suomalainen yliopisto nykypäivänä ja tieteen vapaus	45
3.3.2 Tieteen vapaus yksilön ja yhteisön oikeutena	48
3.3.3 Tieteen vapaus tutkimuksessa	50
3.3.4 Tieteen vapaus opetuksessa	54
3.3.5 Tutkimuksen ja opetuksen ykseys	55
3.3.6 Tieteen vapaus ja immateriaalioikeudet	57

II

4 Tekijänoikeudesta	59
4.1 Privilegeistä henkisen työn tulosten yksinoikeuteen	59
4.2 Tekijänoikeus nykypäivänä	61
4.3 Tekijänoikeus suhteessa perus- ja ihmisoikeuksiin	64
4.4 Kansainvälisten sopimusten ja direktiivien merkityksestä	67
4.5 Tekijänoikeuslain mukaisista oikeuksista	70
4.5.1 Suojan kohde	71
4.5.2 Tekijä	71
4.5.3 Tekijänoikeudellinen suoja	72
4.5.4 Lähioikeuksista	75
4.5.5 Muita tekijän oikeuksiin liittyviä näkökohtia	76
4.6 Tietokokoelmia koskeva sääntely	76
4.6.1 Kokoomateos ja teossuoja saava tietokanta	77
4.6.2 Tietokantojen ja luetteloiden lähioikeussuoja	78
4.6.3 Tietokantadirektiivin mukainen tietokantasuoja	79
4.6.4 Moraaliset oikeudet ja tietokanta	82
4.7 Tekijänoikeuden rajoituksia	83
5 Tekijänoikeus, tutkimus ja opetus	85
5.1 Tutkimuksen ja opetuksen ongelmakenttä	86
5.2 Teknisestä kehityksestä ja teknisistä suojatoimenpiteistä	88
5.2.1 Teknisiä suojatoimenpiteitä koskevat säännökset	89
5.2.2 Teknisiä suojatoimenpiteitä koskevien säännösten soveltaminen yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa	91
5.3 Tekijän määräysvalta ja siihen liittyvät ongelmat yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa	96
5.3.1 Tekijän oikeuksiin liittyvä määräysvalta yliopiston perustoiminnan yhteydessä tieteen vapauden näkökulmasta	98
5.3.2 Määräysvalta yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä tieteen vapauden näkökulmasta	99
5.3.2.1 Miten tekijän määräysvalta ja siihen liittyvät ongelmat näkyvät käytännössä	103
5.3.3 Määräysvallan siirtäminen oikeuksista sopimalla ja sopimiseen liittyviä ongelmia	108
5.4 Miten tekijän määräysvaltaa ja oikeuksia on rajoitettu tekijänoikeuslaissa	112
5.4.1 Tekijän oikeuksien rajoittaminen tutkimuksessa ja	

III

opetuksessa tieteen vapauden näkökulmasta	113
5.4.1.1 Tekijän oikeuksien rajoittaminen yliopiston perustehtävien yhteydessä	113
5.4.1.2 Tekijän oikeuksien rajoittaminen yliopiston perustehtäviä täydentävien tehtävien yhteydessä	116
5.4.2 Sopimuslissenssiin perustuvat käyttöoikeudet	118
5.4.2.1 Tutkimusta ja opetusta koskeva 14 §	118
5.4.2.1.2 Tekijänoikeuslain 14 §:n 1 ja 4 momentin soveltaminen käytännössä	120
5.4.2.2 Valokopiointia koskeva 13 §	126
5.4.2.3 Sopimuslissenssijärjestelmästä	127
5.4.3 Yksityinen käyttö ja tekijänoikeuslain 12 §	131
5.4.3.1 Yksityiskäyttö ja tutkimus	133
5.4.3.2 Yksityiskäyttö ja opetus	136
5.4.4 Teoksiin viittaaminen ja tekijänoikeuslain 22 §	137
5.4.4.1 Teoksiin viittaaminen ja muuttuva työskentely-ympäristö	141
5.4.4.2 Teoksiin viittaaminen yliopistotoiminnan näkökulmasta	143
5.4.5 Muita tutkimukseen ja opetukseen liittyviä rajoitussäännöksiä	144
5.4.6 Yliopistotoiminnan julkisuus ja julkisuuteen liittyvät rajoitussäännökset	147
5.4.7 Yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa tapahtuneet muutokset ja muutosten merkitys tekijän oikeuksia ja oikeuksien rajoittamista arvioitaessa	153
5.4.7.1 Muuttuva opetus	153
5.4.7.1.1 Yliopiston ja opettajan oikeudet ja velvollisuudet verkko-opetuksessa	154
5.4.7.1.2 Muuttuva opetusympäristö ja sen merkitys oikeuksia arvioitaessa	157
5.4.7.1.3 Käyttöoikeus yliopiston ulkopuolella tehtyyn, opetuksessa käytettävään aineistoon	159
5.4.7.2 Muuttuva tutkimus	160
5.4.7.2.1 Oikeudet tietokantaan	162
5.4.7.2.2 Oikeudet tietokannassa oleviin tietoihin	171
5.4.7.2.3 Miten määritellä oikeudet yliopistotutkimuksessa	

IV

syntyvään tietokantaan	172
5.4.7.2.4 Oikeudet yliopistoyhteisön ulkopuolella tehtyihin tietokantoihin	177
6 Tekijän oikeuksien rajoittaminen työsuhteen perusteella	178
6.1 Lähtökohtana työntekijän oikeudet	178
6.2 Työnantajan oikeuksista	179
6.3 Tekijänoikeuslain 40 b §	180
6.4 Yliopiston oikeudet työntelijänä tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä	183
6.4.1 Miten yliopiston sekä tutkijan ja opettajan asemaa ja oikeuksia työsuhteessa tulisi arvioida	185
6.4.2 Työsuhteeseen liittyvän käyttöoikeuden laajuudesta	190
6.4.3 Yhteen veto työsuhtetekijänoikeudesta tutkimuksessa ja opetuksessa	194
7 Tekijän oikeus saada korvaus, kun tekijän oikeuksia rajoitetaan tai oikeudet siirtyvät työnantajalle	199
7.1 Miten oikeus korvaukseen tulisi määritellä yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa tehdyn aineiston osalta	200
7.2 Tekijän oikeus korvaukseen ja tekniset suojatoimenpiteet	207
7.3 Tekijän oikeus korvaukseen, kun yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa käytetään yliopistoyhteisön ulkopuolella tehtyjä aineistoja	208
7.5 Miten määritellä yliopiston sekä tutkijoiden ja opettajien oikeus korvaukseen kun yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa valmistettua aineistoa hyödynnetään kaupallisesti liiketoiminnassa	209
7.5.1 Yliopisto-osaamisen kaupalliseen hyödyntämiseen liittyviä ongelmia	216
7.5.2 Tietokoneohjelmiin liittyvä kehitys esimerkkinä kahdesta erilaisesta tavasta hyödyntää yliopisto-osaamista ja hyödyntämiseen liittyvistä ongelmista	221
8 Miten tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttöön liittyviä ongelmia on pyritty ratkaisemaan käytännössä	226
8.1 Verkko-opetuksen mallisopimukset	226
8.2 Avoimen käytön edistäminen	228
8.2.1 Creative Commons –lisensointi	228
8.2.2 Open Access -julkaiseminen	230
8.2.3 Avoimen käytön yleinen soveltuvuus	233

9 Johtopäätöksiä	235
9.1 Miten yliopistotoiminta ja yhteiskunta ovat muuttuneet ja miten muutokset näkyvät yliopistotutkimuksen ja –opetuksen tekijänoikeuksia tarkasteltaessa	235
9.2 Miten yliopistotutkimusta ja –opetusta koskevia säännöksiä pitäisi täsmentää	238
9.3 Tekijöiden vapaaehtoisuuteen ja sopimukseen perustuvat tavat määritellä oikeuksia yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa	241
9.4 Miten tekijänoikeuksien hallintaa ja käyttämistä yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa voisi parantaa	242
Summary	245
1 Introduction	245
2 Regulative templates for the research	246
3 Copyright within university research and teaching	247
4 Compensation for transfer of rights and exploitation of copyrights	249
5 Conclusions	250

LÄHTEET

Aarnio Aulis: Laintulkinnan teoria. Juva 1989.

Alestalo Marja: Yliopisto tulosnormien kahleissa. Yliopisto uusiksi!, toim. Matti Wiberg. Tampere 1995.

Alexy Robert: A Theory of Constitutional Rights. Translated by Julian Rivers. New York 2002.

Andersen Mads Bryde: Universitetsforskning og immaterialrettigheder i Danmark. Nordiskt Immateriellt Rättsskydd (NIR) 4/2000.

Armstrong John A: Trends in Global Science and Technology and What They Mean for Intellectual Property Systems. In Global Dimensions of Intellectual Property Rights in Science and Technology. s.192-207. Washington D.C. 1993.

Barton John H: Adapting the Intellectual Property System to New Technologies. In Global Dimensions of Intellectual Property Rights in Science and Technology s.256-283. Washington D.C. 1993.

Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Science and Humanities. Verkko-osoite 5.8.2004 <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>.

Bernhardt Rudolf: The Convention and Domestic Law. The European System for the Protection of Human Rights, edited by R. St. J. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold. 1993 Netherlands.

Bernitz Ulf: Arbetstagares upphovsrätt Nytt svenskt rättsavgörande om militärmusiker en milstolpe i rättsutvecklingen. Festkrift til Mogens Koltvedgaard. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. København 2003.

Berry R. Stephen: Full and open access to scientific information: an academic's view. Learned Publishing Vol. 12 No. 1 January 2000, s.37-42.

Bleckmann Albert: Staatsrecht II – Die Grundrechte. 3., um die Besonderen Grundrechtslehren erweiterte Auflage. Bonn-München 1989.

Brett Hugh: The Patent System - What Future Role in the Creation of Wealth. Readings in Intellectual Property, A Selection of Articles from EIPR and Ent.L.R, Editors Alison Firth, Shelley Lane, Yvonne Smyth. London 1998.

Bruun Niklas: Uppfinnarrätt i anställningsförhållande. Juridiska föreningens i Finland publikationsserie N:o 49. Jyväskylä 1982.

Bruun Niklas: Beställningsforskning i högskola: en avtalsrättslig studie 1985. Forskningsrapporter från Svenska Handelshögskolan 14. Helsingfors 1985.

Bruun Niklas: Tilaustutkimus ja sen ehdot korkeakouluissa. Teoksessa Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka, (toim.) Mäkelä Klaus. Helsinki 1987.

Bruun Niklas: Tilaustutkimuksen ehdot ja ongelmat. Teoksessa Tiede ja etiikka, (toim.) Paavo Löppönen, Pirjo H. Mäkelä ja Keijo Paunio. Juva 1991.

Bruun Niklas - Kilpeläinen Karla - Mansala Marja-Leena: Työsuhde ja oikeus keksintöön. Helsinki 1992.

Bruun Niklas: Upphovsrätt i anställning – nuläge och utvecklingstendenser. Vennebog til Mogens Koktvedgaard. Stockholm 1993.

Bruun Niklas - Mäenpää Olli - Tuori Kaarlo: Virkamiesten oikeusasema. Keuruu 1995.

Bruun Niklas: Högskoleforskning och immaterialrätt. Nordiskt Immateriellt Rättsskydd (NIR) 4/2000.

Bruun Niklas: Vapaa tutkimus ja patentit. Sphinx, Societas Scientiarum Fennica, Finska Vetenskaps-Societeten – Suomen Tiedeseura – The Finnish Society of Sciences and Letters. Årsbok – Vuosikirja – Yearbook 1999-2000. Helsingfors 2000. 2000b.

Budapest Open Access Initiative. Verkko-osoite 5.8.2004 <http://www.soros.org/openaccess/read.shtml>.

Clark Burton R: Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation. Guildford, Surrey Great Britain 1998.

Communication from the Commission: The role of the universities in the Europe of knowledge. Brussels 5.2.2003. COM (2003) 58 final.

Cornish W.R.: Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. London 1999. Sweet & Maxwell Limited.

Currie Jan: Globalization as an Analytical Concept and Local Policy Responses. Universities and Globalization, Critical Perspectives, Editors Jan Currie and Janice Newson. Sage Publications 1998, printed in the United States of America.

David Paul A.: Intellectual Property Institutions and the Panda's Thumb: Patents, Copyrights and Trade Secrets in Economic Theory and History. Global Dimensions of Intellectual Property Rights in Science and Technology. Washington D.C 1993.

Davison Mark J.: The Legal Protection of Databases. Cambridge Studies in Intellectual Property Rights. Cambridge 2003.

DiBona Chris - Ockman Sam - Stone Mark: Introduction to Open Sources: Voices from the Open Source Revolution. 1999. Verkko-osoite 27.7.2004 <http://www.oreilly.com/catalog/opensources/book/intro.html>.

Draho Peter: A Philosophy of Intellectual Property. Ashgate Publishing Limited, Hampshire 1996.

Dreier Thomas: The Role of the ECJ for the Development of Copyright in the European Communities. Article based on presentation given at the annual International Study Days of the Association littéraire et artistique (ALAI) at Neuchâtel, Switzerland, on September 17, 2002. Verkko-osoite 28.10.2002 <http://www.z-a-r.de/ECJ-ALAI/index.htm>.

Drexel Josef: The TRIPs Agreement and the EC: What Comes Next After Joint Competence? IIC Studies, Studies in Industrial Property and Copyright

Law, Volume 18. Winheim, New York, Basel, Cambridge, Tokyo, VCH 1996.

Dworkin Ronald: Taking Rights Seriously. Massachusetts 2001.

Eerola Risto – Mylly Tuoma s– Saarinen Päivi: EU-oikeuden perusteet. Tampereen yliopisto, Julkisoikeuden laitos. Jyväskylä 1997.

EU:n kuudennen puiteohjelman osallistumissäännöt. EUROOPAN PARLAMENTIN JA NEUVOSTON ASETUS (EY)N:o 2321/2002, annettu 16 päivänä joulukuuta 2002, säännöistä, jotka koskevat yritysten, tutkimuskeskusten ja korkeakoulujen osallistumista Euroopan yhteisön kuudennen puiteohjelman (2002 –2006)toteuttamiseen sekä sen tutkimustulosten levittämistä Verkko-osoite 13.7.2004 ftp://ftp.cordis.lu/pub/documents_r5/natdir0000036/s_1890005_20030114_1_44432_6FPL021890fi.pdf

EU:n kuudennen puiteohjelman konsortiosopimusmallit. Verkko-osoite 28.7.2004 http://www.ipr-helpdesk.org/controlador.jsp?seccion=documentos&cuerpo=seccionador&cod_nodo_padre=t_02.01.05&niveles_profundidad=3&modo=listado&len=en.

European Commission, Explanatory Memorandum to the Proposal for a European Parliament And Council on Directive on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the Information Society, 10 December 1997, COM(97) 628 final.

Euroopan yhteisöjen komission raportti: Komission raportti Euroopan parlamentille ja neuvostolle bioteknologian keksintöjen oikeudellisesta suojasta annetun direktiivin 98/44/EY 16 artiklan ensimmäisen kohdan b alakohdassa tarkoitettu arviointikertomus geeniteknikan perustutkimukseen kohdistuvista vaikutuksista, jotka johtuvat siitä, että asiakirjat, joiden kohde saattaisi olla patentoitavissa, jäävät julkaisematta tai niiden julkaiseminen viivästyy. KOM(2002) 2 lopullinen. Bryssel 14.1.2002.

Euroopan yhteisöjen komission ehdotus: Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi tietokoneella toteutettujen keksintöjen patentoitavuudesta. KOM(2002) 92 lopullinen. Bryssel 20.2.2002.

European Commission, Green Paper: Green Paper on Copyright and Related Rights in the Information Society, Brussels, September 1995.

European Commission report: The Economic Impact of Patentability of Computer Programs. Report to the European Commission by Robert Hart, Peter Holmes and John Reid. 2000. Verkko-osoite 27.7.2004 http://europa.eu.int/comm/internal_market/en/indprop/comp/study.pdf

European Commission, Working paper: IPR (Intellectual Property Rights) Aspects of Internet Collaborations, Fifth Framework Programme. Belgium 2001. 2001a *European Commission, Working paper*: Managing IPR in a knowledge-based economy – Bioinformatics and the influence of public policy, Fifth Framework Programme. Belgium 2001. 2001b

European Commission, Working paper: Expert Group Report on Role and Strategic Use of IPR (Intellectual Property Rights) in International Research Collaborations, Fifth Framework Programme. Belgium 2002.

European Commission, Report from the Commission to the European Parliament and Council: An assessment of the implications for basic genetic engineering research of failure to publish, or late publication of, papers on subjects which could be patentable as required under Article 16(b) of Directive 98/44/EC on the legal protection of biotechnological inventions. Brussels 14.1.2002, COM(2002) 2 Final.

European Commission, Commission Staff Working Paper on the review of the EC legal framework in the field of copyright and related rights.

ETAN Working Paper: Strategic Dimensions of Intellectual Property Rights in the context of Science and Technology Policy. Final report June 1999.

Frowein Jochen Abr.: The Protection of Property. The European System for the Protection of Human Rights, edited by R. St. J. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold. 1993 Netherlands.

Geller Paul Edward: Copyright History and the Future: What's Culture Got to Do With It? Journal Copyright Society of the USA vol. 4. Millenium Issue 2000.

Verkko-osoite

29.11.2002

[http://www-](http://www-bcf.usc.edu/~pegeller/coprhist.pdf)

[bcf.usc.edu/~pegeller/coprhist.pdf](http://www-bcf.usc.edu/~pegeller/coprhist.pdf).

Gibbons Michael - Limoges Camille - Nowotny Helga - Schwartzman Simon - Scott Peter - Trow Martin: The new production of knowledge. London 2000. SAGE Publications Ltd.

Godenhielm Berndt: Arbetstagares upphovsrätt. Nordiskt Immateriellt Rättsskydd (NIR) 1978.

Godenhielm Berndt: Patentskyddets omfattning i europeisk och nordisk rätt. Jyväskylä 1994.

Guédon Jean-Claude: In Oldenburg's Long Shadow: Librarians, Research Scientists, Publishers, and the Control of Scientific Publishing. May 2001 Membership Meeting. Creating the Digital Future. Verkko-osoite 5.8.2004

<http://www.arl.org/arl/proceedings/138/guedon.html>.

Guibault Lucie: The Exceptions And Limitations To Copyright. "Limitations found outside the copyright law. Alai Study Days Cambridge, September 14-16, 1998.

1998.

Verkko-osoite

19.8.2004

<http://www.ivir.nl/publications/guibault/VUL5BOVT.doc>.

Guibault Lucie – Hugenholtz Bernt: Study on the conditions applicable to contracts relating to intellectual property in the European Union. Final Report. Study contract No. ETD/2000/B5-3001/E/69. Amsterdam 2002. Verkko-osoite 23.8.2004

[http://www.ivir.nl/publications/other/final-](http://www.ivir.nl/publications/other/final-report2002.pdf)

[report2002.pdf](http://www.ivir.nl/publications/other/final-report2002.pdf).

Guibault Lucie: Copyright limitations and contracts. An Analysis of the Contractual Overridability of Limitations on Copyright. Kluwer Law International 2002, Hague, London, Boston.

Guibault Lucie: The Nature and Scope of Limitations and Exceptions to Copyright and Neighbouring Rights with Regard to General Interest Missions for the Transmission of Knowledge: Prospects for Their Adaptation to the Digital Environment. Written under the supervision of Prof. Bernt Hugenholtz. e-Copyright Bulletin October-December 2003.

Guide to the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works. (Paris Act 1971). Published by the World Intellectual Property Organisation. Geneva 1978.

Haaparanta Leila – Niiniluoto Ilkka: Johdatus tieteelliseen ajatteluun. Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja. Helsinki 1998.

Haarmann Pirkko-Liisa: Tekijänoikeus & lähioikeudet. Helsinki 1999. Kauppakaari Oyj.

Habermas Jürgen: Yliopiston idea – Oppimisprosesseja. Teoksessa Kantasalmi Kari (toim): Yliopiston ajatusta etsimässä. Opiskelijajärjestöjen tutkimussäätiön (OTUS) rs julkaisuja. Humaniora-sarja. Helsinki 1990, s.178-197. Suomentanut Jussi Kotkavirta.

Hallberg Pekka: Perusoikeusjärjestelmä ja Perusoikeudet tuomioistuimissa. Teoksessa Hallber Pekka - Karapapuu Heikki - Scheinin Martin - Tuori Kaarlo - Viljanen Veli-Pekka, Perusoikeudet. Juva 1999, s.31-58 ja s.703-720. WSLT.

Hart H.L.A: The Concept of Law. Second edition. Oxford 1997. Oxford University Press.

Heikkonen Iris: Korkeakoulujen toiminnan tehostaminen. Korkeakoulu- ja tiedepoliittisen tutkimussäätiön KTTS:n julkaisusarja 34 Reports. Helsinki 1985.

Heikkonen Iris: Korkeakoulu 2005. Suomalaisen yhteiskunnan muutos ja korkeakoulutuksen tulevaisuus. Korkeakoulu- ja tiedepoliittisen tutkimussäätiön KTTS:n julkaisusarja 38 Reports. Helsinki 1989.

Helander Päivi: Open Access –julkaisemisen ilosanomaa Hankenilla. IPRinfo-lehti 1/2004.

Helsingin yliopiston toimikuntien mietintöjä ja selvityksiä 65: Yliopisto 2015-työryhmän raportti. Helsinki 1996.

Helsingin yliopisto: Strategia 2004-2006. Yliopistopaino 2003.

Helsingin yliopiston virtuaaliyliopisto strategia 2003-2006. Verkko-osoite 16.4.2005

http://ok.helsinki.fi/liitteet/virtuaaliyliopistostrategia2003_2006.pdf.

Herler Brita Kristina: Upphovsrättsligt skydd av digitala musikaliska verk vid marknadsföring i Internet. Vaasa 2001.

Hidén Mikael: Perusoikeudet Hallitusmuodon II luvussa. Oikeustiede – Jurisprudentia I 1971.

Hidén Mikael: Perusoikeuksien yleiset opit – muuttuvaa ja muuttumatonta. Lakimies 1996, s.753-769.

Hietanen Herkko: Open Content Licensing. Case Creative Commons. Working paper 1.12.2003. Verkko-osoite 24.2.2004 http://www.hiit.fi/de/creativecommons/OpenContentCase_CC.pdf.

Hugenholtz Bernt: Implementing the European Database Directive. In Jan J.C. Kabel and Gererd J.H.M. Mom (eds.), Intellectual Property and Information Law, Essays in Honour of Herman Cohen Jehoram, The Hague/London/Boston: Kluwer Law International 1998. Verkko-osoite 29.11.2002 <http://www.ivir.nl/publications/hugenholtz/PBH-HCJ-LIB.doc>

Hugenholtz Bernt: Code as Code, Or the End of Intellectual Property as We Know It. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, Volume 6 (1999), No. 3. Verkko-osoite 29.11.2002 <http://www.ivir.nl/publications/hugenholtz/MAASTRIC.doc>

Hugenholtz Bernt: Why the Copyright Directive is Unimportant, and Possibly Invalid. Published in [2000] EIPR 11. Verkko-osoite 29.11.2002 <http://www.ivir.nl/publications/hugenholtz/opinion.EIPR.html>

Hugenholtz Bernt: Copyright vs. freedom of scientific communication. Learned Publishing Vol. 12 No. 2 April 2000. 2000b.

Hugenholtz Bernt: Copyright and Freedom of Expression in Europe. Rochelle Cooper Dreyfuss, Diane Leenheer Zimmerman & Harry First (eds.), *Expanding the Boundaries of Intellectual Property. Innovation Policy for the Knowledge Society*, Oxford: Oxford University Press (2001). Verkko-osoite 29.11.2002 <http://www.ivir.nl/publications/hugenholtz/PBH-Engelberg.doc>. 2001a.

Hugenholtz Bernt: The New Database Right: Early Case Law from Europe. Paper presented at Ninth Annual Conference on International IP Law & Policy, Fordham University School of Law, New York, 19-20 April 2001. Verkko-osoite 29.11.2002 osoitteesta <http://www.ivir.nl/publications/hugenholtz/fordham2001.html>. 2001b.

von Humboldt Wilhelm: Berliinin ylempien tieteellisten laitosten sisäisestä ja ulkoisesta organisaatiosta. Teoksessa Kantasalmi Kari (toim): Yliopiston ajatusta etsimässä. Opiskelijajärjestöjen tutkimussäätiön (OTUS) rs julkaisuja. Humaniora-sarja. Helsinki 1990, s.56-66. Suomentanut Päivi Skyttä.

Häyrynen-Alestalo Marja - Snell Karoliina - Peltola Ulla: Pushing Universities to Market Their Products: Redefinitions of Academic Activities in Finland. Comparative Social Research, Volume 19. Connecticut 2000.

Häyrynen-Alestalo Marja: Is Knowledge-Based Society a Relevant Strategy for Civil Society. Current Sociology, July 2001, Vol. 49(4).

Instilling fra immaterialrettsutvalget: Opphavsrettslige problemstillinger ved universitetene og høyskolene (8.10.2003). Norjan yliopisto- ja korkeakouluneuvoston asettaman työryhmän raportti. Verkko-osoite 14.10.2003

<http://www.uhr.no/sentraledokument/ImmaterialrettsutvalgetII.htm>.

IPR Helpdeskin artikkeli Patentability of Computer Programs. Verkko-osoite 27.7.2004

[http://www.ip-helpdesk.org/documentos/doiPublicacios/pdf-xml/8-patentabilityComputerPrograms\[0000000115900\].pdf](http://www.ip-helpdesk.org/documentos/doiPublicacios/pdf-xml/8-patentabilityComputerPrograms[0000000115900].pdf).

Jongen Herald D.J. and Meijboom Alfred P. (eds.): Copyright Software Protection in the EC. Computer Law Series 12. Kluwer Law and Taxation Publishers, Netherlands and USA 1993.

Jyränki Antero: Perusoikeuksien tausta ja yleinen sisältö. Teoksessa Hallber Pekka - Karapapuu Heikki - Scheinin Martin - Tuori Kaarlo - Viljanen Veli-Pekka, Perusoikeudet. Juva 1999, s.86-110. WSLT.

Karapuu Heikki: Perusoikeuksien tausta ja yleinen sisältö. Teoksessa Hallber Pekka-Karapapuu Heikki- Scheinin Martin- Tuori Kaarlo- Viljanen Veli-Pekka, Perusoikeudet. Juva 1999, s.61-85. WSLT.

Karhu Juha: Perusoikeudet ja oikeuslähdeoppi. Lakimies 5/2003, s.789-807.

Karnell Gunnar: Karnell om upphovsrätt. Juridiska fakulteten i Stockholm; Skriftserien. Stockholm 1990.

Karnell Gunnar: Skälig ersättning, rimlig kompensation – något om en upphovsrätlig kärnfråga för de ursprungliga rättsinnehavarna. Festkrift til Mogens Kocktvedgaard. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. København 2003.

Karnell Gunnar: Copyright protection under human rights control – in particular of works not disseminated to the public. Nordisk Immateriellt Rättskydd (NIR) 6/2004.

Karo Marko: Julkisen esittämisen käsitteestä. Tekijänoikeusselvitykset 2002. Komiteanmietintöön 2002:5 liittyvä opetusministeriön teettämä erillisselvitys.

Katsaus 2000: Tiedon ja osaamisen haasteet. Helsinki: Tiede ja teknologianeuvosto.

Katzenberger Paul: General Principals of the Berne and the Universal Copyright Conventions. IIC Studies, Studies in Industrial Property and Copyright Law, Volume 11. Weinheim, New York, Basel, Cambridge, VCH 1989.

Katzenberger Paul and Kur Annette: TRIPs and Intellectual Property. IIC Studies, Studies in Industrial Property and Copyright Law, Volume 18. Winheim, New York, Basel, Cambridge, Tokyo, VCH 1996.

Katzenberger Paul: TRIPs and Copyright Law. IIC Studies, Studies in Industrial Property and Copyright Law, Volume 18. Winheim, New York, Basel, Cambridge, Tokyo, VCH 1996.

Kelsen Hans: Puhdas oikeusoppi. Suom. 1968.

Kilpeläinen Karla: Työsuhdekeksintöoikeuden kehityksestä Suomessa. Lakimies 6/1991, s.688-716.

Kivimäki Toivo Mikael: Uudet tekijänoikeus- ja valokuvauslait. Helsinki 1966. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. B-sarja 129.

Kivinen Osmo: Opetuksen, tutkimuksen ja opiskelun yhteys – kirkas utopia yliopistojen harmaassa arjessa. Yliopisto uusiksi!, toim. Matti Wiberg. Tampere 1995.

Knight H. Jackson: Patent Strategy for Researchers and Research Managers. Second edition. West Sussex, England 2001.

Knuuttila Simo: Tieteen etikka ja tieteen konseptiot. Teoksessa Tiede ja etiikka, (toim.) Paavo Löppönen, Pirjo H. Mäkelä ja Keijo Paunio. Juva 1991.

Koillinen Mikael - Lavapuro Juha: Tekijänoikeudet tietoyhteiskunnassa perusoikeusnäkökulmasta. Teoksessa Kulla Heikki ym: Viestintäoikeus. Vantaa 2002.

Koktvedgaard Mogens - Levin Marianne: Lärobok i immaterialrätt. Upphovsrätt-fotorätt-patenträtt-mönsterrätt-känneteckenrätt i Sverige, EG och internationellt. Stockholm 2004. Norstedts Juridik AB.

KOTA 2000: Taulukoita Kota-tietokannasta 2000.

Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000-2004. Opetusministeriö 1999. Verkko-osoite 16.4.2005

http://www.minedu.fi/toim/koul_tutk_tietostrat/welcome.html.

Kur Annette: Intellectual Property. Erillisote kirjoituksesta Fifty Years of European Legal Integration. 29.10.2002.

Kyvik Svein - Ødegård Einar: Universitetene i Norden foran 90-tallet. Endring i styring og finansiering av forskning. FPR-publikation nr 13. Nord 1990:89. København 1990.

Lester Anthony: Freedom of Expression. The European System for the Protection of Human Rights, edited by R. St. J. Macdonald, F. Matscher, H.Petzold. 1993 Netherlands.

Levin Marianne: Jämställdhet i en global värld. NIR, Nordiskt immateriellt rättsskydd 1/2003.

Levin Marianne: Är den moderna immaterialrätten otillbörlig? Festkrift til Mogens Koktvedgaard. Jurist- og Okonomforbundets Forlag. København 2003. 2003b.

Lund Astri M: Immaterialretten og forskningen ved universiteter og høyskoler. Nordiskt Immateriellt Rättsskydd (NIR) 4/2000.

Länsineva Pekka: Omaisuudensuoja (PL 15 §). Teoksessa Hallber Pekka - Karapapuu Heikki - Scheinin Martin - Tuori Kaarlo - Viljanen Veli-Pekka, Perusoikeudet. Juva 1999, s.473-509. WSLT.

Länsineva Pekka: Perusoikeudet ja varallisuussuhteet. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 235. Jyväskylä 2002.

Lötjönen Salla (toim.): Tutkijan ammattietiikka. Opetusministeriö, Koulutus- ja tiedepolitiikan osaston julkaisusarja 69. Verkko-osoite 9.7.2004 <http://www.minedu.fi/julkaisut/sisalto.html>.

Manninen Juha: Yliopistoideat. Teoksessa Kantasalmi Kari (toim.): Yliopiston ajatusta etsimässä. Opiskelijajärjestöjen tutkimussäätiön (OTUS) rs julkaisuja. Humaniora-sarja. Helsinki 1990, s.242-255.

Manninen Sami: Sananvapaus ja julkisuus (PL 12 §). Teoksessa Hallber Pekka - Karapapuu Heikki - Scheinin Martin - Tuori Kaarlo - Viljanen Veli-Pekka, Perusoikeudet. Juva 1999, s.387-417.

Marie Curie –ohjelman yleiset ehdot. Verkko-osoite 16.4.2005 <http://www.cordis.lu/fp6/find-doc.htm>.

Matscher F.: Methods of Interpretation of the Convention. The European System for the Protection of Human Rights, edited by R. St. J. Macdonald, F. Matscher, H.Petzold. 1993 Netherlands.

McSherry Corynne: Who Owns Academic Work? Battling for Control of Intellectual Property. England 2001.

Merrills J.G., Robertson A.H.: Human rights in Europe. A study of the European Convention of Human Rights. Fourth edition. Manchester 2001.

Miettinen Tarmo: Tieteen vapaus. Helsinki 2001. Kauppakaari Oyj.

Mylly Tuomas: Tekijänoikeuden ideologiat ja myytit. Lakimies 2/2004.

Mäenpää Olli: Julkisuusperiaate. Helsinki 1999.

Nelson Richard R: Observations on the Post-Bayh-Dole Rise of Patenting at American Universities. Intellectual Property Quarterly 1/2001.

Newson Janice: Repositioning the Local Through Alternative Responses to Globalization. Universities and Globalization, Critical Perspectives, Editors Jan Currie and Janice Newson. Sage Publications 1998, printed in the United States of America.

Niiniluoto Ilkka: Tiede, hyöty ja kilpailu. Teoksessa Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka, (toim.) Mäkelä Klaus. Helsinki 1987.

Niiniluoto Ilkka: Tiedeinstituutio ja tutkijan eettiset valinnat. Teoksessa Tiede ja etiikka, (toim.) Paavo Löppönen, Pirjo H. Mäkelä ja Keijo Paunio. Juva 1991.

Nordell Per Jonas: Den ideella rättens tvingande natur och oöverlåtbarhet. Festkrift til Mogens Koktvedgaard. Jurist- og Okonomforbundets Forlag. København 2003.

Nurmi Pekka: Tekijänoikeudet työ- ja virkasuhteessa. Selvitys tekijänoikeuden asemaan työ- ja virkasuhteissa liittyvistä sääntelytarpeista. Tekijänoikeusselvitykset 2002. Komiteanmietintöön 2002:5 liittyvä opetusministeriön teettämä erillisselvitys.

Ojanen Tuomas: Euroopan unioni ja kotimainen perusoikeusjärjestelmä. Lakimies 7-8/2003.

Olsson Henry: Copyright. Svensk och internationell upphovsrätt. Sjätte upplagan. Stockholm 1998.

Opetusministeriön ja Kopiosto ry:n tiedotus- ja selvitysprojekti Digitaalitekniikka opetuskäytössä – Digitaalisen aineiston kopiointi sekä www-sivujen käyttö, 26.1.2005. Verkko-osoite 2.3.2005 <http://www.kopiosto.fi/easydata/customers/kopiosto/files/Ajankohtaista/tutkimus.pdf>.

Opetusministeriön ja Kopioston ry:n välinen sopimus kopiointimaksuista 17.12.2004.

Oppermann Thomas: Freiheit von Forschung und Lehre. Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Herausgegeben von Isensee Josef und Kirchhof Paul. Heidelberg 1989. s.809-845.

Paasio Antti: Yliopistojen tiedon ja osaamisen tuotanto ja sen ulkoiset hyödyntämismahdollisuudet. Selvitysmiehen raportti. Opetusministeriön koulutus ja tiedepolitiikan osaston julkaisusarja 61. Helsinki 1998.

Paunio Keijo: Tutkimusetiikka ja neljännesvuosisata suomalaista tiedepolitiikkaa. Teoksessa Tiede ja etiikka, (toim.) Paaavo Löppönen, Pirjo H. Mäkelä ja Keijo Paunio. Juva 1991.

Pawlo Mikael: Något om fri programvara och öppen källkod – nya licenstyper för datorprogram. Nordisk Immateriellt Rättsskydd (NIR) 4/2002.

Pelkonen Antti: Yliopistot ja innovaatiopolitiikan haasteet. Sosiologia 3/2001.

Pellonpää Matti: Euroopan ihmisoikeussopimus. Helsinki 2000.

Perens Bruce: The Open Source Definition. Open Sources: Voices from the Open Source Revolution. O'Reilly Online Catalog. 1999. Verkko-osoite 26.7.2004 <http://www.oreilly.com/catalog/opensource/book/parens.html>.

Petrusson Ulf: Patent och industriell omvandling. En studie av dynamiken mellan rättsliga och ekonomiska idésystem. Stockholm 1999. Norstedts Juridik AB.

Petzold Herbert: The Convention and the Principal of Subsidiarity. The European System for the Protection of Human Rights, edited by R. St. J. Macdonald, F. Matscher, H. Petzold. 1993 Netherlands.

Peyron Ulf: Det upphovsrättsliga anställningsförhållandet. I fokus – massmediaområdet. Stockholm 1985.

Pöyhönen Juha: Uusi varallisuus oikeus. Jyväskylä 2000.

Pöysti Tuomas: Tekijänoikeuksien teknisten suojakeinojen perusoikeusjännitteistä. IPRinfo-lehden teemanumeroon (marraskuu 2002) liittyvä artikkeli. Verkko-osoite 29.7.2004 http://www.iprinfo.com/tiedostot/folder_5/aDzX8jVR.doc.

Rajala Katariina: Tekijänoikeudellisesta reproduointioikeudesta erityisesti tietoverkkoympäristössä. Turku 1997. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden julkaisusarja A 90.

Rajala Katariina: Tekijänoikeuden yleiset opit. Tutkimuksen tekijänoikeudet (toim.) Katariina Rajala. Juva 1998.

Rehtorien neuvoston ja Sitran työryhmäraportti 5.6.2001. Innovatiivisen toiminnan tukipalvelut yliopistoissa.

Rosas Allan: Perus- ja ihmisoikeudet Eurooppaoikeudessa. Teoksessa Hallber Pekka - Karapuu Heikki - Scheinin Martin - Tuori Kaarlo-Viljanen Veli-Pekka, Perusoikeudet. Juva 1999, s.205-220. WSLT.

Rosén Jan: Upphovsrättens avtal. Stockholm 1998. Norstedts Juridik AB.

Saarnilehto Ari(toim.): Varallisuus oikeuden kantavat periaatteet. Vantaa 2000. WSLT.

Salokannel Marjut: Global public goods and private rights: Scientific research. Nordiskt Immateriellt Rättsskydd (NIR) 4/2003.

Samuelson Pamela - Davis Randall: The Digital Dilemma: A Perspective on Intellectual Property in the Information Age. 28th Annual Telecommunications Policy Research Conference 2000. Verkko-osoite 1.9.2004 <http://www.sims.berkeley.edu/~pam/papers/digdilsyn.pdf>.

Samuelson Pamela: Anticircumvention Rules: Threat to Science. Computer and Science Vol. 293. 14.9.2001. 2001a.

Samuelson Pamela: Digital Information, Digital Networks, and The Public Domain. Draft prepared for a conference on the public domain at Duke University Law School on November 9-10, 2001. 2001b Verkko-osoite 23.7.2004 <http://www.law.duke.edu/pd/papers/samuelson.pdf>.

Sand Katherine: Technological Measures: Strategic Considerations and Conclusions Relevant to Legislative Work. Opetusministeriö, Copyright Studies 2002.

Saraviita Ilkka: Suomen perusoikeusjärjestelmä. Rovaniemi 1998.

Scheinin Martin: Ihmisoikeudet Suomen oikeudessa. Jyväskylä 1991.

Scheinin Martin: Ihmisoikeudet ja tutkimusetiikka. Teoksessa Tiede ja etiikka, (toim.) Paavo Löppönen, Pirjo H. Mäkelä ja Keijo Paunio. Juva 1991. 1991b.

Scheinin Martin: Kansainväliset ihmisoikeussopimukset ja Suomen perusoikeusjärjestelmä ja Perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien kansainvälinen valvonta. Teoksessa Hallberg Pekka - Karapuu Heikki - Scheinin Martin - Tuori Kaarlo - Viljanen Veli-Pekka, Perusoikeudet. Juva 1999, s.187-203 ja s737-759. WSLT.

Schønning Peter: Ophavsretsloven med kommentarer 2. udgave. Kobenhavn 1998.

Schovsbo Jens: Lov om opfindelser ved offentlig forskningsinstitutioner med kommentarer. København 2001.

Sherman Brad - Bentley Lionel: The Making of Modern Intellectual Property Law. Cambridge University Press United Kingdom 2002. Cambridge University Press.

Siltala Raimo: Oikeustieteen tieteenteoria. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen Julkaisusarja A-sarja N:o 234. Vammala 2003.

Simojoki Samuli: Oppimateriaalin verkkojulkaisemisen oikeudelliset kysymykset. Selvitys Opintoaineistot verkossa –hankkeelle 15.8.1998. Liite 1 teoksessa Ylipisto-opetus ja opintoaineistot verkossa. Opintoaineistot verkossa –hankkeen loppuraportti. Helsinki 1999.

Slaughter Sheila: National Higher Education Policies in a Global Economy. Universities and Globalization, Critical Perspectives, Editors Jan Currie and Janice Newson. Sage Publications 1998, printed in the United States of America.

Sopimusopas, verkko-opetuksen oppimateriaalin mallisopimukset sekä mallisopimukset verkko-opetusta varten. Opetusministeriön työryhmän julkaisu. Verkko-osoite 21.7.2004

http://www.minedu.fi/opm/hankkeet/koul_ ja_tutk_tietostrategia/10verkko_opetus/sopimusmallit.html

Sorvari Katariina: Vastuu tekijänoikeuden loukkauksesta. Erityisesti tietoverkkoympäristössä. Vantaa 2005. WSOY.

Stallman Richard: The GNU Operating System and the Free Software Movement. Open Sources: Voices from the Open Source Revolution. 1999. Verkko-osoite 26.7.2004

<http://www.oreilly.com/catalog/opensources/book/stallman.html>.

Streng, Brita: Upphovsrättsligt skydd i digital miljö. Vaasa 1997. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia nro 217.

Strömholm Stig: Upphovsrättens verksbegrepp. Stockholm 1970.

Strömholm Stig: Vem äger forskningen? Uppsala 2002.

Svensäter Lennart: Anställning och upphovsrätt. Göteborg 1991.

Tarkela Pekka: Tutkimussopimuksiin liittyvät tekijänoikeudet. Tutkimuksen tekijänoikeudet (toim.) Katariina Rajala. Juva 1998. WSLT.

Tarkela Pekka: EU:n lainsäädäntö ja tutkimuksen tekijänoikeudet. Tutkimuksen tekijänoikeudet (toim.) Katariina Rajala. Juva 1998. WSLT.

Tekesin rahoitusehdot. Tutkimusrahoituksen yleiset ehdot valtion virastoille ja laitoksille 1.9.2004 lukien. Verkko-osoite 13.7.2004
http://www.tekes.fi/rahoitus/laitos/ehdot_valtion1.9.04.html

Tekijänoikeusneuvoston lausunnot 1986-1987. (toim.) Lilja Arja-Hannele ja Mansala Marja-Leena. Helsinki 1988.

Tekijänoikeusneuvoston lausunnot 1988-1992. (toim.) Aalto-Setälä Minna, Harenko Kristiina ja Mansala Marja-Leena. Helsinki 1994.

Tekijänoikeusneuvoston lausunnot 1993-1995. (toim.) Harenko Kristiina, Niiranen Valtteri ja Waldén Jorma. Helsinki 1996.

Teubner Gunther: Legal Irritants: Good Faith in British Law or How Unifying Law Ends Up in New Divergencies. *Modern Law Review*, Jan 1998, Vol.61 Issue 1.

Tjeldvoll Arild: The Service University in Service Societies, The Norwegian Experience. *Universities and Globalization, Critical Perspectives*, Editors Jan Currie and Janice Newson. Sage Publications 1998, printed in the United States of America.

Tolonen Hannu: Siviilioikeuden yleiset periaatteet, luvut 1-3 ja 9. Teoksessa Saarnilehto Ari - Hemmo Mika - Kartio Leena: Varallisuus oikeus. Juva 2001, s.67-89 ja 129-150. WSOY.

Tuori Kaarlo: Korporaatioprivilegiosta tutkimuksen ja opetuksen vapauteen. Teoksessa Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka, (toim.) Mäkelä Klaus. Helsinki 1987.

Tuori Kaarlo: Sivistykselliset oikeudet (PL 16 ja 123§) ja Perusoikeudet hallinnossa. Teoksessa Hallber Pekka - Karapapuu Heikki - Scheinin Martin - Tuori Kaarlo - Viljanen Veli-Pekka, Perusoikeudet. Juva 1999, s.511-531 ja s.721-736. WSLT.

Tuori Kaarlo: Kriittinen oikeuspositivismi. Vantaa 2000. WSLT.

Tupasela Aaro: Intellectual Property Rights and Licensing: Can Centralised Technology Transfer Save Public Research? *Science Studies* 2/2000.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisu Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen. Verkko-osoite 9.7.2004
<http://pro.tsv.fi/tenk/htkfi.pdf>.

Tutkimus ja kolmas tehtävä. Helsingin yliopiston vararehtorin Mauno Kososen esitys Suomen yliopistojen tutkimuspalveluhenkilöstön neuvottelupäivillä Otaniemessä 15.9.2005.

Ullrich Hanns: Technology Protection According to TRIPs: Principles and Problems. *IIC Studies, Studies in Industrial Property and Copyright Law*, Volume 18. Winheim, New York, Basel, Cambridge, Tokyo, VCH 1996.

Ullrich Hanns: Use and Exploitation of Intellectual Property in the Context of Publicly Funded Research and Development: Recent Legal Developments in Germany and in the European Union. Verkko-osoite 11.11.2002
<http://www.law.washington.edu/casrip/symposium/number5/pub5atd12.pdf>.

Utriainen Terttu: Tutkimusetiikka ja oikeudellinen sääntely. Teoksessa Tiede ja etiikka, (toim.) Paavo Löppönen, Pirjo H. Mäkelä ja Keijo Paunio. Juva 1991.

Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomus (22/2002) Korkeakoulujen osallistuminen teknologian siirtotoimintaan. Korkeakoulujen tutkimustulosten ja innovaatioiden siirtäminen yritysten hyödynnettäväksi.

Vidovich Lesley, Currie Jan: Changing Accountability and Autonomy at the "Coalface" of Academic Work in Australia. *Universities and Globalization*,

Critical Perspectives, Editors Jan Currie and Janice Newson. Sage Publications 1998, printed in the United States of America.

Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeusuudistus ja kansainväliset ihmisoikeussopimukset. Lakimies 5-6/1996.

Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeuksien soveltamisala ja Perusoikeuksien rajoittaminen. Teoksessa Hallber Pekka - Karapapuu Heikki - Scheinin Martin - Tuori Kaarlo - Viljanen Veli-Pekka, Perusoikeudet. Juva 1999, s.111-186. WSLT.

Viljanen Veli-Pekka: Perusoikeuksien rajoitusedellytykset. Vantaa 2001. WSLT.

Välimäki Mikko: Vapaammista kirjallisten ja taiteellisten teosten lisenssiehdoista. Verkko-osoite 24.2.2004

http://www.valimaki.com/org/open_content_dl.pdf.

Välimäki Mikko: The Rise of Open Source Licensing. A Challenge to the Use of Intellectual Property in the Software Industry. Helsinki 2005. Turre Publishing.

Wand Peter: Technische Schutzmassnahmen und Urheberrecht. Vergleich des internationalen, europäischen, deutschen und US-amerikanischen Rechts. München 2001.

Weber Max: Tiede ammattina ja kutsumuksena. Teoksessa Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka, (toim.) Mäkelä Klaus. Helsinki 1987. Suomentanut Risto Hannula.

Weber Max: Yliopistojen opetusvapaudesta ja Kasvatuksen ja sivistyksen rationalisoituminen. Teoksessa Kantasalmi Kari (toim): Yliopiston ajatusta etsimässä. Opiskelijajärjestöjen tutkimussäätiön (OTUS) rs julkaisuja. Humaniora-sarja. Helsinki 1990, s.104-118. Suomentaneet Kimmo Jokinen ja Vesa Raiskila sekä Tapio Aittola.

Westerlund Lars: Opublicerade Pro gradu-avhandlingars och motsvarande examensarbetens allmänna tillgänglighet i Finland, Sverige, Norge, Danmark och Island. Åbo Academy Press, Åbo 1990.

Westman Daniel: Tekniska åtgärder – teknik, juridik och politik. Nordiskt Immateriellt Rättskydd (NIR) 3/2002.

Westman Daniel: Tekniska åtgärder. Nordiskt genomförande av artikel 6 i infosoc-direktivet. Nordiskt Immateriellt Rättskydd (NIR) 6/2003.

Wilhelmsson Thomas: Social Civilrätt. Helsinki 1987.

Wilhelmsson Thomas: Vieteriukkoteoria EY-oikeudesta. Juhlajulkaisu Aulis Aarnio 1937 14/5 1997. Vammala 1997 s.357-374.

Wilhelmsson Thomas: Sosiaalisen siviilioikeuden metodiset lähtökohdat. Teoksessa Minun metodini, (toim.) Juha Häyhä. Porvoo 1997, s.337-355. 1997b.

Wilhelmsson Thomas: Yleiset opit ja pienet kertomukset ennakoitavuuden ja yhdenvertaisuuden näkökulmasta. Lakimies 2/2004.

Wiseman Leanne: Copyright in Universities. 99E Occassional Paper Series. Faculty of Law QUT. Australia 1999.

Wolk S: Lärarundantaget i omvandling. Nordiskt Immateriellt Rättsskydd (NIR) 5/2003.

Kotimaiset säädökset:

Laki korkeakoululaitoksen kehittämisestä (31.12.1986/1052)

Laki oikeudesta työntekijän tekemiin keksintöihin (29.12.1967/656)

Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (21.5.1999/621)

Patenttilaki (15.12.1967/550)

Suomen perustuslaki 11.6.1999/731

Tekijänoikeuslaki (8.7.1961/404)

Työsopimuslaki (26.1.2001/55)

Valtion maksuperustelaki (21.2.1992/150) ja -asetus (211/92)

Yliopistolaki (27.6.1997/645)

Hallituksen esitykset ja valiokuntamietinnöt:

Hallituksen esitys 26/1922: Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi Helsingin yliopiston järjestysmuodon perusteista.

Hallituksen esitys 161/1990: Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi yksinoikeudesta integroidun piirin piirimalliin sekä tekijänoikeuslain, oikeudesta valokuvaan annetun lain ja patentti- ja rekisterihallituksesta annetun lain muuttamisesta.

Hallituksen esitys 250/1990: Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi Helsingin yliopistosta.

Hallituksen esitys 211/1992: Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi tekijänoikeuslain ja tekijänoikeuslain muuttamisesta annetun lain voimaantulosäännöksen 2 momentin muuttamisesta.

Sivistysvaliokunnan mietintö SiVM 2/1993.

Hallituksen esitys 309/1993: Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

Perustuslakivaliokunnan mietintö PeVM 25/1994.

Hallituksen esitys 8/1995: Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi tekijänoikeuslain muuttamisesta.

Hallituksen esitys 263/1996: Hallituksen esitys Eduskunnalle yliopistolaiksi ja laiksi yliopistolain voimaannpanosta.

Hallituksen esitys 170/1997: Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi tekijänoikeuslain ja rikoslain 49 luvun muuttamisesta.

Hallituksen esitys 177/2002: Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi tekijänoikeuslain ja rikoslain 49 luvun muuttamisesta.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi tekijänoikeuslain ja rikoslain 49 luvun muuttamisesta. Luonnos 15.7.2003.

Hallituksen esitys 10/2004: Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi yliopistolain muuttamisesta.

Hallituksen esitys 28/2004: Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi tekijänoikeuslain ja rikoslain 49 luvun muuttamisesta.

Perustuslakivaliokunnan lausunto PeVL 7/2005vp.

Sivistysvaliokunnan mietintö SiVM 6/2005vp.

Hallituksen esitys 29/2004: Hallituksen esitys Eduskunnalle WIPOn tekijänoikeussopimuksen ja WIPOn esitys- ja äänitesopimuksen hyväksymisestä sekä laeiksi sopimusten lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta.

Hallituksen esitys 259/2004: Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi oikeudesta korkeakoulussa tehtäviin keksintöihin sekä laiksi oikeudesta työntekijän tekemiin keksintöihin annetun lain muuttamisesta.

Perustusvaliokunnan lausuntoa PeVL 28/2005.

Kotimaiset komiteanmietinnöt ja ministeriöiden työryhmämietinnöt:

Kauppa- ja teollisuusministeriön muistio 11.9.2001. Yliopistokeksintöihin kohdistuvia oikeuksia selvittävän työryhmän asettaminen.

Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 6/2002: Korkeakouluissa tehtävien keksintöjen tehokas kaupallinen hyödyntäminen, Yliopistokeksintötyöryhmän mietintö. Kauppa- ja teollisuusministeriö, Elinkeino-osasto 2002.

Komiteanmietintö 1953:5 Ehdotus laiksi tekijänoikeudesta kirjallisiin ja taiteellisiin teoksiin.

Komiteanmietintö 1965:B16: Työsuhdekeksintökomitean mietintö. Ehdotus laiksi työntekijän tekemistä keksinnöistä.

Komiteanmietintö 1982:12: Tekijänoikeuskomitean I osamietintö.

Komiteanmietintö 1982:63: Tekijänoikeuskomitean II osamietintö.

Komiteanmietintö 1987:7 Tekijänoikeuskomitean III osamietintö.

Komiteanmietintö 1987:8: Tekijänoikeuskomitean IV osamietintö.

Komiteanmietintö 1990:31: Tekijänoikeuskomitean V osamietintö.

Komiteanmietintö 1991:33: Tekijänoikeuskomitean VI osamietintö.

Komiteanmietintö 1992:3: Perusoikeuskomitean mietintö.

Komiteanmietintö 1992:4: Tekijänoikeuskomitean VII mietintö.

Päätöskirjelmä.

Komiteanmietintö 2002:5: Tekijänoikeustoimikunnan mietintö: Tekijänoikeudet tietoyhteiskunnassa.

Opetusministeriön työryhmien muistioita 9:1998: Tutkijoiden immateriaalioikeuksia käsittelevän työryhmän muistio.

Opetusministeriön Koulutus- ja tiedepolitiikan osaston, tiedepolitiikka yksikön muistio 7.11.200. Yliopistojen tutkimustulosten hyödyntäminen. Muistio on laadittu 27.11.2000 pidettyä kuulemistilaisuutta varten.

Opetusministeriön muistio: Tietoyhteiskunnan tekijänoikeusdirektiivin 2001/29/EY kansallinen voimaan saattaminen. Keskustelu- ja kuulemistilaisuus, Tieteiden talo 14.9.2001.

Opetusministeriön työryhmäraportti 4.10.2001. Yliopistojen ulkopuolisen rahoituksen valvonta ja hallinnointi.

Opetusministeriön lausuntopyyntö hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi yliopistolain muuttamisesta. 17.9.2003. Dnro 49/010/2003.

Opetusministeriön työryhmämuistioita ja –selvityksiä 2005:8 Avoimen tieteellisen julkaisutoiminnan työryhmän muistio.

Kansainväliset säädökset, sopimukset ja kansainvälinen lainvalmistelu:

Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus 10.12.1948 (YK)

Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (YK), (SopS 6/76)

Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi ja sen myöhemmin laaditut 1.-8 lisäpöytäkirjaa, (SopS 85-86/98).

Euroopan neuvoston direktiivi tietokoneohjelmien oikeudellisesta suojasta (91/250/ETY)

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi tietokantojen oikeudellisesta suojasta (96/9/EY)

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi tekijänoikeuden ja lähioikeuksien tiettyjen piirteiden yhdenmukaistamisesta tietoyhteiskunnassa (2001/29/EY).

Euroopan yhteisön perustamissopimus, 24.12.2002 C 325/33, konsolidoitu versio

Amsterdamin sopimus

Euroopan unionin perusoikeuskirja, 7.12.2000

Euroopan unionin perusoikeuskirja. Selitykset perusoikeuskirjan täydelliseen tekstiin. Euroopan yhteisöt 2001, Italia

Ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista 18.heinäkuuta 2003

Bernin kirjallisia ja taiteellisia teoksia koskeva yleissopimus (SopS 79/1986)

Kansainvälinen yleissopimus esittävien taiteilijoiden, äänitteiden valmistajien ja radioyhtymien suojaamisesta (SopS 56/1983)

Kansainvälinen yleissopimus äänitteiden valmistajien suojaamiseksi äänitteiden luvattomalta jäljentämiseltä (Sops 17/1973)

Sopimus teollis- ja tekijänoikeuksien kauppaan liittyvistä näkökohdista (TRIPS-sopimus) 1995

WIPO Copyright Treaty (WCT) 1996

WIPO Performances and Phonograms Treaty (WPPT) 1996

Drucksache 14/5975, 9.5.2001 Deutscher Bundestag, 14. Wahlperiode

NOU (Norges Offentlige Utredninger) 1983:35 Endringer i åndsverkloven m.v.

NOU 1985:6 Arbeidstakeres opphavsrett

NOU 1986:18 Opphavsrett og edb

NOU 1988:22 Endringer i åndsverkloven m.v.

Ot.prop 1989/90:33 Opphavsrett og edb.

Ot.prp.nr.67 2001-2002 Om lov om endringer i lov av 17.april 1970 nr. 21 om retten til oppfinnelser som er gjort av arbeidstakere, Tilrådning fra Utdannings- og forskningsdepartementet av 19. april 2002, godkjent i statsråd samme dag

Prop 1988/89:85 Upphovsrätt och datorer.

SOU (Statens offentliga utredningar) 1950:25 Upphovsmannarätt till litterära och konstnärliga verk – Lagförslag av auktorrättskommittén.

SOU 1978:69 Upphovsrätt 1

SOU 1980:42: Arbetstagaresh oppfinningar, Betänkande av utredning rörande rätten till arbetstagaresh oppfinningar. Stockholm 1980.

SOU 1983:65 Översyn av upphovsrättslagstiftningen.

SOU 1985:51 Upphovsrätt och datorteknik. Delbetänkande 3 av upphovsrättsutredningen.

SOU 1988:31 Översyn av upphovsrättslagstiftningen.

SOU 1990:30 Översyn av upphovsrättslagstiftningen.

SOU 1996:29: Forskning och pengar, Slutbetänkande av Forskningsfinansieringsutredningen. Stockholm 1996.

SOU 1996:70: Samverkan mellan högskolan och näringslivet. Huvudbetänkande av NYFOR. Stockholm 1996.

Oikeuskäytäntö:

Korkein hallinto-oikeus

KHO 1992 A 7

KHO 1992 A 29

Korkein oikeus
KKO 1976 II 51
KKO 1987:8
KKO 2002:20
KKO 2002:48
KKO 2000:56

Vaasan hovioikeuden ratkaisu (27.12.1985 S 84/486)

Tekijänoikeusneuvoston lausuntoja

1988:1
1988:2
1989:2
1989:4

1991:13
1992:1
1992:6
1993:8
1995:6
1995:9
1995:11
1996:1
1996:11
1996:13
1997:8
1998:7
1998:20
1999:4
1999:17

2002:11
2002:16

EU-oikeus

Consten and Grundig v. Commission EEC, C-56/64 joined cases, ECR 1966, s.299

Deutsche Grammophon v. Metro SB, Case 78/70, ECR 1971, s.487

International Fruit Company v. Produktschap voor Groenten en Fruit, C-21/72 joined cases, ECR 1972 s.1219
 Haegeman v. Belgia, C-181/73, ECR 1974 s.449
 Van Duyn v. Home Office, C-41/74, ECR 1974 s.1337
 Granaria BV v Hoofdproduktschap voor Akkerbouwprodukten Granaria, C-101/78, ECR 1979, s.623
 Coditel v. Ciné Vog Films, C-62/79, ECR 1980, s.881
 Musik-Vertrieb Membran GmbH v. GEMA, joined cases 55/80 and 57/80, ECR 1981, s.147
 Von Colson and Kamann v. Land Nordrhein-Westfalen, C-14/83, ECR 1984, s.1891
 Foto-Frost v Hauptzollamt Lübeck-Ost, C-314/85, ECR 1987, s.4199
 Augustin Oyowe and Amadou Traore v Commission of the European Communities, C-100/88, ECR 1989, s.4285
 Marleasing SA v. La Comercial International de Alimentación SA, C-106/89, ECR 1990, s. I-4135
 RadioTelefis Eireann ja Independent Television Publication Ltd v. Commission C-241 ja 242/91, ECR 1995 s. I-0743
 Commission of the European Communities v Federal Republic of Germany C-61/94, ECR 1996 s. I-03989
 Commission v. Federal Republic of Germany, C-61/94, ECR 1996, s. I-3989
 Baustahlgewebe GmbH v. Commission, C-185/95, s. I-08417
 Emesa Sugar (Free Zone) NV v. Aruba, C-17/98, ECR 2000, ECR 1998, s.I-00665
 Stichting ter Exploitatie van Naburige Rechten (SENA) v Nederlandse Omroep Stichting (NOS) C-245/00, ECR 2003 s. I-01251
 Commission v. Ireland, C-370/99, ECR 2001, s. I-297
 Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v. Oberbürgermeisterin der Budnestadt Bonn, C-36/02, ECR 2004
 The British Horseracing Board Ltd. and others v. William Hill Organization Ltd., C-203/02, ECR 2004
 Fixtures Marketing Ltd. v. Oy Veikkaus Ab, C-46/02, ECR 2004
 Fixtures Marketing Ltd v. Svenska Spel AB, C-338/02, ECR 2004
 Fixtures Marketing Ltd. v. Organismos prognostikon agnon podosfairou AE (OPAP), C-444/02, ECR 2004

ECJ, Opinion 1/94, ECR 1994, s. I-5267

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuja

Markt Intern Verlag GmbH ja Klaus Beerman (20.11.1989, A 165) 197, 200, 429

Hertel v. Sveitsi (25.8.1998, Reports 1998-VI, s.2298) 430

Saksa

Kirchen- und Schulgebrauch, Decision of the German Constitutional Court
7.7.1971 – Aktz.: 1 BvR 765/66, in GRUR 08/1972, p.481
baumarkt.de – Oberlandsgericht Düsseldorf 29.6.1999, [1999]

Hollanti

Dior v. Evora Dutch Supreme Court (Hoge Raad) 20.10.1995 [1996]
Nederlandse Jurisprudentie 682

Euroopan patenttitoimiston ratkaisuja:

T208/84, Official Journal of the EPO 1987, 14
T935/97, Official Journal of the EPO 1999, 609
T1173/97, Official Journal of the EPO 1999, 609

1 Tutkimuksen tausta ja tavoitteet

Nykypäivänä joudutaan yhä useammin miettimään, kenellä on tekijänoikeudet erilaisiin aineistoihin, miten oikeudet vaikuttavat ja miten aineistoa voidaan käyttää. Yliopistoyhteisössä joudutaan etsimään keinoja hallita tekijänoikeuksia ja oikeuksista aiheutuvia kustannuksia. Yhä enemmän on alettu kiinnittää huomiota myös siihen, että yliopistoissa tehdään tekijänoikeudella suojattua aineistoa, esimerkiksi tietokoneohjelmia, videoita ja tietokantoja, joita on mahdollistaa hyödyntää kaupallisesti liiketoiminnassa.¹

Tämän tutkimuksen kohteena ovat tekijänoikeudet ja oikeuksien käyttäminen yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa. Tarkastelun yhtenä taustavaikuttimena on Suomessa jo pitkään käyty keskustelu yliopistojen oikeudesta ja velvollisuudesta tunnistaa tutkimustuloksiin sisältyviä keksintöjä ja edistää keksintöjen kaupallista hyödyntämistä. Toisinaan tuodaan esille myös tekijänoikeuslaissa olevat säännökset ja tekijänoikeuslain lähtökohdat, mutta verrattuna keksintöjen ympärillä käytyyn keskusteluun tekijänoikeudet yliopistoissa ovat olleet esillä varsin vähän. Tekijänoikeuslainsäädäntöä ei ole lähdetty muuttamaan samalla tavalla kuin yliopistokeksintöjä koskevaa lainsäädäntöä.²

Tarkastelun lähtökohtana ovat yliopiston tehtävät ja toimintaperiaatteet. Yliopistojen pääasialliset tehtävät ovat tutkimus ja siihen perustuva ylin opetus. Näiden tehtävien lisäksi yliopistoille on säädetty perustoimintaa täydentävä tehtävä: vuorovaikutus ympäröivään yhteiskuntaan sekä tutkimustulosten yhteiskunnallisen vaikuttavuuden edistäminen (laki 30.7.2004/715).

Yliopistotoimintaa ohjaava peruseriaate on tieteen vapaus, joka on turvattu sekä yliopistolaissa että perusoikeutena. Tieteen vapaus ei ole muuttumaton, vaan vapaus muotoutuu yliopistoissa sen mukaan, millaista yliopistoa halutaan ylläpitää.³ Nykypäivän yliopistotodellisuus vaikuttaa siihen, millaista tieteen vapautta yliopistossa voidaan toteuttaa ja millainen tieteen

¹ Wiseman s.1-5

² Ks. keksintöjä koskevasta keskustelusta esim. Opetusministeriön työryhmien muistioita 9:1998: Tutkijoiden immateriaalioikeuksia käsittelevän työryhmän muistio, Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 6/2002: Korkeakouluissa tehtävien keksintöjen tehokas kaupallinen hyödyntäminen, Yliopistokeksintötyöryhmän mietintö. Kauppa- ja teollisuusministeriö, Elinkeino-osasto 2002

³ Miettinen mm. s.141 - 144

tekijöiden vapaus voi olla. Yliopiston toiminta ja tehtävät nykypäivänä ohjaavat myös tekijänoikeuksien käyttämistä yliopistoissa ja määrittelevät, mitä oikeuksia ja velvollisuuksia yliopistolla, tiedeyhteisöllä, tutkijoilla ja opettajilla tulisi olla.

Tekijänoikeuden lähtökohtana on tekijän taloudellisten ja moraalisten oikeuksien mahdollisimman hyvä suojaaminen. Yhteisöllisillä ja yhteiskunnan etuun perustuvilla argumenteilla on kuitenkin oma merkityksensä tekijänoikeussuojaa määriteltäessä: suojaamalla yksilön oikeuksia edistetään yhteisön ja yhteiskunnan etuja. Tekijänoikeussuojan ja tekijänoikeuksien käyttämisen on toisaalta oltava tasapainossa muiden yhteiskunnassa voimassa olevien etujen ja oikeuksien kanssa.⁴

Tutkimuksessa on selvitetty, mitkä yliopistotutkimusta ja –opetusta ohjaavat periaatteet ja säännökset ohjaavat yliopiston toimintaa, mitä ne merkitsevät suhteessa tekijänoikeuteen ja tekijänoikeuksien käyttämiseen eri tilanteissa ja eri yhteyksissä ja mitä ristiriitoja ilmenee, kun yliopistotoimintaa ohjaavia periaatteita ja tekijänoikeuksia sovitetaan yhteen. Periaatteiden painoarvo vaihtelee tapauskohtaisesti ja voi riippua mm. aineistosta, käyttöyhteydestä ja käyttötavasta.

Tutkimus ottaa osaa keskusteluun, jota käydään tekijänoikeuden suhteesta eri perusoikeuksiin.⁵ Tutkimuksen tavoitteena on osoittaa, millainen sääntökokonaisuus tutkimuskohdetta tarkasteltaessa on otettava huomioon, miten eri säännökset vaikuttavat eri yhteyksissä, ovatko säännökset yhteneviä vai ristiriidassa keskenään ja voidaanko nykyistä sääntelyä pitää oikeanlaisena ja riittävänä ottaen huomioon nyky-yhteiskunnan muuttuneet olosuhteet, vaatimukset ja haasteet.

⁴ Sherman - Bentley s.35 – 37. Varsinkin tekijänoikeuden alkuaikoina yhteiskunnan ja yhteisön eduilla oli suuri painoarvo eikä tekijänoikeus yhtä voimakkaasti kuin nykyään perustunut tekijän luovan työn suojelemiseen.

⁵ Ks. esim. Karnell 2004. Artikkelissa on tarkasteltu tekijänoikeutta ja sananvapautta eurooppalaisten tuomioistuinten päätösten kautta. Artikkelissa on todettu, että tapaukset heijastavat paineita tulkita sananvapaussäännöksiä julkisen tiedonsaantioikeuden hyväksi laajemmin, kuin kansainväliset ja kansalliset säännökset ehkä sallivat.

1.1 Tutkimuksen tarkastelutapa

Oikeustieteellisessä tutkimuksessa on mahdollista käyttää monia metodeja, ja oikeuden voimassaolevaa sisältöä voidaan etsiä ja perustella monin tavoin.⁶ Aihealue, tutkimuksessa asetetut kysymykset ja tutkimusnäkökulma samoin kuin tutkijan asenne ohjaavat tutkijaa valitsemaan omaan tarkoitukseensa sopivan metodin.⁷

Esimerkiksi tuomarin toimintavalta lain käyttäjänä ja soveltajana on tässä rajoitetumpi kuin tutkijan. Tuomarin tehtävänä on etsiä oikea, tapauskohtainen ratkaisu, joka perustuu olemassa olevaan oikeuteen. Tutkijan tehtävänä on tulkinnan ohella kritisoida ja esittää uusia vaihtoehtoja.

Tutkija ei voi esittää mitä tahansa väitteitä millä tahansa tavalla. Tutkijan on perusteltava valintansa ja näkemyksensä ja esitettävä perusteltuja johtopäätöksiä. Tutkijan tehtävänä on perustella, mitä uutta tutkimus tuo tieteeseen. Perustelujen kautta tiedeyhteisön tehtävänä on arvioida, onko kannanotto hyväksyttävä ja saako se tukea laajemmin.

Tutkijan ideat ja kannanotot eivät synny tyhjästä, vaan kannanotot johdetaan aikaisemmin esitetyistä näkemyksistä. Tutkija on sidoksissa aikaisempaan tutkimustietoon. Valitsemansa näkökulman avulla tutkija antaa jo olemassa olevaan tietoon oman tiedonlisänsä. Tämä tiedonlisä voi muodostua aikaisempien tietojen uudennlaisesta yhdistämisestä, uudesta tavasta käsitellä vanhaa tietoa, yhteiskunnan muutoksen mukanaan tuomista uusista odotuksista ja tarpeista tai muusta, erilaisesta tavasta lähestyä ja käsitellä määrättyä aihekokonaisuutta.

Tämän kirjoituksen lähtökohtana on tarkasteltavien säädösten kielellinen ilmaisu, jolle on löydettävä käyttöyhteyteen sopiva sisältö ja merkitys.⁸ Myös säännösten systematiikka ja hierarkia on otettava huomioon. Eri oikeuslähteillä on lähtökohtaisesti hierarkiaan perustuva järjestys.

Eri säännöksille, esimerkiksi yhteisön oikeudelle, kansainvälisille sopimuksille, ihmisoikeuksille, ihmisoikeustuomioistuimen päätöksille, perustuslaille ja perusoikeuksille on kuitenkin vaikea määritellä keskinäistä arvojärjestystä yksittäistapauksessa, kun lähteet vaikuttavat eri tavoin ja eri

⁶ Ks. esim. Minun metodini ja kirjassa esitetyt monet tavat lähestyä oikeustiedettä.

⁷ Raimo Siltalan Tieteenteorian luennot Helsingin yliopistossa syksy 1999 ja 2001

⁸ Siltala s.785-787

painoarvolla eri tilanteissa. Varsinkin systeemin ylätasolla hierarkia jää avoimeksi. Esimerkiksi Euroopan yhteisön oikeuslähteissä yhtyvät monenlaiset perinteet, kulttuurit ja käytännöt, eikä lainsäädäntö ole kaikilta osin yhteistä. Yhteisön oikeuslähteet antavat usein vain ohjeita siitä, mikä jäsenvaltion lainsäädännön minimisisällön tulee olla. On myös otettava huomioon, että yhteisöoikeuden tulkinta yltää vain niin pitkälle, kuin yhteisön tavoitteiden toteuttaminen edellyttää.⁹ Yhteisöoikeus ei ole kaiken kattava, eikä EY-tuomioistuin voi käsitellä sellaisia asioita, jotka jäävät EU-oikeuden ulkopuolelle.¹⁰

EU-oikeus ei toisaalta ulotu samalla painoarvolla ja velvoittavuudella kaikkiiin oikeuden osa-alueisiin. Jäsenvaltioiden omat sääntelyperiaatteet ja traditiot saavat sääntelyn kohteesta riippuen enemmän tai vähemmän painoarvoa. EU-oikeus vaikuttaa jäsenvaltioiden sisäiseen sääntelyyn, mutta yhtä lailla jäsenvaltioiden lait ja oikeuskäytännöt vaikuttavat takaisinpäin EU-oikeuteen. EU-oikeutta soveltavat kansalliset tuomioistuimet, jotka tulkitsevat EU-oikeutta omiin oikeuskulttuureihinsa sisältyvien periaatteiden ja käytäntöjen kautta. EU-oikeus ei ole pintatasoa syvemmillä vielä kehittynyt pysyväksi ja vahvasti hyväksytyksi oikeudeksi, ja on vaikea sanoa, millainen sisältö esim. direktiiveille lopulta annetaan epäselvissä tilanteissa. EU-oikeuden vaikutukset, sisältö ja merkitys eri yhteyksissä ovat ennakolta epäselviä.¹¹

Lisäksi on otettava huomioon, että oikeus ja käsitykset oikeasta oikeudesta muuttuvat. Tekijänoikeus ja yliopistotoiminta joutuvat mukautumaan yhteiskunnan muutoksiin, eivätkä perinteiset käsitykset tekijänoikeuksien käyttämisestä yliopistotutkimuksessa tai -opetuksessa ole nykyään perusteltavissa samalla tavalla kuin aikaisemmin.

Osittain on olemassa oikeuskäytäntöä ja sen kautta muodostuneita, hyväksytyjä tulkintaohjeita. Oikeuskäytäntöä tekijänoikeuksien käyttämisestä yliopistoyhteisössä, yliopistotutkimuksessa ja -opetuksessa on kuitenkin niukasti.

Tarkastelun lähtökohtana eri tilanteissa ovat yliopistotutkimuksen ja -opetuksen sekä tekijänoikeuden taustalla vaikuttavat perusoikeudet. Perusoikeudet ovat ensisijainen keino etsiä justifikaatiota normiston soveltamista koskeville tulkinnoille sekä hallita muutosta ja kokonaisuutta.

⁹ Kur s.11, Dreier s.7 ja 8

¹⁰ Rosas s.209

¹¹ Tuori 2000 s.224-229, Ks. myös Wilhelmsson, Vieteriukkoteoria EY-oikeudesta 1997

Perusoikeudet ovat lähtökohtaisesti periaatteita, joille lainsäätäjä on antanut tietyn nimenomaisen ilmauksen. Periaatteiden todellinen sisältö ei kuitenkaan tyhjene kirjoitettuun tekstiin. Tukea perusoikeuksille ja oikeuksien todellista sisältöä on haettava muualta kuin vain kirjoitetusta tekstistä.¹²

Perusoikeuksien ja periaatteiden taustalla vaikuttavat arvot on asetettava järjestykseen muuttuneiden tavoitteiden, tehtävien ja toimintaympäristöjen kautta. Järjestys ei ole vakioitavissa yleisesti ja yhtäläisesti abstraktilla tasolla, vaan perusoikeudet ja periaatteet ja niiden taustalla vaikuttavat arvot taipuvat eri tavoin erilaisissa tilanteissa. Perusoikeudet voivat tapauskohtaisesti vaikuttaa sääntönä tai periaatteena.

Perusoikeusnäkökulman lisäksi on tarkasteltu myös käytännön toimintaa: miten yliopistoyhteisön toimintaedellytyksiä pidetään yllä tekijänoikeuksia käytettäessä ja mitä ongelmia liittyy tekijänoikeuksien käyttämiseen. Tekijänoikeuksien todellinen merkitys ja vaikutus tulevat esille tekijänoikeuksien käyttämisestä koskevista sopimuksista, minkä vuoksi myös sopimiseen liittyviä ongelmia on tarkasteltu lyhyesti.

Lisäksi on otettava huomioon, ettei toimintaympäristö eivätkä yliopiston, tutkijan ja opettajan roolit toimintaympäristössä ole vakioitavissa yleisesti ja joka tilanteessa samalla tavalla. Toimintaympäristöä ja roolia muuttavat yliopistoyhteisön sisältä ja ulkoa tulevat vaatimukset ja tarpeet. Yliopiston, yliopistoyhteisön sekä yksittäisen tutkijan ja opettajan oikeudet tekijänoikeuden alaista aineistoa käytettäessä on perusteltava tapauskohtaisesti muuttuvan roolin ja toimintaympäristön kautta.

Kirjoituksen näkökulma on käytännönläheinen ja ongelmakeskeinen. Lähtökohtana tarkastelussa on yliopistotoiminnassa ja yliopistojen toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset ja muutosten aiheuttamat vaikeudet ja haasteet.

1.2 Tarkastelun rajauksia

Tieteen vapautta käsitellään lähinnä tutkimuksen ja opetuksen näkökulmasta tutkijoiden, opettajien ja yliopistoyhteisön oikeutena. Tarkastelun ulkopuolelle jää pääsääntöisesti tieteen vapauden institutionaalinen

¹² Tuori 2000 mm. s.197, Pöyhönen s.67, Wilhelmsson 2004 s.213-217

ulottuvuus: tieteen vapaus yliopiston itsehallinnollisena kysymyksenä ja yliopistotoiminnan riippumattomuuden takeena suhteessa ulkopuolisiin yhteisöihin. Tieteen vapautta ei käsitellä yliopiston organisatorisena ja päätöksentekoon liittyvänä kysymyksenä: miten yliopiston autonomia tulisi taata ja miten yliopiston pitäisi järjestää oma päätöksentkonsa, jotta tiedettä voidaan harjoittaa vapaasti. Ulkopuolelle jää pääsääntöisesti myös tieteen vapaus opiskelijoiden oikeutena.¹³

Täysin näitä näkökulmia on vaikea sivuuttaa. Yliopistotoiminnan riippumattomuus suhteessa ulkopuolisiin yhteisöihin on otettava huomioon, kun käsitellään tekijänoikeuksien käyttämistä ja hyödyntämistä liiketoiminnassa. Opetus taas perustuu ennen kaikkea opiskelijoiden oikeuteen saada hyvää opetusta, joten opetuksessa on aina osittain kysymys opiskelijoiden edusta ja oikeuksista.

Yliopistoyhteisön oikeuksista keskusteltaessa on mietittävä, millainen yliopisto käytännössä on. Lainsäädännön suomen autonomian puitteissa yliopistot voivat valita omat toimintatapansa ja yliopiston koko, tieteellisen toiminnan laajuus, resurssit ja mahdollisuudet käyttää hyväksi esim. teknologiaa vaikuttavat siihen, mitkä tekijänoikeuskysymykset eri yliopistoissa korostuvat ja miten ongelmat näkyvät. Yliopistojen valitsemat toimintamallit heijastuvat yliopistojen käytännön toimintaan.¹⁴

Tässä tutkimuksessa ei ole kuitenkaan tehty vertailevaa analyysiä eikä tarkasteltu yliopistokohtaisia eroja ja yliopistojen erilaisuuden ja erilaisten toimintatapojen mukanaan tuomia vaihtoehtoisia näkökulmia. Yliopistoja on tarkasteltu yleisesti, ja tarkastelussa on pyritty määrittelemään tekijänoikeuksien käyttämistä koskevat tarpeet ja periaatteet ennen kaikkea yleisestä yliopiston, yliopistoyhteisön ja yksittäisen tieteen tekijän näkökulmasta.

Yliopistolakiin on lailla 30.7.2004/715 kirjattu yliopistojen perustoimintaa täydentävä tehtävä: vuorovaikutus muun yhteiskunnan kanssa sekä tutkimustulosten ja taiteellisen toiminnan yhteiskunnallisen vaikuttavuuden edistäminen. Tässä tutkimuksessa kohteena on täydentäviin tehtäviin liittyvä erityinen osa-alue yhteistyöprojektit, joissa jatkuvasti joudutaan ratkaisemaan

¹³ Miettinen s.289-299, Tuori 1999 s.528-531

¹⁴ Esim. keksintöjen hyödyntämistä koskevan keskustelun yhteydessä on tarkasteltu eri yliopistojen innovaatiopoliittisten toimintamallien vaikutuksia. Ks. Pelkonen Antti Yliopistot ja Innovaatiopoliitiikan haasteet, Tupasela Aaro Intellectual Property Rights and Licensing: Can Centralised Technology Transfer Save Public Research?

erilaisten aineistojen käyttämiseen liittyviä kysymyksiä ja pohtimaan yliopiston, tutkijoiden ja opettajien roolia ja yhteistyön vaikutusta yliopiston toimintaan. Yhteistyöprojektit ovat vahvasti sidoksissa täydentäviin tehtäviin sisältyvään tulosten kaupallisen hyödyntämisen edistämiseen.¹⁵

Tekijänoikeutta ja oikeuksien käyttämistä on mahdollista tarkastella monesta näkökulmasta. Tässä kirjoituksessa näkökulma on ensisijaisesti se, kuka omistaa oikeudet yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa syntyvään tekijänoikeuden alaiseen aineistoon, millaisia käyttöoikeuksia muilla yliopistoyhteisön jäsenillä on, millä perusteella käyttöoikeudet syntyvät ja millä ehdoilla aineistoa tulisi voida käyttää yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa. Pääsääntöisesti kohteena on yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa syntyvä aineisto, mutta osittain on käsitelty myös oikeuksia muualla kuin yliopistoissa syntyvään aineistoon.

Tekijänoikeutta ja tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämistä tarkastellaan ensisijaisesti yliopiston perustehtävien, tutkimuksen ja opetuksen näkökulmasta ja yliopistoyhteisön sisällä. Yliopistoyhteisön ulkopuolista näkökulmaa on kuitenkin vaikea sivuuttaa kokonaan. Yliopistoyhteisö ei ole suljettu, muusta yhteiskunnasta erillään toimiva yhteisö, vaan yliopistot ovat tiiviisti vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa.

Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamisen yhteydessä on tekijänoikeuslakiin tehty muutoksia. Muutokset tulevat lain mukaan voimaan 1.1.2006 paitsi lain 13 § ja 13 a §, 14 §:n 1 momentti, 16 d §, 25 a §:n 2 momentti, 25 f §:n 3 momentti, 25 g §, 25 h §, 26 §, 26 a §, 26 b §, 26 e § ja 26 h §, jotka tulevat voimaan 1.1.2007 sekä 16 b §:n 1 momentin 2 kohta, 16 c §:n 1 momentin 2 ja 3 kohta ja 16 §:n 3 momentti, jotka tulevat voimaan valtioneuvoston asetuksella säädettävänä ajankohtana.

Ennen lain voimaantuloa tehtyihin toimiin sekä hankittuihin oikeuksiin sekä tehtyihin sopimuksiin sovelletaan lain voimaan tullessa olleita säännöksiä. Koska tutkimuksen tavoitteena on selvittää, mitä ongelmia tekijänoikeuksien käyttämiseen yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa liittyy nykyisen lainsäädännön pohjalta, miten tekijänoikeuksien käyttämistä voisi kehittää ja mitä sääntö- tai ohjemuutoksia mahdollisesti tarvitaan, tässä tutkimuksessa ei

¹⁵ Täydentävät tehtävät on laajempi kokonaisuus kuin vain yhteistyöprojektit. Ks. yliopiston täydentävistä tehtävistä esim. Helsingin yliopiston vararehtorin Mauno Kososen esitys Tutkimus ja kolmas tehtävä Suomen yliopistojen tutkimuspalveluhenkilöstön neuvottelupäivillä Otaniemessä 15.9.2005.

ole tarkasteltu aikaisempiin sitoumuksiin ja vanhan lainsäädännön soveltamistilanteisiin mahdollisesti liittyviä ongelmia.

Tekijänoikeuksista sopiminen on tapa, jolla yliopistotoiminnan peruseriaatteet käytännössä turvataan tai sivuutetaan. Sopimusoikeus ja yliopistojen sopimuskäytäntö eivät ole kuitenkaan tämän tutkimuksen pääasiallinen näkökulma, eikä eri sopimussuhteisiin liittyviä näkökohtia käsitellä yksityiskohtaisesti.

Yliopisto-osaamisen hyödyntämistä liiketoiminnassa on käsitelty lähinnä siitä näkökulmasta, mitä oikeuksia yliopistolla, tutkijoilla ja opettajilla tulisi olla tekijänoikeuksien hyödyntämisestä saataviin tuloihin. Lisäksi on pohdittu, mitä ongelmia tekijänoikeuksien hyödyntäminen liiketoiminnassa voi aiheuttaa, kun yliopiston samanaikaisesti tulee huolehtia yliopiston perustehtävistä ja ylläpitää edellytyksiä harjoittaa vapaata ja avointa tutkimusta ja opetusta.

2 Tutkimuksen säädöspohja ja muu lähdeaineisto

Oikeus on ihmisten päätöksiin perustuvia sääntöjä.¹⁶ Oikeuden kielellisestä ilmaisusta johtuu, että oikeutta on tulkittava jatkuvasti uudestaan ja erilaiset tulkinnat voidaan kiistää uusilla kieliteoilla. Toisaalta oikeus sijoittuu yhteiskuntaan, jonka kulttuuri on refleksiivistä. Refleksiivisyys antaa mahdollisuuden jatkuvasti kyseenalaistaa ja arvioida uudelleen erilaisten kannanottojen pätevyyttä.¹⁷

Oikeutta ei tule tarkastella itsenäisenä, muista järjestelmistä irrallisena ja erillisenä systeeminä. Oikeustieteellä on välttämätön yhteys yhteiskuntateoriaan, ja oikeutta tarkasteltaessa on otettava huomioon oikeuden välttämätön sidonnaisuus olemassa olevaan yhteiskuntatodellisuuteen.¹⁸ Oikeus on olemassa tietyssä yhteiskunnassa, tiettyinä aikana.

Oikeus on kokonaisuus, joka ei tyhjene vain kirjoitetuksi tekstiksi. Kaarlo Tuorin terminologiaa käyttäen oikeutta ei ole vain pintatason säännökset, vaan tarkastelussa on otettava huomioon myös pintatasoa syvempiä

¹⁶ Hart H.L.A: The Concept of Law, Kelsen: Puhdas oikeusoppi.

¹⁷ Tuori 2000 s.176

¹⁸ Tuori 2000 s.321

kerrostumia. Toisaalta eri oikeuskulttuurit ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Kirjoitetut säädökset ovat vasta oikeuden raaka-ainetta, ja säännökset on saatettava koherentiksi, suodatetuksi systeemiksi, ennen kuin voidaan puhua todellisesta oikeudesta.¹⁹

Kun tarkastellaan tekijänoikeuksien käyttämistä yliopistotutkimuksen ja –opetuksen yhteydessä on otettava huomioon monia, eri tasoilla ja eri vahvuudella vaikuttavia säännöksiä, jotka eivät ole selvästi kiteytyneitä ja täsmentyneitä. Tällaisia ovat mm. perusoikeudet, EU-oikeus ja kansainväliset sopimukset.

2.1 Oikeusjärjestelmä hierarkisena systeeminä

Oikeus on osittain sovitettavissa hierarkiseksi systeemiksi, jossa säännökset ovat toisilleen alisteisia. Hierarkian peruslähtökohtia on, ettei alempiasteinen tai heikommin velvoittava säännös voi olla ristiriidassa ylempitasoisen tai vahvemmin velvoittavan säännöksen kanssa. Näin esim. tavallisen lain tulee olla sopusoinnussa perustuslakeihin sisältyvien perusoikeuksien kanssa, ja lakien alapuolella ovat asetukset.²⁰

On mahdollista erotella myös vahvasti velvoittavia, heikosti velvoittavia ja sallittuja oikeuslähteitä. Esim. yliopistolaki ja tekijänoikeuslaki ovat vahvasti velvoittavia lähteitä. Myös perusoikeudet, kuten tieteen vapaus ja omaisuuden suoja, ovat vahvasti velvoittavia. Heikosti velvoittavia tai sallittuja oikeuslähteitä ovat esim. korkeimman oikeuden päätökset ja oikeustiede.²¹

Esimerkiksi kansainväliseltä oikeudelta kuitenkin puuttuu hierarkinen rakenne, ja kansainvälisen oikeuden normit on rinnastettavissa lähinnä kahdenvälisiin sopimuksiin.²² Säännöskokonaisuus on toisaalta kokonaisuudessa heterogeeninen, ja säännöskokonaisuus saa vaikutteita eri kulttuureista sekä erilaisista tavoitteista ja arvoista. Lähdeaineistoa on vaikea kauttaaltaan vakioda vahvasti tai heikosti velvoittaviin säännöksiin ja sallittuun lähdeaineistoon. Kun säännöksiä ei voi selkeästi asettaa

¹⁹ Tuori 2000 s.153-216

²⁰ Esim. hierarkisesta jaottelusta on mm. Kelsenin tapa jaotella oikeus siten, että ylimpänä velvoittavana normina on käsitteellinen perusnormi.

²¹ Aarnio s.220 ja 221, Siltala s.762, Karhu s.792-793

²² Scheinin 1991 s.3

eriarvoiseen asemaan ja kun on otettava huomioon myös valtion sisäistä systeemiä laajempi näkökulma, on vaikea kokonaan tarkastella oikeutta hierarkisena ja tarkasti rajattuna systeiminä.²³

Oikeuden tulee lisäksi olla muuttuvaa ja joustavaa.²⁴ Oikeus on positiivinen, ihmisten antama säännösjoukko, jolla pyritään hallitsemaan ja ohjaamaan yhteisön elämää. Oikeus on tietyn yhteiskuntajärjestelmän ja tietyn ajan oikeutta siten, että sen tulee mukautua ympäröivän yhteiskunnan muutoksiin.

Oikeusvarmuus edellyttää, ettei ympäröivän yhteiskunnan muutos voi vaikuttaa oikeuteen mielivaltaisesti. Ei ole itsestään selvää, että jokin yhteiskunnallinen ilmiö automaattisesti johtaa siihen, että voimassaolevan oikeuden tulee muuttua. On erotettava erikseen oikeuden sisäinen muutos ja oikeuden ulkopuoliset, taloudelliset, poliittiset ym. yhteiskunnalliset muutokset ja vaikutteet.²⁵

Koska oikeus on heterogeenistä ja dynaamista ja koska säännöksiä on lähtökohtaisesti mahdotonta asettaa hierarkiseen, ehdottomasti velvoittavaan järjestykseen, puhtaasti hierarkiaan perustuva ja systematisoiva tarkastelu ei ole tarkoituksenmukainen näkökulma. Kokonaisuus on asetettava arvojärjestykseen kussakin yksittäistapauksessa eri painoarvolla vaikuttavien seikkojen kautta. Kun sääntökokonaisuuden taustalla vaikuttaa ristiriitaisia tavoitteita ja kun yhteiskunnan muutosvauhti on nopeaa, mutta käytännön ongelmiin ja avoimiin kysymyksiin tarvitaan nopeasti perusteltuja ohjeita, tarvitaan muita kuin hierarkiaan perustuvia keinoja ratkaista ongelmia tapauskohtaisesti.

2.2 Periaatteet ja säännöt

Oikeudessa voidaan erottaa sääntöjä ja periaatteita. Periaatteet eivät ole samanlaisia kuin säännöt. Periaatteet ovat sääntöjä väljemmin voimassa. Säännöt ovat voimassa ehdottomasti, mutta periaatteet voivat yksittäistapauksessa soveltua enemmän tai vähemmän. Periaatteita on

²³ Ks. perustuslain, EU-oikeuden ja kansainvälisten ihmisoikeuksien hierarkiaan sijoittamisen vaikeudesta Karhu s.794-798.

²⁴ Siltala s.761-764

²⁵ Tuori 2000 s.59. Tuori on esittänyt, miten oikeuden muutos jo Max Weberin teoriassa selittyy ulkoisten tekijöiden vaikutuksella. Ulkoiset tekijät eivät kuitenkaan Weberin mukaan vaikuta suoraan oikeuden sisältöön, vaan oikeuden muutos tapahtuu oikeuden sisäisen mekanismin suodattamana.

yksittäistapauksessa punnittava keskenään ja harkittava, mille periaatteelle annetaan etusija.²⁶

Periaatteita ei voida luokitella tarkkarajaisesti, mutta periaatteille voidaan määritellä erilaisia ulottuvuuksia. Nämä ulottuvuudet ovat periaatteita käytettäessä läsnä yhtä aikaa mutta erivahvuisesti.²⁷ Periaatteet tuovat esille ne perusteet, jotka päätöksenteossa voidaan ottaa huomioon.²⁸

Periaatteiden asemasta oikeussysteemissä on erilaisia käsityksiä. Periaatteita voidaan pitää tuomioistuimia velvoittavina normeina, mutta periaatteet voidaan asettaa myös velvoittavan oikeuden ulkopuolelle. Lisäksi on erilaisia käsityksiä siitä, voidaanko tavoitteet ja politiikka lukea mukaan periaatteisiin vai pitäisikö käsitteet pitää erillään.²⁹

Kirjoituksen lähtökohtana on, että normit jakautuvat sääntöihin ja periaatteisiin: jokainen normi voi olla joko sääntö tai periaate.³⁰ Periaatteet sisältyvät oikeuteen ja ovat sen ainesosa.

Sääntö ja periaate –näkökulma näkyy siten, että olemassa oleva oikeus ei aina ole tulkittavissa tarkkarajaisiksi säännöiksi kirjoituksen aihealuetta tarkasteltaessa. Soveltamistilanteet, soveltamisympäristö ja ympäröivän yhteiskunnan muutokset tekevät sovellettavasta sääntökokonaisuudesta vaikeasti rajattavan, ja tarvitaan periaateargumentoinnin kautta tapahtuvaa punnintaa.

Esimerkiksi yliopistotoimintaa ohjaava tieteen vapaus on lakiin perustuva normi ja perusoikeus, joka ei ole sillä tavalla yksiselitteinen ohje ja velvoite, että sen perusteella voitaisiin selkeästi määritellä yliopiston sekä tutkijoiden ja opettajien velvollisuudet ja oikeudet yksittäistapauksessa. Tieteen vapaus ei helposti avaudu pelkän käsiteanalyysin ja käsitetulkinnan kautta.³¹

²⁶ Alexy s.50-56, Dworkin s.22-26

²⁷ Saarnilehto s.68

²⁸ Miettinen s.102, Bruun-Mäenpää-Tuori s.39-40

²⁹ Alexy s.47, 66, Dworkin s.90, Hart esim. s.259-263. Robert Alexy lukee periaatteet voimassaolevaan, velvoittavaan oikeuteen ja pitää periaatteita erityisellä tavalla velvoittavina normeina, optimointikäskyinä. Myös Dworkin lähtee siitä, että periaatteet ovat osa voimassaolevaa oikeutta sääntöjen ohella. Dworkin kuitenkin tekee eron periaatteiden ja tavoitteiden/politiikan välillä toisin kuin Alexy. Dworkinin mukaan periaatteet ovat normeja, jotka perustelevat yksilön oikeuksia, kun taas politiikat/tavoitteet ovat yhteisöllisiä etuja. Esim. Hart sen sijaan asettaa periaatteet selkeästi velvoittavan oikeuden ulkopuolelle.

³⁰ Alexy s.48

³¹ Miettinen s.455

Tieteen vapautta on tarkasteltava suhteessa siihen yliopistoyhteisöön ja yliopistomalliin, jota halutaan toteuttaa. Tieteen vapautta on tarkasteltava myös suhteessa muihin, tapauskohtaisesti vaikuttaviin oikeuksiin. Tieteen vapaudesta johdettavat oikeudet voivat käytännössä vaikuttaa jossain tilanteessa sääntönä ja jossain toisessa tilanteessa periaatteena.³²

Vastaavasti tekijänoikeuden kautta sovellettavaksi tulevat perusoikeudet vaikuttavat eri tilanteissa eri tavoin, joko periaatteena tai sääntönä. Kun tarkastellaan tekijänoikeuksien käyttämistä yliopistotutkimuksen ja –opetuksen yhteydessä, tieteen vapaudesta johdettavat oikeudet on sovitettava yhteen tekijänoikeuksien kanssa ja asetettava tapauskohtaiseen järjestykseen. Tieteen vapaus voi jossain tilanteessa olla tekijän oikeutta vahvempi, mutta jossain toisessa tilanteessa taas tekijänoikeudelle on annettava suurempi painoarvo.

Tekijän oikeuksia on toisaalta rajoitettu tekijänoikeuslaissa. Myös rajoitussäännösten taustalla vaikuttavat erilaiset perusoikeudet. Tekijänoikeuslain rajoitussäännöksiä voidaan eri tilanteissa tulkita eri tavoin, ja rajoitussäännösten vahvuus ja soveltamislaajuus vaihtelevat tapauskohtaisesti. Tekijän oikeus ja rajoitussäännösten taustalla vaikuttavat säännöt ja periaatteet on asetettava tapauskohtaiseen järjestykseen.

2.3 Perusoikeudet

Perusoikeuksille on tunnusomaista korotettu muodollinen lainvoima. Perusoikeudet ovat hierarkisesti tavallisia lakeja ylempänä. Perusoikeuksien asema säädöshierarkiassa ei ole muuttunut Suomessa 1990-luvulla toteutetun perusoikeusuudistuksen yhteydessä, mutta näkemykset oikeuksien käyttämisestä ovat muuttuneet. Aikaisemman lähinnä lainsäätäjän toimintaa ohjaavan suppean perusoikeuskäsityksen sijasta 1990-luvun uudistuksessa omaksuttiin laaja perusoikeusnäkemys, joka edellyttää valtiolta aktiivisia toimia perusoikeuksien turvaamiseksi.³³

³² Ks. esim. Länsineva 2002 s.95, jossa Länsineva on todennut, että perusoikeuksien sääntö- ja periaatevaikutusten välinen suhde riippuu siitä, minkä perusoikeuden kanssa kulloinkin ollaan tekemisissä ja millaisesta päätöksentekotilanteesta on kysymys.

³³ Karapuu s.74-78

2.3.1 Perusoikeudet yksilön ja yhteisön oikeutena

Perusoikeuksien lähtökohtana on yksilön oikeuksien turvaaminen julkista valtiovaltaa kohtaan. Julkinen valta on perusoikeuksien yhteydessä käsitettävä laajasti. Perusoikeudet antavat suojaa julkista valtaa vastaan yleisesti, ja perusoikeudet suojaavat yksilöä julkisoikeudellisen laitoksen oikeuksienvastaiselta toiminnalta.³⁴

Perusoikeudet vaikuttavat suoraan viranomaisten ja tuomioistuinten toimintaan. Perustuslain 106 §:n mukaan tuomioistuimen tulee antaa perustuslaille etusija, jos lain säännöksen soveltaminen olisi ilmeisessä ristiriidassa perustuslain säännöksen kanssa. Perustuslain 107 §:n mukaan tuomioistuinten ja hallintoviranomaisten tulee valvoa alemmanasteisten säännösten ja perustuslain säännösten yhdenmukaisuutta. Tarvittaessa viranomaisen tulee jättää alemmanasteinen säännös soveltamatta.

Perusoikeudet ovat luonnollisten henkilöiden oikeuksia. Ne ovat yleisiä ja kuuluvat jokaiselle Suomen oikeudenkäyttöpiiriin kuuluvalla henkilöllä. Selvyyden vuoksi on syytä todeta, että perusoikeudet kuuluvat yksilöoikeutena myös virkamiehille. Aikanaan virkamiesten oikeuksia saatettiin tarkastella erityisestä, muista työsuhteista poikkeavasta näkökulmasta. Virkamiehen voitiin katsoa nimityksen yhteydessä antaneen suostumuksensa erilaisiin perusoikeusrajoituksiin, tai virkamiehen asemaa tarkasteltiin erityisen vallanalaisuussuhteen kautta. Nykyisin tällaisesta jo lähtökohtaisesti erilaisesta perusoikeusnäkökulmasta on luovuttu. Virkamiesten perusoikeuksia rajoitettaessa ei voida lähteä virkamiehen erityisasemasta julkisen vallan edustajana, vaan on arvioitava, kuinka läheisesti rajoitus liittyy ko. virkaan ja virkatehtäviin.³⁵

Oikeushenkilöihin perusoikeudet voivat ulottua välillisesti, jos voidaan katsoa, että oikeushenkilön kautta puututaan yksilön perusoikeutena turvattuihin oikeuksiin. Tämä välillinen suoja ei ole välttämättä yhtä vahvaa kuin yksilöiden välitön suoja.³⁶ Kirjallisuudessa on esitetty myös pidemmälle meneviä näkemyksiä perusoikeuksista muuna kuin puhtaasti yksilön

³⁴ HE 309/1993 Luku 3.4. Perusoikeuksien sitovuus, Viljanen 1999 s.137 ja 151, Tuori 1999 s.727. Ks. myös Manninen Sami s.413 ja 414, jossa on esitetty näkemys julkisesta vallasta laaja-alaisena käsitteenä julkisuusperiaatetta sovellettaessa.

³⁵ HE 309/1993 Luku 3.3. Perusoikeuksien suojaama henkilöpiiri. Erityinen vallanalaisuussuhde ja laitosvalta, Viljanen 1999 s.127-131

³⁶ HE 309/1993 Luku 3.3 Perusoikeuksien suojaama henkilöpiiri. Luonnolliset henkilöt ja oikeushenkilöt, Hallberg s.42

oikeutena. Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaudesta on esitetty, että se voitaisiin kollektiivisena vapausoikeutena katsoa suoraan myös yksityisoikeudellisen oikeushenkilön oikeudeksi.³⁷

Julkisoikeudelliset yhteisöt ja laitokset oikeushenkilönä jäävät perusoikeussuojan ulkopuolelle vakiintuneen lainsäädäntökäytännön mukaan.³⁸ Esimerkiksi yliopisto on julkisoikeudellinen yhteisö, eikä perusoikeuksia voida lähtökohtaisesti katsoa yliopiston oikeudeksi.

Kaikki yliopiston toiminta ei kuitenkaan ole sellaista, että siihen sisältyy julkisen vallan käyttöä. Joissain tapauksissa yliopisto voidaan rinnastaa yksityisoikeudellisiin oikeushenkilöihin. Korkein oikeus on esimerkiksi päätöksessään **KKO 2000:56**, joka koski Helsingin yliopiston oikeutta nimipäiväkalenteriin tekijänoikeuslain 49 §:n nojalla, todennut, ettei Helsingin yliopisto nimipäiväluetteloa vahvistaessaan ole käyttänyt julkista valtaa.

Tässä kirjoituksessa ei kuitenkaan ole tarkoitus pohtia, voitaisiinko ja milloin yliopisto mahdollisesti katsoa yksityisoikeudelliseksi oikeushenkilöksi eikä julkisen vallan edustajaksi perusoikeuksia sovellettaessa. Sen sijaan on otettava huomioon, että yliopisto on yhteisö, jossa perusoikeudet kuten tieteen vapaus näkyvät ja nousevat esiin helposti ja että yliopisto on osittain tieteen vapauden turvaamisen kohde. Tieteen vapauteen sisältyy institutionaalinen ulottuvuus, joka takaa yliopistoille autonomian. Yliopiston toimintaa ohjaavien tahojen kuten ministeriöiden on otettava huomioon yliopiston autonomia ja itsemääräämisoikeus, kun annetaan yliopistoon kohdistuvia määräyksiä.³⁹

Toisaalta on otettava huomioon, että jotkut perusoikeudet ovat luonteeltaan yhteisöllisiä siten, että ne toteutuvat täysin vain yhteisössä usean henkilön samanaikaisena oikeutena. Oikeuksien toteutuminen edellyttää ihmisten vapaaehtoista yhteistoimintaa. Mm. viranomaistoimintaa ohjaava julkisuusperiaate ja sananvapaus toteutuvat viime kädessä yhteisössä ja yhteisöllisenä oikeutena.⁴⁰

³⁷ Saraviita s.83-85, Lämsineva 2002 s.110, Viljanen 1999 s.119

³⁸ HE 309/1993 Luku 3.3 Perusoikeuksien suojaama henkilöpiiri. Luonnolliset henkilöt ja oikeushenkilöt

³⁹ Miettinen s.446-451, Tuori 1999 s.528-531

⁴⁰ HE 309/1993 Luku 3.3. Perusoikeuksien suojaama henkilöpiiri. Ryhmien oikeudet, Ks. Hallberg s.43, jossa todetaan miten sananvapaus voi toteutua täysimääräisesti vain yhteisössä toisten ihmisten kanssa. Julkisuusperiaate on määritelty samassa säännöksessä kuin sananvapaus. Ks. myös Viljanen 1999 s.133

Kun tarkastellaan yliopistotoimintaa ohjaavia perusoikeuksia ja erityisesti perustuslain 16 §:ssä turvattua tieteen vapautta, yliopisto edustaa yliopistotutkimuksen ja -opetuksen yhteydessä julkista valtaa. Tieteen vapaus takaa tutkijalle ja opettajalle yksilöllisiä oikeuksia, jotka yliopiston julkisena valtana on turvattava. Yliopiston on julkisena vallan edustajana huolehdittava tieteen vapauden tosiasiallisesta toteutumisesta. Tosiasiallisen turvaamisen toteutuminen ei kuitenkaan ole yksinomaan yliopiston vastuulla, vaan myös muiden, yliopiston toimintaan vaikuttavien julkisen vallan edustajien tehtävä.

Tieteen vapaus on lisäksi nähtävä yliopistoissa yksilön oikeuksien ohella yhteisöllisenä oikeutena, jonka toteutuminen edellyttää yhteisön jäsenten vapaaehtoista toimintaa oikeuksien turvaamiseksi. Yliopiston ja muun julkisen vallan velvollisuutena on turvata yksittäisen tutkijan ja opettajan oikeuksia mutta myös tieteen vapauden yhteisöllisyys, tiedeyhteisön oikeudet.⁴¹

Tekijänoikeus on vastaavasti turvattu perusoikeuksissa. Tekijänoikeus kuuluu perustuslain 15 §:ssä turvattun omaisuuden suojan omaisuuskäsitteen piiriin.⁴² Tekijänoikeuden perusoikeussuoja tukee tutkijan ja opettajan yksilönoikeuksia ja oikeutta päättää siitä, miten tutkijan tai opettajan tekemää aineistoa käytetään.

Tekijän oikeuksia on tekijänoikeuslaissa rajoitettu, ja tekijänoikeuslain rajoitussäännösten taustalla vaikuttavat eri perusoikeudet.⁴³ Tietoyhteiskuntadirektiivin (direktiivi tekijänoikeuden ja lähioikeuksien tiettyjen piirteiden yhdenmukaistamisesta tietoyhteiskunnassa 2001/29/EY) voimaan saattamisen yhteydessä on esimerkiksi tekijänoikeuslain 14 §:ää muutettu. Lainkohdassa on tutkimusta ja opetusta koskevia rajoitussäännöksiä, ja lainkohdan taustalla voidaan katsoa vaikuttavan perustuslain 16 §:n mukainen tutkijoiden ja opettajien tieteen tekemiseen liittyvä vapaus.⁴⁴ Tilanteesta riippuen voi rajoitussäännöksen taustalla vaikuttaa myös esim. perustuslain 12 §:n mukainen sananvapaus ja viranomaisen toimintaa ohjaava julkisuusperiaate. Esim. sananvapaus voi vaikuttaa tekijänoikeuslain 12 §:n yksityistä käyttöä koskevan

⁴¹ Miettinen s.258-263, Oppermann s.818, Bleckmann s.730

⁴² Länsineva 2002 s.183

⁴³ Ks. esim. Guibault 2002 s.90-109. On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että tekijänoikeuslakia säädettäessä perusoikeuksia on alettu ottaa huomioon vasta viime aikoina, ja keskustelu perusoikeuksista tekijänoikeuslain yhteydessä on varsin uusi ilmiö.

⁴⁴ Ks. ehdotus 14 §:ksi HE 28/2004 ja esitystä koskeva Perustuslakivaliokunnan lausunto 7/2005 sekä sivistysvaliokunnan mietintö 6/2005.

rajoitussäännöksen sekä tekijänoikeuslain 22 §:ssä turvatus teoksiin viittaamisoikeuden taustalla.

Tekijänoikeuden perusoikeussuoja suojaa yliopistoyhteisössä tutkijan ja opettajan yksilön oikeuksia. Yliopiston rooli on turvata tutkijoiden ja opettajien yksilönoikeudet. Yliopiston on kuitenkin samalla turvattava myös tekijänoikeuslain rajoitussäännösten taustalla vaikuttavat perusoikeudet ja muut yliopistotutkimuksen ja –opetuksen yhteydessä vaikuttavat perusoikeudet. Oikeudet on asetettava tapauskohtaiseen järjestykseen.

Lisäksi on otettava huomioon, että tutkija ja opettaja ovat yhteisön jäseniä. Yliopistoyhteisössä oikeudet on asetettava järjestykseen siten, että turvataan yhteisön toiminta ja yhteisön toimintaedellytysten ylläpitäminen. Yliopistotutkimuksen ja –opetuksen yhteydessä tutkijan ja opettajan oikeudet toteutuvat tehokkaasti, kun ne turvataan osana yhteisön toimintaa.

2.3.2 Perusoikeudet yksilöiden välisissä suhteissa

Perusoikeudet voivat vaikuttaa yksilöiden välillä horisontaalisuhteessa.⁴⁵ Perusoikeusuudistuksen yhteydessä annetussa hallituksen esityksessä on todettu perusoikeuksien vaikutuksen yksityisten keskinäisiin suhteisiin konkretisoituvan pääsääntöisesti tavallisen lainsäädännön välityksellä, tosin eräillä perusoikeuksilla voi esityksen mukaan olla myös välittömämpiä sovellutuksia.⁴⁶

Perusoikeudet samoin kuin ihmisoikeudet ovat alkaneet yhä enemmän vaikuttaa suoraan yksityisoikeudellisiin ratkaisuihin. Kirjallisuudessa on esitetty, että perus- ja ihmisoikeussäännöksillä voi jatkossa olla yhä suurempi merkitys mm. varallisuus oikeudellisia ongelmia ja sopimusoikeuteen liittyviä tapauksia tulkittaessa.⁴⁷

⁴⁵ Alexy s.352

⁴⁶ HE 309/1993 Luku Perusoikeuksien sitovuus, Ks. myös esim. Hidén 1971 s.29, Hidén 1996 s.766 ja 767. Hidén on katsonut, että perusoikeusuudistuksen yhteydessä lainsäätäjälle on asetettu velvoitteita ryhtyä konkreettisiin toimenpiteisiin perusoikeuksien toteuttamiseksi, ja tämä velvoite koskee toisinaan myös yksityisten välisten oikeussuhteiden järjestelyä. Toisaalta perusoikeuksien tulisi entistä enemmän olla suoraan käytettävissä ja tulkittavissa viranomaistoiminnassa.

⁴⁷ Leena Kartio teoksessa Varallisuus oikeuden kantavat periaatteet, toim. Ari Saarnilehto s.41, Ks. kuitenkin Hugenholtz 2001a s.2 joissa on tuotu esille, miten tuomioistuimissa tai kansallisissa doktriineissa on oltu haluttomia hyväksymään esim. sananvapauden

Julkisen vallan on suojeltava yksilöä toisen oikeussubjektin taholta tulevilta loukkauksilta, ja yksilöllä on oikeus vaatia julkiselta vallalta suojelua. Yksittäisellä henkilöllä on oikeus odottaa, että muut henkilöt kunnioittavat yksilön perusoikeuksia, ja muilla henkilöillä on velvollisuus kunnioittaa yksilön perusoikeuksia. Perusoikeusuudistuksen yksi tavoite oli laajentaa yksilön oikeussuojaa perustuslain tasolla.⁴⁸ Kun käytetään tekijänoikeuden alaista aineistoa yliopistotutkimuksen ja –opetuksen yhteydessä, tutkijalla ja opettajalla on oikeus odottaa, että muut tutkijat ja opettajat kunnioittavat sekä tieteen vapaudesta että tekijänoikeudesta johdettavia oikeuksia.

Perusoikeuksilla on kuitenkin yksilöiden välillä vaikutusta vain välillisesti. Perusoikeuksien vaikutus henkilöiden välillä ilmenee oikeuksien kollisiotilanteissa, kun vastakkaisina osapuolina olevat yksilöt voivat kumpikin vedota eri perusoikeuksiin ja oikeuksien ristiriitaa joudutaan ratkaisemaan punnitsemalla ja yhteen sovittamalla ristiriitoja. Perusoikeuksien vaikutus yksityisten henkilöiden keskinäisiin suhteisiin välittyy yleensä tavallisen lainsäädännön välityksellä.⁴⁹

Perusoikeuksien merkitys yksilöiden välisissä riitatapauksissa voi toisaalta käytännössä olla epäselvä. Perusoikeudet ovat yhteisöllisesti hyväksyttyjä mutta väljiä ja periaatteenomaisia, Perusoikeudet eivät aina ole valmiiksi täsmentyneitä. Perusoikeudet ovat myös eri tavoin sidoksissa ja riippuvaisia toisistaan.⁵⁰ Perusoikeuksien merkitys ja vaikutus ratkeaa tapauskohtaisesti.

2.3.3 Perusoikeudet keskenään tasavertaisina mutta toistensa kanssa ristiriitaisina oikeuksina

Perusoikeudet ovat lähtökohtaisesti tasavahvoja ja samanarvoisia. Perusoikeuksia ei aseteta etusijajärjestykseen.⁵¹ Perusoikeuksia kyllä

horisontaalivaikutusta. Kansalaisten oikeus informaatioon ja sananvapaus on tunnustettu suhteessa julkinen valta - yksilö, mutta suhteessa yksilö-yksilö vaikutusta ei ole kunnolla hyväksytty.

⁴⁸ Hallberg s.32-35, Viljanen 1999 s.54, Alexy s.161-175, 288, 351-365

⁴⁹ HE 309/1993 Luku 3.4 Perusoikeuksien sitovuus, Viljanen 1999 s.154-155, Lämsineva 2002 s.103

⁵⁰ Pöyhönen s.79, Siltala s.448.

⁵¹ Ks. kuitenkin esim. Siltala s.673 ja 674. Siltala on katsonut, että olisi mahdotonta kuvitella tilannetta, jossa joku TSS-oikeuksista, yhteisöllis-kollektiivisista oikeuksista tai luontoa koskevista neljännen sukupolven perusoikeuksista voisi sivuuttaa yksilön hengen tai

luokitellaan eri ryhmiin, mutta luokittelu kuvastaa lähinnä perusoikeuksien erilaisia kehitysvaiheita. Erikseen voidaan luokitella esim. vapausoikeudet ja oikeusturva, taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet eli TSS-oikeudet, tasa-arvoisuus-oikeudet ja osallistumisoikeudet. Jaottelun pohjana ovat yleensä historialliset syyt ja oikeuksien sisältö, mutta jaottelu on aina suhteellinen. Tarkkaa rajanvetoa kaikkien oikeuksien kohdalla ei ole mahdollista tehdä.⁵²

Perusoikeuksien abstraktin etusijajärjestyksen kautta ei ole mahdollista ratkaista, mikä perusoikeus asetetaan etusijalle. Yksittäistapauksessa voi olla mahdollista soveltaa useampaa perusoikeutta samanaikaisesti ja perusoikeudet voivat olla keskenään ristiriitaisia. Perusoikeuksien tapauskohtainen järjestys toteutetaan punnitsemalla perusoikeuksia keskenään kuten periaatteita. Perusoikeus ei menetä mitään olemassaolostaan, mutta jonkun oikeuden tai joidenkin oikeuksien painoarvo on yksittäistapauksessa suurempi kuin toisten. Punninta perustuu yksittäistapauksen erityispiirteisiin ja kokonaisharkintaan. Yleisiä punnintakriteerejä on vaikea esittää, mutta lopputuloksen tulisi mahdollisimman hyvin toteuttaa perusoikeuksien yhteisiä ja yleisiä lähtökohtia ja tavoitteita. Arviointikriteerejä voivat olla esim. yksilön toimintavapaus ja turvallisuus sekä kohtuullisuus.⁵³

Perusoikeudet ovat erilaisten oikeussuhteiden yhdistelmiä, ja yksittäisen perusoikeuden merkitys yksittäistapauksessa riippuu myös siitä, mistä näkökulmasta ko. oikeutta tarkastellaan. Oikeutta voidaan tarkastella esim. julkisen vallan velvollisuutena pidättäytyä joistakin toimista, julkisen vallan aktiivisena toimintavelvollisuutena tai yksilön oikeutena vaatia oikeuksiaan toteutettavaksi. Perusoikeudet saavat viime kädessä sisältönsä vasta silloin, kun ne suhteutetaan toisiin perusoikeuksiin perusoikeusjärjestelmään kuuluvan sidosperiaatteiden, kuten vastavuoroisuus-, suhteellisuus tai yhdenvertaisuusperiaatteen avulla.⁵⁴

Periaatteiden punnintaa ohjaavat perustelut ovat osittain ympäristösidonnaisia ja kumpuavat määrätyn yhteisön, esim. yliopistoympäristön tarpeista. Perusteilla on kuitenkin myös laajempi konteksti ja yhteiskunnallinen sidos. Esimerkiksi yliopistoissa ei ole kysymys vain yliopistoyhteisön tarpeista,

terveyden suojan. Tämän kirjoituksen yhteydessä ei kuitenkaan ole tarkoitus pohtia eri perusoikeuksien, esim. omaisuuden suojan ja tieteen vapauden mahdollista epätasa-arvoa, vaan lähtökohtana on oikeuksien samanarvoisuus.

⁵² Hallberg s. 40 ja 41, Karapuu s.70, Pöyhönen s.77

⁵³ Alexy s.50, Viljanen 1999 s.155, Länsineva 1999 s.475-477

⁵⁴ Karapuu s.85, Pöyhönen s.81 ja 13, Siltala s.510

odotuksista ja ongelmista vaan samalla koko yhteiskunnan oikeuksista ja eduista. Lisäksi on otettava huomioon yhteiskunnan muutosdynamikka.

Perusoikeudet eivät ole ehdottomia, vaan niitä voidaan rajoittaa. Perustuslakivaliokunta on kirjannut mietintöön PeVM 25/1994 perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset, joiden perusteella perusoikeusrajoitusten sallittavuus käytännössä arvioidaan. Vaatimuksia ovat lailla säätäminen, täsmällisyys ja tarkkarajaisuus, hyväksyttävyys, ydinalueen koskemattomuus, suhteellisuus, oikeusturva ja ihmisoikeusvelvoitteiden noudattaminen.⁵⁵

Mitään oikeutta ei voida jättää kokonaan toteuttamatta, vaan oikeuden ydin on pidettävä koskemattomana. Perusoikeussuojan reuna-alueilla liikkumavapaus on suurempi. Perusoikeuksia voidaan ajatella pääsääntöinä, joista voidaan poiketa arvo- tai intressipunninnan perusteella. Poikkeaminen voi olla sallittu myös perusoikeuksien tarkoitusta vertaamalla.⁵⁶

Perusoikeuksista on perustellusti ja hyväksyttävällä tavalla pyrittävä etsimään jotain, jolla ristiriitoja sovitetään yhteen kollisiotilanteiden ratkaisemiseksi, ja perusoikeuksien on pystyttävä vastaamaan yhteiskuntamuutosten haasteisiin. Oikeudet ovat käytännössä joukko erilaisia oikeussuhteita ja oikeusnormeja, joille on annettava ko. yhteiskunnassa hyväksyttävä sisältö arvottamisen, uudelleen tulkinnan ja uudelleen punninnan kautta. Oikeudelliset käytännöt uusintavat ja muuntavat oikeutta.⁵⁷

Perusoikeuksista, jotka ovat olleet esillä oikeuskäytännössä ja joita on tulkittu paljon, voidaan helposti löytää selkeä ja vakioitavissa oleva ydinosa. Oikeuden syvärakenteisiin on muodostunut pidäkkeitä, jotka hidastavat ja estävät oikeuden nopeita muutoksia. Uudet ja vähän tulkitut perusoikeudet ovat väljemmin tarkasteltavissa, ja oikeuksien vakioitavissa oleva osa on rajoittunut. Syvärakenteisiin ei ole vielä täsmentynyt selkeitä ja yleisesti hyväksytyjä soveltamisperiaatteita.⁵⁸

⁵⁵ Perusoikeuksien rajoitusedellytyksistä esim. Viljanen 2001 s.37 ja 38, Länsineva 2002 s.77-85, Ks. myös Matscher s.67, jossa on todettu että Euroopan ihmisoikeussopimuksen määräyksiä tulkittaessa voidaan katsoa perusoikeuksiin sisältyvän niistä itsestään johtuvia rajoituksia (implicit limitations).

⁵⁶ Ks. esim. Viljanen 1999 s.174. Perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta ei voida säätää tavallisella lailla. Toisaalta perusoikeuksien ydinalueeseen puuttuvat rajoitukset ovat periaatteessa aina suhteellisuusvaatimusten ja ihmisoikeusvelvoitteiden vastaisia. Miettinen s.87-97, Alexy s.178-222

⁵⁷ Tuori 2000 s.220, Alexy s.159, Scheinin 1990 s.34 ja 35

⁵⁸ Ks. oikeuden kerrostumista ja niiden suhteista toisiinsa Tuori 2000 s.163-233

Yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa lähtökohtana ovat yliopistotoimintaan liittyvät ja yliopistotoimintaa ohjaavat perusoikeudet. Tässä kirjoituksessa tarkastelun kohteena on erityisesti perustuslain 16 §:ssä turvattu tieteen vapaus ja siitä tutkijalle ja opettajalle johdettavat oikeudet. Tutkimuksessa ja opetuksessa tulee herkästi sovellettavaksi myös perustuslain 12 §:ssä turvattu julkisuusperiaate. Toisaalta tieteen vapaus saa tukea perustuslain 12 §:ssä turvatusta sananvapaudesta.⁵⁹

Tekijänoikeus kuuluu perustuslain 15 §:ssä turvatun omaisuuden suojan omaisuuskäsitteen piiriin, ja omaisuuden suoja antaa tukea tekijänoikeuslain 2 §:ssä mainituille tekijän taloudellisille oikeuksille. Tekijänoikeuslain 3 §:ssä mainittujen moraalisten oikeuksien ei pitkään katsottu saavan lainkaan perusoikeudellista suojaa. Kun perusoikeudellinen ajattelu kehittyi ja perusoikeuksien soveltaminen käytännössä laajentui, alettiin myös tekijän moraalisille oikeuksille hakea perusoikeussuojaa. On katsottu, että tekijän moraaliset oikeudet voisivat saada tukea perustuslain 7 §:n henkilökohtaista koskemattomuutta tai 10 §:n henkilökohtaista kunniaa turvaavien oikeuksien kautta.⁶⁰

Abstraktilla tasolla kaikki perusoikeudet vaikuttavat yhtä vahvasti. Kun tekijänoikeuksien käyttäminen yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa eriytetään ja käsitellään erikseen esim. opetusta ja tutkimusta, yliopiston perustehtäviä ja täydentäviä tehtäviä, tekijänoikeuslaissa mainittuja eri oikeuksia ja tekijänoikeuslain rajoitussäännöksiä, perusoikeuksien tasavertainen asema murenee. Tieteen vapaudesta johdettava oikeudet voivat jossain yhteydessä painaa enemmän kuin tekijänoikeudet ja päinvastoin. Oikeudet on asetettava tapauskohtaiseen järjestykseen eri tilanteissa eri tavalla vaikuttavien perusteiden kautta.

2.3.4 Euroopan unionin perusoikeuskirja

Euroopan unionin perusoikeuskirja hyväksyttiin 7.12.2000. Perusoikeuskirja on luonteeltaan juhlallinen julistus.

⁵⁹ Bleckmann s.737. Myös Euroopan unionin perusoikeuskirjassa tieteen vapaus on yhdistetty sananvapauteen.

⁶⁰ Kom. 1992:4 s.100, HE 28/2004 s.141. Ks. moraalisten oikeuksien suojasta myös Hugenholtz 2001a s.4, Merrills-Robertson s.138.

Ennen perusoikeuskirjan hyväksymistä käytiin keskustelua siitä, tarvitaanko erillistä perusoikeuskirjaa. Kansallisten perusoikeussäädösten ulkopuolella oli jo varsin kirjava joukko erilaisia sopimuksia, joita valtioiden tuli noudattaa. Erillisen perusoikeuskirjan katsottiin sekoittavan tilannetta entisestään. Eräänä vaihtoehtona perusoikeuskirjalle esitettiin, että EU sitoutuisi muodollisesti Euroopan ihmisoikeussopimukseen (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi ja sen myöhemmin laaditut 11 lisäpöytäkirjaa, SopS 85-86/98). EY-tuomioistuimien on kuitenkin vuonna 1996 katsonut, ettei Euroopan yhteisöt voi perustamissopimusten valossa liittyä Euroopan ihmisoikeussopimukseen.⁶¹

Perusoikeuskirjan on tarkoitus ilmentää kansallisten perusoikeuksien yhteisiä periaatteita. Perusoikeuskirjan johdannon mukaan siinä vahvistetaan toissijaisuusperiaatteen mukaisesti oikeudet, jotka perustuvat erityisesti jäsenvaltioille yhteisiin valtiosääntöperinteisiin ja kansainvälisiin velvoitteisiin samoin kuin yhteisön omiin velvoittaviin sääntöihin ja käytäntöihin.⁶² Perusoikeuskirjan 53 artiklan mukaan perusoikeuskirjan määräyksiä ei saa tulkita siten, että määräykset rajoittaisivat tai loukkaisivat niitä ihmisoikeuksia ja perusvapauksia, jotka tunnustetaan mm. jäsenvaltioiden perustuslaeissa. Säännöstä on pidetty oikeuskirjallisuudessa tulkinnanvaraisena, eikä ole aivan selvää, mikä perusoikeuskirjan säännösten suhde kansallisiin säännöksiin on kaikissa tilanteissa.⁶³

Perusoikeuskirjalla on monissa kohdin suora yhteys ihmisoikeussopimukseen ja sopimuksen perusteella muodostuneeseen oikeuskäytäntöön, ja ihmisoikeussopimuksen tulkintakäytännöllä on merkitystä perusoikeuskirjaa tulkittaessa. Perusoikeuskirja on tällä hetkellä juhlallinen julistus, eikä se ole oikeudellisesti sitova. Perusoikeuskirja on kuitenkin ehdotettu otettavaksi osaksi sopimusta Euroopan perustuslaista.⁶⁴ Jos perusoikeuskirja osana perustuslakia koskevaa sopimusta joskus hyväksytään, säännöksillä on velvoittava vaikutus. Jo nyt säännöksillä voi oikeudellisesti sitomattomanakin olla vähintään tapauskohtaista tulkintaa ohjaavaa vaikutusta.

Säännökset koskettavat lähinnä EU-oikeuden soveltamistilanteita. On kuitenkin otettava huomioon, että EU-oikeuden vaikutukset eivät ole rajoittuneet vain EU-oikeuden soveltamistilanteisiin, vaan vaikutukset ovat

⁶¹ Rosas 1999 s.211

⁶² Euroopan unionin perusoikeuskirja s.11 ja 12

⁶³ Ojanen 2003 s.1155

⁶⁴ Ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista

ulottuneet myös jäsenvaltioiden oikeuteen.⁶⁵ Perusoikeuskirjalla voi olla merkitystä esim. tieteen vapauden, tekijänoikeuden ja sananvapauden sisältöä tulkittaessa. Perusoikeuskirjan 13 artiklassa on turvattu taiteen ja tieteellisen tutkimuksen vapaus. Lisäksi todetaan, että akateemista vapautta kunnioitetaan. Perusoikeuskirjan 17 artiklassa turvataan omaisuuden suoja ja artiklan toisessa kohdassa teollis- ja tekijänoikeudet. Perusoikeuskirjan 11 artiklassa turvataan sananvapaus.

2.4 EU-oikeus

EU-oikeus on kansallisen lainsäädännön yläpuolella, ja EU-oikeus on ensisijaista oikeutta kansalliseen lainsäädäntöön nähden. Kansallinen normi tulee jättää soveltamatta, jos kansallinen normi ja EU-normi ovat keskenään ristiriitaisia eikä ristiriitaa voida tulkinnalla poistaa.⁶⁶

EU-alueella jäsenvaltioiden oikeutta yhtenäistetään direktiivien kautta. Direktiiveillä pyritään ensisijaisesti harmonisoimaan Euroopan unionin jäsenvaltioiden lainsäädäntöä, ja direktiivit velvoittavat välittömästi vain valtiota. Pääsääntöisesti ne ovat lainsäätäjälle osoitettuja ohjeita, joiden tavoitteet sitovat lainsäätäjää.⁶⁷

Myös yksittäinen kansalainen voi hakea tukea direktiiveistä ja tietyissä tilanteissa, kun direktiivin säännös on riittävän täsmällinen ja ehdoton, kansalaiset voivat vedota suoraan direktiivien säännöksiin kansallisessa tuomioistuimessa. Lakien tulee olla direktiivien mukaisia, ja lakeja tulee tulkita direktiivien mukaisesti. Direktiivin tulkintavaikutus ei kosketa vain direktiiviä täytäntöön panevaa lainsäädäntöä vaan myös muuta, sekä direktiiviä ennen että sen jälkeen annettua lainsäädäntöä.⁶⁸

Oikeuden harmonisointi direktiivien kautta näkyy eri tavoin eri oikeudenaloilla. Tekijänoikeuden osalta on annettu useitakin direktiivejä, mutta esim. sopimusoikeudessa noudatettavat periaatteet vaihtelevat edelleen

⁶⁵ Pellonpää s.79, Ojanen 2003 s.1157-1161. Ojanen on todennut perustuslakivaliokunnan ottavan esim. perusoikeuskirjan säännönmukaisesti huomioon tarkastellessaan EU-säädösehdotuksia perusoikeusnäkökulmasta.

⁶⁶Eerola-Mylly-Saarinen s.85-87

⁶⁷ Eerola-Mylly-Saarinen s.113-116

⁶⁸ Eerola-Mylly-Saarinen s.73, 113-123 sekä tapaukset 41/74 Van duyn v. Home Office, 17/83 Von Colson and Kamann v. Land Nordrhein-Westfalen ja C-106/89 Marleasing SA v. La Comercial International de Alimentación SA.

varsin paljon eri Euroopan maissa.⁶⁹ Yliopistojen toimintaa ei ole harmonisoitu.

Kirjoitetun oikeuden lisäksi EY-tuomioistuin voi luoda oikeutta tulkitsemalla voimassa olevia säännöksiä. Tuomioistuimen ratkaisut ovat Suomessa suoraan velvoittavaa oikeutta ja hierarkisesti tavallisen kansallisen lainsäädännön yläpuolella.⁷⁰ Tuomioistuin on esim. perustamissopimuksen noudattamisen osalta käsitellyt runsaasti oikeustapauksia, joissa on määritelty tekijänoikeuden asemaa suhteessa tavaroiden vapaaseen liikkumiseen ja kilpailuoikeuteen.⁷¹

Yhteisöoikeuden tulkinta yltää kuitenkin vain niin pitkälle, kuin yhteisön tavoitteiden toteuttaminen edellyttää. EY-tuomioistuin ei voi käsitellä asioita, jotka jäävät EU-oikeuden ulkopuolelle. EU-oikeus perustuu toisaalta unionin tavoitteisiin, ja lainsäädäntö kehittyy sen mukaan, mille tavoitteille ja ajattelulle annetaan etusija. EY-tuomioistuimessa käsittelyn näkökulma saattaa olla myös korostuneen taloudellinen. Mitä kauemmas mennään kysymyksistä, joissa taloudellisella argumentoinnilla on vain vähän käyttöä tai aloista, joilla yksityiskohtaista lainsäädäntöä tai oikeuskäytäntöä on vähän tai ei ollenkaan, on tukea ja perusteluja uusien haasteiden ratkomiseksi haettava myös muualta kuin EU-oikeudesta.⁷²

2.5 Kansainväliset sopimukset

Suomessa on otettava huomioon erilaisia kansainvälisiä sopimuksia, joita Suomi on valtiona sitoutunut noudattamaan. Kansainväliset sopimukset eivät ole suoraan voimassaolevaa oikeutta Suomessa, vaan sopimukset on saatettava perustuslain 94 §:n ja 95 §:n mukaan voimaan erillisellä valtion sisäisellä menettelyllä. Käytännössä lait saatetaan yleensä voimaan ns. blankettimenettelyllä, mikä tarkoittaa sitä, että sopimuksen säännökset siirretään sellaisenaan osaksi lainsäädäntöä.⁷³ Tekijänoikeudelliset

⁶⁹ Leena Kartio teoksessa Varallisuus-oikeuden yleiset periaatteet, toim. Ari Saarnilehto s.42

⁷⁰ Siltala s.779

⁷¹ Ks. esim. Dreier s.9 ja siinä mainitut tapaukset kuten Deutsche Grammophon v. Metro SB, Case 78/70, ECR 1971, 487, Consten and Grundig v. Commission EEC, joined cases 56/64, ECR 1966, 299, Coditel v. Ciné Vog Films, Case 62/79, ECR 1980, 881 ja Musik-Vertrieb Membran GmbH v. GEMA, joined cases 55/80 and 57/80, ECR 1981, 147.

⁷² Rosas s.209, Kur s.11

⁷³ Esim. Scheinin 1999 s.191-193

yleissopimukset on saatettu voimaan harmonisoimalla kotimaiset säännökset yleissopimuksen määräyksiä vastaavaksi.⁷⁴

Kansainväliset sopimukset sitovat valtioita, jotka ovat allekirjoittaneet ja hyväksyneet sopimukset. Valtioiden tulee huolehtia siitä, että sopimusten periaatteet näkyvät ja toteutuvat lainsäädännössä ja oikeuskäytännössä.

Yhteisön perustamissopimuksen 133 artiklan 3. kohdan mukaan myös Euroopan yhteisö voi sitoutua kansainvälisiin kauppapolitiikkaa koskeviin sopimuksiin. Kun on neuvoteltava valtioiden tai kansainvälisten järjestöjen kanssa tehtävistä sopimuksista, komissio voi artiklan mukaan antaa neuvostolle suosituksia ja neuvosto voi valtuuttaa komission aloittamaan tarpeelliset neuvottelut. Neuvoston ja komission tehtävänä on huolehtia siitä, että sopimukset ovat yhteisön sisäisten poliitikkojen ja sääntöjen mukaisia. Vaikka yhteisöllä on oikeus solmia sopimuksia, ei yhteisöllä kuitenkaan ole yksinomaista toimivaltaa tehdä sopimuksia, jos jäsenvaltioille on esim. asetettu minimistandardeja, jotka jäsenvaltio omalla sääntelyllään voi ylittää. Yhteisöllä on rinnakkainen toimivalta jäsenvaltion kanssa.⁷⁵

Yhteisön tuomioistuimella on oikeus antaa ennakkoratkaisuja sopimusten tulkinnasta. On kuitenkin epäselvää, koskeeko toimivalta koko sopimusta vai vain niitä osia, jotka ovat yhteisön yksinomaisen toimivallan alaisia.⁷⁶

Sopimusten tavoitteita ja periaatteita ei voi sivuuttaa. Sopimusten tavoitteilla ja periaatteilla on merkitystä lainsäädännön sisältöä määritettäessä. Sopimuksilla voi olla välittömiä oikeusvaikutuksia siten, että yksityiset oikeussubjektit voivat vedota sopimusten määräyksiin kansallisissa tuomioistuimissa. Välitön oikeusvaikutus edellyttää, että koko sopimus on yleisluonteeltaan, hengeltään ja rakenteeltaan ehdoton. Vaikutusta arvioitaessa otetaan huomioon sopimuksen tarkoitus, soveltamisesta aiheutuvien riitojen ratkaisumenettely ja se, miten sopimuksen yhdenmukainen soveltaminen on järjestetty eri sopimusvaltioissa. Yksittäisen sopimusmääräyksen on oltava riittävän selvä ja ehdoton. Kun sopimusten säännökset ovat riittävän hyvin muotoiltuja ja perustelut selkeitä, niihin voidaan vedota osana velvoittavaa yksityisoikeutta ja yksityishenkilöiden

⁷⁴ Haarmann s.19

⁷⁵ Eerola-Mylly-Saarinen s.140 ja 141, Drexl 23-31

⁷⁶ Dreier s.9, Eerola-Mylly-Saarinen s.117 ja tekstissä mainittu tapaus 181/73 Haegeman v. Belgia.

oikeuksia. On kuitenkin epäselvää, voiko sopimuksista suoraan johtaa yksittäisille henkilöille velvollisuuksia.⁷⁷

Kansainvälisten sopimusten sisältöä tarkasteltaessa tulkintavaihtoehtojen on perustuttava sopimustekstiin. Sopimuksia ei tulkita sopimuksen jäsenvaltioiden lainsäädännön tai oikeuslähteiden mukaan, vaan sopimuksilla on itsenäinen asema ja omat tulkintalähtökohtansa. Jos esim. jäsenvaltion tekijänoikeuslainsäädännössä annetaan jonkin oikeuden osalta laajempaa suojaa kuin kansainvälisissä sopimuksissa, ei sopimusten oikeussuojan sisältöä voi kansallisen lainsäädännön kautta tulkinnallisesti laajentaa.⁷⁸

Sopimuksia voidaan käyttää hyväksi tulkittaessa EU-oikeutta. Yhteisön tuomioistuimen omaksuman periaatteen mukaan, kansainvälisen oikeuden periaatteet otetaan tarvittaessa huomioon mm. silloin, kun arvioidaan, ovatko jäsenvaltiot saattaneet direktiivit voimaan oikein.⁷⁹

Yksi tämän hetken merkittäviä tekijänoikeuslain muutoksia on tietoyhteiskuntadirektiivi (direktiivi tekijänoikeuden ja lähioikeuksien tiettyjen piirteiden yhdenmukaistamisesta tietoyhteiskunnassa 2001/29/EY) ja direktiivin voimaansaattaminen jäsenvaltioissa. Kansainvälisten sopimusten periaatteiden mukaisesti tietoyhteiskuntadirektiivin 5 artiklassa todetaan, että artiklan mukaisia poikkeuksia ja rajoituksia sovelletaan vain tietyissä erityistapauksissa, jotka eivät ole ristiriidassa teoksen tai muun aineiston tavanomaisen hyödyntämisen kanssa eivätkä kohtuuttomasti haittaa oikeudenhaltijan oikeutettuja etuja. EY-tuomioistuin voi direktiivin soveltamista ja pätevyyttä arvioidessaan ottaa kantaa, onko direktiivin sisällytettyjä kansainvälisiä periaatteita loukattu.⁸⁰

⁷⁷ Eerola-Mylly-Saarinen s.118-120 sekä tekstissä viitattu tapaus 21-24/72 International Fruit Company v. Produktschap voor Groenten en Fruit, Tekijänoikeutta koskevista kansainvälisistä sopimuksista ja niiden voimaansaattamisesta Haarmann s.19-27, Dreier s., 7, Katzenberg 1996 s.71 ja 72. Artikkelissa on todettu, että perinteiset immateriaalioikeutta koskevat kansainväliset sopimukset ovat riittävän täsmällisesti muotoiltuja ja perusteltuja ja sisältävät pääsääntöisesti valtioita velvoittavien säännösten lisäksi myös yksityisoikeudellisia säännöksiä, joihin voidaan suoraan vedota. Artikkelissa on esitetty, että TRIPS-sopimuksen säännökset saattaisivat Euroopan yhteisön TRIPS-jäsenyyden perusteella olla suoraan sovellettavissa myös sellaisissa Euroopan yhteisön jäsenvaltioissa, joissa ei tunnusteta sopimusten suoraa sovellettavuutta, esim. Isossa-Britanniassa ja Skandinavian maissa.

⁷⁸ Katzenberg 1989: General Principles of the Berne and the Universal Copyright Conventions

⁷⁹ Dreier s.7 sekä artikkelissa viitattu EY-tuomioistuimen oikeustapaus C-61/94

⁸⁰ Instilling s.29, Kur s.14, Hugenholtz 2000. Direktiivistä on todettu, että se voi osoittautua jopa täysin toimimattomaksi, koska se sisältää mittavan listan rajoitussäännöksiä, jotka eivät ole jäsenvaltioita sitovia. Direktiivin sanamuodot ovat myös väljiä ja vaikeasti

Vaikka kansainvälisillä sopimuksilla voi olla oma merkityksensä EU:n ja jäsenvaltioiden lainsäädäntöä tulkittaessa, sopimusten vaikutus eri tilanteissa on epäselvä. Kansainvälisten sopimusten taustalla on oma historiansa, joka määrittelee sopimusten tavoitteita ja päämääriä.⁸¹ Sopimukset ovat myös kompromissiratkaisuja. Sopimukset sisältävät usein vain pääperiaatteet, joiden mukaan valtioiden sisäiset säännökset tulisi säätää, eikä sopimuksissa välttämättä sovita yksityiskohtaisen tarkasti oikeuskysymyksistä. Sopimuksia voidaan monesti pitää argumentointitavaltaan enemmän poliittisina julistuksina. Periaatteenomaisina ja yksityiskohdissaan avoimina sopimukset vaikuttavat lähinnä lainsäädännön peruslähtökohtiin. Sopimuksilla ei välttämättä tavoitella täysin yhtenäisiä systeemejä ja säännöksiä.⁸²

2.6 Ihmisoikeussopimukset

Ihmisoikeudet ovat kaikille ihmiskunnan jäsenille yhteisesti ja yhtäläisesti kuuluvia oikeuksia. Käytännössä ihmisoikeuksilla tavallisesti ymmärretään niitä oikeuksia, jotka on määritelty erilaisissa kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa.⁸³

Suomi on sitoutunut useaan kansainväliseen ihmisoikeussopimukseen.⁸⁴ Suomea velvoittaa mm. Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (YK, SopS 6/76). Tekijänoikeus saa tukea sopimuksen 15 artiklan c-kohdasta, jonka mukaan jokaisella on oikeus nauttia tieteellisten, kirjallisten tai taiteellisten tuotteiden henkisille ja aineellisille eduille suodusta suojasta. Yliopistoja koskee artiklan 3 kohta, jonka mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan tieteelliselle tutkimukselle ja luovalle toimintavapaudelle välttämätöntä vapautta.

hahmotettavia, mikä tarjoaa monia tulkintamahdollisuuksia esim. perusoikeuksia käsiteltäessä. Ks. myös Instilling s.87-92, jossa on todettu, ettei tietoyhteiskuntadirektiivi välttämättä kaikilta osin ole kansainvälisissä sopimuksissa hyväksytyjen periaatteiden mukainen.

⁸¹ Ks. esim. Katzenberg and Kur: TRIPs and Intellectual Property, II Reasons for Conclusion of the TRIPs Agreement

⁸² Ullrich 1996 s.392, jossa on todettu, miten TRIPs-sopimuksen jäsenvaltiot tuskin ovat tavoitelleet sitä, että eri maiden sisäiset immateriaalioikeussysteemit olisivat täysin identtisiä.

⁸³ Scheinin 1999 s.187

⁸⁴ Ks. esim. Scheinin 1999 s.189 ja 190

YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus (10.12.1948) ei ole varsinainen oikeudellisesti sitova sopimus. Julistuksella on kuitenkin oikeudellista merkitystä, ja julistus on ollut lähtökohtana mm. Euroopan ihmisoikeussopimukselle (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi ja sen myöhemmin laaditut 11 lisäpöytäkirjaa, SopS 85-86/98). Julistukseen on otettu oikeuksia, joita vuonna 1948 pidettiin perustavanlaatuisina. Julistuksen 27 artiklan mukaan jokaisella on oikeus niiden henkisten ja aineellisten etujen suojaan, jotka johtuvat hänen luomastaan tieteellisestä, kirjallisesta tai taiteellisesta tuotannosta. Julistuksen 17 artiklan mukaan, jokaisella on oikeus omaisuuteen. Tekijänoikeus saa tukea näistä artikloista.⁸⁵

Vaikka Suomea velvoittaa usea ihmisoikeussopimus, eniten vaikutusta on käytännössä Euroopan ihmisoikeussopimuksella, jonka perusteella tehdään päätöksiä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa. Valituksen tekijöitä voivat olla yksilöt, henkilöryhmät ja oikeushenkilöt. Tuomioistuimen päätös on sopimusvaltiota sitova.⁸⁶

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 10 artiklassa on turvattu sananvapaus, joka on Euroopan unionin perusoikeuskirjan mukaan suoraan yhteydessä perusoikeuskirjassa turvattuun tieteen vapauteen.⁸⁷ Omaisuuden suoja on turvattu sopimuksen ensimmäisen lisäpöytäkirjan 1 artiklassa ja yksityisyyden suoja 8 artiklassa. Näistä oikeuksista on mahdollista hakea tukea tekijänoikeuden turvaamiseksi.⁸⁸

Ihmisoikeussopimukset voivat vaikuttaa eri tavoin. Sopimusten säännökset voivat yksittäistapauksessa ohjata tuomioistuimen toimintaa joko periaatteina tai velvoittavina sääntöinä. Sopimussäännökset voivat vaikuttaa lakien ja perustuslakien tulkintaan, olla perusteena kansallisen normin soveltamatta jättämiselle ja antaa yksilölle oikeuden vaatia määräyksen nojalla tiettyä etuutta tai oikeutta. Lisäksi määräyksillä on ohjelmallisia vaikutuksia ja kompetenssivaikutuksia julkiseen valtaan ja lainsäädäntömenettelyyn.⁸⁹

⁸⁵ Scheinin 1999 s.187-191, Hugenholtz 2001a s.4

⁸⁶ Scheinin 1999 s.739-744

⁸⁷ Euroopan unionin perusoikeuskirja s.31

⁸⁸ Hugenholtz 2001a s.3 on todettu, miten tekijän moraalisisille oikeuksille on mahdollista hakea tukea ihmisoikeussopimuksen 8 artiklasta. Ks. myös Merrils – Robertson s.138, jossa on eritelty, mitä artiklan mukainen yksityisyys voi sisältää. Ihmisoikeussopimuksen omaisuuden suojan sisällöstä Frowein s.517.

⁸⁹ Scheinin 1990 s.28-38, Kom. 1992:3 s.167

2.6.1 Ihmisoikeudet suhteessa perusoikeuksiin ja EU-oikeuteen

Perusoikeusuudistuksen yhteydessä kansainvälisten ihmisoikeussopimusten asemaa vahvistettiin valtiosisäisesti. Euroopan ihmisoikeussopimus on hierarkisesti kansallisen lainsäädännön yläpuolella, eivätkä valtion sisäiset säädökset voi sivuuttaa sopimuksen määräyksiä.⁹⁰

Perustuslain 22 § antaa perustuslain tasoista normatiivista pohjaa ihmisoikeusmyönteiselle laintulkinnalle. Säännöksen mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Säännös antaa tukea soveltaa voimaansaattettuja ihmisoikeussopimuksia myös silloin, kun uusi laki on ristiriidassa ihmisoikeussopimuksen kanssa ja sopimuksen voimaansaattamislaki on aikaisempi kuin uusi laki. Yleisten tulkintaperiaatteiden mukaan myöhempi laki syrjäyttää aikaisemman lain, mutta kun tulkitaan ihmisoikeussopimuksen määräyksiä, laille tulisi antaa säätämisaikahankohdasta riippumatta ihmisoikeussopimusten mukainen sisältö.⁹¹

Perusoikeussäännösten käsitteet on osittain otettu suoraan ihmisoikeussopimuksista. Säännöksiä tulkittaessa on luonnollista tukeutua ihmisoikeussopimusten soveltamiskäytäntöön.⁹² Perusoikeuksia on tarkoitettu tulkita mahdollisuuksien mukaan yhteensopivasti ihmisoikeussopimusten kanssa. On katsottu, että kansainvälisillä ihmisoikeussopimuksilla on merkitystä erityisesti perusoikeusrajoitusten hyväksyttävyyttä arvioitaessa.⁹³

Perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien yhteensovittaminen näyttäisi olevan helpompaa silloin, kun arvioidaan, mitä kuuluu perusoikeussuojan piiriin. Yhteensovittaminen ei välttämättä ole samalla tavalla mahdollista silloin, kun mietitään, mitkä rajoitukset ovat perusoikeuksien mukaisia ja mitkä eivät.⁹⁴

Ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien suhdetta tarkasteltaessa on otettava huomioon Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen kehittämä oppi valtion harkintamarginaalista (margin of appreciation). Oppi perustuu näkemykseen, että määrätyissä tilanteissa kansalliset tuomioistuimet voivat paremmin arvioida ihmisoikeusvelvoitteiden toteuttamista kuin kansainväliset tuomioistuimet. Erityisesti silloin, kun paikalliset olosuhteet olennaisesti

⁹⁰ Viljanen 1996 s.790, Bernhardt s.25

⁹¹ Scheinin 1999 s.200, Hallberg s.718, Pellonpää s.56-69

⁹² Viljanen 1996 s.791

⁹³ Mm. Scheinin 1999 s.195 - 199, HE 309/1993 Luku 6.2. Riippuvuus kansainvälisistä sopimuksista ja velvoitteista. Suhde Suomen kansainvälisiin ihmisoikeusvelvoitteisiin

⁹⁴ Viljanen 2001 s.297

poikkeavat toisistaan eikä ole kehittynyt yhtenäistä käsitystä ihmisoikeuksien sisällöstä, kansallisilla tuomioistuimilla on varsin suuri harkintavaltaa.⁹⁵

Ihmisoikeussopimuksessa on vain oikeuksien minimitaso, mikä olennaisesti vaikuttaa siihen, millainen merkitys esim. perusoikeuksilla voi olla. Perusoikeudet voivat sisältää paljon enemmän kuin ihmisoikeudet.⁹⁶

Monet perusoikeudet ovat sellaisia, että kansainväliset sopimukset ovat tuoneet niihin vain vähän sisältöä. Perusoikeuksille voidaan löytää jonkinlainen vastine sopimuksista, mutta säännökset eivät ole aineelliselta sisällöltään ja soveltamisalaltaan yhteneviä. Ihmisoikeussopimuksissa ei välttämättä ole turvattu kaikkia perusoikeutena turvattuja oikeuksia. Esimerkiksi tieteen vapautta ei ole turvattu Euroopan ihmisoikeussopimuksessa. Myöskään yliopistoissa tärkeää julkisuusperiaatetta ei ole erikseen turvattu ihmisoikeussopimuksessa, vaan julkisuusperiaate kuvastaa lähinnä pohjoismaista perinnettä.⁹⁷

Ihmisoikeussopimusten säännökset voivat myös olla niin väljiä, etteivät niiden sallimat rajoitusperusteet kansallisen perusoikeusjärjestelmän osalta ole riittävän tiukkoja. Kansallisten perusoikeuksien rajoitussäännösten tulkinnan tulee olla tiukempaa kuin ihmisoikeussopimuksessa sallittujen rajoitusten tulkinnan.⁹⁸ Perusoikeudet saattavat antaa yksilölle tehokkaampaa suojaa kuin ihmisoikeudet. Toisaalta, vaikka ihmisoikeussopimukset antaisivat tukea perusoikeussäännösten tulkinnalle, sopimukset ja perusoikeudet ovat itsenäisiä ja toisistaan riippumattomia. Säännösten tulkinta ei välttämättä ole aina sama.⁹⁹

Perusoikeudet ovat hierarkisesti tavallisia lakeja ylempiasteisia. Perusoikeusuudistuksen jälkeen on selvää, että tuomioistuimella on velvollisuus jättää soveltamatta perusoikeuksien kanssa ilmeisen ristiriitainen laki. Ihmisoikeussopimuksilla ei ole samanlaista säädöshierarkiaan liittyvää, suoraan velvoittavaa asemaa. Kansallinen perusoikeusjärjestelmä saattaa toisaalta korjata ihmisoikeussopimusten heikkoja kohtia ja täydentää

⁹⁵ Petzold s.55-58, Matscher s.75-78, Viljanen 2001 s.286 ja 287, Scheinin 1991 s.284 – 287

⁹⁶ Viljanen 2001 s.283

⁹⁷ Viljanen 2001 s.277 ja 278

⁹⁸ Ks. esim. Viljanen 1996 s.805 ja esimerkki sananvapaussäännösten rajoitusedellytyksistä Suomen perusoikeusjärjestelmän ja ihmisoikeussopimuksen mukaan

⁹⁹ HE 309/1993 Luku 6.2. Riippuvuus kansainvälisistä sopimuksista ja velvoitteista. Suhde Suomen kansainvälisiin ihmisoikeusvelvoitteisiin, Viljanen 1996 s.797

ihmisoikeussopimuksia, mikäli perustuslaissa on pidemmälle meneviä säännöksiä kuin ihmisoikeussopimuksissa.¹⁰⁰

Perusoikeuksia voidaan selkeästi rajoittaa vain lailla. Sen sijaan ihmisoikeussopimukset eivät välttämättä edellytä lain tasoista säätelyä. Perusoikeuksiin ei liity samanlaista harkintamarginaalin mahdollisuutta kuin ihmisoikeussopimukseen. Kansallisilla viranomaisilla voi ihmisoikeuksien sisältöä ja hyväksyttäviä rajoituksia tulkittaessa olla harkintavaltaa. Perusoikeussäännöksiä sovellettaessa hallintoviranomaisilla ei ole tällaista harkintavaltaa.¹⁰¹

Euroopan ihmisoikeussopimus suojaa oikeushenkilöä eri tavalla kuin perusoikeudet. Vallitsevan käsityksen mukaan perusoikeussuoja ei koske oikeushenkilöitä kuin välillisesti. Ihmisoikeussopimus taas suojaa yksityistä oikeushenkilöä suoraan, mikä voi tulla esille esim. omaisuuden suojasäännöksiä sovellettaessa. Oikeushenkilö voi suoraan tehdä valituksen Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelle, jos se katsoo sopimusvaltion loukanneen sen ihmisoikeussopimuksen mukaisia oikeuksia.¹⁰²

On kuitenkin vaikea arvioida, olisiko oikeushenkilön asemaan liittyvällä erolla jotain merkitystä tarkasteltaessa tekijänoikeuksien käyttämistä yliopistotutkimuksessa ja opetuksessa. On epäselvää, voisiko ihmisoikeussopimuksen kautta tapauskohtaisesti esim. vahvistaa yliopistojen asemaa oikeushenkilönä ja perusoikeuksien haltijana siten, ettei yliopistoa pidetä vain perusoikeuksista johtuvien velvoitteiden toteuttajana.¹⁰³

Euroopan ihmisoikeussopimus kieltää käyttämästä sopimusta siten, että rajoitetaan kansallisesti tai kansainvälisesti muutoin turvattuja ihmisoikeuksia ja perusvapauksia. Muut kansainväliset ja kansalliset järjestelmät ovat ihmisoikeussopimusta täydentäviä.¹⁰⁴ Samanaikaisesti on kuitenkin otettava huomioon, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen viimeinen tulkitsija ja auktoriteetti on ihmisoikeustuomioistuin. Ihmisoikeustuomioistuimen kannanotot määrittävät, miten sopimusta tulkitaan kansallisella tasolla.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Scheinin 1999 s.201 ja 202, Viljanen 1996 s.791

¹⁰¹ Scheinin 1999 s.202

¹⁰² Frowein s.515, Viljanen 1999 s.120, Länsineva s.481

¹⁰³ Ks. myös Kom. 1992:4 s.108, jossa on tekijänoikeuden osalta esitetty, ettei omaisuuden suojan kautta tekijänoikeuksia turvaavan perusoikeuden tulisi ulottua kuin fyysisiin henkilöihin.

¹⁰⁴ Bernhardt s.35, Scheinin 1999 s.203

¹⁰⁵ Viljanen 2001 s.289

Euroopan unioni ei ole Euroopan ihmisoikeussopimuksen osapuoli, joten ihmisoikeussopimus ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen päätökset eivät sido unionia eivätkä EY-tuomioistuinta. Esimerkiksi perusoikeuskysymykset ratkaistaan lähtökohtaisesti EY-oikeuden valossa. EY-tuomioistuimen kannanoton mukaan ihmisoikeudet eivät ole absoluuttisia, vaan oikeuksia voidaan tarvittaessa yhteisön tavoitteisiin vetoamalla rajoittaa.¹⁰⁶

EU:n ja EY-tuomioistuimen ensisijainen toimivalta tulee sovellettavaksi niiden ihmisoikeuksien yhteydessä, joilla on merkitystä tulkittaessa ja luotaessa yhteisöoikeutta. Esimerkiksi omaisuuden suoja, sananvapaus ja yksityisyyden suoja ovat oikeuksia, joilla voi olla merkitystä yhteisöoikeutta tulkittaessa ja luotaessa.¹⁰⁷

EY-tuomioistuimen suhtautuminen ihmisoikeussopimuksen säännöksiin on vaihdellut.¹⁰⁸ EY-tuomioistuin ei kuitenkaan halua kieltää Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisujen ja ihmisoikeussopimusta koskevien tulkintojen merkitystä EY-oikeuden kehittämisessä. EY-tuomioistuin on todennut päätöksessään C-36/02 perusoikeuksien olevan erottamaton osa yleisiä oikeusperiaatteita, joiden muuttamista tuomioistuin valvoo. Päätöksessä on todettu tuomioistuimen tukeutuvan tältä osin jäsenvaltioiden yhteiseen valtiosääntöperinteeseen ja kansainvälisiä ihmisoikeuksia koskeviin asiakirjoihin, joiden syntyyn jäsenvaltiot ovat vaikuttaneet tai joihin ne ovat liittyneet. Ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien suojaamiseksi tehdyllä eurooppalaisella yleissopimuksella on päätöksen mukaan tässä yhteydessä erityinen merkitys.

On lisäksi otettava huomioon, että jäsenvaltiot ovat velvollisia noudattamaan ihmisoikeussopimusta, mikäli ne ovat hyväksyneet sopimuksen. Jäsenvaltioita voidaan pitää vastuussa EY-oikeuteen liittyvistä toimenpiteistä ihmisoikeustuomioistuimessa. Näillä jäsenvaltioiden suorilla kytkennöillä on käytännössä oma vaikutuksensa siihen, miten yhteisön oikeus kehittyy ja millaiseksi se muotoutuu.¹⁰⁹

Vaikka perusoikeuksista tekijänoikeuslain säännöksiä säädettäessä on alettu keskustella vasta viime aikoina, tekijänoikeuslain säännöksissä on ratkaistu

¹⁰⁶ Rosas s.207-209, Eerola-Mylly-Saarinen s.97 ja 121

¹⁰⁷ Pellonpää s.74 ja 75

¹⁰⁸ Pellonpää s.72. Kirjassa on esitelty kaksi tuomioistuimen ratkaisua, joissa toisessa Baustahlgewebe GmbH v. komissio on hyväksytty ihmisoikeussopimuksen määräyksen velvoittavuus, mutta toisessa Emesa Sugar (Free Zone) NV v. Aruba tuomioistuin ei ole hyväksynyt argumenttia, jonka mukaan tuomioistuimen tulisi muuttaa käytäntöään.

¹⁰⁹ Rosas s.209 ja 210

perusoikeuksista aiheutuvia ristiriitoja. Voidaan esim. katsoa, että sananvapauden ja tekijänoikeuden ristiriitoja on sovitettu yhteen säännöksillä oikeuksien määräaikaaisuudesta sekä sillä, ettei tekijänoikeus suojaa ideoita vaan ideoiden ulkoista muotoa.¹¹⁰

Tekijänoikeus voi kuitenkin olla myös ristiriidassa perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien kanssa. Tekijänoikeuden ja sananvapauden ristiriitoja käsittelevässä artikkelissaan Bernt Hugenholtz on koonnut yhteen eurooppalaisia oikeustapauksia, joissa on käsitelty Euroopan ihmisoikeussopimuksen 10 artiklassa turvatun sananvapauden tai kansallisten perusoikeussäännösten ja kansallisen tekijänoikeuslain kollisiotilanteita. Artikkelin lopussa on yhteenvetona todettu, että oikeustapausten perusteella sananvapauteen voidaan tekijänoikeuden rajoittamiseksi vedota ainakin silloin, kun kysymyksessä on poliittinen keskustelu ja sananvaihto, lehdistön vapaus ja taiteellinen ilmaisuvapaus tai kun yritetään rajoittaa hallituksen tuottaman tiedon julkaisemista tai muita julkisen puhumisen muotoja. Artikkelissa esitettyjen johtopäätösten mukaan ihmisoikeustuomioistuin saattaisi katsoa sananvapautta loukatun erityisesti silloin, kun kansalliset oikeudet eivät riittävän laajasti tulkitse tekijänoikeuslain siteeraamista, uutisten raportointia ja aineiston taiteellista käyttöä koskevia rajoitussäännöksiä tai kun kysymyksessä on hallitusvallan tuottaman tiedon käyttäminen.¹¹¹

Euroopan yhteisön komissio ei näyttäisi olevan kovin halukas turvautumaan sananvapautta koskeviin säännöksiin. Komissio näyttäisi olevan haluton vetoamaan sananvapautta koskeviin säännöksiin ainakin siinä tapauksessa, että tietoon kohdistuvia tekijänoikeuksia on hyödynnetty vain tekijänoikeuteen sisältyvien kaupallisten intressien käyttämiseksi eikä yleisön tiedonsaantimahdollisuuksia ole kohtuuttomasti estetty. Jos esimerkiksi tekijänoikeuden alainen aineisto voi lain mukaan olla käytettävissä kohtuullisten lisenssien perusteella, komissio ei välttämättä katso tekijänoikeuslainsäädännön olevan ristiriidassa sananvapaussäännösten kanssa.¹¹²

¹¹⁰ Ks. esim. Hugenholtz 2001a s.6-10

¹¹¹ Hugenholtz 2001a s.15, Ks. myös Lester s.466-491

¹¹² Hugenholtz 2001a s.16

2.7 Tieteen harjoittamisen eettinen ohjaus

Tieteen vapaus ei tarkoita vapautta tehdä tiedettä millaisilla ehdoilla tahansa. Tieteen etiikka määrittelee tieteelliset menetelmät, tutkimustyön sisäiset normit, mitä on tieteellisyys ja millaista on hyvä tutkimus. Tieteen etiikka määrittelee myös tieteen tekemisen hyväksyttävyyden, miten tutkimusaiheita tulisi valita, millaisia tutkimustuloksia voidaan tavoitella ja millaisia keinoja tutkija saa käyttää. Tämän kirjoituksen kannalta tärkeitä eettisiä näkökohtia ovat mm. tietoväitteiden perusteleminen epäpersoonallisilla kriteereillä ja reiluus. Kunnia on annettava sille, kenelle se kuuluu, eli muiden kirjoituksiin ja ajatuksiin on viitattava asianmukaisesti. Tärkeitä eettisiä näkökohtia ovat myös tieteellisen tiedon julkisuus ja yhteisomistus tiedeyhteisössä¹¹³

Tieteen etiikka ei ole uusi ilmiö, mutta tieteen uudet aluevaltauksset, esim. ihmisen perimään kohdistuvat menetelmät, samoin kuin varojen väärinkäytökset ym. tutkimuksen ympärillä tapahtuneet asiat ovat nostaneet tieteen harjoittamisen menetelmät ja tavat pinnalle. On alettu selvemmin tiedostaa vaaroja, jotka uhkaavat tieteen ja tutkimuksen vapautta ja hyvän tieteen toteutumista. Kun tutkimuksen tekeminen on muuttunut, tutkijat ovat heränneet miettimään omaa asemaansa, omia oikeuksiaan ja tutkimuksen tekemiseen liittyviä eettisiä ongelmia.¹¹⁴

Vaikka tiede on universaalia, voivat tieteen tekemisen tavat vaihdella eri maissa. Asenteet ja arvot tiedeyhteisössä ovat kulttuurisidonnaisia. Euroopan yhdentyessä eettiset näkemykset kuitenkin harmonisoituvat, ja suomalaisessa tieteessä on otettava huomioon kansainvälisiä vaikutteita ja näkemyksiä.¹¹⁵ Tieteen etiikka saa tukea myös ihmisoikeussopimusten määräyksistä sekä useista perusoikeussäännöksistä.¹¹⁶

Tieteen etiikan hallitsemiseksi on alettua laatia entistä täsmällisempiä, kirjallisia periaatteita ja ohjeita. Suomessa ohjeita on antanut opetusministeriön alainen asiantuntijaelin Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Neuvottelukunta on julkaissut ohjeet Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen. Vastuu hyvän tieteellisen käytännön noudattamisesta kuuluu ohjeiden mukaan tiedeyhteisölle. Ensisijaisesti vastuu on kuitenkin jokaisella yksittäisellä henkilöllä yhteisön jäsenenä.

¹¹³ Haaparanta ja Niiniluoto s.86, Niiniluoto 1991 s.47-51, Miettinen s.281

¹¹⁴ Ks. esim. Paunio s.166-172, Utriainen s.107 ja 108

¹¹⁵ Paunio s.171, Utriainen s.109-112

¹¹⁶ Scheinin 1991b s.92

Virallisesti velvoittavaa asemaa ohjeilla ei ole, eivätkä ohjeet ole itsenäisiä normeja. Ohjeiden asema tavanomaisoikeudellisena lähteenä on ratkaistava esim. sen mukaan, kuinka yksimielisesti ohjeet hyväksytään. Ohjeet voivat kuitenkin vaikuttaa sääntöjen tulkintaan, käsitteiden määrittelyyn sekä periaatteiden painoarvoon punnintatilanteessa.¹¹⁷

2.8 Oikeuskäytäntö ja tekijänoikeusneuvoston lausunnot

Tutkimuskohteen ongelma-alueelta oikeuskäytäntöä on niukasti. Korkein oikeus on antanut vain yhden päätöksen, KKO 2000:56, joka koskee yliopistoissa tehtyä tekijänoikeuden alaista aineistoa. Sen sijaan tekijänoikeusneuvoston lausuntoja, jotka koskevat yliopistoissa aikaansaattua tekijänoikeuden alalista aineistoa, on melko paljon, ja tutkimuksessa on oikeuskäytännön puuttuessa hyödynnetty näitä lausuntoja.

Tekijänoikeusneuvosto on valtioneuvoston asettama elin, jonka tehtävänä on tekijänoikeuslain 55 §:n mukaan avustaa opetusministeriötä tekijänoikeutta koskevien asioiden käsittelyssä ja antaa lausuntoja tekijänoikeuslain soveltamisesta. Neuvostoon kuuluu tekijänoikeusasetuksen (21.4.1995/574) 18 §:n mukaan puheenjohtaja, varapuheenjohtaja ja enintään viisitoista muuta jäsentä.

Neuvostossa tulee tekijänoikeusasetuksen 19 §:n mukaan olla edustettuina keskeiset tekijänoikeuslaissa säädettyjen oikeuksien haltijat sekä suojakohteiden käyttäjät. Jäsenistä puheenjohtajan, varapuheenjohtajan ja vähintään yhden muun jäsenen tulee olla oikeustieteen kandidaatin tutkinnon suorittaneita, tekijänoikeuteen perehtyneitä henkilöitä, joiden ei katsota edustavan oikeuksien haltijoita ja suojakohteiden käyttäjiä.

Neuvosto ei ratkaise oikeuskysymyksiä vaan antaa ainoastaan lausuntoja tekijänoikeuslain soveltamisesta kussakin tapauksessa. Neuvosto ei myöskään anna lausuntoja muista lausuntopyynnössä esitetyistä oikeuskysymyksistä kuin tekijänoikeuskysymyksistä. Lausunnot eivät sido hakijaa tai muita lausuntopyynnön osapuolia.

¹¹⁷ Scheinin 1991b s.91, Ks. myös Instilling s.97 - 101, jossa on tarkasteltu tutkimuksen eettistä ulottuvuutta ennen tekijänoikeudellisten teosten syntymistä.

Tekijänoikeusneuvoston lausunnot eivät ole tuomioistuimen päätöksiä vaan suosituksia. Neuvoston lausunnot ovat monesti varsin yleisiä näkemyksiä tapaukseen sovellettavista tekijänoikeussäännöksistä, eikä lausunnoista välttämättä löydy vastausta yksittäisiin konkreettisiin kysymyksiin.¹¹⁸

Lausunnot ovat kuitenkin tällä hetkellä varsin merkittävä oikeudellinen lähdeaineisto, kun tarkastellaan tekijänoikeuksien käyttämiseen liittyviä ongelmia Suomessa. Lausuntoja on hyvin pitkältä aikaväliltä, ja lausunnoista on luettavissa yleisesti hyväksyttyjä tulkintoja. Toisaalta lausuntojen arvo on siinä, että ne tuovat esille tekijänoikeuslainsäädännön tulkintamahdollisuudet ja antavat tulkintasuositusta. Ne ovat pinta, jota vasten voi käydä keskustelua ja perustella argumentointia ja jossa kiteytyvät yksittäistapauksessa esille tulevat oikeuslähteet, ongelmat ja mahdolliset sääntelyn puutteet. Lausunnot antavat pohjaa perustella yleisemmin hyväksyttävissä olevia kannanottoja.

2.9 Oikeuskirjallisuus ja muut kirjalliset lähteet

Tekijänoikeuslaki on muotoutunut pitkäaikaisen pohjoismaisen yhteistyön tuloksena. Pohjoismainen tekijänoikeuskirjallisuus on peruslähdeaineistoa käsiteltäessä tekijänoikeuksia Suomessa. Tekijänoikeuksien käyttämistä ohjaavat kansainväliset sopimukset sekä EU-oikeuden harmonisointi ja direktiivit, minkä vuoksi lähdeaineistona on perusteltua käyttää myös muuta ulkomaista kirjallisuutta.

Tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämistä ja käyttämiseen liittyviä ongelmia erityisesti yliopistojen näkökulmasta ei ole käsitelty kovin paljon suomalaisessa kirjallisuudessa, ja sen vuoksi kirjoituksessa on hyödynnetty eri maiden kirjoituksia. Tältä osin on otettava huomioon, että lainsäädäntö vaihtelee eri maissa, ja säännökset sekä oppitraditio voivat olla erilaisia kuin Suomessa. Eri maiden kirjoituksia ei sellaisenaan voi käyttää hyväksi suomalaisia säännöksiä tulkittaessa. Kirjoituksia voidaan kuitenkin hyödyntää, kun tarkastellaan yliopistoissa esiintyviä ongelmia tekijänoikeuden alaista aineistoa käytettäessä. Ongelmat näyttävät kaikkialla olevan pitkälle samanlaisia, koska tekijänoikeuksien käyttämisestä voidaan yleensä sopia, päätösvalta on usein tekijöillä eikä ole selkeitä käsityksiä siitä,

¹¹⁸ Ks. myös Koillinen-Lavapuro s.341. Kirjoituksessa on todettu, miten lausuntojen legitimitettiin vähentää se, että neuvosto toimii intressiedustuksen pohjalta.

millä tavalla tekijänoikeuksia pitäisi voida käyttää ja hallinnoida yliopistoissa.

Tutkimuksessa on käytetty hyväksi myös Euroopan unionin tutkimukseen liittyviä ohjelma-asiakirjoja sekä erilaisia komission toimesta työskennelleiden työryhmien raportteja. Euroopan unioni on merkittävä yliopistotutkimuksen rahoittaja, ja yliopistotutkimusta rahoitetaan pääsääntöisesti erilaisten määrääjäksi hyväksyttävien puiteohjelmien avulla. Ohjelmien säännöt hyväksytään EU:n toimielimissä komission luonnosten pohjalta. Säännöt määrittelevät perusperiaatteet, joilla tutkimusyhteistyötä voi EU:n rahoituksella tehdä. Komissio teettää työryhmillä raportteja tutkimuksen tekemiseen liittyvistä yleisistä ja erityisistä kysymyksistä. Komission työryhmäraporteista saa käsityksen, miten yliopistotutkimuksen ja tutkimusyhteistyön halutaan kehittyvän ja mitä ongelmia esiintyy. Raporteista voi myös lukea arvioita, mihin suuntaan tutkimuksen tekemistä Euroopassa ja eurooppalaisissa yliopistoissa halutaan ohjata.

3 Yliopisto tarkastelu ympäristönä

3.1 Humboldttilaisesta yliopistosta nykypäivän yhteistyötä korostavaan yliopistoon

Suomalainen yliopistoperinne perustuu saksalaisen Wilhelm von Humboldtin (1767-1835) ideologiaan. Ideologian mukaan yliopistossa tulee harjoittaa opetusta ja tutkimusta ja toiminnan tulee perustua tieteen ja tutkimuksen vapauteen. Tavoitteen saavuttamiseksi yliopistojen tulee olla itsenäisiä. Myös yliopistotutkijoiden ja -opettajien tulee olla itsenäisiä, vapaita ja riippumattomia.¹¹⁹

Humboldtilaista ideologiaa alettiin kyseenalaistaa 1900-luvun puolenvälin jälkeen. Yliopistojen toimintaa alkoivat noin 1960-luvulta lähtien ohjata myös muut tavoitteet kuin tieteen edistäminen. Markkinoiden tarpeet alettiin ottaa yhä enemmän huomioon ja tutkimukselta alettiin odottaa enemmän

¹¹⁹ von Humboldt s.56-66, myös Manninen Juha s. 246, Bruun 1985 s.8 ja 9, Miettinen s.119, Tuori 1987 s.66, Ks. myös Miettinen s.9, jossa on tuotu esille väite, että humboldtilaisella tieteen vapaus –periaatteella perustuvalla yliopistomallilla olisi ollut merkitystä erityisesti Suomessa. Tätä on perusteltu sillä, että Suomessa kansallinen identiteetti, politiikka ja kulttuuri ovat olleet uhattuna toisin kuin esim. muissa pohjoismaissa kuten Ruotsissa. Miettinen on kuitenkin todennut väitteeseen voitavan suhtautua tietyin varauksin.

käytännön tuloksia ja hyötyä. Hyödyn tavoittelu ja utilitarismi alkoivat vaikuttaa yliopistoissa. Katsottiin, että julkisin varoin rahoitettava tutkimus ei saanut olla vain tieteen edistämistä. Tutkimuksen tuli ennen kaikkea ottaa huomioon yhteiskunnalliset tavoitteet ja päämäärät, ja tavoitteena tuli olla yhteiskunnan kehittäminen.¹²⁰

Yliopiston perinteisten tehtävien rinnalle alkoi tulla pysyvästi yhteiskunnallinen vuorovaikutus ja yhteiskunnallisen vaikuttavuuden edistäminen. Vuonna 2004 tehtävä kirjattiin yliopistolakiin (L 30.7.2004/715). Laki tuli voimaan 1.8.2005. Lain 4 §:n mukaan yliopistojen tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta sekä tieteellistä ja taiteellista sivistystä, antaa tutkimukseen perustuvaa ylintä opetusta sekä kasvattaa opiskelijoita palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa. Tehtäviä hoitaessaan yliopistojen tulee toimia vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa sekä edistää tutkimustulosten ja taiteellisen toiminnan yhteiskunnallista vaikuttavuutta. Yliopistolain 6 §:n mukaan yliopistoissa vallitsee tutkimuksen, taiteen ja opetuksen vapaus ja yliopistojen opetus on julkista.

Tässä vaiheessa on vaikea sanoa, mitä kaikkea yhteiskunnallinen vuorovaikutus voi tarkoittaa. Asiaa on kuitenkin työstetty, ja yliopistoissa on määritelty yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen eri osa-alueita. Esimerkiksi Helsingin yliopistossa yhteiskunnallinen vuorovaikutus on tällä hetkellä määritelty siten, että se on tutkimuksen, opetuksen sekä niihin perustuvaan asiantuntemukseen nojautuvaa toimintaa muun yhteiskunnan kanssa molemminpuolisen hyödyn aikaansaamiseksi. Tutkimustulosten yhteiskunnallisen vaikuttavuuden edistäminen on määritelty siten, että se on mm. pitkäjännitteistä ja tavoitteellista yhteistyön kehittämistä sidosryhmien, erityisesti sektoritutkimuslaitosten ja tutkimusintensiivisten yritysten kanssa, tutkimusten tulosten kaupallisen hyödyntämisen näkemistä tutkimusta tukevana kumppanuutena, yliopiston näkemistä osana innovaatiojärjestelmää, tutkijoiden kannustamista tutkimustulosten hyödyntämiseen sekä tutkimustulosten ja aineettomien oikeuksien siirtokäytäntöjen kehittämistä.¹²¹

Yliopiston perustehtäviä ovat edelleen tieteellinen tutkimus ja siihen perustuva opetus. Vuorovaikutus ja tutkimustulosten vaikuttavuuden lisääminen ovat hallituksen esityksen mukaan perustehtävien olennainen ja integroitu osa, ei niistä irrallinen lisätehtävä.¹²²

¹²⁰ Kantasalmi s.53, Miettinen s.226 ja 227, Tutkimuksen tavoitteista SOU 1996:29 s.45

¹²¹ Tutkimus ja kolmas tehtävä. Helsingin yliopiston vararehtorin Mauno Kososen esitys Suomen yliopistojen tutkimuspalveluhenkilöstön neuvottelupäivillä Otaniemessä 15.9.2005.

¹²² HE 10/2004 s.14

Perustehtävät ja perustoimintatavat ovat pysyneet periaatteessa muuttumattomina ja samansisältöisinä koko ajan.¹²³ Tehtävät ovat kuitenkin monipuolistuneet, kun perustoimintojen rinnalle on tullut muita tehtäviä. Samalla yliopiston vanhojen toimintatapojen rinnalle on tullut uusia ja erilaisia toimintatapoja.

Yliopistojen tulevaisuutta koskevissa haastatteluissa ja kartoituksissa kehitykseen liittyvää monimuotoisuutta pidetään pääsääntöisesti positiivisena asiana. Monimuotoisuus nähdään kuitenkin myös uhkana: pelätään uusien tehtävien haittaavan yliopistojen perustehtävien hoitamista ja pelätään, että yliopistojen yhteiskunnallista palvelutehtävää ja tehokkuusajattelua korostetaan liikaa muiden arvojen kustannuksella. Kun yliopistoja pidetään liikaa vain talouselämän tuotantoresursseina, unohdetaan, että oppilaitokset ovat myös tärkeitä henkisen pääoman ja tiedon reservejä.¹²⁴

Suomalainen yliopistomaailma ei kuitenkaan näyttäisi olevan muotoutumassa miksikään yritysmäiseksi yliopistoyhteisöksi, jossa tutkimusta suuntaavat puhtaasti markkinoiden paineet ja odotukset. Yhteiskunnan toiveet ja odotukset otetaan huomioon, mutta perustutkimusta ja yliopiston perinteisiä perustehtäviä arvostetaan edelleen. Vapaa perustutkimus ja siihen liittyvä ylin opetus ovat ensimmäisellä sijalla toimintatavoitteissa.¹²⁵

Tutkimus ja siihen perustuva opetus ovat yliopistojen päätetehtäviä, ja vuorovaikutus sekä tutkimustulosten hyödyntämisen edistäminen täydentävät perustehtäviä. Opetusministeriön luonnoksessa hallituksen esitykseksi (17.9.2003) oli selkeästi todettu, että yliopistojen toiminta alueellisessa kehittämisessä ja tutkimustulosten hyödyntämistä edistettäessä täydentää perustehtäviä. Lopullisessa hallituksen esityksessä tätä mainintaa ei ole, mutta lähtökohta on säilytetty. Uudet tehtävät eivät ole painoarvoltaan samanlaisia kuin yliopiston perinteiset tehtävät, tutkimus ja opetus. Uusia

¹²³ Ks. mm. HE 26/1922 laiksi Helsingin yliopiston järjestysmuodon perusteista, jossa jo määritellään yliopiston tehtäväksi vapaan tutkimuksen ja tieteellisen sivistyksen edistäminen. Toisaalta on mainittu yliopisto-opettajan opetusvapaus. Ks. myös Tuori 1987 s.74, jossa todetaan tehtävämäärittelyn palautuvan jo vuoden 1828 statuuttien säännöksiin.

¹²⁴ Heikkonen 1989 s.72, Alestalo Marja: Yliopisto tulosnormien kahleissa, teoksessa Yliopisto uusiksi, Paasio s.14-17, Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 6/2002

¹²⁵ Ks. esim. Helsingin yliopiston strategia 2004-2006, Erilaisista yliopistomalleista Miettinen s.118-144

tehtäviä tulee toteuttaa tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä sopivalla tavalla.¹²⁶

Kehitys on pääsääntöisesti ollut samankaltaista kaikissa pohjoismaissa. Samoja kehityspiirteitä on nähtävissä myös Euroopan laajuisesti. Euroopan unionissa on kiinnitetty huomiota siihen, että yliopistojen perustana oleva humboldtilainen ideologia on muuttumassa ja yliopistot eriytyvät yhä enemmän erilaisiksi, yksilöllisiksi yhteisöiksi. Perustutkimusta ja siihen perustuvaa toimintaa sekä yliopiston perinteisiä tehtäviä pidetään edelleen yliopistotoiminnan lähtökohtana ja perustana, mutta samalla yliopistojen odotetaan tehostavan yhteistyötä teollisuuden kanssa sekä kansallisesti että alueellisesti.¹²⁷

3.2 Yhteistyö ympäröivän yhteiskunnan kanssa ja siihen liittyviä ongelmia yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa

Yhteistyö ympäröivän yhteiskunnan kanssa on eriasteista. Yhtenä ääripäänä on puhdas tilaustutkimus, jolloin tilaajayhteisö määrittelee tutkimuksen tavoitteet ja tuloksellisuuden. Tilaajan intressit voivat olla monenlaisia ja tilaajan asettamat ehdot eriasteisia. Toisena ääripäänä on yhteistyö, jossa yliopiston tutkijat määrittelevät tavoitteet, menetelmät ja arviointikriteerit. Ääripäiden välillä on yhteistyö, jossa periaatteessa kaikesta, esim. tutkimuksen tavoitteista ja arviointikriteereistä, päätetään yhdessä.¹²⁸ Käytännössä yhteistyökumppanin vaikutusvalta vaihtelee, ja vaikka kysymyksessä olisi yhteistyö, yhteistyökumppani voi edellyttää ja saada oikeuksia lähes yhtä laajasti kuin tilaustutkimuksessa.

Verkottuminen ja tutkimustulosten hyödyntäminen ovat tuoneet yliopistojen yhteyteen myös erillisiä yhtiöitä, jotka eivät harjoita perinteistä yliopistotoimintaa. Tällaisia ovat esim. tutkimustulosten hyödyntämiseen keskittyvät yhtiöt, joiden tarkoituksena on jalostaa tutkijoiden keksintöjä

¹²⁶ Opetusministeriön lausuntopyyntö 2003 s.14, HE 10/2004 s.13

¹²⁷ Kyvik-Ødegård s.12 ja 152, Communication from the Commission 2003 s.5-8, Katsaus 2000. Tiedon ja osaamisen haasteet, Instilling 2003 s.7-11. Norjalaisessa työryhmäraportissa on tuotu esille, miten yliopistoja koskevaa lainsäädäntöä on muutettu Norjassa vuonna 2002 siten, että laissa on entistä selvemmin tuotu esille yliopistojen velvollisuus myös hyödyntää tutkimustuloksia. Yliopistojen tehtävä ei ole vain tuoda esille uutta tutkimusta ja uusia tutkimustuloksia.

¹²⁸ Bruun 1987 s.138 ja 139 ja 1991 s.145 ja 146

rahaksi ja liiketoiminnaksi. Tulosten hyödyntämistä pyritään tehostamaan myös erilaisten yritystoimintaa tukevien keskustusten ja järjestelmien avulla.¹²⁹

Yhteistyö ympäröivän yhteiskunnan kanssa on vahvasti sidoksissa elinkeinoelämään, jonka toimintaedellytykset ovat erilaiset kuin yliopistojen. Elinkeinoelämän toimintaan liittyy olennaisesti rahoitus- ja toimintariski, ja yritystoimintaa ohjataan kannattavuuden kautta.

Yliopiston ja elinkeinoelämän toimintaedellytysten ja tavoitteiden erilaisuus aiheuttaa ristiriitoja, kun yhteistyötavoitteita yhdistetään käytännössä. Yhteistyö herättää keskustelua yliopistojen riippumattomuudesta ja yliopistojen asemasta yhteiskunnassa. Vuorovaikutusta yliopistojen ulkopuolisten yritysten ja yhteisöjen kanssa pidetään kuitenkin välttämättömänä, eikä yhteistyöstä ja vuorovaikutuksesta haluta luopua. Yhteistyö, vuorovaikutus ja verkottuminen ovat tekijöitä, joiden katsotaan myötävaikuttaneen siihen, että suomalainen yhteiskunta on kehittynyt yhdeksi huipputeknologian ja tietoyhteiskunnan edelläkävijöistä.¹³⁰

Yhteistyöhön liittyy olennaisesti valtion budjettirahoitusta täydentävä rahoitus. Täydentävästä rahoituksesta on tullut yhä välttämättömämpi osa huippututkimusta. Rahoituksen osuus kokonaisrahoituksesta on noin 36 %, ja rahoitus näyttäisi kasvaneen erityisesti 1990-luvulta lähtien. Aikavälillä 1990 – 2000 ulkopuolinen rahoitus viisinkertaistui. Budjettirahoitus kasvoi vastaavana aikana n. 30 %. Yliopistot ovat nykyään riippuvaisia ulkopuolisesta rahoituksesta, eivätkä yliopistot ilman täydentävää rahoitusta kykenisi harjoittamaan nykyisentasoista toimintaa.¹³¹

Yliopistojen riippuvuus budjettirahoitusta täydentävästä rahoituksesta merkitsee, että yliopistojen on otettava huomioon rahoittajien ja yhteistyötahojen intressejä. Ulkopuolisten intressit eivät aina ole samat kuin yliopiston intressit. Erityisesti yritys yhteistyöhön liittyy tutkijoiden, opettajien, tutkimuksen ja opetuksen sekä yliopistotoiminnan kannalta ongelmia. Esimerkiksi maksullisessa palvelututkimuksessa tilaajalla on oikeus tutkimustuloksiin ja tilaaja saattaa asettaa tulosten julkisuutta koskevia rajoituksia.¹³² Rahoittajien tavoitteena on usein rahoitettavista hankkeista saatavien tulosten hyödyntäminen liiketoiminnassa aina, kun se on

¹²⁹ Opetusministeriön työryhmien muistiota 9:1998 s.13, Rehtorien neuvoston raportti s.39

¹³⁰ Heikkonen 1989 s.112-115, Opetusministeriön työryhmien muistioita 9:1998 s.12-14

¹³¹ Opetusministeriön työryhmäraportti 4.10.2001 s.3, KOTA-tietokanta s.55 ja 56

¹³² Opetusministeriön työryhmien muistioita 9:1998 s.9, Opetusministeriön työryhmäraportti 4.10.2001 s.3, Loimio s.46-48

mahdollista. Yliopistolla on myös muita tavoitteita kuin tulosten hyödyntäminen liiketoiminnassa.

Yhteistyö ulkopuolisten tahojen kanssa edellyttää intensiivistä paneutumista tavoitteelliseen tutkimukseen, ja tutkimustyön tekeminen saattaa yliopiston toiminnassa painottua opetuksen kustannuksella. Tutkimuksen korostuminen voi edelleen vaikuttaa tutkijoiden asenteisiin. Tutkijat keskittyvät opetuksen sijasta mieluummin mielenkiintoisiin tutkimushankkeisiin.¹³³

Yhteistyöhön liittyy lisäksi salassapitovelvoitteita. Erityisesti yrityksillä on monia perusteita salata tietoa yhteistyön aikana ja vielä useita vuosia yhteistyön jälkeen.¹³⁴ Salassapitovelvoitteet voivat estää tutkimustulosten julkisen, tiedeyhteisössä tapahtuvan arvioinnin ja kritiikin.

Yhteistyö ja verkottuminen muokkaavat yliopiston toimintatapoja ja vaikuttavat tutkijoiden ja opettajien työhön ja oikeuksiin. Yhteistyökumppanin näkemykset on otettava huomioon, ja esim. tutkimustuloksiin liittyvää tietoa on suojattava, jotta yhteistyö yritysten kanssa on mahdollista. Yritykset eivät usein halua hyödyntää tutkimustuloksia, jos oikeuksia ei ole suojattu. Käytännössä tämä kehitys näkyy mm. siten, että tutkijoita opetetaan tiedostamaan tutkimukseen liittyviä immateriaalioikeuksia sekä immateriaalioikeuksien edellyttämiä toimintatapoja ja ymmärtämään, miksi tiedon suojaaminen on tärkeää.¹³⁵

Yhteistyö ja verkottuminen rajoittavat yliopiston toimintavapautta joko suoraan tai välillisesti. Yliopisto ei voi samalla tavoin kuin aikaisemmin vapaasti määrätä omasta toiminnastaan ja tulosten käyttämisestä. Tutkijat ja opettajat eivät ole aina täysin itsenäisiä, eikä heillä ole aina vapautta päättää, miten he voivat käyttää ja hyödyntää omaa aineistoaan.

Yliopistojen on jatkuvasti arvioitava, miten laaja-alaista yhteistyö voi olla, mitkä ovat yhteistyön rajat ja miten paljon ulkopuolinen rahoitus ja tulosten hyödyntäminen voivat rajoittaa tutkijoiden ja opettajien vapautta päättää omien tulostensa julkistamisesta ja käyttämisestä tai yliopiston velvollisuutta pitää aineistoa avoimesti kaikkien saatavilla.¹³⁶

¹³³ Gibbons etc. 2000 s.78

¹³⁴ Tutkimussopimuksissa tutkimustiedon ja tulosten salassapitoaika voi vaihdella 3-20 vuoteen.

¹³⁵ Kauppa- ja teollisuusministeriön muistio 11.9.2001, Opetusministeriön Koulutus- ja tiedepolitiikan osaston, tiedepolitiikka yksikön muistio 7.11.2000

¹³⁶ Manninen Juha s.255, Bruun 1987 s.144-147 ja 1991 s.151-155

3.3 Tieteen vapaus yliopistotoiminnassa

Yliopistolain 6 §:n mukaan yliopistoissa vallitsee tutkimuksen, taiteen ja opetuksen vapaus ja yliopistojen opetus on julkista. Perustuslain 2 luvun 16 §:n mukaan tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus on turvattu. Säännöksen on sanottu olevan sanamuotonsa puolesta sukua Saksan liittotasavallan perustuslakiin sisältyvälle vastaavanlaiselle säännökselle, ja saksalaista tieteen vapaus ajattelua voidaan käyttää hyväksi tulkittaessa suomalaista oppia tieteen vapaudesta.¹³⁷ Tieteen vapaus on osa sivistyksellisiä TSS-perusoikeuksia, mutta sillä voidaan sanoa olevan ensisijaisesti vapausoikeuksille tyypillisiä rajoittavia oikeusvaikutuksia.¹³⁸

Tieteen vapaus perusoikeutena kuuluu kaikille.¹³⁹ On kuitenkin otettava huomioon, että tieteen vapaus suomalaisena perusoikeutena on varsin nuori oikeus, ja vaikka tieteen vapaus perusoikeutena kuuluu kaikille, tieteen vapauden sisältö on pitkälti muodostunut yliopistolakiin kirjatun oikeuden ja yliopistotoiminnan kautta.

Tieteen vapaus on turvattu Euroopan unionin perusoikeuskirjassa. Perusoikeuskirjan 13 artiklan mukaan taiteen ja tieteellisen tutkimuksen vapaus turvataan ja akateemista vapautta kunnioitetaan. Oikeuden on katsottu olevan johdettavissa ajatuksen- ja sananvapaudesta ja siihen voidaan perusoikeuskirjan selitystekstien mukaan tehdä Euroopan ihmisoikeussopimuksen 10 artiklassa sallittuja rajoituksia.¹⁴⁰ Ihmisoikeussopimuksen 10 artikla käsittelee sananvaputta. Perusoikeuskirjan säännös sisältyy myös sopimukseen Euroopan perustuslaista.

Perusoikeuskirja ei suoraan tuo mitään uutta tieteen vapauden suomalaiseen sisältöön. Suomessa tieteen vapautta on käsitelty ja määritelty varsin pitkälle ja voidaan sanoa, että monelta osin tieteen vapaudelle voidaan esittää vallitsevan käsityksen mukainen sisältö.

Ei kuitenkaan voida sanoa perusoikeuskirjan olevan vailla vaikutuksia. Jos Euroopan unionissa halutaan tämentää ja vahvistaa yhteisiä perustuslakeja ja perusoikeuksia, Suomessa on unionin jäsenvaltioina seurattava yhteiseurooppalaista kehitystä ja mukautettava tarvittaessa omat säännökset

¹³⁷ Miettinen s.43. Ks. Saksan lain sisällöstä esim. Oppermann s.810-844

¹³⁸ Karapuu s.70, Tuori 1999 s.512

¹³⁹ Miettinen s.270, Pöysti s.11

¹⁴⁰ Euroopan unionin perusoikeuskirja selitysosa s.31

yhteisiin lähtökohtiin. Yhteiset perusoikeudet taas perustuvat perusoikeuskirjan mukaan yhteiseen perinteeseen, eikä yhteinen perinne välttämättä ole täysin samansisältöinen kuin suomalainen oppi oikeasta yliopistokulttuurista.

Tieteen vapautta ei ole turvattu Euroopan ihmisoikeussopimuksessa. Sen sijaan taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevassa sopimuksessa (SopS 6/76) tieteen vapaus mainitaan. Sopimuksen 15 artiklan 3 kohdan mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan tieteelliselle tutkimukselle ja luovalle toiminnalle välttämätöntä vapautta.

Yliopistotoimintaa ohjaava julkisuusperiaate tukee tieteen vapauden toteuttamista. Julkisuusperiaate on turvattu perusoikeutena yhdessä sananvapaussäännösten kanssa perustuslain 2 luvun 12 §:n toisessa momentissa. Toisen momentin mukaan viranomaisen hallussa olevat asiakirjat ja muut tallenteet ovat julkisia, jollei niiden julkisuutta ole välttämättömien syiden vuoksi lailla erikseen rajoitettu. Edelleen todetaan, että jokaisella on oikeus saada tieto julkisesta asiakirjasta ja tallenteesta.

Myös sananvapaus tukee tieteen vapautta. Sananvapaus antaa yleisesti turvaa erilaisille luovan toiminnan ja itseilmaisun muodoille ja on tätä kautta yhteydessä tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapauteen. Sananvapaus turvataan perustuslain 2 luvun 12 §:ssä. Ensimmäisen momentin mukaan jokaisella on sananvapaus ja vapauteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä. Sananvapaus takaa avoimen ja julkisen keskustelun sekä vallankäytön kritiikin, ja sananvapaus liittyy olennaisesti julkisuusperiaatteeseen. Sananvapaus ja julkisuusperiaate palvelevat osittain samoja päämääriä. Perusoikeusuudistuksen esitöiden mukaan sananvapauden ulottuvuuksia ei pidä tulkita liian ahtaasti, vaan sananvapaus on ymmärrettävä laaja-alaiseksi oikeudeksi samalla tavoin kuin ihmisoikeussopimuksissa.¹⁴¹

Euroopan unionin perusoikeuskirjan 11 artiklassa turvataan sananvapaus ja tiedonvälityksen vapaus. Artiklan ensimmäisen momentin mukaan jokaisella on oikeus sananvapauteen. Oikeus sisältää mielipiteenvapauden sekä vapauden vastaanottaa ja levittää tietoja ja ajatuksia viranomaisten siihen

¹⁴¹ Ks. esim. Bleckmann s.737, jossa on todettu tieteellisen toiminnan kuuluvan kokonaan sananvapauden piiriin. Manninen Sami s.389-392, Miettinen s.37 ja 38, HE 309/1993 Yksityiskohtaiset perustelut. Lakiehdotusten perustelut. Laki Suomen Hallitusmuodon muuttamisesta

puuttumatta ja alueellisista rajoista riippumatta. Toisen momentin mukaan tiedotusvälineiden vapautta ja moniarvoisuutta kunnioitetaan. Perusoikeuskirjan selitysteoksen mukaan artikla vastaa ihmisoikeussopimuksen 10 artiklaa.

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 10 artiklan mukaan jokaisella on sananvapaus. Oikeus sisältää vapauden mielipiteisiin sekä oikeuden vastaanottaa ja levittää tietoja ja ajatuksia. Vapauden käyttö voidaan asettaa sellaisten muodollisuuksien, ehtojen ja rajoitusten ja rangaistusten alaiseksi, joista on säädetty laissa ja jotka ovat välttämättömiä demokraattisessa yhteiskunnassa kansallisen turvallisuuden, alueellisen koskemattomuuden tai yleisen turvallisuuden vuoksi, epäjärjestyksen tai rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalin suojaamiseksi, muiden henkilöiden maineen tai oikeuksien turvaamiseksi, luottamuksellisten tietojen paljastumisen estämiseksi tai tuomioistuinten arvon ja puolueettomuuden varmistamiseksi.

Ihmisoikeussopimuksen sananvapautta koskevilla tulkintaratkaisilla on merkitystä perusoikeuskirjan ja Suomen säännöksiä arvioitaessa. Perusoikeuksia on perusteltua tulkita yhdenmukaisesti ihmisoikeussopimusten kanssa, ja ihmisoikeustuomioistuimen päätökset velvoittavat Suomen valtiota.¹⁴²

Erityisesti perusoikeussäännösten rajoitusperusteiden tulisi olla sellaisia, että ne ovat hyväksyttäviä myös ihmisoikeussopimuksen määräysten mukaan. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan esim. sananvapauden rajoituksia on tulkittava supistavasti ja rajoitusten välttämättömyys on perusteltava.¹⁴³ Sananvapausartiklan rajoitussäännöksiä voidaan käyttää hyväksi myös silloin, kun määritellään tieteen vapauden laajuutta ja rajoja Euroopan unionissa.¹⁴⁴

Ihmisoikeussopimuksessa esille tuodut sananvapauden rajoitusperusteet ovat kuitenkin varsin väljiä. Suomen perusoikeusjärjestelmän vaatimuksia voidaan pitää olennaisesti tiukempina. Vaikka rajoitusten ihmisoikeussopimuksen mukaisuus on välttämätön edellytys perusoikeuksia rajoitettaessa, se ei aina ole kansallisten näkemysten mukaan riittävä edellytys rajoituksia arvioitaessa.¹⁴⁵

¹⁴² Ks. ihmisoikeussopimuksen suhteesta kansalliseen lainsäädäntöön esim. Bernhardt s.25

¹⁴³ Manninen Sami s.405

¹⁴⁴ Euroopan unionin perusoikeuskirja selitysosaa s.31

¹⁴⁵ Viljanen 1996 s.804-805

3.3.1 Suomalainen yliopisto nykypäivänä ja tieteen vapaus

Erilaisten yhteiskuntateorioiden pohjalta voidaan eritellä kolme erilaista yliopistomallia. Idealistis-humanistisessa mallissa tieteellä on keskeinen rooli ja asema ja yliopiston tulee olla riippumaton erilaisista yhteiskunnallisista intresseistä ja välittömistä hyödyn vaatimuksista. Pragmaattis-yhteiskunnallisessa yliopistomallissa yliopistolla on myös yhteiskunnallinen tehtävä. Yliopiston tulee palvella yhteiskuntaa kouluttamalla uusia sukupolvia ja tuottamalla yhteiskuntaa hyödyntävää uutta tietoa. Yliopisto toimii yhteistyössä erilaisten yhteisöjen, myös yritysten kanssa. Instrumentaalis-utilitaristisessa yliopistomallissa yliopistolla ei ole juuri lainkaan itsenäisyyttä ja yliopiston toimintaa ohjaavat taloudelliset perusteet ja tarkoituksenmukaisuusperusteet.¹⁴⁶

Yliopistomallilla on merkitystä yliopistotoimintaa ohjaavia periaatteita määriteltäessä. Esimerkiksi tieteen vapaus muotoutuu viime kädessä sen mukaan, millaista yliopistoa halutaan ylläpitää: ”millainen yliopisto, sellainen vapaus”.¹⁴⁷ Suomalaisessa yhteiskunnassa tieteen vapauden sisältö on toisaalta muotoutunut pääosin yliopistotoiminnan kautta. Se, millaisia yliopistoja ja millaista yliopistotoimintaa Suomessa halutaan ylläpitää vaikuttaa käytännössä myös siihen, mikä sisältö tieteen vapaudella yliopiston ulkopuolelle ulottuvana perusoikeutena on.

Suomalainen yliopisto ei puhtaasti noudata mitään edellä mainituista malleista. Suomalaisen yliopiston voidaan katsoa aikaisemmin noudattaneen enemmän humboldtilaista ja eräänlaisesta idealistis-humanistista mallia. Tästä mallista on kuitenkin nykyään yhdessä muiden eurooppalaisten yliopistojen kanssa irtauduttu yhä enemmän. Nykyään yliopistojen voidaan katsoa pääsääntöisesti toteuttavan pragmaattis-yhteiskunnallista mallia.

Yliopistojen odotetaan olevan yhteydessä ympäröivään yhteiskuntaan, ja tutkimukselta odotetaan ainakin osittain myös välittömästi hyödynnettävissä olevia tuloksia. Yliopistot ovat osa innovaatiojärjestelmää, eikä kaikki tutkimus perustu tutkijoiden omaehtoiseen valintaan, vaan tutkimuksen

¹⁴⁶ Miettinen s.455-458

¹⁴⁷ Lainaus on Tarmo Miettisen kirjasta Tieteen vapaus s.455

tavoitteet määräytyvät ulkoapäin.¹⁴⁸ Yliopistoissa tehdään myös tarkoitushakuista valmiiden tutkimusongelmien ja tavoitteiden sääntelemää ja ohjaamaa tutkimusta, joka voi olla lyhytaikaisesti hyödynnettävää kertakäyttötutkimusta.

Nyky-yliopistossa ei voida ajatella, että tutkijat ja opettajat työskentelisivät joka tilanteessa yksinäisinä ja täysin itsenäisinä yksilöinä yhteisössä. Tutkimustyö on usein yhteistyötä ja entistä enemmän riippuvainen aineellisista tutkimusvälineistä.

Tämä ei merkitse sitä, että tutkijan ja opettajan vapaudella ei enää olisi merkitystä. Vapaus on edelleen tärkeää. Tieteen on oltava vapaata, koska tieteen tulisi tuottaa tietoa, joka on mahdollisimman totuudenmukaista. Totuudenmukaisen tiedon esittäminen ja tiedon hyväksyminen totuudenmukaiseksi edellyttävät, että tieto on mahdollisimman hyvin perusteltua ja koeteltua. Tiedon totuudenmukaisuuden testaaminen ja tulosten hyväksyminen oikeaksi tiedoksi taas edellyttävät vapaata, kriittistä ja avointa keskustelua ja tiedon käyttämistä.¹⁴⁹

Tieteen tehtävä tiedon ja rationaalisen maailmankuvan tuottajana ei väisty eivätkä tieteen sisäiset pelisäännöt häviä: tiedettä ja sen tuloksia arvioidaan edelleen julkisessa ja avoimessa keskustelussa. Tiedeyhteisöllä on myös velvollisuus jarruttaa tieteen yhteiskunnallistamista. Kaikki tutkimus ei voi olla sidoksissa yhteiskunnan välittömien ongelmien ratkaisemiseen.¹⁵⁰ Vapautta toteutettaessa on kuitenkin otettava huomioon yliopistotoiminnan yhteisöllisyys ja yhteistyövaatimukset sekä yhteiskunnalliset sidokset.

Yliopiston toiminta ja toimintaa ohjaavat tavoitteet ovat käytännössä jakautuneet kahteen osaan, jotka osittain ovat erillään toisistaan ja osittain menevät päällekkäin ja täydentävät toisiaan. Tämä kaksijakoisuus näkyy yliopistolaissa yliopiston perinteisenä perustoimintana, tieteellisenä tutkimuksena ja siihen perustuvana opetuksena sekä yliopiston perustoimintaa täydentävinä tehtävinä, vuorovaikutuksena ympäröivän yhteiskunnan kanssa ja tulosten hyödyntämisen edistämisenä.

¹⁴⁸ Miettinen s.455 - 462, Ks. myös Tuori 1987 s.83 ja 84, Strömholm 2002 s.11-14, Communication from the Commission 2003, Opetusministeriön lausuntopyyntö hallituksen esityksestä eduskunnalle laiksi yliopistolain muuttamisesta. 17.9.2003, Dnro 49/010/2003

¹⁴⁹ Niiniluoto 1987 s.91 ja 92

¹⁵⁰ Tuori 1987 s.83-89

Myös yliopistotoimintaa ohjaavat periaatteet, kuten tieteen vapaus, jakautuvat kahtia ja painottuvat eri tavalla eri toimintojen yhteydessä. Tieteen vapaus on toisaalta itsessään kaksijakoinen. Osittain tieteen vapauden tavoitteena on turvata yksilön itsemääräämisoikeus, ja osittain tieteen vapauteen sisältyy utilitaristinen yhteiskunnan etua ja hyötyä tavoitteleva piirre.¹⁵¹

Yliopiston on perinteisesti katsottu toteuttavan humboldtilaista vapausideologiaa, jossa tieteen vapaus on lähinnä vapautta välittömästä hyödyllisyydestä ja jossa yksilön oikeudet korostuvat.¹⁵² Suomalainen tieteen vapaus ei ole nyky-yliopistossa täysin irtautunut humboldtilaisesta ideologiasta. Vapauteen yhdistyy kuitenkin yhä enemmän myös ajatus tieteestä hyödyn tuottajana, mikä jossain yhteyksissä painottaa vapauteen sisältyvää yhteiskunnallista hyötyä yksilön itsemääräämisoikeuden sijasta.

Tieteen vapaudella yksilön oikeuksien turvaajana on edelleen vahva asema yliopiston perustoiminnan yhteydessä. Tieteen vapaus antaa tutkijoille ja opettajille paljon määräysvaltaa ja oikeuksia. Yliopistolle tieteen vapaus asettaa julkisena valtana, yhdessä muiden julkisen vallan edustajien kanssa velvoitteen turvata tutkijan ja opettajan perusoikeutena turvatut oikeudet. Tieteen vapaus ja siihen perustuvat tutkijan ja opettajan oikeudet vaikuttavat yliopiston perustoiminnan yhteydessä usein sääntöinä.

Yliopiston täydentäviin tehtäviin liittyy yhteistyö ja yhteistyöstä johtuvat velvoitteet sekä ulkopuolinen vaikutus. Yliopisto ei yksin voi päättää, miten yhteistyötä tehdään. Yhteistyön yhteiset tavoitteet ja yhteistyössä tarkoituksenmukaiset toimintatavat heijastuvat yliopiston kautta tutkijaan ja opettajaan ja rajoittavat tutkijan ja opettajan itsenäisyyttä. Tieteen vapauden vahvuus yksilön itsemääräämisoikeutta turvaavana oikeutena heikkenee. Tieteen vapaus ja siihen perustuvat yksilön oikeudet eivät vaikuta

¹⁵¹ Oppermann s.819

¹⁵² Miettinen s.118-144. Muita näkemyksiä tieteen vapaudesta ovat esittäneet mm. Max Weber, Jürgen Habermas, Burton R. Clark ja Michael Gibbonsin työryhmä. Weberiläinen tieteen vapaus on lähinnä vapautta tieteen seuraamuksista, ja siinä korostetaan tieteen riippumattomuutta politiikasta. Habermasille tieteen vapaus taas on mahdollisuutta vapaaseen kommunikaatioon. Burton R. Clarkin pohdiskelussa pääpaino on yliopiston uudelleen organisoimisessa, jossa tavoitellaan eräänlaista yrittäjäyliopistoa. Akateemisia arvoja pyritään kunnioittamaan, mutta yliopistollinen vapaus muuttuu, kun yliopisto-organisaatiota muokataan ja päätöksentekoa keskitetään. Gibbonsin työryhmän pohdinnoissa tavoitellaan lähinnä uudenlaista tiedon tuotantomallia. Tiede ei ole omaehtoista etsintää, vaan tieteen tulisi toimia hyötyjen tuottajana. Teoksessa Yliopiston ajatusta etsimässä 1990 Weber s.104-118 ja Habermas s.178-197, Clark esim. s.127-148, Gibbons etc. 2000 esim. s.3-16, Weber myös teoksessa Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka 1987 s.15-48

pääsääntöisesti sääntöinä vaan periaatteina, jotka asettavat rajat sille, missä laajuudessa yliopiston, tutkijan ja opettajan itsenäisyyttä ja määräysvaltaa on mahdollista rajoittaa.¹⁵³

3.3.2 Tieteen vapaus yksilön ja yhteisön oikeutena

Tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä tieteen vapaus on ensisijaisesti yksilön oikeus. Tieteen vapaus turvaa ja vahvistaa yksilön, tutkijan ja opettajan työhön liittyvää individuaalista itsemääräämisoikeutta.¹⁵⁴ Julkisenä laitoksena yliopisto edustaa julkista valtaa eikä lähtökohtaisesti saa julkisena valtana perusoikeussuojaa. Yliopistolla on ensisijaisesti velvollisuus turvata tieteen vapauden tosiasiallinen toteutuminen.

Yliopisto on kuitenkin osittain tieteen vapauden kohde. Valtiovallan on turvattava yliopiston autonomia ja tieteen vapauden institutionaalinen ulottuvuus. Yliopisto ei ole yksin vastuussa tieteen vapauden turvaamisesta, vaan yliopiston mahdollisuudet huolehtia tieteen vapauden toteutumisesta riippuvat valtiovallan ohjauksesta. Toisaalta, siltä osin kun yliopiston ei katsota käyttävän julkista valtaa, saattaisi olla mahdollista katsoa yliopisto yksityisoikeudellisen oikeushenkilön kaltaiseksi. Oikeushenkilön on katsottu voivan saada perusoikeussuojaa välillisesti luonnollisten henkilöiden kautta, ja joissain tilanteissa voisi olla mahdollista katsoa yliopistolla vähintään välillisesti olevan myös tieteen vapauten perustuvia oikeuksia.¹⁵⁵

Tieteen vapauden mahdollinen ulottuminen yliopistoon ei kuitenkaan ole tässä yhteydessä tärkein kysymys. Tärkeämpää on ottaa huomioon, että tieteen vapaudella perusoikeutena ja yksilön oikeutena on yhteisöllinen ulottuvuus, joka yliopiston on myös turvattava. Yhteisöajattelulla on aina

¹⁵³ Miettinen s.281. Kirjoituksessa on todettu, että tieteen vapaus tulee sovellettavaksi myös esim. tilaustutkimuksen yhteydessä, vaikka tilaaja lähtökohtaisesti päättää tilaustutkimukseen liittyvistä oikeuksista. Ks. myös Oppermann s.833.

¹⁵⁴ Miettinen s.260, Oppermann s.818

¹⁵⁵ Miettinen s.289-299, 446-451, Tuori 1999 s.528-531, HE 309/1993 Luku 3.3 Perusoikeuksien suojaama henkilöpiiri. Luonnolliset henkilöt ja oikeushenkilöt, Hallberg s.42, Saraviita s.83 - 35, Oppermann s.829, jossa on katsottu, että Saksan lain mukaan tieteen vapaus voi olla sekä luonnollisen henkilön että oikeushenkilön oikeus. Ks. myös Viljanen 1999 s.120 ja Lämsineva s.481. Joissain tapauksissa ihmisoikeussopimus saattaa turvata oikeuksia laajemmin kuin perusoikeudet. Euroopan ihmisoikeussopimus suojaa yksityistä oikeushenkilöä suoraan. Oikeushenkilö voi suoraan tehdä valituksen Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelle, jos se katsoo sopimusvaltion loukanneen sen ihmisoikeussopimuksen mukaisia oikeuksia.

ollut oma sijansa yliopistoyhteisössä, ja tiedeyhteisö on aina toiminut sosiaalisten ja metodisten normien sääntelemänä.¹⁵⁶ Yhteisö on joukko, jolla on oma yhteinen ideologiansa, yhteisiä uskomuksia, arvoja ja normeja. Yhteisön arvoista voidaan päätellä yhteisön tavoitteita, ja erilaiset normit ilmaisevat tähän yhteisöön kuuluvien yksilöiden oikeuksia ja velvollisuuksia.¹⁵⁷

Tieteen vapaus toteutuu yliopistoissa täysimääräisesti vasta yhteisössä ja yhteisöllisenä oikeutena, joka edellyttää yksilöiden vapaaehtoista yhteistoimintaa. Tieteen vapaus on yksilön oikeus mutta myös tieteen ja tiedeyhteisön vapaus.¹⁵⁸ Yliopistoa on tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä tarkasteltava yhteisön edustajana ja ylläpitäjänä. Yliopiston on huolehdittava siitä, että esim. sellaiset tieteen vapauden sisältyvät yhteisölliset piirteet kuin yhteisöllinen itsekontrolli sekä tiedon uusintaminen ovat mahdollisia.¹⁵⁹

Yliopiston tulee huolehtia myös siitä, että yliopiston ulkopuolisilla henkilöillä on mahdollisuus tutustua tieteeseen. Tieteen vapaus ei elä omaa elämäänsä suljetussa tilassa vaan on jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäröivään yhteiskuntaan. Perusoikeutena tieteen vapaus kuuluu kaikille.

Yksilöiden on kannettava yhteisön jäsenenä vastuunsa siitä, että muiden yksilöiden oikeudet toteutuvat. Olemalla osa yhteisöä ja astumalla yhteisön jäseneksi, yksilö pääsääntöisesti hyväksyy yhteisön tavoitteet. Siltä osin kuin yhteisön tavoitteet ja toiminta edellyttävät yksilön oikeuksien rajoittamista, voidaan katsoa yksilön yhteisöön liittyessään hyväksyneen, että yksilön oikeuksia tarvittaessa rajoitetaan yhteisön hyväksi.

Esimerkiksi tutkimustulosten julkaisemisoikeuden tarkoitus ja tavoite on saattaa tulokset tiedeyhteisön kriittisen arvion kohteeksi. Tiedeyhteisöllä on oltava oikeus käyttää näitä tuloksia, ovatpa ne missä muodossa tahansa, eivätkä yksilön tekijänoikeudet saa kohtuuttomasti rajoittaa tiedeyhteisön oikeuksia. Tiede ei edisty ja etene, ellei tuloksia arvioida ja kehitetä edelleen.

¹⁵⁶ Knuuttila s.54

¹⁵⁷ Niiniluoto 1991 s.38

¹⁵⁸ HE 309/1993 Luku 3.3. Perusoikeuksien suojaama henkilöpiiri. Ryhmien oikeudet, Hallberg s.43, Viljanen 1999 s.133, Miettinen s.146-148, Oppermann s.830, Bleckmann s.724. Aluksi tieteen vapaus ymmärrettiin Saksassa yksinomaan yksilön oikeudeksi. Vähitellen 1920-luvulla tieteen vapautta alettiin kuitenkin käsitellä myös yliopiston perusoikeutena ja osana yliopiston autonomiaa ja tieteen vapaudesta tuli ennen kaikkea tieteen tekemisen vapaus.

¹⁵⁹ Miettinen s.258-263, Oppermann s.833

Myös opettajan oikeus valita opetustavat ja -menetelmät edellyttää, että tiede ja sen tulokset ovat laaja-alaisesti käytettävissä ilmaisutavasta riippumatta.¹⁶⁰

3.3.3 Tieteen vapaus tutkimuksessa

Tieteen vapaus tuo tieteellisen tutkimuksen harjoittajalle oikeuden valita tutkimusaihe ja –menetelmät. Tutkijan tulee olla riippumaton tutkimukseen liittyvistä taloudellisista ja yhteiskunnallisista odotuksista, ja tutkijalla on oikeus päättää tutkimuksen perusteista. Tieteen suuntautumisen tulee tapahtua ensisijaisesti tieteellisen yhteisön harjoittaman kritiikin kautta. Tutkijalla ei ole yleistä velvollisuutta tuottaa välitöntä hyötyä.¹⁶¹

Perusoikeusuudistuksen yhteydessä annetussa hallituksen esityksessä ei mainita oikeutta päättää tulosten julkistamisesta ja julkaisemisesta osana tieteen vapautta. Myöskään yliopistolain valmistelutöissä ei mainita erikseen julkistamis- ja julkaisemisoikeutta vaan uudistetaan perusoikeussäännöksen perustelut. Oikeuden päättää tutkimustulosten julkistamisesta ja julkaisemisesta on kuitenkin katsottu sisältyvän välttämättömästi tieteen vapauteen. Esimerkiksi Helsingin yliopistoa koskevaa lainsäädäntöä valmisteltaessa luovuttiin ottamasta tehtävämäärittelyyn mainintaa, että yliopiston tulee saattaa tutkimustieto koko yhteiskunnan käyttöön. Tehtävän katsottiin seuraavan muutenkin tieteen vapaudesta, joka on kirjattu lakiin.¹⁶²

Tutkijalla on oman tutkimuksensa osalta oikeus tehdä johtopäätökset ja päättää, missä muodossa tutkimustietoa levitetään.¹⁶³ Valtiovallan ja yliopiston tehtävänä on tukea julkaisutoimintaa, mutta tutkijalla ei ole oikeutta esittää vaatimuksia julkaisuvälineen osalta, eikä tutkijalla ole oikeutta edellyttää automaattisesti taloudellista tukea julkaisemiseen.¹⁶⁴

Tutkijan julkaisuoikeus on vahva riippumatta siitä, onko kysymys yliopiston perustoiminnasta vai yliopiston täydentävistä tehtävistä. Yliopiston

¹⁶⁰ Ks. esim. Bleckmann s.730, jossa on todettu tieteen voivan kehittyä vain, jos tutkija voi käyttää hyväksi myös muiden tutkijoiden tietoa.

¹⁶¹ HE 309/1993 Yksityiskohtaiset perustelut 13 § 3 momentti, Miettinen s.279-284, Bruun 1991 s.151, Ks. myös Bruun 1987 s.140, jossa on todettu, että tutkimuksen vapaus johdettiin aikanaan opetuksen vapaudesta. Laissa esim. ei suoraan puhuttu tutkimuksen vapaudesta.

¹⁶² Miettinen s.284 ja HE 250/1990, HE 263/1996 s.15 ja 16, HE 309/1993 Yksityiskohtaiset perustelut 13 § 3 momentti

¹⁶³ HE 250/1990 s.16 ja 17, Miettinen s.284, Bruun 1987 s.141 ja 1991 s.151

¹⁶⁴ Miettinen s.285

täydentävien tehtävien yhteydessä, kun tehdään yhteistyötä yliopistoyhteisön ulkopuolisten tahojen kanssa, voi olla perusteita rajoittaa julkaisu-oikeutta määrätyksi ajaksi projektin tavoitteiden toteuttamiseen liittyvistä perustelluista syistä. Yhteistyöprojekteissa on esimerkiksi tavanomaista todeta, ettei projektin tuloksia saa julkistaa tai julkaista keksintöjen patentoinnin estävästi, vaan julkistamista ja julkaisemista on viivytettävä niin kauan, kun patenttihakemuksen jättäminen edellyttää. Lähtökohtaisesti tutkijalla on kuitenkin oikeus odottaa, että tutkija saa julkaista tutkimustulokset ja että tutkija mahdollisimman pitkälle voi määrätä myös julkaisutavasta ja välineestä. Yliopistolla on velvollisuus huolehtia siitä, että tutkijan julkaisu-oikeutta ei estetä kokonaan eikä rajoiteta kohtuuttomasti.

Tutkijan julkaisu-oikeus saa tukea sananvapaudesta ja julkisuusperiaatteesta.¹⁶⁵ Sananvapaus ja julkisuusperiaate vaikuttavat tutkijan julkaisu-oikeuden taustalla pääsääntöisesti julkaisu-oikeutta vahvistavana periaatteena.

Tilaustutkimus on oma erityinen osa-alueensa. Jos toimeksiantaja on yksityinen taho, toimeksiantoon liittyvät ja toimeksiannon perusteella laaditut asiakirjat eivät ole esim. julkisuuslain mukaan viranomaisen asiakirjoja. Yksityisen lukuun tehtävään tilaustutkimukseen ei sovelleta julkisuuslakia lukuun ottamatta lain salassapitovelvoitteita.¹⁶⁶ Yksityisen lukuun tehtävä tilaustutkimus ei ole julkisuusperiaatteen alaista. Kun tehdään yhteistyötä maksullisen palvelututkimuksen ehdoilla tilaustutkimuksena, tilaajalla on kaikki oikeudet tuloksiin, ja tilaaja voi edellyttää, että tilaaja saa määrätä myös tulosten julkistamisesta ja julkaisemisesta. Mahdollisuuksien mukaan tutkijalla pitäisi kuitenkin tieteen vapauden kautta olla oikeus julkaista tutkimustuloksia myös tilaustutkimuksen yhteydessä, ja käytännössä tilaajat usein suostuvat siihen, että tutkija saa ainakin osittain julkaista tuloksia.

Kun tutkimustulokset on julkaistu, tuloksia pitäisi voida käyttää vapaasti. Käyttövapaus on osa tieteen vapautta, jolla turvataan tieteen itsekontrolli ja edistyminen. Tutkija ei kokonaan menetä määräysvaltaansa, mutta tutkijan määräysvalta on monitahoisempi kuin pelkkä julkaisu-oikeus. Tieteen vapauden yhteisöllinen ulottuvuus tulee selkeämmin esille, yksilön määräysvalta kapenee ja yksilön määräysvaltaa voidaan tapauskohtaisesti rajoittaa enemmän tai vähemmän. Yliopiston velvollisuus huolehtia tieteen

¹⁶⁵ Bleckmann s.737, Manninen Sami s.389-392, Miettinen s.37 ja 38, HE 309/1993 Yksityiskohtaiset perustelut. Lakiehdotusten perustelut. Laki Suomen Hallitusmuodon muuttamisesta

¹⁶⁶ Mäenpää s.65

vapauteen liittyvien oikeuksien toteutumisesta on enemmän yksilön oikeuksien turvaamista osana yhteisön oikeuksia.

Tutkijoiden määräysvallan vahvuus riippuu siitä, mikä yliopistotoiminnan osa-alue on kysymyksessä. Jos tulosten käyttämistä tarkastellaan yliopiston perustoiminnan yhteydessä, yksittäisen tutkijan määräysvalta on vahva. Yliopiston täydentävien tehtävien yhteydessä tukijan määräysvaltaa voidaan rajoittaa herkemmin. Tämä on nähtävissä esim. ehdotuksessa yliopistokeksintöjä koskevaksi lainsäädännöksi. Lainsäädäntöä on ehdotettu muutettavaksi siten, että yliopisto saisi oikeuksia päättää siitä, miten yliopistoissa käytetään työsuhteessa tehtyjä keksintöjä. Yliopistolle ollaan kuitenkin antamassa ensisijainen päätösvalta vain ns. sopimustutkimuksen yhteydessä. Sopimustutkimus liittyy yliopiston täydentäviin tehtäviin. Kun keksintö tehdään avoimessa tutkimuksessa, joka liittyy yliopiston perustoimintaan, tutkijalla olisi edelleen ensisijainen oikeus päättää, miten keksintöjä käytetään.¹⁶⁷

Riittävät tutkimusresurssit on tieteen tekemisen ja vapauden olennainen edellytys. Riittävien tutkimusresurssien ja tutkimusedellytysten ylläpitämistä ei kuitenkaan ole katsottu yksilön subjektiiviseksi oikeudeksi. Yksittäisellä tutkijalla ei ole oikeutta esittää henkilökohtaisia vaatimuksia yliopistoa tai julkista valtaa kohtaan. Käytössä olevat resurssit saattavat rajoittaa tutkimusaiheen ja –menetelmien valintaa.¹⁶⁸

Osana tieteen vapautta julkisella vallalla ja yliopistolla on kuitenkin velvollisuus mahdollisimman hyvin turvata hyvät tutkimusresurssit. Tieteen vapauden tosiasiallinen toteutuminen ja turvaaminen edellyttävät julkiselta

¹⁶⁷ Käsitteet sopimustutkimus ja avoin tutkimus ovat hallituksen esityksestä HE 259/2004. Esityksessä käsitteet on ehdotetun lain 3 §:ssä määritelty seuraavasti: Sopimustutkimus on a) tutkimusta, joka on valtion maksuperustelain (150/1992) mukaista maksullista palvelutoimintaa tai b) muuta, kuin kohdassa 2 tai tämän kohdan a alakohdassa tarkoitettua tutkimusta, jossa on mukana ainakin yksi korkeakoulujen ulkopuolinen taho joko osatutkimuksen tekijänä, rahoittajana tai muuna osallistujana ja johon liittyy tutkimuksen tulosten käyttämistä koskevia velvollisuuksia. Avoin tutkimus on tutkimusta, joka a) tehdään palvelussuhteessa korkeakoulujen tutkimustehtävien täyttämiseksi ilman korkeakoulujen ulkopuolista rahoitusta ja ilman, että tutkimukseen osallistuu korkeakoulujen ulkopuolisia sopimuskumppaneita, b) toteutetaan ulkopuolisen tahon rahoittamana, mutta johon ei sisälly muita kuin tulosten julkaisemista koskevia määräyksiä tai c) täyttäisi sopimustutkimuksen edellytykset, mutta josta korkeakoulu ja tutkimusyhteistyökumppani ovat ennen tutkimuksen alkua nimenomaisesti sopineet, että tutkimus on avointa tutkimusta.

¹⁶⁸ Bruun 1987 s.141 ja 142, Miettinen s.280

vallalta ja yliopistolta aktiivisia toimenpiteitä ja esim. esteiden poistamista tosiasiallisen tieteen vapauden toteutumisen tieltä.¹⁶⁹

Osana sivistyksellisiä perusoikeuksia tieteen vapauteen sisältyy lisäksi oikeus tietoon.¹⁷⁰ Oikeus tietoon käsittää myös oikeuden päästä tiedon lähteille.¹⁷¹

Oikeutta tietoon ei ole mainittu perusoikeuskomitean mietinnössä. Ilman tietoa ja oikeutta hankkia tietoa ei kuitenkaan ole mahdollista harjoittaa vapaata tiedettä, ja oikeuden tietoon voidaan perustellusti katsoa olevan olennainen osa tieteen vapautta. Ajatus oli tiettävästi esillä lakia valmisteltaessa, ja lainvalmistelun yhteydessä oikeutta tietoon käsiteltiin laajemminkin kuin vain tieteen harjoittamisen näkökulmasta.¹⁷²

Oikeus tietoon sisältyy sivistyksellisiin oikeuksiin ennen kaikkea julkisen vallan velvoitteena. Oikeus tietoon saa kuitenkin viimeistään perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen kautta myös subjektiivisen oikeuden piirteitä.¹⁷³ Jokaisella on oikeus edellyttää ja vaatia, että tieto on saatavilla, ja jokaisella on oikeus odottaa, että oikeus tietoon toteutetaan tehokkaasti.

Oikeus tietoon saa tukea sananvapaudesta perusoikeutena ja ihmisoikeutena. Sananvapaus ulottuu sekä tietoon itseensä että tiedon välittämistapaan. Tiedon välittämistavan rajoittaminen voi rajoittaa oikeutta saada tietoa.¹⁷⁴

Yliopistolla on velvollisuus turvata pääsy tiedon lähteille ja huolehtia siitä, että yliopistoyhteisössä tuotettu tieto on mahdollisimman hyvin ja laaja-alaisesti saatavissa. Toisaalta yksittäiseltä tutkijalta voidaan yhteisön jäsenenä odottaa, että tutkija antaa muiden tutustua tutkimustuloksiinsa. Tutkijalta voidaan yhteisön jäsenenä odottaa, ettei tutkija rajoita pääsyä tiedon lähteille. Tutkijan tehtävänä on tutkimuksen ohella levittää tietoa tutkimustuloksista. Tieteen vapaus ja tutkijan oikeudet eivät perustu siihen, että tutkija voisi pitää tietoa salassa ja ehkäistä muita tutkijoilta pääsyn tiedon lähteille, vaan vapauteen sisältyvien oikeuksien tarkoitus on taata, ettei

¹⁶⁹ Perusoikeuksien tosiasiallisesta toteutumisesta ks. Karapuu s.81

¹⁷⁰ Pöysti s.5 ja 6. Pöysti on todennut, miten esim. sananvapauteen perusoikeutena voidaan katsoa sisältyvän viestinnän vapaus ja oikeus tietoon subjektiivisena oikeutena.

¹⁷¹ Miettinen s.307. Oikeutta ei ole mainittu perusoikeusuudistuksen esitöissä. Miettinen on toisaalta todennut olevan tulkinnanvaraista, voidaanko oikeutta pitää ehdottomana sääntönä vai periaatteena.

¹⁷² Miettinen s.282

¹⁷³ Horisontaalivaikutuksesta Alexy s.352, Pöysti s.5 ja 6

¹⁷⁴ Lester s.481 ja 482

kukaan pääse etukäteen vaikuttamaan tutkimukseen, tuloksiin ja tulosten julkaisemistapaan.

Oikeus tietoon vaikuttaa vahvana periaatteena sekä yliopiston perustoiminnan että täydentävien tehtävien yhteydessä. Oikeus kuitenkin vaikuttaa eri tavalla ja eri painoarvolla eri osa-alueilla. Yliopiston perustoiminnan yhteydessä tutkijan oikeutta tietoon ei ole lähtökohtaisesti syytä rajoittaa. Yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä tutkijan oikeus ei ole yhtä vahva, kun on kysymys yhteistoiminnassa käytettävästä ja välitettävästä tiedosta. Oikeus riippuu yhteistyöprojektin tavoitteista ja tarkoituksesta sekä siitä, mitä osapuolten välillä sovitaan.

Yhteistyöprojektissa yliopisto yleensä ottaa vastatakseen velvoitteista ja on yhteistyöprojektin sopimusosapuoli. Yliopisto ei voi yhteistyöprojekteissa yksin päättää työskentelyn ehdoista, vaan yliopiston on otettava huomioon muiden yhteistyöosapuolten intressit sekä rahoittajien ehdot. Yliopiston velvoitteet heijastuvat tutkijan vapauteen ja oikeuksiin. Tutkijan oikeuksia on voitava rajoittaa yhteistyöprojektissa sovituin tavoin.

Oikeus tietoon vaikuttaa kuitenkin aina taustaperiaatteena, ja tutkijoilla on oikeus odottaa, ettei oikeutta kokonaan sivuuteta. Yliopistolla on velvollisuus huolehtia siitä, että yhteistyöprojekti toteutetaan mahdollisimman pitkälle yliopistotoimintaa ohjaavien periaatteiden mukaisesti.

3.3.4 Tieteen vapaus opetuksessa

Opetuksen yhteydessä tieteen vapaus merkitsee opettajan oikeutta opettaa haluamallaan tavalla sekä sisällöllisesti että menetelmällisesti. Opettajalla tulee olla vapaus valita, mitä hän opettaa ja miten välittää sanomansa oppilaille.¹⁷⁵ Yliopistolain tehtäviä määrittelevässä 4.1 §:ssä todetaan, että yliopistoissa annetaan tutkimukseen perustuvaa opetusta. Tämän on tulkittu jossain määrin vahvistavan opettajan oikeuksia ainakin siltä osin, että opettajalla tulee olla oikeus opettaa oman tutkimuksensa pohjalta.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Miettinen s.286 ja 287, s.308. Miettinen on katsonut, ettei oikeus ole tulkittavissa ehdottomaksi säännöksi vaan opetuksen vapaudesta ja yliopiston tehtävästä johdettavissa olevaksi periaatteeksi.

¹⁷⁶ Miettinen s.309

Opettajilla ei ole kuitenkaan kaiken kattavaa oikeutta päättää opetuksesta. Opetuksessa on otettava huomioon myös opiskelijoiden oikeudet ja yliopiston yhteisöllinen vastuu. Opiskelijoille on tarjottava tarkoituksenmukaista opetusta, eikä opettaja voi rajoituksetta päättää opetuksen aiheista. Opetuksen suunnittelemisessa ja toteuttamisessa on otettava huomioon opetussuunnitelmia ja opetuksen, ei opettajan tarpeita. Opetuksen on toisaalta oltava tehokasta.¹⁷⁷

Opetussuunnitelmat ja opiskelijoiden oikeudet koskettavat erityisesti yliopiston perustoimintaa ja perusopetusta. Opettajan oikeudet vaikuttavat periaatteina, jotka määrittelevät rajoja sille, miten pitkälle opettajan määräysvaltaan on mahdollista puuttua. Jatko-opiskelun yhteydessä opettajan oikeudet voivat olla vielä vahvempia. Opettajalla on enemmän tilaa tuoda esiin muutakin, kuin ennalta vakioitua, rutiininomaista tietoa ja opettajan oikeudet vaikuttavat vahvana periaatteena ja voivat vaikuttaa myös sääntönä.¹⁷⁸

Yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä opettajan oikeudet vaikuttavat pääsääntöisesti taustaperiaatteena, jotka asettavat rajoja sille, mitä ehtoja yhteistyösopimuksissa voi olla ja miten paljon opettajan määräysvaltaa ja oikeuksia voidaan rajoittaa. Yhteistyön yhteydessä yliopistolla on pääsääntöisesti vastuu yhteistyön velvoitteista, mikä lisää yliopiston määräysvaltaa ja rajoittaa opettajan oikeuksia. Opettajan oikeudet määräytyvät pitkälti yhteistyön tavoitteiden ja tarkoituksen kautta.

Oikeus tietoon on edellä liitetty ennen kaikkea tutkijan oikeuksiin. Käytännössä oikeus tietoon on kuitenkin yhtäläillä opettajan kuin tutkijan oikeus. Yliopistotoiminta perustuu siihen, että aikaisempaa tietoa työestetään tutkimuksessa, ja opetus tapahtuu tutkimuksen pohjalta. Tutkimusta ja opetusta sekä tutkijan ja opettajan oikeuksia ei voi aina erottaa toisistaan.

3.3.5 Tutkimuksen ja opetuksen ykseys

Tutkimuksen ja opetuksen ykseys oli lähtökohtana jo humboldtilaisessa yliopistomallissa, ja ykseys tunnustetaan edelleen.¹⁷⁹ Nykyään ykseys ei ole välttämättä yhtä vahva kuin aikaisemmin, ja tutkimuksen ja opetuksen

¹⁷⁷ Miettinen s.286 ja 287. Ks. myös Oppermann s.831.

¹⁷⁸ Miettinen s.286, Tuori 1999 s.527

¹⁷⁹ Von Humboldt teoksessa Yliopiston ajatusta etsimässä 1990 s.58, Bleckmann s.722

ykseyden vahvuudesta ja laajuudesta on esitetty erilaisia näkemyksiä.¹⁸⁰ On esitetty väitteitä, että ykseys olisi vähitellen kokonaan murtumassa. Opetusta annetaan yhä kasvavalle joukolle, ja opetuskokonaisuuksista luodaan standardeja. Paineet tutkimuksen tehostamiseksi johtavat siihen, että tutkijat joillain tahoilla voivat keskittyä yksinomaan tutkimukseen. Opetus jää muiden henkilöiden harteille.¹⁸¹ Opetuksen tutkimussidonnaisuuteen suhtaudutaan toisaalta vaihtelevasti, ja esim. pohjoismaiset yliopistolait ovat tältä osin varsin erilaisia.¹⁸²

Tutkimuksen ja opetuksen ykseydestä ei kuitenkaan ole luovuttu Suomessa, ja perusperiaate opetuksen tutkimussidonnaisuudesta on säilynyt: yliopistolain 4.1 §:n mukaan yliopistossa annetaan tutkimukseen perustuvaa opetusta. Yliopiston ensisijaisen tehtävänä on tieteellinen tutkimustyö, mihin olennaisena osana liittyy tutkimustulosten välittäminen tuleville sukupolville opetuksen yhteydessä. Sen lisäksi, että tutkija tuo tutkimustuloksia julkisuuteen tiedeyhteisön tarkasteltavaksi, tutkimustietoa on välitettävä eteenpäin tuleville sukupolville. Tutkijoiden tulee myös opettaa.¹⁸³

Opetuksen tutkimussidonnaisuus ei välttämättä tarkoita sitä, että kaikkien tutkijoiden tulisi olla opettajia. Se ei myöskään tarkoita sitä, että kaikkien opettajien tulisi olla tutkijoita. Opetuksen tulee kuitenkin pääsääntöisesti perustua tutkimukseen, ja opetuksen tulee välittää tieteellistä tietoa. Opettajien tulee huolehtia siitä, että valitut aineistot ja menetelmät ovat tutkimussidonnaisia.¹⁸⁴

Opetuksen ja tutkimuksen ykseys sisältää oikeuksia ja velvollisuuksia. Opiskelijoilla on oikeus edellyttää, että opetus on tieteellistä ja että opetuksessa käytetään hyväksi tutkimusaineistoa. Opettajilla on oikeus edellyttää, että tutkimusaineisto on tehokkaasti käytettävissä opetuksen yhteydessä. Tutkimus ja opetus perustuvat kaikkeen aikaisempaan samoin kuin parhaillaan tuotettavaan tietoon, ja opetuksessa on voitava käyttää hyväksi kaikkea tutkimustietoa.

Opetuksen tutkimussidonnaisuus velvoittaa yliopistoa huolehtimaan siitä, että tutkimusaineistoa voidaan käyttää opetuksessa. Tutkimusaineiston on oltava

¹⁸⁰ Ks. esim. Habermas teoksessa Yliopiston ajatusta etsimässä 1990 s.185 - 189, 193 - 197

¹⁸¹ Kivinen s.161, Bruun 1991 s.150

¹⁸² Miettinen s.16

¹⁸³ Myös Suomen Akatemia on ottanut osaltaan kantaa tutkimuksen ja opetuksen suhteeseen antamalla ohjeet akatemiattutkijoiden opetusvelvollisuudesta. Akatemiattutkijoita työskentelee paljon yliopistojen yhteydessä.

¹⁸⁴ Miettinen s.20 ja 21

niin laajasti käytettävissä, että tieteellinen keskustelu ja mielipiteiden vaihto on mahdollista. Tehtävä edellyttää yliopistolta aktiivisia toimenpiteitä huolehtia siitä, että kaikki tutkimusaineistot ovat mahdollisimman hyvin ja tehokkaasti käytettävissä opetuksen yhteydessä. Käytännön toteuttamistavat jäävät yliopistojen harkittavaksi ja voivat vaihdella.¹⁸⁵

3.3.6 Tieteen vapaus ja immateriaalioikeudet

Tutkijoiden ja opettajien tieteen vapaus on perinteisesti merkinnyt sitä, että tutkijoilla ja opettajilla on katsottu olevan hyvin vahva ja laaja-alainen oikeus määrätä omista tutkimustuloksistaan ja töistään. Tutkijoiden ja opettajien on katsottu olevan erityisasemassa, ja toisin kuin muissa työ- tai virkasuhteissa, yliopistotutkijoiden ja –opettajien on katsottu omistavan kaikki oikeudet omiin tutkimustuloksiinsa ja immateriaalioikeuden alaiseen aineistoonsa.

Tutkijoiden ja opettajien oikeus määrätä omista keksinnöistään työsuhteessa kirjattiin aikanaan 1967 annettuun työsuhtekeksintölakiin (Laki oikeudesta työntekijän tekemiin keksintöihin 29.12.1967/656). Jo ennen työsuhtekeksintölakia, kun sovellettiin vuonna 1943 annetun patenttilain säännöksiä, yliopistotutkijoilla ja –opettajilla oli käytännössä erityisasema. Tutkijan ja opettajan vahva oikeus määrätä tekijänoikeuksista työsuhteessa on lainvalmistelun yhteydessä tuotu esille 1980-luvulla. Kun lainvalmistelun yhteydessä tai kirjallisuudessa on käsitelty tutkijoiden ja opettajien suhdetta tekijänoikeuksiin, on tavallisesti vedottu keksintöjä koskevaan sääntelyyn. Toisaalta on vedottu tutkijoiden ja opettajien erityisasemaan työntekijänä ja katsottu, etteivät tutkijat ja opettaja ole samalla tavalla työnantajan määräysvallan alaisia kuin muissa työsuhteissa.¹⁸⁶

Tieteen vapaudesta johdettavat tutkijan ja opettajan oikeudet vaikuttavat yhdensuuntaisesti tekijänoikeuslakiin sisältyvän tekijän määräysvallan kanssa. Tekijän oikeus määrätä oikeuksistaan on lähtökohtaisesti sovitettavissa yliopistotoimintaa ohjaaviin periaatteisiin.

Tekijän oikeus määrätä omien oikeuksiensa käyttämisestä sopii pääsääntöisesti yliopiston perustoiminnan yhteyteen. Yliopiston perustoiminta ei ole juuri muuttunut, ja yliopiston perustoiminnan yhteydessä tutkijoiden ja opettajien määräysvalta on edelleen vahva. Opettajien

¹⁸⁵ Miettinen s.19 - 21

¹⁸⁶ Kom. 1965:B 16 s.18, Kom. 1987:7 s.134, HE 161/1990 s.20, Bruun 1993 s.158

määräysvalta voi käytännössä vaihdella, mutta lähtökohtaisesti myös opettajilla on samalla tavalla kuin tutkijoilla itsenäinen asema yliopiston perustoiminnan yhteydessä ja oikeus päättää omien oikeuksiensa käyttämisestä.

Tekijänoikeuteen sisältyvä tekijän määräysvalta sopii huonommin yliopiston täydentävien tehtävien kuin perustoiminnan yhteyteen. Yliopiston täydentävien tehtävien yhteydessä, kun tehdään yhteistyötä yliopiston ulkopuolisten tahojen kanssa, yliopiston asema sekä tutkijoiden ja opettajien rooli ja oikeudet muuttuvat. Yhteistyö ja tarve hallita tietoaaineistoja ja turvata osaamiseen liittyviä käyttöoikeuksia yhteistyön yhteydessä näkyvät yliopiston toiminnassa sekä tutkijoiden ja opettajien työssä. Tutkijat ja opettajat eivät yhteistyöhankkeissa voi täysin vapaasti päättää siitä, miten he julkaisevat tutkimustuloksia ja käyttävät hyväksi tuloksiin liittyviä, kaupallisesti hyödynnettäviä immateriaalioikeuksia.

Tutkijoiden ja opettajien oikeudet määritellään yhteistyöhankkeiden yhteydessä laadittavissa sopimuksissa, joiden velvoitteisiin tutkijoiden ja opettajien on sitouduttava, mikäli he haluavat osallistua hankkeisiin. Rahoittajat asettavat immateriaalioikeuksien käyttämiseen liittyviä ehtoja ja saattavat ohjata siirtämään oikeuksia yksilöiltä organisaatioille. Nykyään edellytetään lisäksi, että yliopistojen on otettava tutkijoiden ohella tai tutkijoiden sijasta vastuuta tutkimustulosten ja oikeuksien käyttämisestä.¹⁸⁷

Tekijän, tutkijan tai opettajan, oikeus päättää oman aineistonsa käyttämisestä ja tekijänoikeudesta johtuvat rajoitukset tulevat yhä korostuneemmin esille erilaisina ongelmina. Yksilön vapaus ja oikeudet voivat rajoittaa yhteisön toimintaedellytyksiä. Ongelmat tulevat korostetusti esille yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä, mutta tutkijan tai opettajan tekijänoikeudet ja määräysvalta voivat rajoittaa yliopistoyhteisön toimintamahdollisuuksia myös perustoiminnan yhteydessä.

Keskustelua tutkijoiden ja opettajien immateriaalioikeuksien alaisen aineiston käyttämisestä, tutkijoiden ja opettajien määräysvallasta ja vapaudesta sekä yliopiston asemasta suhteessa tutkijoiden ja opettajien oikeuksiin on käyty

¹⁸⁷ Miettinen s.284, Bruun 1991 s.151, Bruun 1987 s.140, Petrusson s.260-271. Esim. EU:n kuudennen puiteohjelman osallistumissääntöjen mukaan yliopistojen tulee huolehtia siitä, että yliopistoilla on oikeus sitoutua yhteistyösopimusten ehtoihin ja määrätä tutkijoiden immateriaalioikeuksia. Vastaavia velvoitteita sisältyi myös aikaisempiin ohjelmiin. Myös Teknologian kehittämiskeskus Tekesin rahoitusehtoihin sisältyi samoja velvoitteita.

lähinnä keksintöjen yhteydessä. Keksintöjä koskevaa keskustelua voidaan osittain hyödyntää tarkasteltaessa tekijänoikeuksia.

On kuitenkin otettava huomioon, että keksintöihin liittyvät oikeudet ovat erilaisia kuin tekijänoikeudet. Keksintöjen hyödyntäminen edellyttää salassapitoa ja suojaamista. Keksintöoikeuksien yhteydessä on kysymys ennen kaikkea keksinnön hyödyntämisestä liiketoiminnassa ja hyödyntämiseen liittyvistä rajoituksista.

Tekijänoikeus syntyy ilman erillistä suojaamis- tai rekisteröintitoimenpidettä, ja tekijänoikeuteen liittyy omia, keksintöoikeuksista poikkeavia ongelmia. Tekijänoikeudet sekä oikeuksista aiheutuvat rajoitukset vaikuttavat yliopiston toimintaan laaja-alaisemmin kuin keksintöihin kohdistuvat oikeudet.

4 Tekijänoikeudesta

Voimassaoleva tekijänoikeuslaki on vuodelta 1961 (8.7.1961/404). Lailla kumottiin vuodelta 1927 peräisin ollut laki tekijänoikeudesta henkisiin tuotteisiin. Laki ei ole pysynyt samanlaisena, vaan sitä on muutettu useassa eri yhteydessä. Tekijänoikeuden kehitykselle on ollut tunnusomaista pitkäaikainen pohjoismainen yhteistyö, ja pohjoismainen keskustelu on vaikuttanut lain sisältöön.¹⁸⁸

4.1 Privilegeistä henkisen työn tulosten yksinoikeuteen

Tekijänoikeuden alku yhdistetään tavallisesti kirjapainotaidon keksimiseen 1400-luvulla. Kirjapainotaito mahdollisti kirjallisten teosten massatuotannon. Kirjan painamiseen liittyi riski, että joku toinen ryhtyy harjoittamaan samaa toimintaa, minkä vuoksi painajille alettiin myöntää erioikeuksia harjoittaa painotoimintaa. Privilegejä saatettiin käyttää myös sensuurin välineinä siten, että niillä ohjattiin painotuotteiden sisältöä. Kun kirjanpainajien toiminta alkoi edellyttää myös kirjoittajan lupaa, lähestyttiin nykyaikaista

¹⁸⁸ Olsson s.27, Schønning s.65. Lakia on muutettu erilaisten osamietintöjen pohjalta, ks. esim. komiteamietinnöt vuosina 1982, 1987, 1990, 1991, 1992. Vastaavasti tekijänoikeuslain muutoksia on valmisteltu muissa pohjoismaissa, ks. esim. SOU 1978, 1983, 1985, 1988, 1990, NOU 1983, 1985, 1986, 1988.

tekijänoikeutta.¹⁸⁹ Tekijänoikeuden esiinmarssi länsimaissa merkittävänä oikeudellisena sääntelykeinona liittyy vahvasti teollisen tuotannon kehittymiseen.¹⁹⁰

Ranskan vallankumouksen myötä tekijänoikeus sai Manner-Euroopassa edelleen uusia piirteitä. Tekijänoikeuteen alettiin liittää puhtaasti taloudellisten intressien lisäksi moraalisia oikeuksia. Suuntaus lähti liikkeelle Ranskasta, jossa valistusfilosofian ja luonnonoikeudellisten oppien myötä kumottiin privilegit. Luovan työn tekijöillä katsottiin olevan luontainen, omistusoikeuden kaltainen henkinen oikeus teoksiinsa.¹⁹¹

Tekijöiden moraalisia oikeuksia korostava ajattelu omaksuttiin myös Suomen tekijänoikeuslakiin. Ajattelu eroaa angloamerikkalaisesta copyright-luonteisesta tekijänoikeudesta, jossa tekijänoikeus käsitetään lähinnä yksinoikeutena teosten monistamiseen ja jossa halutaan suojata ensisijaisesti tekijän taloudellisia oikeuksia. Nykyään nämä kaksi järjestelmää ovat kuitenkin lähentyneet toisiaan.¹⁹² Esimerkiksi Suomen voimassaolevassa tekijänoikeuslaissa on sanottu olevan piirteitä molemmista lähestymistavoista.¹⁹³

Tekijänoikeudella voi olla erilaisia lähtökohtia riippuen siitä, mitä ulottuvuuksia korostetaan. Luonnonoikeudellinen lähtökohta korostaa yksittäisen henkilön oikeutta omaan luomistytönsä. Olennaisia asioita ovat tekijän henkilöllisyyteen liittyvät osa-alueet sekä tekijän palkitseminen. Luonnonoikeudellinen ajattelu korostaa tekijän palkitsemista riippumatta siitä tuottaako oikeus mitään hyötyä yhteiskunnalle.¹⁹⁴

Utilitaristinen lähtökohta korostaa enemmän yhteisöllisiä etuja kuin yksilöön ja henkilöön liittyviä oikeuksia. Utilitaristinen ajattelu korostaa enemmän palkitsemisen kannustavaa ja tekijän työstä ja palkitsemisesta yhteiskunnalle tulevaa hyötyä. Tekijälle annetaan oikeuksia ja tekijää palkitaan, jotta yhteiskunta saisi hyötyä. Sekä luonnonoikeudellinen että utilitaristinen argumentointi pitävät tärkeänä tekijän taloudellisia oikeuksia ja materiaalisia etuja.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Ks. esim. Geller s.209 - 228

¹⁹⁰ Koktvedgaard – Levin s.28, Schønning s.51

¹⁹¹ Haarmann s.4 ja 5, Cornish s.443-445

¹⁹² Ks. edellinen viite

¹⁹³ Kom. 1992:4 s.88

¹⁹⁴ Guibault 2002 s.8 - 11

¹⁹⁵ Guibault 2002 s.11

Taloudellista hyötyä korostettaessa lähtökohtana on, että resursseja on hyödynnettävä mahdollisimman hyvin. Yksilön omaisuuden suoja katsotaan tehokkaimmaksi tavaksi turvata resurssien maksimaalinen hyödyntäminen.¹⁹⁶

Suomessa peruslähtökohtana näyttää olevan tavoite suojella yksilön luovan työn moraalisia ja aineellisia etuja. Myöntämällä tekijälle yksinoikeuksia pyritään kannustamaan tekijöitä luovaan työhön. Tekijän oikeuksia suojaamalla tavoitellaan kuitenkin välillisesti hyötyä koko yhteiskunnalle.¹⁹⁷

Hallituksen esityksessä vuodelta 1997 (HE 170/1997) tekijänoikeutta perustellaan mm. seuraavasti: Tekijänoikeus antaa pohjan kansallisen kulttuurin ja yhteiskunnan kehitykselle turvaamalla kulttuurihyödykkeiden tuotannon ja saatavuuden. Tekijänoikeuslaki edistää oikeudenhaltijoiden oikeuksia ja henkisten tuotteiden tuotantoa ja levitystä. Lisäksi tekijänoikeus tukee investointeja ja kauppaa, ja tekijänoikeuden taloudellinen merkitys on huomattava.¹⁹⁸ Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaan saattamista koskevassa hallituksen esityksessä tekijänoikeuden keskeisenä tavoitteena pidetään henkisen luomistyön edistämistä. Myös oikeudenhaltijoiden henkisten tuotteiden tuotanto ja levitys sekä investointien ja kaupan tukeminen on mainittu.¹⁹⁹

4.2 Tekijänoikeus nykypäivänä

Vaikka tekijänoikeus suojaa ennen kaikkea tekijän luovaa työtä, tekijänoikeudella näyttäisi olevan nykypäivänä myös muita kuin tekijän luovan työn suojaamisulottuvuuksia.²⁰⁰ Tekijänoikeuslakiin on otettu perinteisistä tekijänoikeuksista poikkeavia oikeuksia, ja näihin ns. lähioikeuksiin liittyy osittain teollisoikeudellisia ja kilpailuoikeudellisia piirteitä sekä taloudellisen riskinottamisen suojaamistavoitteita.²⁰¹ Oikeuksien taustalla ei aina ole ensisijaisesti yksittäisen henkilön taloudellisten

¹⁹⁶ Guibault 2002 s.12

¹⁹⁷ Schønning s.52, Haarmann s.8 – 10, Kom. 1992:4 s.88 ja 89. Ks. myös Mylly 2004 s.230 sekä artikkelissa mainitut viitteet. Mylly on todennut, miten tekijänoikeudella voi olla rakenteellinen demokratiavaikutus. Mylly on tosin todennut myös, miten tekijänoikeus voi rajoittaa luovuttua ja kulttuuria, kun vapaasti hyödynnettävä alue jatkuvasti kapenee.

¹⁹⁸ HE 170/1997 Yleisperustelut, 1. Nykytilanne, 1.1. Lainsäädäntö

¹⁹⁹ HE 117/2002 s.7, HE 28/2004 s.7

²⁰⁰ Tietokantoja koskeva direktiivi 96/9/EY, johdanto-osan kohdat 10 - 12, Levin 2003b s.339

²⁰¹ Haarmann s.77 ja 186, Schønning s.507-509

oikeuksien turvaaminen ja yksilön luovan työn suojaaminen vaan samankaltaisia työhön, rahallisiin investointeihin ja yritysten väliseen kilpailuun perustuvia argumentteja kuin esim. patenttioikeudessa.

Esimerkiksi tietokantoja koskeissa säännöksissä tekijänoikeuden on tarkoitus turvata tietokannan valmistajan oikeuksia. Suojaa halutaan antaa sille, joka investoi rahaa tietokannan tuottamiseen ja joka kykenee tehokkaasti hyödyntämään työtä, ei välttämättä sille, jonka luovasta työpanoksesta on kysymys.

Tietokantojen ja tietokoneohjelmien oikeudet siirtyvät työsuhteessa työnantajalle. Säännöksiä on perusteltu sillä, että tekijän työ on aina sidoksissa muiden aikaisempaan työhön ja ideoihin. Toisaalta on todettu, ettei tekijä usein voisi yksin vedota oikeuksiinsa, koska tekijänoikeus jakautuu lähtökohtaisesti usealle taholle.²⁰²

Tekijänoikeus on laajentunut koskemaan yhä erilaisempia kohteita, ja tekijöiden huoli moraalisten oikeuksien suojaamisesta on lisääntynyt. Toisaalta tekijät eivät usein käytännössä itse hallitse ja valvo oikeuksia, vaan oikeuksien haltijoita ovat yhteisöt ja teollisuus. Tekijänoikeus on väline, jolla turvataan ensisijaisesti yritysten oikeuksia ja tuloja. Myös tekijät hyötyvät, mutta suurimpia hyödyn saajia ovat taloudellisia investointeja tekevät yritykset, ja tekijänoikeuksien käyttämistä ja suojaan vetoamista ohjaavat ensisijaisesti yritysten intressit.²⁰³

Immateriaalioikeuksien hyödyntäminen edellyttää sopimista ja oikeuksien siirtämistä, ja oikeuksien käyttämisestä määräävät todellisuudessa muut kuin tekijät. Tekijänoikeudet on usein siirretty yrityksille, jotka määräävät, miten oikeuksiin vedotaan ja millaisia korvauksia oikeuksien käyttämisestä on suoritettava. Tekijänoikeudet ovat relaattoriippuvaisia siten, että tekijän oikeudet sekä tekijänoikeuden todellinen sisältö määrittyvät sen mukaan, mitä sopimuksissa sovitaan ja miten sopimusosapuolten oikeudet ja velvollisuudet otetaan sopimuksessa huomioon. Tekijänoikeudellinen sopimusoikeus tuodaan esim. tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamista koskevassa hallituksen esityksessä esille uutena ja vaativana osaamisalana, jolla on liittymäkohtia sekä työoikeuteen että kilpailuoikeuteen.²⁰⁴

²⁰² Ks. esim. HE 1990/161 s.21 ja 22, Direktiivi tietokantojen oikeudellisesta suojasta 96/9/EY johdanto-osan kohdat 10 ja 12

²⁰³ Geller s.228-230, Mylly 2004 s.238

²⁰⁴ HE 117/2002 s.8, Rosén s.17, Mylly 2004 s.238.

On alettu kysyä, mihin tekijänoikeus ja tekijänoikeudellinen sääntely todella perustuvat nykypäivänä, ja väitetään, etteivät sääntelyä välttämättä enää ohjaa uuden luomistyön turvaamisintressit vaan teollisuuden ja olemassa olevan teknologian ja teoksia hallinnoivien tahojen intressit. Tekijän oikeuksien hallintaan liittyvä todellisuus näyttäisi olevan ristiriidassa tekijän, luonnollisen henkilön oikeutta ja luovaa työtä korostavien perusteiden ja argumenttien kanssa, eikä tekijänoikeussääntely aina näyttäisi vastaavan periaatteita, joihin tekijänoikeuden oikeuttamisperusteena nimenomaan tekijän luovan työn suojana vedotaan.²⁰⁵

Kun tekijänoikeuden alaista aineistoa käytetään digitaalisessa ympäristössä, tekijänoikeuksien loukkauriski kasvaa. Digitaalisessa ympäristössä tekijänoikeuden alaisia teoksia voidaan kuitenkin suojata erilaisilla teknisillä ratkaisuilla, ja tekijällä on mahdollisuus turvata oikeutensa teknisten suojatoimenpiteiden avulla. Koska tekniset suojamekanismit pystytään usein kiertämään tai poistamaan, tekijänoikeuslakiin on tekijöiden suojaksi otettu teknisten suojatoimenpiteiden kiertämistä koskevia säännöksiä. Ongelmana on, että teknisten suojakeinojen käytön turvaaminen voi lähtökohtaisesti estää turvautumasta tekijänoikeuslain rajoitussäännöksiin. Suojatoimenpiteet voivat esim. estää kappaleen valmistamisen, joka yksityiskäyttöä koskevien säännösten mukaan on sallittua. Toimenpiteet voivat myös lähtökohtaisesti olla ristiriidassa perusoikeuksien kanssa ja rajoittaa esim. tieteen vapaudesta johdettavan tiedon saanti oikeuden käyttämistä.²⁰⁶

Tekijän oikeus johonkin tekijänoikeuslaissa suojattuun teokseen koskee yhä moninaisempia tilanteita, ja tekijänoikeus sekä oikeuksien käyttämiseen liittyvät toimintatavat näyttäisivät yhä useammin rajoittavan muuta tekemistä ja toimintaa. Tekijänoikeus elää murrosvaihetta, jossa se etsii oikeaa muotoa ja oikeita rajoja. Käytännössä murros ja tasapainon hakeminen näkyvät mm. erilaisina ”vapautusliikkeinä”. Kun vahva tekijänoikeussuoja nähdään

²⁰⁵ Mylly 2004 s.247-250. Mylly on todennut, että tekijänoikeuden säätelyssä on käytännössä pitkälti kyse intressineuvotteluista, joissa eivät ole kaikki intressitahot edustettuina. Ratkaisevat aloitteet tekijänoikeussäännösten muuttamiseksi tulevat usein tekijänoikeusteollisuudelta. Parhaiten edustettuina ovat olemassa olevaan teknologiaa ja teoskantaan hallinnoivat tahot, joten voidaan kysyä, mitä tämä kertoo tekijänoikeuden funktiosta uuden luomiseen kannustavana instituutiona. Koillinen-Lavapuro s.339 - 343

²⁰⁶ Westman 2002 s.229-331, Westman 2003 s.575, Salokannel s.355, Hugenholtz 1999 s.5, Koillinen-Lavapuro s.342. On kuitenkin otettava huomioon, että tietoyhteiskuntadirektiivin 6 artiklan 4 kohdan mukaan jäsenvaltioiden on huolehdittava siitä, että oikeudenhaltijat tarjoavat rajoitukseen oikeutetuille keinot hyödyntää rajoitussäännöksiä.

osittain uhkana, halutaan tuoda esille myös mahdollisuuksia pitää aineistoa tekijänoikeudesta johtuvien rajoitusten ulkopuolella.²⁰⁷

On epäselvää, tulisiko yhteiskunnan haasteisiin vastata perinteisen tekijänoikeuden kautta vai pitäisikö kehittää uusia suojamuotoja.²⁰⁸ Olisi toisaalta mietittävä, mitkä ovat tekijänoikeuden sopivat rajat ja kohtuullinen vahvuus sekä kohtuullinen hinta oikeuksien käyttämisestä. Olisi arvioitava, olisiko tekijänoikeuksien yhteydessä jossain tilanteessa korostettava enemmän yhteisöllistä kokonaishyötyä ja pitäisikö tekijänoikeutta tarkastella enemmän suhteessa muihin oikeuksiin siten, että tekijänoikeuden vahvuus ja vaikutukset voisivat tapauskohtaisesti vaihdella. Tekijänoikeuden rajoituksia ja rajoitusten laajuutta arvioitaessa saattaisi olla mahdollista aikaisempaa enemmän kiinnittää huomiota siihen, rajoitetaanko tekijänoikeutta tilanteessa, jossa käyttäjät ovat tekijänoikeuden haltijan kilpailijoita vai tilanteessa, jossa ei vallitse kilpailutilannetta.²⁰⁹

4.3 Tekijänoikeus suhteessa perus- ja ihmisoikeuksiin

Tekijänoikeus on osa perustuslain 15 §:n omaisuuden suojasäännöksessä määritellyä omaisuutta. Omaisuuden suojasäännöksen mukaan jokaisen omaisuus on turvattu. Lisäksi on todettu, että omaisuuden pakkolunastuksesta yleiseen tarpeeseen täyttää korvausta vastaan säädetään lailla. Hallituksen esityksen mukaan omaisuudella tarkoitetaan varallisuusarvoisia etuja, joihin laajimpana kuuluu omistusoikeus. Lisäksi hallituksen esityksessä on todettu, että varsinaisen omistusoikeuden lisäksi omaisuudensuojan piiriin kuuluvat mm. varallisuusarvoiset immateriaalioikeudet.²¹⁰

Omaisuuden suoja on turvattu Euroopan unionin perusoikeuskirjassa. Perusoikeuskirjan 17 artiklan ensimmäisen kohdan mukaan jokaisella on oikeus nauttia laillisesti hankkimastaan omaisuudesta. Keneltäkään ei saa riistää omaisuutta muutoin kuin yleisen edun vaatiessa ja laissa säädettyjen ehtojen mukaisesti ja siten, että omaisuuden menetyksestä suoritetaan kohtuullisessa ajassa oikeudenmukainen korvaus. Lisäksi artiklassa todetaan, että omaisuuden käyttöä voidaan säännellä lailla siinä määrin kuin se on

²⁰⁷ Levin 2003b s.335

²⁰⁸ Schønning s.65. Ks myös Armstrong s.196 ja Barton s.282 joissa on esitetty vastakkaisia näkemyksiä

²⁰⁹ Guibault 2002 s.78 – 83, s.302

²¹⁰ HE 309/1993 Yksityiskohtaiset perustelut. Lakiehdotusten perustelut. Laki Suomen Hallitusmuodon muuttamisesta, Länsineva 2002 s.183

yleisen edun mukaan välttämätöntä. Artiklan toisessa kohdassa todetaan, että teollis- ja tekijänoikeudet turvataan.

Artiklan selityksissä on todettu, että kysymyksessä on kaikille kansallisille perustuslaille yhteinen peruseriaate. Vaikka sanamuotoa on selitysosien mukaan nykyaikaistettu, artiklalla on sama merkitys ja kattavuus kuin Euroopan ihmisoikeussopimuksessa turvatulla oikeudella, eikä ihmisoikeussopimuksessa määriteltyjä rajoituksia saa ylittää. Teollis- ja tekijänoikeudet on perusoikeuskirjassa mainittu erikseen niiden kasvaneen merkityksen ja yhteisön johdetun oikeuden perusteella.²¹¹

Euroopan ihmisoikeussopimus ei suoraan turvaa tekijänoikeutta tai immateriaalioikeuksia. On kuitenkin mahdollista rakentaa suoja ihmisoikeussopimuksen 1 artiklan omaisuuden suojasäännösten kautta. Yleismaailmallisen ihmisoikeusjulistuksen 27 artiklan 2 kohta suojaa tekijänoikeutta samoin kuin taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen (SopS 6/76) 15 artiklan 1c kohta.²¹²

Omaisuuden suojan tavoitteena on yksilön taloudellisen toimintavapauden ja turvallisuuden suojaaminen ja edistäminen. Omaisuuden suoja turvaa ensisijaisesti yksilön oikeuksia, mutta omaisuuden suojalla voi olla myös laajempi ulottuvuus. Omaisuuden suoja turvaa myös sopimusvapautta.²¹³

Omaisuuden suojan kohteella ei ole suojan laajuutta tai tehokkuutta arvioitaessa merkitystä. Arvioinnissa ei lähtökohtaisesti tule antaa merkitystä sille, onko kysymyksessä arvokas omaisuus vai ei. Arvioinnin tulee perustua sille, mikä merkitys ko. olevalla omaisuudella ja suojan kohteella on yksilölle.²¹⁴

Omaisuuden suojalla oli Suomessa pitkään erityisasema. Nykypäivänä omaisuuden suojalla ei ole perusoikeutena mitään laadullista erityisasemaa. Perusoikeusuudistuksen lähtökohtana on, että kaikki perusoikeudet ovat tasavahvuisia, eikä eri perusoikeuksia ole asetettu eriarvoiseen asemaan.²¹⁵

²¹¹ Euroopan unionin perusoikeuskirja s.35

²¹² Hugenholtz 2001a s.3 ja 4. Sopimuksen mukaisesta omaisuuden suojasta Frowein s.516-518

²¹³ HE 309/1993 Yksityiskohtaiset perustelut 12 § 1momentti, Länsineva s.476-478 ja 483

²¹⁴ Länsineva s.477

²¹⁵ Länsineva s.475

Omaisuu­den suo­jan osalta on kuitenkin olemassa varsin paljon tulkinta­aineis­toa. Omaisuu­den suo­jalle voi olla helpompaa kuin monille muille oikeuksille löytää yleisesti hyväksyttyjä näkemyksiä. Omaisuu­den suo­jan osalta esitettyjen tulkintakannanottojen ei välttämättä tarvitse käydä läpi samanlaista perustavanlaatuista keskustelua ja kritiikkiä kuin muiden, vielä koettelemattomien ja tapauskohtaista erittelyä kaipaavien perusoikeuksien tullakseen hyväksytyksi.

Omaisuu­den suo­jasäännösten on eduskunnan perustusvaliokunnan käytännössä katsottu ulottuvan välillisesti myös oikeushenkilöihin, jos samalla kosketaan yksityishenkilön omaisuuteen. Tekijänoikeuden osalta on kuitenkin katsottu, että perusoikeudellisen suo­jan pitäisi koskea vain fyysisiä henkilöitä. Perusteluna on esitetty, että tekijänoikeuden perusoikeudellisen suo­jaamisen taustalla on persoonallisoikeudellisia näkökohtia ja muita, taloudelliseen toimintaan välittömästi liittymättömiä seikkoja.²¹⁶

Omaisuu­den suo­jasäännökset turvaavat tekijänoikeuteen sisältyviä taloudellisia oikeuksia. Näillä oikeuksilla on käytännössä usein eniten merkitystä. Yksi tekijänoikeuden lähtökohtia on taloudellisen hyödyn tavoittelu.²¹⁷ Tekijän oikeuksiin sisältyviä ei-taloudellisia moraalisia oikeuksia ei suo­jata omaisuu­den suo­jan perusteella. Myös moraaliset oikeudet voivat kuitenkin saada perusoikeussuo­jaa.²¹⁸

Moraalisia oikeuksia koskevien säännösten mukaan tekijänoikeuden alaista aineis­toa ei saa käyttää tekijän mainetta loukkaavalla tavalla ja tekijä on ilmoitettava hyvän tavan mukaisesti. Moraaliset oikeudet voivat saada tukea Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan yksityisyyden suo­jaa koskevista säännöksistä. Yksityisyyden suo­ja sisältää yksilön kunnian ja maineen sekä nimen ja identiteetin suo­jan.²¹⁹

Suomessa oli pitkään lähtökohtana, etteivät moraaliset oikeudet nauti ainakaan suoraan perustuslain suo­jaa. Näin todettiin vielä vuoden 1992 komiteamietinnössä, jossa tarkasteltiin laajasti tekijänoikeuden suhdetta

²¹⁶ Kom. 1992:4 s.108. Ks. kuitenkin Frowein s.515-517. Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukainen omaisuu­den suo­ja koskee lähtökohtaisesti sekä luonnollista henkilöä että oikeushenkilöä, ja sopimuksen mukaisena omaisuutena pidetään kaikkea omaisuutta, myös immateriaalista omaisuutta.

²¹⁷ Pöysti s.5, Guibault 2002 s.8

²¹⁸ Hugenholtz 2001a s.4. Saksalaisen oikeusopin mukaan tekijän moraaliset oikeudet saavat perustuslaillista tukea Saksan perustuslain 1 ja 2 artiklojen perusteella. Artikla 1 koskee jokaisen ihmisarvon turvaamista ja artikla 2 ihmisen oikeutta toteuttaa itseään.

²¹⁹ Merrills-Robertson s.138

perusoikeuksiin.²²⁰ Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamisen yhteydessä annetussa hallituksen esityksessä on todettu, ettei vuonna 1995 toteutettu perusoikeusuudistus muuttanut tilannetta. Perusoikeusuudistuksen jälkeen perusoikeudellinen ajattelu on kuitenkin kehittynyt ja perusoikeuksien ulottuvuuksia on alettu tulkita laaja-alaisesti. Hallituksen esityksen mukaan nykyään esitetään yhä useammin, että moraaliset oikeudet voisivat olla osa tekijän ja esittävän taiteilijan itsemääräämisoikeutta ja perustuslain 7 §:n mukaista oikeutta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen tai osa perustuslain 10 §:n mukaista henkilökohtaista kunniaa.²²¹

Tekijänoikeus voi saada tukea myös muista perusoikeussäännöksistä kuin omaisuuden suojasäännöksestä tai moraalisia oikeuksia koskevista suojasäännöksistä. On esitetty, että esimerkiksi taiteen ja tieteen vapauden kautta voitaisiin hakea tukea sekä taloudellisille että moraalisille oikeuksille.²²²

4.4 Kansainvälisten sopimusten ja direktiivien merkityksestä

Tekijänoikeudellista normistoa tarkasteltaessa on otettava huomioon kansainvälisiä sopimuksia. Sopimukset eivät ole Suomessa suoraan voimassaolevaa oikeutta, vaan sopimukset saatetaan Suomessa voimaan valtion erityisillä lainsäädäntötoimilla. Tuomioistuimet eivät noudata suoraan sopimuksia vaan voimaansaatettua lainsäädäntöä. Sopimuksilla voi kuitenkin tulkintaratkaisuja tehtäessä olla merkitystä, koska lainsäätäjä on lakeja säätäessään joutunut toteuttamaan sopimusten tavoitteita ja periaatteita.²²³

Kirjallisia ja taiteellisia teoksia suojataan Bernin kirjallisia ja taiteellisia teoksia koskevan yleissopimuksen (SopS 79/1986) perusteella. Sopimuksen pääperiaatteita ovat kansallinen kohtelu ja vähimmäissuoja. Jokainen jäsenvaltio on velvollinen antamaan toisen jäsenvaltion kansalaisille saman kohtelun kuin omille kansalaisille. Sopimuksen antama suoja on vähimmäissuoja, joka sopimukseen liittyneen maan on välttämättä annettava toisen sopimukseen liittyneen maan kansalaiselle.²²⁴

²²⁰ Kom. 1992:4 s.100

²²¹ HE 28/2004 s.141

²²² Hugenholtz 2001a s.4

²²³ Haarmann s.19 ja 20

²²⁴ Haarmann s.20 ja 21

Rooman konventiolla tarkoitetaan kansainvälistä yleissopimusta esittävien taiteilijoiden, äänitteiden valmistajien ja radioyhtymien suojaamisesta (SopS 56/1983). Myös tämä sopimus perustuu kansallisen kohtelun ja vähimmäissuojan periaatteille.

Lisäksi tekijänoikeuksien käyttämistä ohjaa Geneven sopimus eli yleissopimus äänitteiden valmistajien suojaamiseksi äänitteiden luvattomalta jäljentämiseltä (Sops 17/1973), WIPO:n tekijänoikeussopimus (WIPO Copyright Treaty eli WCT) ja WIPO:n esitys- ja äänitesopimus (WIPO Performances and Phonograms Treaty eli WPPT). Näillä kahdella WIPO:n sopimuksella täydennettiin Bernin yleissopimuksen ja Rooman yleissopimuksen antamaa suojaa.

Maailman kauppajärjestön WTO:n perustamissopimuksen liitteeksi otettiin vuonna 1995 sopimus teollis- ja tekijänoikeuksien kauppaan liittyvistä näkökohdista (TRIPS-sopimus). Sopimuksella vahvistettiin teollis- ja tekijänoikeuksien suojaa niiden kauppapoliittisen merkityksen vuoksi. Sopimus vahvisti myös Bernin yleissopimuksen noudattamisen kaikissa WTO:n jäsenvaltioissa.²²⁵

Kansainväliset sopimukset eivät suoraan säätele tekijänoikeuksien käyttämistä yliopistotutkimuksessa ja -opetuksessa. Vain Bernin sopimuksessa on joitakin opetusta koskevia säännöksiä. Sopimuksilla voi kuitenkin olla merkitystä tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämistä ja käyttämisoikeuksia tulkittaessa ja määriteltäessä. Esimerkiksi Bernin sopimuksesta haetaan tulkinta-apua, kun määritellään tekijänoikeuslain rajoitussäännösten laajuutta, WIPO:n tekijänoikeussopimukset ohjaavat teknisiä suojatoimenpiteitä ja niiden käyttämistä koskevaa sääntelyä ja TRIPS-sopimuksessa, WIPO:n tekijänoikeussopimuksessa ja Bernin sopimuksessa on kaikissa säännöksiä tietojen kokoelmista.

Euroopan unionissa on annettu lukuisia yhteisön tekijänoikeuslainsäädäntöä ohjaavia direktiivejä. Direktiivien tavoitteet sitovat valtiota ja lainsäätäjää, ja kun direktiivin säännös on riittävän täsmällinen ja ehdoton, kansalaiset voivat suoraan vedota direktiivin säännöksiin. Direktiiveillä on merkitystä direktiivien perusteella säädettyjä lakeja tulkittaessa.²²⁶

Tekijänoikeuden osalta on annettu seuraava direktiivit:

²²⁵ Eri sopimusten nykyistä tilannetta on selvitetty tarkemmin esim. Kom 2002:5 s.6

²²⁶ Eerola-Mylly-Saarinen s.113-123

1991 direktiivi tietokoneohjelmien oikeudellisesta suojasta (91/250/ETY, tietokoneohjelmadirektiivi),
 1992 direktiivi vuokraus- ja lainausoikeuksista sekä tietyistä tekijänoikeuden lähioikeuksista henkisen omaisuuden alalla (92/100/ETY),
 1993 direktiivi tiettyjen satelliitin välityksellä tapahtuvaan yleisradiointiin ja kaapeleitse tapahtuvaan edelleen lähettämiseen sovellettavien tekijänoikeutta sekä lähioikeuksia koskevien sääntöjen yhteensovittamisesta (93/83/ETY),
 1993 direktiivi tekijänoikeuden ja tiettyjen lähioikeuksien suojan voimassaoloajan yhdenmukaistamisesta (93/98/ETY),
 1996 direktiivi tietokantojen oikeudellisesta suojasta (96/9/EY, tietokantadirektiivi),
 2001 direktiivi tekijänoikeuden ja lähioikeuksien tiettyjen piirteiden yhdenmukaistamisesta tietoyhteiskunnassa (2001/29/EY, tietoyhteiskuntadirektiivi),
 2001 direktiivi alkuperäisen taideteoksen tekijän oikeudesta jälleenmyyntikorvaukseen (2001/84/EY) ja
 2004 direktiivi teollis- ja tekijänoikeuksien noudattamisen varmistamisesta (2004/48/EY).

Kaikilla direktiiveillä on merkitystä tekijänoikeuksia käytettäessä. Tämän kirjoituksen näkökulmasta tärkeitä direktiivejä ovat kuitenkin lähinnä tietoyhteiskuntadirektiivi, tietokantadirektiivi ja tietokoneohjelmadirektiivi.

Merkittävin tekijänoikeuslainsäädäntöön vaikuttava direktiivi on tällä hetkellä tietoyhteiskuntadirektiivi. Direktiivin alkuperäinen tarkoitus oli saattaa Euroopan unionin lainsäädäntö vastaamaan WIPO-sopimusten vaatimuksia. Tekijänoikeussuojan on kuitenkin sanottu olevan direktiivissä sopimuksia korkeampi. Direktiivin käyttökelpoisuudesta on toisaalta esitetty paljon kritiikkiä, ja direktiivin voimaansaattaminen on osoittautunut vaikeaksi.²²⁷

Suomessa tietoyhteiskuntadirektiiviä yritettiin ensimmäistä kertaa saattaa voimaan vuoden 2003 alusta (HE 177/2002). Vuonna 2004 jouduttiin kuitenkin antamaan uusi hallituksen esitys (28/2004), koska aikaisempi käsittely raukesi. Direktiivin mukaiset tekijänoikeuslain muutokset hyväksyttiin lopulta syksyllä 2005.

²²⁷ Ks. esim. Hugenholtz 2000

4.5 Tekijänoikeuslain mukaisista oikeuksista

Tekijänoikeuslain (404/1961) 1 §:n 1 momentin mukaan sillä, joka on luonut kirjallisen tai taiteellisen teoksen, on tekijänoikeus teokseen. Esimerkkinä suojattavista teostyypeistä lainkohdassa mainitaan kaunokirjallinen tai selittävä kirjallinen tai suullinen esitys, sävellys- tai näyttämöteos, elokuvateos, valokuvateos tai muu kuvataiteen teos, rakennustaiteen, taidekäsityön tai taideteollisuuden tuote. Luettelo ei ole tyhjentävä, joten muukin kuin luettelossa mainittu teos voi saada suojaa. Lisäksi 1 §:ssä on nimenomaisesti todettu, että kirjallisena teoksena pidetään myös karttaa, muuta selittävää piirustusta, graafista tai plastillisesti muotoiltua teosta ja tietokoneohjelmaa.

Teosta ei ole laissa määritelty. Teos ja teossuojan edellytykset ovat kirjallisuudessa ja lainvalmisteluasiakirjoissa muotoutuneet siten, että teoksen katsotaan saavan tekijänoikeussuojaa, kun teos ylittää ns. tekijänoikeudellisen teoskynnyksen. Kirjallinen tai taiteellinen teos on tekijänoikeudellisesti suojattu, jos sitä voidaan pitää tekijänsä luovan ilmaisun omaperäisenä tuloksena.²²⁸ Teossuojan edellytykset eivät kuitenkaan joka teoksen osalta ole välttämättä aivan samanlaisia. Esimerkiksi tietokoneohjelmia koskevan direktiivin (direktiivi tietokoneohjelmien oikeudellisesta suojasta, 91/250/ETY) 1 artiklan mukaan tietokoneohjelmia suojataan, jos ohjelma on omaperäinen siinä merkityksessä, että se on tekijänsä henkinen luomus. Muita arviointiperusteita ei direktiivin mukaan saa soveltaa.

Jos teos on aikaansaatu yhdistämällä teoksia tai teosten osia, on tällaisen kirjallisen tai taiteellisen kokoomateoksen tekijällä tekijänoikeus teokseen tekijänoikeuslain 5 §:n mukaan. Kokoomateoksen tekijän oikeus ei kuitenkaan rajoita kokoomateokseen koottujen teosten tekijöiden oikeuksia.

Tekijänoikeuslain 4 §:n mukaan sillä, joka on kääntänyt teoksen tai muunnellut sitä tai saattanut sen muuhun kirjallisuus- tai taidelajiin, on tekijänoikeus teokseen tässä muodossa. Muuntelija ei kuitenkaan saa loukata alkuperäisen teoksen tekijänoikeutta. Jos tällainen muuntelutyö on syntynyt

²²⁸ Kom. 1950:5 s.44, Kom. 1990:31 s.25. Ks. myös SOU 1956:25 s.6. Kirjallisuudesta esim. Haarmann s.47-54, Kockvedgaard-Levin s.74-77

teosta vapaasti muuttaen ja työ voidaan katsoa uudeksi itsenäiseksi teokseksi, ei uuden teoksen tekijän tekijänoikeus riipu alkuperäisteoksen tekijänoikeudesta.²²⁹

4.5.1 Suojan kohde

Tekijänoikeuden suoja ei ulotu pelkkään ideaan, eikä tieto sellaisenaan ole tekijänoikeudella suojattua.²³⁰ Suojan edellytyksenä ei ole, että teos on kiinnitetty jollekin alustalle. Tekijänoikeus syntyy heti, kun teos on luotu. Tekijänoikeus suojaa toisaalta sekä koko teosta että teoksen osaa, jos osaa voidaan muusta teoksesta erillisenä pitää teoksena.²³¹

Kun teos on vielä idea-asteella tai sitä ei muutoin vielä ole saatettu jonkinlaiseen konkreettiseen, kaikille kuultavaan tai näytettävään muotoon, ei ole mahdollista vedota tekijänoikeuteen. Tutkimuksessa ja opetuksessa voidaan kuitenkin ottaa huomioon tutkimuseettisiä ohjeita, jotka määrittävät, miten tiedeyhteisössä on kohdeltava muita yhteisön jäseniä. Kunnia tutkimustuloksista olisi annettava sille kenelle se kuuluu, riippumatta siitä, onko kysymys toisen alustavista ideoista vai julkaistusta kirjoituksesta. Ohjeilla ei ole virallista asemaa, mutta ohjeita on mahdollista käyttää tulkinta-apuna, kun määritellään tutkijan ja opettajan oikeuksien ja velvollisuuksien sisältöä yksittäistapauksessa.²³²

4.5.2 Tekijä

Tekijänä pidetään sitä, joka on luonut teoksen. Teoksen luoja voi olla vain luonnollinen henkilö, ei juridinen henkilö.²³³

²²⁹ Haarmann s.70-72, Koktvedgaard-Levin s.71, Schønning s.180-183

²³⁰ Ks. kuitenkin Mylly 2004 s.238 – 241. Kirjoituksessa on tuotu esille, ettei tämä näkemys välttämättä nykyaikana enää pidä paikkaansa, vaan on tapauksia, joissa tekijänoikeuden voidaan väittää suojaavan tietoa ja idea-astetta.

²³¹ Haarmann s.75. ja 76, Konkktvedgaard-Levin s.66 ja 67, Olsson s.66-69, Schønning s.82. Tekijänoikeuden käsitettä ja kohdetta koskevasta keskustelusta ja erilaisista näkemyksistä ks. esim. Strömholm 1970 s.7-48.

²³² Ks. mm. Instilling s.97 - 101, jossa on tarkasteltu tutkimuksen eettistä ulottuvuutta ennen tekijänoikeudellisten teosten syntymistä.

²³³ Haarmann s.77, Shønning s.81, Koktvedgaard-Levin s.106

Jos useampi henkilö luo teoksen eikä eri tekijöiden työpanoksia voida erotella, tekijöillä on tekijänoikeuslain 6 §:n mukaan yhteinen tekijänoikeus teokseen. Yhteistyö voi tapahtua joko samanaikaisesti tai eri aikoina. Tekijänoikeus kuuluu tekijöille yhteisesti, ja teoksen käyttäminen edellyttää kaikkien tekijöiden suostumusta. Kukin tekijä voi kuitenkin itsenäisesti esittää vaatimuksia loukkauksen johdosta. Jos tekijöiden työpanokset voidaan erottaa toisistaan, ei kysymys ole yhteisteoksesta vaan yhteen liitetystä teoksesta. Jokainen voi määrätä omasta osuudestaan itsenäisesti, mutta koko teoksen käyttäminen edellyttää kaikkien tekijöiden suostumusta.²³⁴

Tutkimuskäytännöt saattavat toisinaan antaa väärän kuvan siitä, kuka on tekijä ja kuka saa tekijänoikeussuojaa tekijänoikeuslain mukaan. Artikkelien kirjoittajiksi saatetaan ottaa alkuperäisiä ideoijia tai muutoin tutkimustyössä mukana olleita henkilöitä, jotka eivät ole osallistuneet varsinaiseen kirjoitustyöhön. Nämä henkilöt eivät välttämättä ole tekijänoikeuslain edellytysten mukaisesti osallistuneet artikkelin tekemiseen. He ovat saattaneet antaa tietoja ja ideoita ja aikaansaada tutkimustuloksia, minkä vuoksi tutkimuseettiset ohjeet voivat edellyttää, että ko. henkilöt mainitaan. Tekijänoikeuslain perusteella he eivät kuitenkaan saa suojaa.²³⁵

4.5.3 Tekijänoikeudellinen suoja

Perussäännökset tekijän oikeuksista ovat tekijänoikeuslain 2 ja 3 §:ssä. Tekijänoikeuslain 2 §:ssä on säännökset tekijän taloudellisista oikeuksista. Tekijänoikeus tuottaa, tekijänoikeuslain 2 luvussa säädetyin rajoituksin, yksinomaisen oikeuden määrätä teoksesta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla se yleisön saataviin, muuttamattomana tai muutettuna, käännöksenä tai muunnelmana, toisessa kirjallisuus- tai taidelajissa taikka toista tekotapaa käyttäen.

Tekijänoikeuslain 2 §:n säännöksiin on tehty muutoksia tietoyhteiskuntadirektiivin pohjalta. Muutokset eivät lainvalmisteluasiakirjojen mukaan ole tuoneet tekijöille uusia oikeuksia vaan muutoksilla on pyritty selkeyttämään yksinoikeuksien kokonaisuutta ja sitä, minkä yksinoikeuden piiriin mikäkin teko kuuluu. Kappaleen valmistaminen on määritelty entistä tarkemmin, ja yleisön saataviin saattaminen on jaoteltu

²³⁴ Haarmann s.80-83, Shønning s.187-192, Koktvedgaard-Levin s.108 ja 109

²³⁵ Instilling s.107

neljään alakohtaan, yleisölle välittämiseen, julkiseen esittämiseen, yleisölle levittämiseen ja julkiseen näyttämiseen.²³⁶

Kappaleen valmistaminen merkitsee fyysisen muodon antamista teokselle, ja tekijän yksinoikeuden piiriin kuuluvat kaikki tekniikat valmistaa kappaleita. Kappaleita voidaan valmistaa koko teoksesta tai sen osasta. Kappaleen valmistamisoikeus kattaa sekä ensimmäisen tallenteen että siitä tehdyt kopiot.²³⁷

Verkossa teoksista valmistuu kappaleita, joilla ei ole itsenäistä merkitystä, vaikka kysymyksessä saattaakin olla tekijänoikeudellisesti relevantti kappaleen valmistaminen. Tietoyhteiskuntadirektiivissä asia on otettu huomioon, ja direktiivin 5 artiklan mukaan tekijän oikeus määrätä kappaleen valmistamisesta ei koske sellaista tilapäistä kappaleen valmistamista, joka on väliaikaista tai satunnaista sekä erottamaton ja välttämätön osa teknistä prosessia ja jonka ainoa tarkoitus on mahdollistaa välittäjän toimesta tapahtuva teoksen tai muun aineiston siirto verkossa kolmansien osapuolten välillä tai sen laillinen käyttö ja jolla ei ole itsenäistä taloudellista merkitystä. Direktiivin mukaisesti tekijänoikeuslakiin on otettu 11 a §, jossa säädetään tilapäisestä kappaleen valmistamisesta.²³⁸

Julkinen esittäminen on oikeuskäytännössä ja kirjallisuudessa tulkittu varsin laajaksi. Julkinen esittäminen tapahtuu esitystapahtumassa läsnä olevalle yleisölle. Esitys saatetaan läsnä olevan yleisön kuultavaksi tai nähtäväksi joko elävänä esityksenä tai tallenteelta teknisten apuvälineiden avulla. Esittäjäksi on katsottu myös sellainen taho, joka teknisen laitteen tarjoamisella mahdollistaa esityksen seuraamisen. Julkista on lähtökohtaisesti kaikki esittäminen, joka ei tapahdu puhtaasti yksityisessä tilaisuudessa. Julkisenä esittämisenä pidetään tekijänoikeuslain 2 §:n mukaan myös ansiotoiminnassa suurehkolle piirille tapahtuvaa esittämistä.²³⁹

²³⁶ Kom 2002:5 s.37, HE 28/2004 s.77

²³⁷ Kom 1953:5 s.47, Haarmann s.88-90, Schønning s.129, Olsson s.84

²³⁸ Kom 2002:5 s.13-15, s.22-26, HE 28/2004 mm. s.25 ja 26. Tilapäisestä kappaleen valmistamisesta verkossa Sorvari s.96-117. Kappaleen valmistamisesta linkityksen yhteydessä Sorvari s.233-237.

²³⁹ HE 28/2004 s.78 ja 79, Koktvedgaard – Levin s.141-148, Haarmann s.94-96, Ks. myös Kom 2002:5 s.35 ja 36, Karo Marko, Julkisen esittämisen käsitteestä. Tekijänoikeusselvitykset 2002, s. 21

Yleisölle teos välitetään, kun teos lähetetään radiossa tai televisiossa tai välitetään muutoin yleisölle, esimerkiksi saattamalla teos yleisön saataviin tietoverkon välityksellä. Yleisölle välittäminen voi tapahtua joko johtimesta tai johtimetta. Välittämisen piiriin kuuluvat tilanteet, joissa välittämisen alkupiste ja yleisöön kuuluvat henkilöt ovat välimatkan päässä toisistaan. Matka voi olla lyhyt tai pitkä. Välittämistä on myös se, jos yleisöön kuuluvilla henkilöillä on mahdollisuus saada teos saataviinsa valitsemastaan paikasta ja itse valitsemanaan aikana.²⁴⁰

Yleisölle levittäminen voi tapahtua monella tavalla, ei yksinomaan tarjoamalla teoksen kappaleita myytäväksi, vuokrattavaksi tai lainattavaksi, kuten laissa on todettu. Levittämistapoja voivat olla myös lahjoittaminen ja vaihtaminen. Levittäminen yleisön keskuuteen liittyy usein kappaleiden valmistamiseen, ja levittämisenä on harvoin itsenäistä merkitystä.²⁴¹

Levittämisenä voi kuitenkin olla merkittäviä oikeusvaikutuksia tekijälle. Jos teosta ei ennen levittämistä ole julkistettu, merkitsee teoksen levittäminen teoksen julkistamista. Tällöin astuvat voimaan myös kaikki teoksen julkistamiseen liitetyt tekijänoikeuden rajoitukset. Julkistetusta teoksesta saa esim. tekijänoikeuslain 12 §:n mukaan valmistaa kappaleita yksityiskäyttöön.²⁴²

Julkinen näyttäminen voi olla välitöntä tai välillistä. Julkinen näyttäminen koskee tavallisesti kuvataiteeseen liittyviä teoksia.²⁴³

Tekijänoikeuslain 3 §:ssä on tekijän moraalisia oikeuksia koskevat säännökset, jotka ovat tekijän persoonallisuuden suoja. Säännökset on johdettu Bernin tekijänoikeussopimuksesta.²⁴⁴ Vaikka suoja kohdistuu tekijän persoonallisuuteen ja suoja erotetaan tekijän taloudellisista oikeuksista, moraalisisilla oikeuksilla voi olla myös taloudellista merkitystä.²⁴⁵

Moraalisten oikeuksia koskevien säännösten mukaan tekijä on ilmoitettava sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii, kun teoksesta valmistetaan kappale tai teos kokonaan tai osittain saatetaan yleisön saataviin. Tekijän oikeus tulla mainituksi ei kuitenkaan ole rajoittamaton. On esim. olemassa

²⁴⁰ HE 28/2004 s.77 ja 78

²⁴¹ Haarmann s.99

²⁴² Olsson s.70

²⁴³ Haarmann s.99, Olsson s.102, Schønning s.145-147

²⁴⁴ Haarmann s.102, Schønning s.165 ja 166

²⁴⁵ Kocktvedgaard-Levin s.148

taideteollisuuden tuotteita, joihin tekijän nimeä ei voida panna haittaamatta teoksen ulkonäköä.²⁴⁶

Teosta ei toisaalta saa muuttaa tekijän kirjallista taiteellista arvoa tai omalaatuisuutta loukkaavalla tavalla, eikä teosta saa saattaa yleisön saataviin tekijää sanotuin tavoin loukkaavassa muodossa tai yhteydessä. Asia ratkaistaan lähtökohtaisesti objektiivisen mittapuun mukaan, mutta myös tekijän subjektiivisille käsityksille on annettava oma merkityksensä.²⁴⁷

Moraalisiin oikeuksiin luetaan myös tekijänoikeuslain 52 a §:ssä mainittu tekijän luoksepääsyoikeus. Kuvataiteen teoksen tekijän tulee saada luovuttamansa teos nähtäväkseen, jos tästä ei aiheudu teoksen omistajalle tai haltijalle kohtuuttomasti haittaa. Teoksen näkemisen on oltava tekijän taiteellisen työn kannalta tarpeellista tai tarpeen 2 §:n mukaisten taloudellisten oikeuksien toteuttamiseksi.²⁴⁸

4.5.4 Lähioikeuksista

Tekijänoikeuslain 5 luvussa on säännökset eräistä tekijänoikeutta lähellä olevista oikeuksista eli lähioikeuksista. Oikeudet ovat itsenäisiä ja omansisältöisiä oikeuksia ja varsin kirjava oikeusryhmä: osa oikeuksista voidaan rinnastaa teosten tekijöiden suojaan, osa oikeuksista on lähellä teollisoikeuksia ja osa liittyy läheisesti kilpailuun.²⁴⁹

Lähioikeuksia koskevia säännöksiä on tarkistettu tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamisen yhteydessä. Tässä luvussa ei ole tarkoitus luetella kaikkia lähioikeuksia, eikä lähioikeuksia käsitellä yksityiskohtaisesti, mutta esimerkkinä voidaan mainita mm. seuraavat säännökset: Lain 45 §:ssä on säännöksiä esittävän taiteilijan oikeuksista. Tekijänoikeuslain 1 §:n mukaisen suojan ulkopuolelle jäävän valokuvan suojasta säädetään tekijänoikeuslain 49 a §:ssä. Lain 46 §:ssä on säännöksiä äänilevyjen tai muiden vastaavien laitteiden kopiaimisesta ja levittämisestä, ja 48 §:ssä on säännöksiä radio- ja televisiolähetysten edelleen lähettämisestä.

²⁴⁶ Kom 1953:5 s.48, Haarmann s.148-151, Kocktvedgaard-Levin s.129-131, Schønning s.166-170

²⁴⁷ Kom. 1953:5 s.49, Haarmann s.107, Kocktvedgaard-Levin s.151-156, Shønning s.170-178

²⁴⁸ Haarmann s.110-112. Ks. myös KKO 1976 II 51.

²⁴⁹ Haarmann s.186, Schønning s.507

4.5.5 Muita tekijän oikeuksiin liittyviä näkökohtia

Tekijä voi luovuttaa oikeutensa kokonaan tai osittain tekijänoikeuslain 27 §:n mukaisesti. Moraalisista oikeuksistaan tekijä voi luopua vain, mikäli kysymyksessä on laadultaan ja laajuudeltaan rajoitettu teoksen käyttäminen tekijänoikeuslain 3 §:n 3 momentin mukaan. Moraalisten oikeuksien katsotaan olevan voimakkaasti henkilöön liittyviä ja henkilökohtaisia siten, että vain tekijä itse voi päättää oikeuksien käyttämisestä.²⁵⁰

Tekijänoikeuksien käyttämiseen liittyy tavallisesti erilaisia sopimuksia ja oikeuksien siirtoja. Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaasaattamisen yhteydessä on kiinnitetty huomiota siihen, että tekijänoikeudellisesta sopimusoikeudesta on tullut uusi ja vaativa osaamisalue.²⁵¹

Lainvalmistelun yhteydessä on todettu tekijänoikeuden siirtymistä koskevien säännösten olevan osin vanhentuneita, mutta siirtymistä koskevia säännöksiä ei ole muutettu. Koska tekijänoikeus on osin tahdonvaltaista, säännösten vanhentuneisuudesta ei ole katsottu olevan niin välitöntä haittaa, että asiaan pitäisi puuttua välittömästi. Jatkossa on mahdollista, että säännöksiin tulee muutoksia. Tekijänoikeuden siirtymistä koskevilla säännöksillä on hallituksen esityksen mukaan merkitystä tekijänoikeuden taloudelliselle toimivuudelle.²⁵²

Tekijänoikeuslain 43 §:n mukaan tekijänoikeus on voimassa, kunnes 70 vuotta on kulunut tekijän kuolinvuodesta. Tekijänoikeuslaissa on myös muita voimassaoloaikoja. Esimerkiksi tekijänoikeuslain 49 §:n mukainen luetteloita ja tietokantoja koskeva suoja on voimassa 15 vuotta siitä vuodesta, jona työ saatettiin ensimmäisen kerran yleisön saataviin.

4.6 Tietokokoelmia koskeva sääntely

Kirjallisten ja taiteellisten teosten suojaamista koskeva Bernin yleissopimus sisältää säännöksiä kokoomateoksista (collection of literary or artistic works). Sopimuksen 2 artiklan mukaan kirjallisten ja taiteellisten teosten kokoelmia, kuten tietosanakirjoja ja kokoomateoksia, jotka sisällön valinnan tai

²⁵⁰ Rosén s.116, Haarmann s.213-226, Koksvedgaard-Levin s.96-98, Schønning s.424-429

²⁵¹ HE 28/2004 s.8 ja 9

²⁵² HE 28/2004 s.13

järjestelyn perusteella muodostavat henkisen luomistyön, suojataan sellaisinaan koskematta kokoelmiin sisältyvien teosten tekijöille kuuluviin oikeuksiin.

Myös TRIPS-sopimuksessa on säännöksiä kokoelmista (compilations of data). Sopimuksen 10 artiklan 2 kappaleen mukaan tietoja tai muuta aineistoa, ovatpa ne tietokoneella luettavassa tai muussa muodossa ja jotka sisältönsä valinnan tai järjestelyn perusteella muodostavat henkisen luovan työn, suojataan sellaisenaan. Suoja ei ulotu kerättyihin tietoihin tai aineistoihin, eikä se rajoita tietoihin tai aineistoon kohdistuvaa tekijänoikeutta. Vastaavankaltainen määräys sisältyy WIPO:n tekijänoikeussopimuksen 5 artiklaan.

Euroopan unionissa on annettu tietokantojen suojaa koskeva direktiivi (Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi tietokantojen oikeudellisesta suojasta (96/9/EY)). Tekijänoikeuslaissa erilaisia tietokokoelmia suojataan eri tavoin ja eri säännöksissä.

4.6.1 Kokoomateos ja teossuojaa saava tietokanta

Tekijänoikeuslain 5 §:n mukaan sillä, joka yhdistämällä teoksia tai teosten osia on aikaansaanut kirjallisen tai taiteellisen kokoomateoksen, on tekijänoikeus kokoomateokseen. Kokoomateoksen tekijän oikeus ei kuitenkaan ylety kokoomateokseen sisältyviin teoksiin tai teosten osiin eikä rajoita näiden teosten tai teosten osien tekijänoikeuksia. Kokoelmaan sisältyvät teokset ja teosten osat saavat erillistä suojaa oman tekijänoikeuden kautta.

Tekijänoikeussuojan kohteena on teoksista, tiedoista tai muusta aineistosta muodostuva kokoelma. Kokoelmaa, joka ei koostu teoksista tai niiden osista, voidaan suojata tekijänoikeuslain 1 §:n perusteella, jos kokoelma täyttää teossuojan edellytykset eli on tekijän luovan ilmaisun omaperäinen tulos.²⁵³

Kokoelman tekijän luova panos ilmenee kokoelman aineiston valikoimisessa tai järjestämisessä. Tekijänoikeuden yleisten itsenäisyys- ja omaperäisyyskriteerien on täytyttävä, eikä esim. täysin mekaanisesti sovellettavien periaatteiden mukaan tai rutiininomaisesti aikaansaattua kokoelmaa voida pitää niin omaperäisenä, että sen voitaisiin katsoa saavan

²⁵³ Teossuojan määritelmistä esim. Haarmann s.47-54, Kottvedgaard-Levin s.74-77

suojaa tekijänoikeuslain 5 §:n tai 1 §:n nojalla. Suojakynnys ei välttämättä ole kovin korkea.²⁵⁴ Tekijänoikeuslain esitöiden mukaan tyypillisiä esimerkkejä kokoomateoksista ovat antologiat, hakemistoteokset sekä tieteelliset ja käytännölliset käsikirjat, joissa on useiden kirjoittajien osioita, sekä sanomalehdet ja aikakauskirjat.²⁵⁵

Tekijänoikeuslain 5 §:n mukaista kokoomateosta koskevat kaikki samat oikeudet ja tekijänoikeuden rajoitukset kuin tekijänoikeuslain 1 §:n mukaisia aineistoja. Tekijänoikeuslain 5 §:n mukaisen kokoomateoksen samoin kuin 1 §:n mukaisen teoksen tekijänoikeuden alkuperäinen haltija on aina luonnollinen henkilö.

4.6.2 Tietokantojen ja luetteloiden lähioikeussuoja

Tekijänoikeuslain 49 §:n mukaan sillä, joka on valmistanut luettelon, taulukon, ohjelman tai muun sellaisen työn, jossa on yhdisteltynä suuri määrä tietoja tai tietokannan, jonka sisällön kerääminen, varmistaminen tai esittäminen on edellyttänyt huomattavaa panostusta, on oikeus tällaiseen työhön. Tällaisen luettelon, tietokannan tai muun työn valmistajalla on yksinomainen oikeus määrätä työn koko sisällöstä tai sen laadullisesti tai määrällisesti arvioiden olennaisesta osasta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla tietokanta yleisön saataviin. Oikeus on voimassa 15 vuotta siitä vuodesta, jona työ valmistui tai jos työ saatettiin yleisön saataviin ennen sitä, 15 vuotta siitä vuodesta, kun teos ensimmäisen kerran saatettiin yleisön saataviin. Neljännen momentin mukaan sopimuksen ehto, jolla 1 momentissa tarkoitettun julkistetun työn valmistaja estää työn laillista käyttäjää käyttämästä sen sisällön laadullisesti tai määrällisesti arvioiden epäolennaista osaa mihin tahansa tarkoitukseen tai rajoittaa tällaista käyttöä, on tehoton.

Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamisen yhteydessä säännöksiä on jonkin verran muutettu. Muutokset ovat lähinnä teknisiä.²⁵⁶

Tekijänoikeuslain 49 §:n ensimmäisen momentin 1 kohdan mukainen luettelosuoja on valmistelutöiden mukaan tarkoitettu suojaamaan erinäisiä

²⁵⁴ Haarmann s.72, Haarmann on todennut ettei suojakynnystä ole totuttu pitämään kovin korkeana. Ks. kuitenkin Schønning s.185, jossa on todettu, että teoskynnys on periaatteessa sama kuin muiden teosten teoskynnys.

²⁵⁵ Kom. 1953:5 s.50

²⁵⁶ HE 28/2004 s.121 ja 122

tuotteita, joiden aikaansaaminen vaatii tiettyä vaivaa, ammattitaitoa ja pääomaa ja jotka olematta teoksia tekijänoikeudellisessa mielessä kuitenkin ovat niitä lähellä. Suojaa jäljentämistä vastaan voidaan valmistelutöiden perusteella pitää perusteltuna edellyttäen, että työhön on erikoisella tavalla yhdistelty suuri määrä tietoja.²⁵⁷

Esimerkkejä luettelosuojaa saavista töistä ovat myyntiluettelot, näyttelyluettelot, osoitekalenterit, aikataulut ja erilaiset laskentataulukot edellyttäen, että niissä on yhdisteltynä suuri määrä tietoja. Tällainen suoja voi kohdistua myös kokoelman osaan, jos osassa on yhdisteltynä suuri määrä tietoja. Luettelosuoja kohdistuu vain itse luetteloon tai muuhun sellaiseen työhön, ei luettelossa oleviin yksittäisiin tietoihin.

Luettelosuoja syntyy luettelon valmistajalle, mutta lain valmistelutöistä ei käy ilmi, mitä valmistajalla luettelosuojan yhteydessä tarkoitetaan. Tekijänoikeuskomitean IV osamietinnön mukaan luettelon valmistajana pidetään yleensä sitä juridista tai fyysistä henkilöä, joka on taloudellisesti vastuussa luettelon kokoamisesta, ja valmistajalla on lähtökohtaisesti tarkoitettu yritystä, joka on pannut toimeen luettelon laatimisen. Luettelosuoja voi alun perin kuulua luonnollisen henkilön ohella myös juridiselle henkilölle.²⁵⁸

4.6.3 Tietokantadirektiivin mukainen tietokantasuoja

Tekijänoikeuslain 49 §:n 1 momentin 2 kohdan mukainen tietokantasuoja lisättiin tekijänoikeuslakiin lainmuutoksella, jolla saatettiin voimaan tietokantadirektiivi (direktiivi tietokantojen oikeudellisesta suojasta 96/9/EY). Tietokantadirektiivin tarkoituksena oli yhdenmukaistaa eri jäsenvaltioiden tietokantoihin kohdistuvaa tekijänoikeussuojaa. Lisäksi direktiiviin otettiin säännökset uudenlaisesta tietokantojen erityissuojasta.

Tietokantadirektiivin 1 artiklan 2 kohdan mukaan tietokannalla tarkoitetaan teosten, tietojen tai muiden itsenäisten aineistojen kokoelmaa, joka on järjestetty järjestelmällisellä tai menetelmällisellä tavalla ja johon on elektronisesti tai muulla tavoin mahdollistettu yksilöllinen pääsy. Ensimmäisen artiklan 3 kohdan mukaan direktiivin mukaista suojaa ei sovelleta tietokoneohjelmiin, joita käytetään elektronisen

²⁵⁷ Kom. 1953:5 s.33

²⁵⁸ Kom. 1987:8 s.136 ja 137, Haarmann s.209, Schønning s.555-557

pääsymahdollisuuden sisältävien tietokantojen valmistamiseen tai niiden käyttämiseen.

Direktiivin selventävän johdanto-osan 17 kohdan mukaan tietokannalla tarkoitetaan kaikkia kirjallisia, taiteellisia, musiikillisia tai vastaavia teoskokoelmia tai tekstiä, ääntä, kuvia, lukuja, tosiasioita ja tietoja sisältäviä kokoelmia. Kokoelmien on oltava teosten, tietojen tai muiden itsenäisten aineistojen kokoelmia, jotka on järjestetty järjestelmällisellä tai menetelmällisellä tavalla ja joihin on mahdollistettu yksilöllinen pääsy. Lisäksi on todettu, ettei audiovisuaalisen, elokuvallisen, kirjallisen tai musiikillisen teoksen tallentaminen sellaisenaan kuulu direktiivin soveltamisalaan.

Johdanto-osan 19 kohdan mukaan useista musiikkiesitysten tallenteista muodostuva CD-kooste ei pääsääntöisesti kuulu direktiivin soveltamisalaan, koska se ei koosteena täytä tekijänoikeudellisen suojan edellytyksiä eikä siihen myöskään liity tietokantojen erityissuojan edellyttämää riittävää investointia. Johdanto-osan 20 kohdan mukaan direktiivissä tarkoitettua suojaa sovelletaan myös tiettyihin tietokantojen toiminnalle tai käyttämiselle välttämättömiin osiin, kuten sanastoihin tai hakemistojärjestelmiin.

Johdanto-osan 21 kappaleen mukaan direktiivissä tarkoitettu suoja koskee tietokantoja, joissa teokset, tiedot tai muu aineisto on järjestetty järjestelmällisellä tai menetelmällisellä tavalla. Suojan saaminen ei kuitenkaan edellytä, että nämä aineistot on fyysisesti tallennettu muistiin jäsenneyllä tavalla. Johdanto-osan 22 mukaan direktiivissä tarkoitettua elektroniset tietokannat voivat käsittää myös CD-ROM- ja CD-I -tallenteet sekä vastaavat tallenteet.

Kun direktiivi saatettiin voimaan, tekijänoikeuslakiin ei esitetty otettavaksi erillistä tietokannan määritelmää. Hallituksen esityksen mukaan ehdotettavien muutosten kytkentä tietokantadirektiiviin tuottaa riittävän tulkintavaikutuksen. Direktiivi ei aseta esteitä soveltaa Suomen tekijänoikeuslakia myös tietokantoihin, jotka eivät täytä kaikkia direktiivin määritelmässä olevia edellytyksiä. Hallituksen esityksessä kuitenkin todetaan, että direktiivin säännöksiä tulee soveltaa vain sellaisiin tietokantoihin, jotka ovat direktiivin 1 artiklan 2 kohdan määritelmän mukaisia.²⁵⁹

²⁵⁹ HE 170/1997 I Luku. Soveltamisala

Direktiivin III osassa on säännökset, joiden nojalla Suomen tekijänoikeuslain 49 §:n mukainen tietokantasuoja on rakennettu. Direktiivin 7 artiklan mukaan tietokannan valmistajalla tulee olla oikeus kieltää sellaisen tietokannan, jonka sisällön kerääminen, varmistaminen tai esittäminen merkitsee määrällisesti ja/tai laadullisesti huomattavaa investointia, koko sisällön tai laadullisesti ja/tai määrällisesti arvioituna olennaisen osan kopiointi ja/tai uudelleenkäyttö. Direktiivin johdanto-osan mukaan valmistajana pidetään henkilöä, jonka aloitteesta ja riskillä investoinnit tehdään. Tämä jättää valmistajan määritelmän ulkopuolelle esim. alihankkijat.

Hallituksen esityksessä on otettu kantaa siihen, ketä tietokannan valmistajana yleensä pidetään. Työsuhteessa luotuja tietokantoja koskevassa osiossa on katsottu, että entisen ja esityksessä ehdotetun 49 §:n mukaisesti suojatun työn oikeudet kuuluvat yritykselle tai muulle yhteisölle, jota pidetään tietokannan valmistajana. Tällaisen tietokannan samoin kuin luettelosuojaa saavan teoksen oikeudet eivät hallituksen esityksen mukaan pääsääntöisesti kuuluisi luonnolliselle henkilölle vaan oikeushenkilölle.²⁶⁰ Sama lähtökohta on vuoden 1987 komiteanmietinnössä.²⁶¹

Tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä on kuitenkin otettava huomioon tekijänoikeuslain 40 b §:n toinen ja kolmas momentti. Lain 40 b §:n ensimmäisen momentin mukaan oikeudet työsuhteessa tehtyyn tietokoneohjelmaan kuuluvat työnantajalle, mutta toisen momentin mukaan säännöstä ei sovelleta korkeakoulun opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti toimivan tekijän luomaan tietokoneohjelmaan. Kolmannen momentin mukaan säännöksiä työsuhteesta sekä tutkijoita ja opettajia koskevaa poikkeussäännöstä sovelletaan myös työsuhteessa tehtyyn tietokantaan.

Yhteisön tuomioistuin on vuonna 2004 antamissaan ennakkoratkaisuissa C-46/02, C-338/02, C-444/02 sekä C-203/02 täsmentänyt direktiivin 7 artiklan mukaista suojaa. Kolmen ensimmäisen tapauksen toisena osapuolena oli sama yritys Fixtures Marketing Ltd. Tapaukset liittyivät jalkapallotulosten käyttämiseen veikkaus- ja vedonlyöntipeleissä. Neljännessä tapauksessa oli kysymys hevoskilpailuihin liittyvien tietojen käyttämisestä.

Tapauksissa tuomioistuin on täsmentänyt tietokantaan tehtävää investointia siten, ettei direktiivin mukainen investointi voi kohdistua työhön, joka tehdään tietokantaan sisältyvien aineistojen luomiseksi. Aineiston luominen ei sisälly direktiivissä mainittuun keräämiseen, varmistamiseen tai

²⁶⁰ HE 170/1997 Luku IV 2.3 Työsuhteessa luodut tietokannat

²⁶¹ Kom. 1987:8 s.136 - 137

esittämiseen. Tietokannan valmistamiseen tehtävän investoinnin on oltava itsenäinen suhteessa aineistojen luomiseen.

Toisaalta tuomioistuimien on todennut, että suojan vastaista käyttöä voi olla myös tietokannan välillinen käyttö. Tietokannan uudelleen käyttämisen tai kopioimisen ei tarvitse tapahtua suoraan tietokannasta. Olennaista on, että vahingoitetaan tietokannan valmistajan tietokantaan tekemää investointia. Lisäksi tuomioistuimien on todennut, että tietokannan epäolennaisien osien käyttäminen voi olla kiellettyä, jos epäolennaisien osien käyttö johtaa koko tietokannan tai sen olennaisen osan uudelleen käyttämiseen ja siten vaarantaa vakavasti tietokannan valmistajan investointia.

Tietokantadirektiivin 6 artiklan 2 b kohdan mukaan jäsenvaltiot voivat säätää direktiivissä annettuihin oikeuksiin rajoituksia, kun tietokantaa käytetään yksinomaan opetuksen tai tieteellisen tutkimuksen havainnollistamiseen, siinä määrin kun ei-kaupalliseen tavoitteeseen pyrkiminen siihen oikeuttaa. Suomen tekijänoikeuslakiin ei otettu direktiiviä voimaan saatettaessa erityisesti tutkimusta ja opetusta koskevia tietokantaoikeuksia rajoittavia säännöksiä.²⁶² Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaan saattamisen yhteydessä tekijänoikeuslakiin otettiin erillinen tutkimusta ja opetusta koskeva rajoitussäännös lain 14 §:n 1 momenttiin. Tämä rajoitussäännös koskee myös tekijänoikeuslain 49 §:n mukaista tietokantaa.²⁶³

4.6.4 Moraaliset oikeudet ja tietokanta

Tekijänoikeuslain 49 §:n 3 momentin mukaan tekijänoikeuslain 3 §:ssä olevia moraalisia oikeuksia koskevia säännöksiä ei sovelleta ko. lainkohdan mukaiseen tietokantaan. Tekijänoikeuslain 1 §:n mukaan teoksena suojattavaan tietokantaan ja 5 §:n mukaiseen kokoomateokseen sovelletaan moraalisia oikeuksia koskevia säännöksiä.

²⁶² Ks. Hugenholtz 2000b s.78, jossa on todettu useiden jäsenvaltioiden jättäneen käyttämättä mahdollisuuden.

²⁶³ HE 28/2004 s.161

4.7 Tekijän oikeuksien rajoituksia

Tekijän oikeuksia on lainsäädännössä rajoitettu. Rajoitussäännöksillä halutaan säilyttää jonkinlainen yhteisöllinen, yksinoikeuksien ehdottomalta käyttökiellosta vapaa alue (public domain). Rajoitussäännösten mukainen käyttöoikeus voi olla täysin vapaata siten, että käyttöoikeus ei edellytä tekijän lupaa eikä tekijälle suoriteta käytöstä korvausta. Käyttöoikeus voi olla vapaata myös siten, että tekijä saa korvauksen. Pohjoismaissa puhutaan tällöin pakkolisenssistä. Käyttöoikeudet voivat perustua myös sopimuslensisssiin, jolloin teoksen käytöstä sovitaan käyttäjän ja tekijöitä edustavan järjestön kesken. Sopimus sitoo myös sellaista tekijää, jota järjestö ei edusta.²⁶⁴

Se, mitä rajoitussäännöksissä ei ole erikseen nimenomaisesti sallittu, on tekijänoikeuslain mukaan kiellettyä ja loukkaa tekijän oikeuksia. Tietoyhteiskuntadirektiivin johdanto-osan 32 kohdan mukaan direktiivissä on tyhjentävästi lueteltu kaikki sallitut rajoitukset. Jäsenvaltiot voivat säätää vain direktiivissä mainitun luettelon mukaisia rajoituksia tekijänoikeuteen. Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamista koskevassa hallituksen esityksessä on todettu, että direktiivin 5 artiklan 2 ja 3 kohdassa mainittuja poikkeuksia ja rajoituksia koskevat säännökset sallivat sekä kyseisten säännösten mukaisten poikkeuksien tai rajoitusten säätämisen että jo olemassa olevien poikkeusten tai rajoitusten säilyttämisen.²⁶⁵

Rajoitussäännöksiä on Suomessa tulkittu lähtökohtaisesti ahtaasti. Bernin yleissopimuksen on katsottu ohjaavan suppeaan tulkintaan. Bernin yleissopimuksen 9 artiklan 2 kohdan mukaan yleissopimukseen liittyneet maat voivat lainsäädännössä sallia teosten toisintamisen tietyissä erityistapauksissa, kun toisintaminen ei ole ristiriidassa teoksen normaalin käytön kanssa eikä kohtuuttomasti loukkaa tekijän laillisia etuja.²⁶⁶

Pohjoismaisessa kirjallisuudessa on kuitenkin esitetty, ettei rajoitussäännösten kohdalla voitaisi esittää yleisiä tulkintaperiaatteita, koska säännökset ovat hyvin erilaisia. Norjassa käsitys rajoitusten ahtaasta tulkinnasta on torjuttu.²⁶⁷ Saksassa ja Ranskassa rajoituksia on perinteisesti

²⁶⁴ Haarmann s.117, Koktvedgaard – Levin s.174, Guibault 2002 s.15

²⁶⁵ HE 28/2004 s.24.

²⁶⁶ Kom. 1953:5 s.53, Guide to the Berne Convention s.55-57, Haarmann s.119 ja 120, Rajala s.27

²⁶⁷ Koktvedgaard – Levin s.174, Instilling 2003 s.25

tulkittu ahtaasti, mutta Hollannissa sen sijaan lähdetään siitä, että rajoitussäännöksiä on tulkittava samalla tavalla kuin muitakin tekijänoikeuslain säännöksiä. Käsitykset siitä, miten rajoitussäännöksiä voidaan tulkita, vaihtelevat käytännössä eri EU:n jäsenvaltioissa.²⁶⁸

Rajoitussäännösten ahdasta tulkintaa on Suomessa kritisoitu ja pidetty ahtaan tulkintadoktriinin ylläpitämistä kestäättömänä. Mylly on esittänyt, miten rajoitussäännökset liittyvät usein yhteiskunnallisiin intresseihin, joilla on perusoikeusliittymiä. Rajoitussäännöksiä on vaikea pitää vain poikkeuksina pääsäännöstä, ja rajoitussäännökset tulisi pikemminkin nähdä tekijänoikeuden määrittelyllisinä rajoina. Jonkun perusoikeuden näkökulmasta itse tekijänoikeutta, ei tekijänoikeuden rajoituksia, voidaan perustellusti tulkita suppeasti.²⁶⁹

Ahdas tulkinta voi joissain tilanteissa olla perusteltua, mutta tiukan doktriinin sijasta olisi järkevämpää korostaa tilanteiden kokonaisharkintaa sekä eri säännösten intressipunnintaa. Kansainväliset sopimukset eivät välttämättä ohjaa rajoitussäännösten ahtaaseen tulkintaan jokaisessa tilanteessa, kun sopimuksia tarkastellaan yhdessä muiden säännösten, esim. perusoikeuksien kanssa.

Rajoitussäännöksiä koskevia yleisiä soveltamisohjeita on tekijänoikeuslain 11 §:ssä. Säännöksen mukaan tekijän nimi ja lähde on mainittava siinä laajuudessa ja sillä tavoin, kuin hyvä tapa vaatii, eikä teosta saa muuttaa enempää kuin sallittu käyttäminen edellyttää.

Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamista koskevan uudistuksen yhteydessä on 11 §:ää täsmennetty. Uutena asiana lakiin on otettu kielto valmistaa kappaleita toisen luvun rajoitussäännösten perusteella, jos teoskappale on saatettu yleisön saataviin lain vastaisesti tai jos teoskappaleita suojaava tekninen toimenpide on tekijänoikeuslain vastaisesti kierretty.²⁷⁰

²⁶⁸ Guibault 2002 s.17 ja 18, Ks. myös Hugenholtz 2001a s.8. Artikkelissa on tuotu esille Hollannin korkeimman oikeuden ratkaisu Dior v. Evora [1996], jossa ei ole pidetty tiukasti kiinni ahtaasta rajoitusten tulkinnasta. Oikeus katsoi, että on mahdollista ulottaa tulkinta olemassa olevan rajoitussysteemin ulkopuolelle punnitsemalla etuja ja intressejä.

²⁶⁹ Mylly 2004 s.243

²⁷⁰ HE 28/2004 s.51 ja 52. Ks. muutosta koskevasta keskustelusta perustusvaliokunnan lausunto 7/2005vp sekä sivistysvaliokunnan mietintö 6/2005vp.

5 Tekijänoikeus, tutkimus ja opetus

Yliopistoissa ei vain käytetä olemassa olevaa aineistoa vaan hyvin paljon myös tuotetaan uutta aineistoa. Opettajat tekevät oppikirjoja, pitävät luentoja ja valmistavat luentomateriaalia kursseja ja seminaareja varten. Usein materiaalilla on yhteyksiä ja liittymiä aikaisemmin luotuun aineistoon. Yhä useammin opetuksen yhteydessä käytetään hyväksi myös uutta teknologiaa, ja opetusmateriaalit saattavat olla monipuolisia multimediaesityksiä, jotka sisältävät erilaista tekijänoikeuden alaista aineistoa, elokuvia, valokuvia, puheita yms.²⁷¹

Opetus on toisaalta yhteydessä tutkimukseen. Ei ole välttämättä helppoa erotella, mikä tekijänoikeuden alainen aineisto on tehty vain tutkimusta varten ja mikä opetusta varten. Uusien opetusmenetelmien kehittäminen on osittain tutkimusta, ja menetelmiä kehitettäessä opetuksen ja tutkimuksen tarpeet menevät päällekkäin.

Tutkimuksessa tekijänoikeus voi liittyä tutkimustyössä käytettävään tutkimusaineistoon, tutkimusvälineisiin kuten tietokantoihin ja varsinaiseen tutkimustyön tuloksena syntyvään aineistoon. Aineisto voi olla kirjallisia esityksiä, valokuvia, tietokoneohjelmia, piirustuksia, audiovisuaalisia teoksia, multimediatuotteita tai tietokantoja. Tietokannoista on tullut olennainen osa tutkimustyötä, ja pääsy erilaisiin tietokantoihin on tutkijoille usein välttämätöntä. Tutkimuksen luonteesta riippuu, millainen merkitystä erilaisella aineistoilla tutkimuksen yhteydessä on.²⁷²

²⁷¹ Instilling 2003 s.12, Guibault 203 s.14-26

²⁷² Ks. esim. European Commission Working Paper 2001a esim. s.11 ja 31-33. Raportissa on esitelty tietokanta, johon on kerätty tietoja ihmisten geneistä. Tietokanta on johtanut uusien tietokantojen tekemiseen, ja tietokantaan on tehty lukuisia linkkejä muista tietokannoista, jotka hyödyntävät tehokkaita hakuominaisuuksia. Tietokanta on komission raportin mukaan edistänyt yliopisto-osaamisen tieteellisen pohjan laajentamista. Ks. myös European Commission Working Paper 2001b esim. s.6 - 11, jossa on pohdittu tietokantoihin liittyviä näkökohtia julkisen tutkimuksen osalta: kuinka tietokantoja tulisi voida käyttää, voiko käyttö olla maksullista ja miten tietokantoja voitaisiin päivittää. Tarkela 1998 s.40 - 45

5.1 Tutkimuksen ja opetuksen ongelmakenttä

Tekijänoikeuden lähtökohdat, tekijän luovan työn suojaaminen ja palkitseminen, ovat yliopistotutkimuksen, yliopisto-opetuksen ja yliopistotoiminnan näkökulmasta hyväksyttäviä, ja lähtökohdat sopivat yliopistomaailmaan. Tavoite tukea yksilön luovaa työtä ja kannustaa uuden luomiseen ovat asioita, joihin myös tieteellinen tutkimus ja siihen liittyvä opetus perustuvat.

Vaikka tekijänoikeuden tavoitteet ja periaatteet voidaan pääsääntöisesti sovittaa yliopistotoiminnan periaatteisiin, aiheuttaa tekijänoikeus myös ristiriitoja. Teosten tekijänoikeudellisesti merkittävät käyttötavat ovat moninaistuneet, ja tekijänoikeudet näyttävät vaikuttavan entistä rajoittavammin tutkijoiden ja opettajien sekä yliopiston toimintaan. Osittain ongelmia aiheutuu uusista säännöksistä, ja osittain kysymys on yhteiskunnallisen muutoksen mukanaan tuomasta murroksesta.

Erityisesti tekninen kehitys ja teosten uudenlaiset käyttömahdollisuudet aiheuttavat jännitteitä. Digitaalisessa ympäristössä tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttö on helppoa ja yksittäistä teosta voidaan helposti käyttää moninkertaisesti useammin kuin analogisessa ympäristössä. Jotta tekijän oikeuksien merkitys ei vähene, on paineita vahvistaa tekijänoikeutta ja rajoittaa tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttöä.²⁷³

Tekijänoikeuden vahvistaminen digitaalisessa ympäristössä voi kuitenkin rajoittaa aineiston käyttämistä ja yliopiston toimintaa, ja oikeuksien vahvistaminen voi olla ristiriidassa tutkijan ja opettajan vapauden kanssa. Myös digitaalisen ympäristön ja digitaalisessa ympäristössä olevan aineiston tulee olla mahdollisimman tehokkaasti ja monipuolisesti käytettävissä tutkimuksessa ja opetuksessa.

Yleisten yhteiskunnallisten ja toimintaympäristöjen muutosten lisäksi ongelmia aiheutuu yliopistoympäristöön liittyvistä erityispiirteistä. Yliopiston toiminta tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä ei ole vakioitavissa ja yliopiston rooli vaihtelee. Vaihteleva rooli näkyy esimerkiksi siten, että yliopistolta voidaan jossain tilanteessa edellyttää julkisen vallan edustajana aktiivista toimintaa perusoikeuksien toteuttamiseksi. Samanaikaisesti yliopisto tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä toimii yliopistoyhteisön edustajana, jolla yksittäisten toimijoiden, tutkijoiden ja opettajien rinnalla on

²⁷³ Ks. esim. Westman 2002 s.229-231

oikeus odottaa tiettyjä valtuuksia yksilöiden oikeuksiin liittyvien yhteisöllisten ulottuvuuksien turvaamiseksi.

Yliopiston rooliin eri tilanteissa vaikuttavat yliopiston lakisääteiset tehtävät, jotka ovat osittain ristiriitaisia. Yliopiston perustoimintaa ohjaa tieteen vapaus, joka antaa tutkijoille ja opettajille oikeuksia ja itsenäistä määräysvaltaa. Samanaikaisesti yliopiston tulee toteuttaa perustoimintaa täydentäviä tehtäviä: yliopiston on harjoitettava yhteistyötä ympäröivän yhteiskunnan kanssa ja edistettävä tulosten yhteiskunnallista vaikuttavuutta. Täydentävien tehtävien yhteydessä tieteen vapaus vaikuttaa eri tavalla, mikä heijastuu tutkijoiden ja opettajien oikeuksiin.

Yliopiston, tutkijoiden ja opettajien erilainen rooli ja ongelmat tulevat täydentävien tehtävien yhteydessä esille erityisesti yhteistyöprojektien yhteydessä. Yhteistyö edellyttää yliopistolta sitoutumista yhteistyön ehtoihin ja tavoitteisiin. Yliopiston, tutkijoiden ja opettajien asema yhteistyössä on erilainen kuin yliopiston perustoiminnan yhteydessä, samoin oikeudet ja velvollisuudet. Yliopisto ei välttämättä voi itsenäisesti päättää toimintatavoista, vaan yliopisto joutuu ottamaan huomioon yliopiston ulkopuolelta tulevia paineita ja vaatimuksia. Yliopistoon kohdistetut paineet vaikuttavat yksittäisen tutkijan ja opettajan oikeuksiin ja velvollisuuksiin.

Kun tutkija ja opettaja työskentelevät yliopiston perustoimintojen yhteydessä ja toteuttavat yliopiston perustehtäviä, tieteellistä perustutkimusta ja siihen perustuvaa opetusta, tutkijoiden ja opettajien asema on vapaa ja itsenäinen. Kun tutkija ja opettaja astuvat perustoimintojen ulkopuolelle, tutkija ja opettaja toteuttavat myös muita kuin yliopiston perustoiminnasta johtuvia tavoitteita. Nämä tavoitteet antavat perusteita määritellä tutkijoiden ja opettajien oikeuksia eri tavalla kuin perustoimintojen yhteydessä.

Yhteiskunnan ja yliopistotoiminnan muutokset heijastuvat tekijänoikeuteen, ja käytännössä on vaikea hahmottaa sallittuja ja ei-sallittuja tapoja käyttää tekijänoikeuden alaista aineistoa. Tekijänoikeus ei toisaalta joka tilanteessa näy samanlaisena. Tekijänoikeus on eri vahvuista ja voi vaihdella myös teoslajeittain. Esimerkiksi ei-kaupallisessa yhteydessä ei tule esille kilpailuun liittyviä näkökohtia samalla tavalla kuin kaupallisessa yhteydessä, ja tekijänoikeuksien rajoittaminen voi ei-kaupallisessa yhteydessä olla perustellumpaa kuin kaupallisessa yhteydessä.

Muuttuvan ympäristön ja vaihtuvien roolien taustalla vaikuttaa erilaisia oikeuksia, jotka voivat vaikuttaa joko sääntöinä tai periaatteina ja jotka on asetettava tapauskohtaiseen järjestykseen. Seuraavissa kappaleissa on

tutkimuksessa ja opetuksessa esille tulevia näkökohtia tarkasteltu yliopiston, tutkijoiden ja opettajien muuttuvien roolien ja yliopistotoiminnan muutosten kautta. Tarkastelun lähtökohtana ovat myös tekijänoikeuden muutokset, tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttöympäristö, eri teoslajeihin liittyvät erityispiirteet sekä tekninen kehitys.

5.2 Teknisestä kehityksestä ja teknisistä suojatoimenpiteistä

Tekninen kehitys vaikuttaa tekijänoikeuteen ja antaa tekijänoikeussuojalle uusia ulottuvuuksia. Teknisen kehityksen vaikutukset liittyvät erityisesti digitaalitekniikkaan ja aineistojen käyttämiseen digitaalisessa ympäristössä.

Esimerkiksi kappaleen valmistaminen saa digitaalisessa ympäristössä uuden merkityksen. Digitaalisessa ympäristössä kappale ei aina valmistu perinteisesti konkreettisena ja pysyvänä muotona vaan tilapäisesti. Teos voidaan toisaalta korvata uusilla versioilla helposti siten, että aikaisempi versio ei enää ole olemassa. Tekijänoikeuslain kappaleen valmistamista koskevat säännökset eivät digitaalisessa ympäristössä estä vain kappaleen valmistamista vaan voivat rajoittaa myös tiedon kulkua. Analogisessa ympäristössä ei tapahdu vastaavaa.²⁷⁴

Digitaalisessa ympäristössä kopio on usein alkuperäisen veroinen. Digitaalisessa ympäristössä kappaleen valmistaminen on helppoa ja kappaleita voidaan hetkessä valmistaa moninkertainen määrä verrattuna analogiseen ympäristöön. Tekijänoikeuslain mukainen tekijän määräämisoikeus voi menettää merkitystään, jos aineistoa voi käyttää samalla tavalla kuin analogisessa ympäristössä.²⁷⁵

Vahvistaakseen asemaansa tekijän on kontrolloitava käyttöä tai kokonaan estettävä kappaleen valmistaminen aineistosta. Digitaalinen ympäristö antaa tähän mahdollisuuden. Digitaalisessa ympäristössä on mahdollista käyttää teknisiä suojatoimenpiteitä, jotka tekijänoikeuslainsäädännön näkökulmasta

²⁷⁴Westman 2002 s.229. Kappaleen valmistumisesta verkossa Sorvari s.96-117. Tietoyhteiskuntadirektiivissä tilapäinen kappaleen valmistuminen digitaalisessa ympäristössä on otettu huomioon säännöksissä, joissa todetaan, ettei tekijänoikeuslain mukaiseksi kappaleen valmistamiseksi katsota sitä, että tietokoneen muistiin tallentuu tilapäisesti kappale pelkästään tiedon välittämistä varten.

²⁷⁵Westman 2002 s.230 ja 231

turvaavat oikeudenhaltijan oikeudet ja antavat mahdollisuuden kontrolloida oikeuksin käyttöä.²⁷⁶

Tekniset suojaustoimenpiteet voivat olla kulunvalvontaa sekä hyödyntämisen tai loukkausten estämistä. Kulunvalvonta voi tapahtua esim. siten, että perustetaan aineiston käyttäjälle oma käyttöpaikka, johon käyttäjä pääsee vain salasanalla. Viesti voidaan muuttaa sellaiseen muotoon, ettei sitä voi tulkita muuten kuin oikeudenhaltijalta saatavan apuvälineen avulla. Kulunvalvonta voidaan liittää myös laitteisiin, jolloin tekninen suojaustoimenpide estää jonkun laitteessa olevan aineiston lukemisen ja käyttämisen.²⁷⁷

Kopioimisen estävät menetelmät ovat yksi esimerkki suojaustoimenpiteistä, jotka estävät hyödyntämisestä aineistoa. Loukkauksia taas voidaan estää toimenpiteillä, joilla estetään esim. muokkaamista aineistoa. Tällaisia käyttömahdollisuuksia sisältyy mm. verkkojulkaisemista varten tehtyihin ohjelmiin kuten Frontpage ja tekstinkäsittelyohjelmaan Adobe.²⁷⁸

5.2.1 Teknisiä suojaustoimenpiteitä koskevat säännökset

Tekijänoikeuslakiin on otettu säännöksiä teknisistä suojaustoimenpiteistä. Säännökset perustuvat WIPO:n tekijänoikeussopimukseen. WIPO:n tekijänoikeussopimuksen 11 artiklan mukaan sopimusosapuolten tulee säätää riittävästä oikeudellisesta suojasta ja tehokkaista oikeussuojakeinoista, joilla vastustetaan sellaisten tehokkaiden teknisten toimenpiteiden kiertämistä, joita tekijät käyttävät WIPO-sopimuksen tai Bernin yleissopimuksen mukaisten oikeuksien käyttämisen yhteydessä ja jotka rajoittavat mahdollisuuksia ryhtyä teosten suhteen sellaisiin toimiin, joita tekijät eivät ole sallineet tai jotka lain mukaan eivät ole sallittuja. Vastaavanlainen säännös on WIPO:n esitys- ja äänitesopimuksen 18 artiklassa.

Tietoyhteiskuntadirektiivin III luvussa on otettu huomioon WIPO-sopimusten teknisiä suojakeinoja koskevat säännökset. Kolmannen luvun 6 artiklan 1 kohdan mukaan jäsenvaltioiden on säädettävä riittävästä oikeudellisesta suojasta tehokkaiden teknisten toimenpiteiden kiertämistä vastaan. Kolmannen kohdan mukaan teknisillä toimenpiteillä tarkoitetaan tekniikoita,

²⁷⁶ Pöysti s.1, Sand s.2

²⁷⁷ Wand s.10-16

²⁷⁸ Wand s.16-22

laitteita tai osia, jotka on suunniteltu normaalissa käyttötarkoituksessa estämään tai rajoittamaan teoksiin tai muuhun aineistoon kohdistuvia tekoja. Direktiivin johdanto-osan 48 kohdan mukaan tällaisen suojan ei kuitenkaan pitäisi haitata salauksen tutkimusta.²⁷⁹

Direktiivissä lähdetään siitä, että oikeudenhaltijat vapaaehtoisesti huolehtivat tekijänoikeuslain rajoitussäännösten toteutumisesta. Jos näin ei kuitenkaan tapahdu, direktiivin 6 artiklan 4 kohta velvoittaa jäsenvaltioita huolehtimaan siitä, että rajoitussäännöksiä voidaan hyödyntää.²⁸⁰

Direktiivin 6 artiklan 4 kohdassa todetaan, että jolleivät oikeudenhaltijat ole vapaaehtoisesti toteuttaneet toimenpiteitä, jäsenvaltion on toteutettava asianmukaiset toimenpiteet sen varmistamiseksi, että oikeudenhaltijat tarjoavat mm. 5 artiklan 2 a ja 3 a kohdan mukaisesti laissa säädettyyn rajoitukseen oikeutetulle keinot hyödyntää kyseistä rajoitusta. Kohta 2 a koskee kappaleen valmistamista paperilla tai samankaltaisella alustalla olevasta kappaleesta, jotka on tehty käyttämällä valokuvaustekniikkaa tai muuta menetelmää, jolla on samanlaiset vaikutukset, lukuun ottamatta nuottilehtien kopioita. Kohta 3 a koskee tutkimuksen ja opetuksen havainnollistamista.

Direktiivin 4 kohdan toisessa kappaleessa annetaan jäsenvaltioille oikeus toteuttaa toimenpiteitä myös 5 artiklan 2 b kohdan mukaiseen rajoitukseen oikeutetun osalta, paitsi jos oikeudenhaltijat ovat jo mahdollistaneet kappaleen valmistamisen siinä laajuudessa, joka on tarpeen rajoituksen hyödyntämiseksi. Artiklan 5 2 b kohdassa annetaan mahdollisuus säätää rajoituksia kappaleen valmistamista koskevaan oikeuteen, kun kysymyksessä on luonnollisten henkilöiden mille tahansa välineelle valmistamat kappaleet yksityistä käyttöä varten.

Asianmukaiset toimenpiteet ovat jäsenvaltioiden valittavissa, ja käsitykset asianmukaisista toimenpiteistä voivat vaihdella. Suomessa lähtökohtana on, että toimenpiteet olisivat tässä vaiheessa jälkikäteisiä: käyttäjä voi hakea lupaa kiertää estotoimenpide tai oikeutta käyttää aineistoa siten, kuin käyttäjällä lain mukaan on oikeus.

²⁷⁹ Pöysti s.2 ja 3

²⁸⁰ Guibault 2003 s.39. Artikkelissa on todettu, että säännösten lähtökohtana on edistää osapuolten välistä sopimista, jotta voidaan ottaa huomioon tapauskohtaiset erityisolosuhteet ja yksityiskohdat. Artikkelin mukaan vaarana on kuitenkin, että sopimukset on suurimmaksi osaksi tehty ”ota tai jätä” –periaatteella, jolloin käyttäjä voi vain valita, hyväksyykö käyttäjä ehdot vai ei.

Direktiivin teknisten toimenpiteiden suojasta annetut säännökset on otettu tekijänoikeuslain 5 a lukuun. Teknisen toimenpiteen kiertäminen on kielletty 50 a §:ssä. Lainkohdan mukaan tekijänoikeuslain mukaan suojatun teoksen suojana olevaa tehokasta teknistä toimenpidettä, jonka teoksen tekijä tai joku muu tekijän luvalla teosta yleisön saataviin saattaessaan on teoksen suojaksi asettanut, ei saa kiertää. Direktiivin mukaisesti 50 a §:n mukainen kielto ei koske tietokoneohjelmaa. Tietokoneohjelmista on laissa omat erityissäännökset.

Tekijänoikeuslain 50 a §:n 3 momentissa todetaan, ettei 1 momentin teknisten toimenpiteiden suojaa koskevia säännöksiä sovelleta teknisen toimenpiteen kiertämiseen, joka suoritetaan salaustekniikoita koskevan tutkimuksen tai opetuksen yhteydessä taikka jos teoksen kappaleen laillisesti hankkinut tai haltuunsa saanut kiertää teknisen toimenpiteen teoksen saamiseksi kuultavilleen tai nähtävilleen. Teoksesta, jota suojaava tekninen toimenpide on kierretty teoksen saamiseksi kuultaville tai nähtäville, ei saa valmistaa kappaleita.

Hallituksen esityksen mukaan suojauksen kiertäminen tutkimusta varten koskee lähinnä tutkimuksen verifioimista, esimerkiksi sen toteamista, että suojaus voidaan tutkimustuloksen mukaisesti kiertää tai purkaa. Tässä tarkoituksessa suojatusta teoksesta voidaan myös valmistaa kappale. Sellaista teosta tai aineistoa, jonka suojaus on tutkimusta varten purettu, ei saa käyttää.²⁸¹

5.2.2 Teknisiä suojatoimenpiteitä koskevien säännösten soveltaminen yliopistotutkimuksessa ja -opetuksessa

Teknisten suojatoimenpiteiden käyttäminen ei sinänsä ole yliopistotoiminnan vastaista, ja teknisiä suojatoimenpiteitä voi olla perusteltua käyttää tutkimuksessa ja opetuksessa. Omien työalueiden luominen ja varustaminen salasanoin on käytössä esimerkiksi verkko-opetuksessa. Menetelmällä voidaan vähentää tekijänoikeusloukkauksen riskiä. Toisaalta mahdollisuus estää aineiston muokkaaminen verkossa suojaa tutkijan ja opettajan moraalisia oikeuksia, ja aineiston muokkaamisen estäminen voi olla perusteltavissa.

²⁸¹ HE 28/2004 s.124

Kaikki tekniset suojatoimenpiteet eivät kuitenkaan ole lähtökohtaisesti ongelmattomia. Esimerkiksi kulun valvontaan perustuvilla teknisillä toimenpiteillä voidaan estää pääsy tietoon. Hyödyntämisen estävillä teknisillä toimenpiteillä voidaan estää kappaleen valmistaminen. Kappaleen valmistaminen voidaan estää esim. silloin, kun kappaleen valmistamisen pitäisi olla tekijänoikeuslain säännösten mukaan sallittua. Estomenetelmien kiertäminen on ehdotettujen säännösten mukaan kielletty. Jos suojatoimenpiteet estävät aineiston käyttämisen eikä suojatoimenpiteitä voi kiertää, opetusta tai tutkimusta koskevien poikkeussäännösten merkitys voi vähentyä.²⁸²

Tieteen vapaus vaikuttaa yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa pääsääntöisesti sääntönä, joka antaa tutkijalle ja opettajalle oikeuden käyttää erilaista aineistoa. Tieteen vapauteen sisältyy tiedonsaantioikeus. Pääsy tietoon on erityisesti tutkimuksen perusedellytys ja vaikuttaa yliopistotutkimuksen yhteydessä pääsääntöisesti sääntönä. Sananvapaus tukee tutkijan ja opettajan tiedonsaantioikeutta.²⁸³

Tietoja haetaan tänä päivänä erityisesti tietokannoista. Jos tietokantaoikeuksien haltija käyttää kulun valvontaan perustuvia teknisiä toimenpiteitä, tutkijan ja opettajan tieteen vapauteen perustuva oikeus päästä tiedon lähteille voi estyä. Samalla voidaan rajoittaa sananvapautta.

Esimerkiksi lääketutkimuksessa voidaan käyttää kulunvalvontatoimenpiteitä siten, että tuotetaan tietoa lääkkeen turvallisuudesta ja suojataan muu lääkettä koskeva aineisto. Vain lääkkeen turvallisuutta puoltavia tietoja sisältävät aineistot ovat vapaasti saatavissa. Tutkija, joka haluaisi kriittisesti tarkastella lääkettä koskevia tuloksia ja esimerkiksi kiistää lääkkeen tehon, ei teknisten suojatoimenpiteiden kiertämisen kieltävien 50 a §:n säännösten mukaan voi kiertää suojatoimenpiteitä päästäkseen käsiksi suojattuun aineistoon, ellei kysymyksessä ole tilanne, jolloin tutkija käyttää 50 a §:n mukaista oikeuttaan

²⁸² Ks. esim. Mylly 2004 s.244-246, Pöysti s.6-11, Instilling s.33 Ks. myös Westman 2003 s.575. Kirjoituksessa on todettu, miten tietoyhteiskuntadirektiivin mukaan on periaatteessa sallittua kiertää estomenetelmä, jota käytetään aineistossa, joka ei saa tekijänoikeuslain mukaista suojaa. Samoja menetelmiä kuitenkin sovelletaan käytännössä sekä tekijänoikeudella suojattuun että muuhun aineistoon. Laitteita, jotka on tarkoitettu estomenetelmien kiertämiseen, ei käytännössä saa myydä, kun tietoyhteiskuntadirektiivin edellytykset täyttyvät ja laitteiden myynti ym. pitäisi direktiivin mukaan kieltää. Sellaisten laitteiden kieltäminen, joita voidaan käyttää laillisesti, on ongelmallista, ja direktiivin säännöksen laaja tulkinta voi olla ristiriidassa sananvapauden kanssa. Ks. kuitenkin Wand s.183 jossa on todettu, ettei rajoitussäännösten merkitys todennäköisesti käytännössä vähene sen vuoksi, että tekijöillä ei ole halua estää rajoitussäännösten mukaista toimintaa.

²⁸³ Miettinen esim. s.282, Pöysti s.5 ja 6, Manninen Sami s.389-392, Lester s.482

lailliseen kappaleen hankkijana saada teos nähtäväksi ja kuultavaksi. Aineisto voi kuitenkin samalla olla saatavissa vain siten, että käyttäjä hyväksyy käyttöä koskevat lisenssiehdot, ja lisenssissä voi olla tekijänoikeuslain säännöksiä tiukempia ehtoja.²⁸⁴

Oikeuden haltijalla voi olla oikeus täysin määrätä tulosten käyttämisestä ja siitä, mikä aineisto on julkista. Oikeus tietoon ei aseta velvollisuutta muille julkistaa tai julkaista tietoa. Jos kuitenkin on kysymys yliopistotoiminnan yhteydessä aikaansaaduista tutkimustuloksista, pitäisi kaikki tutkimukseen liittyvä tieto pääsääntöisesti julkistaa.

Tiedon muuntaminen siten, ettei tieto ole luettavissa, tiedon sulkeminen salasanan takana olevaan paikkaan tai laitteissa olevan informaation lukemisen estäminen voivat rajoittaa tiedon saantioikeutta. Toimenpiteet tekevät toisaalta tiedon saamisesta vaikeaa. Jos on kysymyksessä yliopistoissa aikaansaatua tietoa, tiedon kulun estävien suojoitoimenpiteiden käyttö tiedonsaantioikeuden estävästi ei ole perusteltavissa.

Tiedon saatavuus olisi turvattava nyky-yhteiskunnan tarjoaminen mahdollisuuksien ja toimintatapojen mukaisesti. Kun aineistot ovat digitaalisessa muodossa ja kerättynä esim. tietokantaan, aineistoja voidaan jakaa ja työstää huomattavasti nopeammin ja tehokkaammin kuin perinteisessä muodossa.²⁸⁵ Teknisten suojoitoimenpiteiden käyttäminen siten, että estetään tutkijan ja opettajan mahdollisuus saada yliopistoissa tuotettuja tietoja tehokkaasti nyky-yhteiskunnan toimintatapojen mukaisesti tai edellytetään tutkijoilta ja opettajilta valmiuksia kiertää suojoitoimenpiteitä, voivat vähintään välillisesti rajoittaa tieteen vapautta, eikä teknisten suojoitoimenpiteiden käyttäminen ole yleisesti perusteltavissa.

Suojoitoimenpiteet voivat olla oikeutettuja silloin, kun kysymyksessä on esim. julkisuuslain mukaan salassa pidettävä tieto. Mm. yhteistyöprojektien yhteydessä voidaan tutkimustietoa kerätä tietokantaan, ja osa tällaisesta tiedosta voi olla esim. yrityksen liikesalaisuutena salassa pidettävää tietoa julkisuuslain 24 §:n 20-kohdan mukaan.

Tekijänoikeuslain teknisiä suojoitoimenpiteitä koskeva poikkeussäännös tutkimuksen tekemiseksi koskee ainoastaan salasta koskevaa tutkimusta. Muuta kuin tietoturvallisuutta koskeva tutkimus jää poikkeussäännöksen

²⁸⁴ Samuelson 2001a s.2029

²⁸⁵ Samuelson 2001b s.85 ja 86. Ks. myös Wand s.183, jossa on korostettu, miten tekniset suojoitoimenpiteet koskettavat vain digitaalista ympäristöä.

soveltamisalan ulkopuolelle. Toisaalta rikoslain 49 luvun 4 §:ssä säädetään rangaistavaksi teknisiä suojatoimenpiteitä koskevan 50 b §:n vastainen menettely. Rangaistavaa on mm. teknisen suojatoimenpiteen kiertämisvälineen levittäminen yleisölle. Purkamiseen tarvittavan tiedon julkaiseminen voi tarkoittaa yleisölle levittämistä ja toteuttaa rikoslain säännösten tunnusmerkistön. Säännökset voivat estää tietoturvallisuutta koskevien tutkimustulosten julkaisemisen.²⁸⁶ Tutkimustulosten julkaiseminen pitäisi kuitenkin pääsääntöisesti olla sallittua.

Teknisiä suojatoimenpiteitä koskevat säännökset perustuvat kansainvälisiin tekijänoikeussopimuksiin sekä tietoyhteiskuntadirektiiviin. Jäsenvaltioiden on saatettava direktiivin säännökset voimaan kansainvälisten sopimusten mukaisesti.²⁸⁷ Kansainväliset sopimukset ovat kuitenkin kompromissiratkaisuja, ja periaatteenomaisina, yksityiskohdissa avoimina sopimukset vaikuttavat vain lainsäädännön peruslähtökohtiin.²⁸⁸ Sopimuksista on johdettavissa lähinnä periaate siitä, että tekijöiden on voitava tehokkaasti käyttää oikeuksiaan myös muuttuvassa ja teknistyvässä ympäristössä.

Direktiivit ohjaavat kansallista lainsäädäntöä ja päätöksentekoa. Jos tuomioistuin ratkoo kysymystä, jolla on EU-oikeuskytkentöjä, tuomioistuimen on sovellettava EU-oikeutta. Tuomioistuin on kuitenkin sidottu myös perusoikeuksiin. Jos säännösten välillä on ristiriita, tuomioistuimen tulisi löytää tulkinta, joka purkaa EU-säännöksen ja perusoikeuden välisen jännitteen.²⁸⁹ Direktiivin säännöksiä sovellettaessa on otettava huomioon, että tekijänoikeuslain rajoitussäännösten ja rajoitussäännösten taustalla vaikuttavien perusoikeuksien mukainen toiminta on turvattava. Teknisiin toimenpiteisiin ei voi turvautua, jos ne kohtuuttomasti rajoittavat tutkimuksen tekemistä ja opetusta, eikä teknisten toimenpiteiden kiertäminen tällaisen käytön mahdollistamiseksi saa olla rangaistavaa.

²⁸⁶ Pöysti s.11 ja 12, Samuelson 2001a s.2028. Artikkelissa on viitattu tapaukseen, jossa amerikkalainen levyteollisuusyhdistys (Recording Industry Association of America RIAA) ja digitaalisen musiikin säätiö (Secure Digital Music Initiative SMDI) vetosivat Yhdysvaltojen tekijänoikeuslakiin (Digital Millennium Copyright Act DMCA) estääkseen tietojenkäsittelytieteen tutkijoita julkaisemasta artikkelia, jossa paljastettiin yhdistyksen ja säätiön käyttämän teknologian heikkouksia.

²⁸⁷ Dreier s.7

²⁸⁸ Ullrich 1996 s.392.

²⁸⁹ Ojanen 2003 s.1165 sekä tekstin viitteissä mainitut tapaukset C-100/88, C-101/78 ja C-314/85.

Tekijänoikeuden vahvistaminen yleisesti suhteessa tieteen vapaudesta johdettaviin oikeuksiin ei ole mahdollista. Lainsäätäjän tulee turvata tieteen vapauten perustuvat käyttöoikeudet. Teknisiä suojatoimenpiteitä koskevilla säännösten tarkoituksena ei ole, että tekijä saa oikeuden kontrolloida ja määrätä tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä laajemmin kuin lainmukainen suoja edellyttää.

Erityisesti toimenpiteet, jotka perustuvat kulun valvontaan, voivat osoittautua tieteen vapauden näkökulmasta ongelmallisiksi. Toimenpiteet, joilla turvataan enemmän tekijän moraalisia oikeuksia ja estetään vain aineiston muuttaminen, eivät estä aineistoon tutustumista ja tiedon saantia. Toimenpiteet voivat estää aineiston muokkaamisen esim. verkko-opetuksen toteuttamista varten ja vaikeuttaa aineiston käyttämistä verkko-opetuksessa. Toimenpiteet eivät kuitenkaan kokonaan estä aineiston käyttämistä eivätkä lähtökohtaisesti ole yhtä ongelmallisia kuin kulun valvontaan liittyvät toimenpiteet.

Yliopistoyhteisön toiminnan kannalta ei ole perusteltavissa, että teknisten toimenpiteiden vaikutukset ja sallittavuus arvioidaan jälkikäteisesti ja käyttäjän pitää hakea päätös siitä, onko tekninen toimenpide sallittu vai estääkö toimenpide käyttämisestä oikeuksia, joita käyttäjällä lain mukaan on. Tutkimuksen ja opetuksen tehokas toteuttaminen edellyttää, että on etukäteen selvää, mikä on sallittua, ja yliopistoyhteisöllä tulee olla sellaiset käyttöoikeudet ja käyttömahdollisuudet kuin yliopistoyhteisön toimintaa ohjaavat perusoikeudet edellyttävät.

Käytännössä on kuitenkin otettava huomioon, että teknisiin suojatoimenpiteisiin näyttäisi tällä hetkellä liittyvän tieteen vapauden yhteydessä lähinnä välillisiä ongelmia. Teknisiä suojatoimenpiteitä koskevat säännökset eivät vaikuta aineiston perinteisiin käyttötapoihin. Jos teknisillä suojatoimenpiteillä esimerkiksi estetään pääsy tietokannoissa oleviin artikkeleihin, ovat artikkelit usein saatavilla myös painettuna versiona. Lisäksi teknisiä suojatoimenpiteitä koskevat säännökset estävät vain kappaleen valmistamisen. Säännökset eivät kiellä saamasta teosta kuultavaksi ja nähtäväksi. Teoksen laillisesti haltuunsa saanut voi kiertää teknisen suojatoimenpiteen saadakseen teoksen kuultavaksi ja nähtäväksi. Toisaalta on hyvä ottaa huomioon, että teknisiä suojatoimenpiteitä koskevat ongelmat yliopistotutkimuksen ja -opetuksen yhteydessä liittyvät ensisijaisesti tiedonsaantioikeuteen, ja ongelmat tulevat esille lähinnä tietokantojen käytön yhteydessä.

5.3 Tekijän määräysvalta ja siihen liittyvät ongelmat yliopistotutkimuksessa ja -opetuksessa

Tekijänoikeudet kuuluvat lähtökohtaisesti aineiston tehneille henkilöille. Yliopistotutkimuksen ja opetuksen yhteydessä tekijöitä ovat pääsääntöisesti tutkijat ja opettajat. Tekijä päättää kaikesta tekijänoikeudellisesti relevantista aineiston käytöstä.

Tämä sinänsä selvä ja yksiselitteinen lähtökohta on käytännössä usein vaikea mieltää, kuten seuraavat tekijänoikeusneuvoston lausunnot osoittavat. Lausunnoissa on ollut esillä tyypillisiä tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttötilanteita, joissa ei tekijänoikeuslain perusteella ole juuri epäselvyyksiä. Käytännössä aineistoa on kuitenkin käytetty tai haluttu käyttää vapaasti, ja usein vasta jälkikäteen on havahduttu miettimään, ettei oppilaitoksella ole käyttöoikeuksia.

Julkinen esittäminen yliopiston tiloissa on ollut esillä tekijänoikeusneuvostossa mm. **lausunnossa 1995:6**, jossa oli kysymys Joensuun yliopiston kansainvälisen viestinnän laitoksen hankkeesta esittää eri puolilla maailmaa tehtyjä elokuvia ja lyhytfilmejä laitoksen auditoriossa ainejärjestön jäsenille.

Neuvosto totesi, että jos elokuvien esittämistä voitiin pitää julkisena, Kirjallisten ja taiteellisten teosten suojaamisesta tehdyn Bernin yleissopimuksen (SopS 79/86) mukaan sopimukseen liittyneiden valtioiden kansalaisten tekemien videoelokuvien esittämiseen tarvittiin lupa.

Aineiston laittaminen WWW-palvelimelle on ollut esillä tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 2002:16**. Kun aineistoa laitetaan www-palvelimelle, valmistetaan kappaleita, ja tekijöiltä on pyydetty lupa.

Lausunnossa oli kysymys ammattikorkeakoulun viestinnän koulutusohjelmasta. Neuvosto katsoi, että tekijänoikeussuojaa saavan teoksen tallentaminen www-palvelimelle on tekijänoikeudellisesti relevantti toimenpide, kappaleen valmistaminen. Materiaalin tarjoaminen koulutusohjelman puitteissa

opiskelijoille on yleisölle suunnattua toimintaa, jossa yleisön piiri on avoin. Teosten yleisön saataviin saattaminen edellyttää tekijän lupaa. Opetusmateriaalin saatavuuden rajoittaminen salasanalla ei neuvoston mielestä vaikuta tapauksen tekijänoikeudelliseen arviointiin.

Teosta ei ilman tekijän lupaa voi muunnella ja saattaa muunneltuna julkisuuteen siten, kuin käyttö yliopistotutkimuksessa ja -opetuksessa edellyttäisi, ellei kysymyksessä ole tekijänoikeuslain 4 § mukainen tilanne, jolloin uusi teos syntyy aikaisempaa teosta vapaasti muuttaen. Käytännössä teosten muuntelua tapahtuu päivittäin mm. kielenopetuksen yhteydessä. Teosten muuntelu käännostöitä varten oli esillä tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 1996:11.**

Lausunnon hakijana ollut opiskelija opiskeli Tampereen yliopistossa kääntämistä ja tulkintaa. Hakija kysyi, oliko harjoitusmielessä kääntämisen oppimiseksi tapahtuva kääntäminen sallittua. Laitoksella harjoiteltiin kääntämistä siten, että käännettiin erilaisia tekstejä kysymättä alkuperäisteosten tekijöiden lupaa.

Tekijänoikeusneuvosto katsoi, että yksityiseen käyttöön ja esim. opiskelu- ja harjoitustyönä tapahtuva kääntäminen on sallittua. Käännostä ei kuitenkaan saanut julkistaa tai julkaista ilman alkuperäisteoksen tekijänoikeuden haltijan lupaa. Käännosten kopioiminen ei ollut sallittua edes yksityiskäyttöön tekijänoikeuslain 12 §:n nojalla, koska vain julkistetuista teoksista voi valmistaa kopioita yksityiskäyttöön.

Neuvosto katsoi, ettei käännostä voi julkistaa tai julkaista ilman tekijän lupaa. Harjoituskäännost ei lausunnon perusteella voisi ilman tekijän lupaa olla esim. opiskelijan opinnäytetyö, koska opinnäytetöiden tulee olla julkisia.

Joissain tapauksissa tekijänoikeuslaki voi antaa suoraan oikeuksia yliopistolle. Oikeushenkilö ja esim. yliopisto voi lain nojalla saada esimerkiksi äänitetuottajana tekijänoikeuslain 46 §:n mukaista suojaa, elokuvatuottajana 46 a §:n mukaista suojaa ja tietokannan valmistajana 49 §:n mukaista suojaa. Myös tekijänoikeuslain 39 §:n mukaiset

elokuvaamisoikeudet voivat elokuvan tuottajana kuulua yliopistolle. Nämä oikeudet ovat olleet esillä tekijänoikeusneuvoston **lausunnoissa 1998:20 ja 1995:9**.

Pääsääntöisesti aineistojen käyttämisestä määräävät kuitenkin tekijät, tutkijat ja opettajat. Tekijän yksinomainen määräysvalta ja se, ettei yliopistoilla perinteisesti ole katsottu olevan juuri minkäänlaista määräysvaltaa tutkijoiden ja opettajien valmistamaan tekijänoikeuden alaiseen aineistoon, aiheuttaa käytännössä ongelmia.

Seuraavissa kappaleissa käsitellään tekijän määräysvaltaan liittyvää problematiikkaa suhteessa tieteen vapauteen. Ensin tarkastellaan tutkijan, opettajan ja yliopiston määräysvaltaa suhteessa tieteen vapauteen yleisesti. Sen jälkeen käsitellään määräysvallan siirtämistä oikeuksista sopimalla ja sopimiseen liittyviä ongelmia. Oikeuksien käyttämisestä voidaan aina erikseen sopia, ja sopiminen on ensisijainen keino hallita tekijänoikeuksien käyttämistä.

Tämän jälkeen tarkastellaan omina lukuina tekijänoikeuslain rajoitussäännöksiä ja miten rajoitussäännökset tieteen vapauden näkökulmasta määrittelevät tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämistä. Lopuksi tarkastellaan, miten tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämistä ja tekijän oikeuksien rajoittamista yliopistoissa voisi lähestyä työsuhdetekijänoikeuden näkökulmasta.

5.3.1 Tekijän oikeuksiin liittyvä määräysvalta yliopiston perustoiminnan yhteydessä tieteen vapauden näkökulmasta

Kun tarkastellaan yliopiston perustoimintaa, tieteellistä tutkimusta ja siihen perustuvaa opetusta, tekijän vahva määräysvalta on perusteltavissa. Yliopiston perustoiminta perustuu tieteen vapauteen perusoikeutena. Vaikka tieteen vapaus on varsin avoin ja periaatteenomainen, se on tässä yhteydessä yliopiston toimintaa ohjaava perussääntö, jolle on yliopistolain tulkinnan kautta muotoutunut tietynlainen sisältö yliopistotoiminnan yhteydessä.

Tieteen vapaus on vapautta ulkopuolisista vaikutteista ja ohjailusta. Se antaa tutkijalle ja opettajalle laajan itsemääräämisoikeuden ja itsenäisyyden. Tutkijalla on vapaus valita tutkimusaiheet ja –menetelmät sekä päättää

tulosten julkaisemisesta ja julkaisutavasta. Opettajalla on oikeus päättää opetuksen aiheista, opetusmetodeista ja opetusvälineistä.²⁹⁰

Sananvapaus antaa yleisesti turvaa erilaisille luovan toiminnan ja itseilmaisun muodoille ja on tätä kautta yhteydessä tieteen vapauteen.²⁹¹ Sananvapaus täydentää ja vahvistaa tieteen vapautta.

Vaikka yliopistotoiminta on muuttunut, yliopistojen perustehtävien yhteydessä tieteen tekijän vapaus on pysynyt vahvana. Tämä näkyy esim. yliopistokeksintöjä koskevassa lainvalmistelussa. Ehdotuksessa uudeksi yliopistokeksintöjä koskevaksi laiksi rajoitetaan tutkijoiden ja opettajien määräysvaltaa omiin keksintöihin ja annetaan yliopistolle valtaa päättää keksintöjen käyttämisestä. Perinteinen yliopiston perustehtäviin kuuluva perustutkimus on kuitenkin haluttu pitää mahdollisimman hyvin rajoitusten ulkopuolella. Jos tutkija tekee keksinnön valtion budjettivarojen rahoitetun avoimen tutkimuksen yhteydessä, tutkija päättää ensisijaisesti, miten hän käyttää keksintöä.²⁹²

Luonnollisen henkilön oikeutena tekijänoikeus korostaa yksilön itsemääräämisoikeutta samalla tavalla kuin tieteen vapaus. Yliopiston perustoiminnan yhteydessä tieteen vapaus tukee tekijän itsemääräämisoikeutta. Tieteen vapaus ja tekijänoikeuden taustalla vaikuttavat perusoikeudet vaikuttavat yliopiston perustoiminnan yhteydessä pääsääntöisesti samansuuntaisesti, yksilön oikeuksia korostavina sääntöinä tai periaatteina.

5.3.2 Määräysvalta yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä tieteen vapauden näkökulmasta

Tutkimus perustuu useilla tieteen aloilla projekteihin ja pitkäaikaisiin yhteistyösuhteisiin. Kun projektit ovat suuria, ei projektien rahoittaminen ja toteuttaminen ole mahdollista ilman laaja-alaista, usein kansainvälistä yhteistyötä. Tutkijoiden ja opettajien itsenäisyys vähenee, kun

²⁹⁰ Miettinen s.279-287, Oppermann s.831-833

²⁹¹ Manninen Sami s.392. Sananvapaudesta ihmisoikeutena ks. esim. Lester s.481 ja 482.

²⁹² HE 259/2004 s.14 ja 15

yliopistoyhteisö on vuorovaikutuksessa ympäröivän yhteiskunnan kanssa ja tutkijoilla ja opettajilla on sidoksia yliopiston ulkopuolelle.²⁹³

Yhteistyöhankkeisiin liittyy valtion budjettirahoitusta täydentävä ulkopuolinen rahoitus. Rahoituksen suuruudesta ja rahoittajan intresseistä riippuen yliopisto voi joutua rahoitusehtojen kautta sitoutumaan erilaisiin, yliopiston oikeuksia ja toimintamahdollisuuksia rajoittaviin ehtoihin. Yliopisto ei voi toimia vain omien menettelytapojensa mukaisesti.

Yliopistoon kohdistettujen velvoitteiden kautta tutkijoiden ja opettajien oikeuksia joudutaan tutkimus- ja opetusyhteistyötä koskevissa sopimuksissa rajoittamaan enemmän tai vähemmän. Esim. maksullisessa palvelututkimuksessa yliopisto, tutkijat ja opettajat pääsääntöisesti luopuvat kaikista oikeuksista tutkimustuloksiin. Toisaalta kaikissa projekteissa yleensä rajoitetaan tutkijoiden oikeutta julkistaa ja julkaista tuloksia määräajaksi projektin aikana ja projektin jälkeen.²⁹⁴ Jos tutkijat ja opettajat eivät ole valmiita suostumaan yhteistyösopimuksissa määriteltyihin rajoituksiin, yliopistolla ei ole mahdollisuutta ottaa vastatakseen projektin velvoitteista. Jos yliopisto ei voi ottaa vastatakseen velvoitteista, eivät tutkijat ja opettajat saa tarvitsemaansa rahoitusta.

Kun yhteistyötä tehdään pitkäaikaisten tavoitteiden ja päämäärien saavuttamiseksi, immateriaalioikeudet pitäisi ottaa huomioon laaja-alaisesti. Olisi luotava edellytykset huolehtia kaikkien yhteistyösapuolten oikeuksista, tavoitteista ja toimintaperiaatteista pitkällä aikavälillä, ei vain lyhyellä aikavälillä, yksittäisten tulotavoitteiden tai projektikohtaisten odotusten toteuttamiseksi.²⁹⁵

Rahoittajat ja muut yhteistyötahot odottavat toisaalta, että yliopistoilla on kaikki yhteistyön edellyttämät oikeudet ja valtuudet. Yhteistyöstä ei yleensä kieltäydytä kokonaan pelkästään sen vuoksi, etteivät tuloksiin liittyvät immateriaalioikeudet lähtökohtaisesti kuulu yliopistolle. Oikeudellinen epävarmuus saattaa vaikuttaa siihen, millaista yhteistyötä erityisesti yritykset

²⁹³ Tuori 1987 s.83-89, Strömholm 2002 s.11-14, Opetusministeriön Koulutus- ja tiedepolitiikan osaston, tiedepolitiikka yksikön muistio 7.11.2000, Kauppa- ja teollisuusministeriön muistio 11.9.2001. European Commission Working Paper 2002 s.15. Kirjoituksessa on viitattu mm. kansainväliseen avaruusasema hankkeeseen ja ihmisen geeniperimän kartoittamishankkeeseen, jotka ovat edellyttäneet huomattavan laaja-alaista kansainvälistä yhteistyötä.

²⁹⁴ Instilling s.108 ja 109, Ks. esim. Tekesin rahoitusehdot ja EU:n puiteohjelman osallistumissäännöt

²⁹⁵ European Commission Working Paper 2002 s.38 ja 39

ovat valmiita tekemään ja kuinka paljon yritykset ovat valmiita sijoittamaan varoja yhteistyöhön yliopistojen kanssa. Oikeuksien omistaminen ja omistamiseen liittyvä hajanaisuus ja epävarmuus yliopiston määräysvallasta voivat olla yrityksen näkökulmasta riski, joka rajoittaa yrityksen yhteistyöhalukkuutta.

Yhteistyö ympäröivän yhteiskunnan kanssa kuuluu yliopiston tehtäviin. Yliopistojen on voitava hankkia ulkopuolista rahoitusta toimintaansa. Yhteistyön yhteydessä on otettava huomioon yliopistojen ensisijainen rooli ja perustehtävät ja huolehdittava siitä, ettei yliopiston mahdollisuuksia toteuttaa pääasiallisia tehtäviä rajoiteta kohtuuttomasti.²⁹⁶

Toiminta ei kuitenkaan ole samaa kuin yliopiston perustoiminta, jossa tieteen vapaudella on pääasiallinen rooli. Tieteen vapaus liittyy yliopistojen perustoimintaa täydentäviin tehtäviin ja yhteisprojekteihin löyhemmin. Yliopiston toimintaa ohjaavaan tieteen vapauteen liittyvät oikeudet voivat taipua, ja niitä voidaan rajoittaa. Tutkijan ja opettajan voidaan katsoa yhteistyöhön osallistuessaan suostuneen tieteen vapaudesta johtuvien oikeuksiensa rajoittamiseen. Tutkija, opettaja samoin kuin yliopisto ovat yhteistyöprojekteissa vaihtaneet roolia puhtaasti vapaan tieteen edustajista yhteistyöprojektissa määriteltävän työn toteuttajiksi.

Tieteen vapaus ei ole kokonaan menettänyt merkitystään, vaan tieteen vapaus ohjaa ja rajoittaa yliopiston toimintaa siten, ettei yliopisto voi sitoutua mihin tahansa ehtoihin, eivätkä yhteistyötahot voi edellyttää yliopiston sitoutuvat tieteen vapauden kokonaan syrjäyttäviin ehtoihin. Tieteen vapaus vaikuttaa pääsääntöisesti periaatteena.

Tutkijalla ja opettajalla on oikeus yhteistyöprojektinkin yhteydessä edellyttää, että yliopisto julkisena valtana turvaa tieteen vapaudesta johtuvia oikeuksia, ja yksilöillä on oikeus vaatia, että hänen oikeutensa turvataan ja otetaan huomioon. Tutkijan ja opettajan oikeuden sisältö on kuitenkin arvioitava sen pohjalta, ettei yhteistyö ole yliopiston perinteistä perustoimintaa.

²⁹⁶ Ks. esim. European Commission Working Paper 2002 s.9, jossa on tuotu esille, että yliopistojen tulisi omista strategioissaan sekä yhteistyöprojekteissa ja niiden yhteydessä solmittavissa sopimuksissa huolehtia julkisesta tehtävästään ja varmistaa kolmansien osapuolten mahdollisuus käyttää tutkimustuloksia. Yliopistojen pitäisi välttää sellaisia yhteistyöprojekteja, joissa esitetään yliopistoja sekä omistamasta että käyttämästä tuloksia. Raportissa on kiinnitetty pääsääntöisesti huomiota keksintöihin, mutta myös tekijänoikeus tulee esille monessa yhteydessä.

Yhteistyöprojekteissa tutkimusaihe, tutkimuksen suunta ja tutkimusmenetelmät määräytyvät projektin tavoitteiden ja tarkoituksen perusteella, eikä tutkija päättä niistä yksin. Opetuksen sisältö määräytyy projektin tarkoituksen perusteella, ja projekti voi edellyttää myös tiettyjä opetustapoja. Opettaja ei voi yksin päättää asioista.

Projekti voi myös edellyttää, että tulosten julkistamista ja julkaisemista rajoitetaan. Jos tulosten julkistaminen tai julkaiseminen ei ole kokonaan vastoin projektin tarkoitusta, julkistamista ja julkaisemista ei ole kuitenkaan perusteltua kieltää kokonaan. Tulosten julkistamisen ja julkaisemisen osalta on valittavissa eri asteita. Julkistamista ja julkaisemista voidaan viivyttää, ja tuloksia voidaan julkistaa ja julkaista osittain.

Tulosten julkistaminen ja julkaiseminen saavat tukea sananvapaudesta ja julkisuusperiaatteesta perusoikeuksina, jotka vaikuttavat taustaperiaatteina vahvistaen tieteen vapauden painoarvoa. Tilaustutkimuksen yhteydessä on tosin otettava huomioon, etteivät tilaustutkimusta koskevat asiakirjat ole julkisuuslain alaisia. Asiakirjoja koskevat vain julkisuuslain salassapitosäännökset.²⁹⁷ Julkisuuslaki ja sitä kautta julkisuusperiaate eivät vahvista tutkijan oikeutta julkistaa ja julkaista tuloksia tilaustutkimuksen yhteydessä.

Omaisuuksien suojan merkitys ja painoarvo tutkijan ja opettajan tekijänoikeuksien tukena ei yhteistyöprojekteissa ole samalla tavalla vähentynyt kuin tieteen vapauden merkitys ja painoarvo. Yliopistotoiminnan eri alueilla omaisuuden suoja vaikuttaa samalla tavalla tutkijan ja opettajan tekijänoikeuksia vahvistavana sääntönä tai periaatteena riippumatta siitä, onko kysymyksessä yliopiston perustoiminta vai täydentäviin tehtäviin liittyvä yhteistyö.

Omaisuuksien suoja tukee kuitenkin sekä tutkijan ja opettajan tekijänoikeuksia että tutkijan ja opettajan sopimusvapautta. Vaikka tekijän oikeuksia ei voi lähtökohtaisesti rajoittaa kohtuuttomasti, tekijä voi sopimusvapauden nojalla rajoittaa omia oikeuksiaan ja omaa määräämisoikeuttaan. Sopimusvapaus tulee sovellettavaksi siinä vaiheessa, kun tekijä joko nimenomaisesti tai hiljaisesti suostuu noudattamaan projektin sopimusehtoja. Tutkija ja opettaja käyttävät sopimusvapautta liittyviä oikeuksiaan päättäessään osallistua projektiin. Päätöksen jälkeen määräysvalta teoksiin määräytyy sopimusten mukaisesti.

²⁹⁷ Mäenpää s.65

Sopimusvapauden vaikutuksia ja sopimusten sisältöä arvioitaessa on otettava huomioon, että tekijän moraalisia oikeuksia tukevat perusoikeudet rajoittavat sopimusvapautta. Tekijänoikeuslain 3 §:n mukaan tekijä ei voi kokonaan luopua moraalista oikeuksistaan. Säännökset perustuvat Bernin kansainväliseen sopimukseen. Henkilöillä tulee moraalisten oikeuksien henkilökohtaisen luonteen vuoksi olla mahdollisimman laaja-alainen oikeus edellyttää, että moraaliset oikeudet otetaan huomioon eri yhteyksissä.²⁹⁸

Toisaalta sopimusten sisältöä arvioitaessa on otettava huomioon tekijänoikeuslain 28 §:n säännökset oikeuksien siirtämisestä. Tekijänoikeuslaki ei sinänsä rajoita tekijän taloudellisten oikeuksien siirtämistä, mutta oikeuksien luovutus ei automaattisesti sisällä oikeutta muunnella aineistoa tai oikeutta luovuttaa saatuja oikeuksia eteenpäin, ellei tällaisista oikeuksista ole nimenomaisesti sovittu.

5.3.2.1 Miten tekijän määräysvalta ja siihen liittyvät ongelmat näkyvät käytännössä

Oikeudet keksintöihin ja keksintöjen käyttäminen ovat olleet pitkään esillä ja käytännössä on muodostunut vakiintuneet tavat käsitellä oikeuksia keksintöihin. Kun yliopistot osallistuvat yhteistyöhankkeisiin, tutkijat sitoutetaan yhteistyöehtoihin joko siten, että otetaan tutkijoiden suostumus suoraan tutkimusyhteistyösopimukseen tai siten, että tutkijat siirtävät oikeutensa yliopistolle erillisellä oikeuksiensiirtosopimuksella. Yliopisto ottaa vastatakseen sopimusvelvoitteista, ja tutkijat sitoutuvat yliopiston ohella noudattamaan velvoitteita.

Käytäntöihin liittyy kuitenkin epävarmuus. Tutkijoiden sitoutumisesta ei voida olla varmoja, oikeuksiensiirtosopimuksia ei välttämättä tehdä kaikkien projektiin osallistuvien henkilöiden kanssa eivätkä sopimukset aina yksityiskohtaisesti määrittele, millä perusteella oikeuksia siirretään ja mitä oikeuksia ja velvoitteita tutkijoilla ja yliopistolla on oikeuksien siirtämisen jälkeen. Yliopiston rooli ja tutkijoiden oikeudet jäävät epäselviksi.

Yliopistokeksintöjä koskevan lain myötä keksintöoikeuksiin liittyviä käytäntöjä sekä yliopiston ja yksittäisten henkilöiden oikeuksia ja velvollisuuksia on tarkoitus täsmentää. Yliopistokeksintöjä koskevassa

²⁹⁸ Haarmann s.102, 213-216, Shønning s.165, 424-429, Koksvedgaard-Levin s.148, Nordell s.384

lakiehdotuksessa on lähdetty siitä, että tutkijoiden oikeutta päättää keksintöjen käyttämisestä voidaan yhteistyöhankeissa rajoittaa. Lisäksi on katsottu, että yliopistolle tulee antaa oikeuksia keksintöihin, koska yliopisto on se taho, joka ottaa vastatakseen yhteistyösopimusten mukaisista velvoitteista. Hallituksen esityksessä on todettu tuloksiin vaikuttavan yhteistyössä toisilta osapuolilta saadut tiedot, ei yksinomaan yksittäisen tutkijan työpanos.²⁹⁹

Yliopistokeksintöjä koskevaan hallituksen esitykseen liittyen perustuslakivaliokunta on todennut, että tutkimusta tehdään nykyisin enenevässä määrin korkeakoulujen ja niiden ulkopuolisten tahojen yhteisissä hankkeissa, joihin voi osallistua eri osapuolten rahoituksella työskenteleviä tutkijoita ja tutkijaryhmiä. Tällaisessa tilanteessa on valiokunnan mielestä tärkeää selkeyttää tutkijan ja korkeakoulun samoin kuin korkeakoulussa tehtävään tutkimukseen osallistuvien ulkopuolisten tahojen oikeudellista asemaa suhteessa tutkimustyössä tehtäviin keksintöihin.³⁰⁰

Tutkijoiden oikeus julkaista tutkimustuloksia on pyritty yliopistokeksintöjä koskevissa säännösehdoituksissa säilyttämään mahdollisimman hyvin. Lähtökohtana on, että julkaisemista voidaan rajoittaa ajallisesti. Asiallisia rajoituksia voidaan määrätä lähinnä silloin, jos laki sitä edellyttää tai jos kysymyksessä on puhdas tilaustutkimus, jolloin tilaajalla jo lähtökohtaisesti on oikeus täysin määrätä tutkimuksesta.³⁰¹

Perustusvaliokunta on todennut lausunnossaan, että julkistamiskieltoa koskevilla säännöksillä ei kielletä tutkimustulosten julkistamista yleensä, vaan kiello on asianmukaisesti rajattu, eikä kiello ole ehdoton. Perustuslakivaliokunta on todennut, ettei sääntely vaikuta lakiehdotuksen käsittelyjärjestykseen.³⁰²

Perustuslakivaliokunta on lausunnossaan käsitellyt yliopistokeksintöjä koskevan hallituksen esityksen säännöksiä omaisuuden suojan, tieteen vapauden, sananvapauden sekä julkisuusperiaatteen näkökulmasta. Perustuslakivaliokunta ei ole miltään osin pitänyt säännöksiä perustuslain vastaisina siten, että säännökset edellyttäisivät perustuslain säätämisyjärjestystä.

²⁹⁹ HE 259/2004 s.7-9

³⁰⁰ PeVL 28/2005

³⁰¹ HE 259/2004 s.31 ja 32

³⁰² PeVL 28/2005

Yliopistokeksintöjä koskevaa lakiehdotusta tarkasteltaessa on otettava huomioon, että ehdotus turvaa aina keksijöille korvauksen oikeuksien siirtymisestä, mikä on vaikuttanut mm. omaisuuden suojan rajoittamista koskeviin näkemyksiin. Toisaalta on otettava huomioon, että yliopistokeksintöjä koskevan lakiehdotuksen tavoitteet eivät sellaisenaan ole sovitettavissa tekijänoikeuksien käyttötilanteisiin.

Ehdotuksessa määritellyn sopimustutkimuksen osalta esitettyjä argumentteja voidaan kuitenkin käyttää hyväksi myös silloin, kun tarkastellaan tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämistä yhteistyön yhteydessä. Ulkopuolisella rahoituksella toteutetuissa projekteissa, joissa sitoudutaan luovuttamaan oikeuksia projektissa tehtävään aineistoon, ei ole perusteltavissa, että yksittäisillä henkilöillä voisi olla yhteistyön ja projektin tavoitteista ja tarkoituksista poikkeavia, ristiriitaisia oikeuksia. Aineistot eivät usein synny yksinomaan tai edes pääsääntöisesti tutkijan tai opettajan oman ja itsenäisen työn tuloksena, vaan lopputulokseen vaikuttavat useiden henkilöiden työpanokset. Kaikkien projektiin osallistuvien henkilöiden samoin kuin organisaatioiden on noudatettava projektissa sovittuja ehtoja.

Yhteistyöprojektissa tehtävien sopimusten velvoitteista vastaa yliopisto, koska projekteissa on kysymys yliopiston toiminnasta. Yksittäisillä henkilöillä ei ole valtuuksia päättää muista sopimuksessa sovittavista asioista kuin omiin immateriaalioikeuksiinsa liittyvistä kysymyksistä. Käytännössä on tarkoituksenmukaista, että yliopisto sopimusosapuolena voi sopia kaikista ehdoista kokonaisvaltaisesti. Ei ole kohtuullista, että joidenkin yksittäiskysymysten osalta yhteistyön kokonaistavoitteista joudutaan poikkeamaan, koska yksittäiset henkilöt voivat kieltää ehtojen soveltamisen. Projekteissa voidaan edellyttää, että projektiin osallistuvat henkilöt sitoutuvat noudattamaan sopimuksessa sovittuja ehtoja ja siirtävät oikeuksiaan yhteistyöprojektin tavoitteiden mukaisesti.

Kun tutkijat osallistuvat yhteistyöhankkeisiin, joita rahoittaa esim. Euroopan unioni tai Teknologiankehittämiskeskus Tekes, on ajateltavissa, että tutkijoiden tulee tuntea rahoitusehdot. Tutkijat eivät rahoitusehtojen pohjalta voi tutustua osapuolten välillä tehtyihin sopimuksiin ja sopimuksiin sisältyviin oikeuksien siirtoa ja käyttöoikeuksia koskeviin velvoitteisiin, mutta rahoitusehdot ovat julkisia ja rahoitusehtojen perusteella tutkijoilla on perusteita odottaa sopimuksiin sisältyvän heidän vapauttaan rajoittavia ehtoja.

Hyvä tieteellinen käytäntö edellyttää, että tutkimusryhmän jäsenten asema, oikeudet, vastuut ja velvollisuudet sekä tuloksiin liittyvät oikeudet

määritellään ja kirjataan ylös ennen tutkimuksen aloittamista ja tutkijan rekrytoimista. Rahoituslähteet ja tutkimuksen suorittamisen kannalta merkitykselliset sidonnaisuudet tulee ilmoittaa tutkimukseen osallistuville.³⁰³

Ohjeet antavat olettaa, että tutkija on tietoinen asemastaan ja oikeuksistaan. Ohjeet eivät ole sitovia ja niistä voidaan johtaa tutkijalle lähinnä velvollisuus väittää, ettei hän ole ollut tietoinen työtään ja oikeuksiaan koskevista rajoituksista. Jos tutkija ei esitä tällaista väitettä, voidaan olettaa, että on toimittu hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti ja selvitetty työhön liittyvät rajoitukset ja että tutkija on hyväksynyt rajoitukset.

Tutkijoiden voidaan katsoa vähintään hiljaisesti sitoutuneen noudattamaan rahoitusehtoja ja tehtyjä sopimuksia. Lainsäädäntö ei estä siirtämisestä oikeuksia hiljaisella sopimuksella. Tekijänoikeuksien siirtäminen ei Suomessa edellytä kirjallista sopimusta kuten joissakin Euroopan valtioissa.³⁰⁴

On kuitenkin otettava huomioon, että tekijän hiljaista suostumusta koskevaan oletukseen tekijänoikeuksien siirtymisestä liittyy ongelmia. Rahoitusehdoissa ei välttämättä määritellä yksityiskohtaisesti, mitä oikeuksia yksittäisiltä henkilöiltä tulisi siirtyä, ja jos asioita ei ole selkeästi kirjoitettu ylös, on epäselvää, mitkä kaikki oikeudet ovat siirtyneet.³⁰⁵

Sopimuksissa on usein maininta siitä, missä laajuudessa osapuolilla on oikeus käyttää aineistoja, ja hyvissä sopimuksissa käyttöoikeus on määritelty niin laaja-alaisesti ja selvästi, ettei käyttöoikeuden laajuudesta ole epäselvyyttä. Jos tutkijan ja opettajan katsotaan hiljaisesti suostuneen oikeuksien siirtämiseen, on kuitenkin epävarmaa voidaanko tutkijan ja opettajan katsoa suostuneen kaikkiin sopimuksen mukaisiin ehtoihin ja onko tutkija tai opettaja siirtänyt myös edelleen luovutusoikeudet ja muunteluoikeudet. Yhteistyön toteuttaminen ei välttämättä edellytä, että kaikkiin aineistoihin on

³⁰³ Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisu s.5

³⁰⁴ Instilling s.108. Kirjoituksessa on perusteena hiljaiselle suostumukselle tuotu mm. kilpailuoikeudelliset perusteet ja työsuhteeseen liittyvät lojaliteettivelvollisuudet. Tekijänoikeuden siirtämistä koskevista säännöksistä EU:ssa ks. Guibault Lucie – Hugenholtz Bernt: Study on the conditions applicable to contracts relating to intellectual property in the European Union.

³⁰⁵ Tekesin rahoitusehdot edellyttävät, että organisaatioille siirretään omistusoikeus. Organisaatioille siirtyy rahoitusehtojen mukaan kaikki määräysvalta ja kaikki oikeudet. Sen sijaan esim. EU:n puiteohjelmia koskevilla rahoitusehdoilla edellytetään oikeuksien siirtämistä siinä laajuudessa, että sopimusten mukaiset velvoitteet voidaan toteuttaa.

annettava myös oikeus muuttaa aineistoa ja oikeus luovuttaa aineistoa eteenpäin.

Erityisesti projektin johtavan tutkijan voidaan edellyttää tutustuvan ja tuntevan rahoitusehdot ja sopimukset siten, että hän on tietoinen tutkimuksen tekemiseen liittyvistä rajoituksista. Johtavalta tutkijalta edellytetään projektin vastuuhenkilönä paljon muutakin kuin vain tieteellistä osaamista. Hankkeen johtava tutkija yleensä päättää rahoituksen hakemisesta, ja käytännössä hankkeen johtava tutkija myös allekirjoittaa sopimuksia ym. papereita ja on tätä kautta suoraan sitoutunut noudattamaan sopimuksia sekä rahoittajan ehtoja.

Muilla projektissa mukana olevilla tutkijoilla voi kokemuksesta riippuen olla vähemmän tietoa tutkimuksen tekemiseen liittyvistä reunaehdoista. Kukaan tutkija ei kuitenkaan voi olla täysin tietämätön siitä, osallistuuko hän projektiin ja millaista tutkimusta on tarkoitus tehdä. Lisäksi on otettava huomioon, että rahoittajien ehdot ja niissä olevat rajoitukset ja sopimisvelvoitteet ovat julkisia. Kuka tahansa voi tutustua ehtoihin ja omaan tutkimukseensa liittyviin rajoituksiin. Mitä useammin tutkija on mukana projekteissa sitä enemmän häneltä voidaan edellyttää tietoa ulkopuoliseen rahoitukseen liittyvistä ehdoista ja rajoituksista.

Vaikka tutkijoilta rahoituksen hakijoina voidaan edellyttää jonkinasteista tietoa rahoitukseen liittyvistä tutkimusehdoista, on kuitenkin otettava huomioon, että myös yliopistolla työnantajana on velvollisuuksia. Yliopistolla on velvollisuus tiedottaa yhteistyöhön liittyvistä rajoituksista, ja yliopiston on huolehdittava siitä, että sopimusten ja rahoittajien ehtoja noudatetaan.

Yksittäisten teosten osalta on otettava huomioon tekijänoikeuslain säännökset oikeudesta tietokoneohjelmaan ja tietokantaan. Tekijänoikeuslain mukaan oikeudet työsuhteessa tehtyyn tietokoneohjelmaan ja tietokantaan siirtyvät työnantajalle, paitsi kun kysymyksessä on opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti toimivan tekijän luoma tietokoneohjelma tai tietokanta.

Yhteistyöprojekteissa tutkija tai opettaja ei välttämättä toimi opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti vaan toteuttaakseen yhteistyön tavoitteita ja yhteistyöprojektin johtoryhmän valvonnassa. Tutkijat ja opettajat ovat vastaavassa asemassa kuin muut tekijät, eivätkä he toimi itsenäisesti. Tekijänoikeuslakia on mahdollista soveltaa joissain tilanteissa siten, että yhteistyöhankkeissa tuotetun tietokoneohjelman tai tietokannan oikeuksien ei katsota kuuluvan tutkijalle tai opettajalle vaan samoin kuin muissa

työsuhteissa työnantajalle, joka yhteistyöprojektissa vastaa projektin tavoitteiden toteutumisesta.

5.3.3 Määräysvallan siirtäminen oikeuksista sopimalla ja sopimiseen liittyviä ongelmia

Sopimukset ovat käyttökelpoinen ja joustava tapa käsitellä asioita ja esim. tekijänoikeuksien käyttämiseen liittyviä oikeussuhteita. Kun oikeus sijoittuu refleksiiviseen yhteiskuntaan, jossa asiat voidaan jatkuvasti kyseenalaistaa, voi oikeus tuottaa lähinnä rakenteelliset edellytykset prosesseille. Harkinta on enemmän tai vähemmän tapauskohtaisia.³⁰⁶

Sopimusoikeuden peruseriaatteita on sopimusvapaus. Sopimusvapaus saa tukea perusoikeuksista, vaikka tuki ei välttämättä näy suoraan kirjoitettuna perusoikeutena. Sopimusvapaus saa tukea myös Euroopan ihmisoikeussopimuksen protokollan artiklassa 1 turvatuista oikeuksista kuten vapaudesta valita elinkeino ja omaisuuden suojasta.³⁰⁷

Tekijänoikeuslain oikeuksien luovuttamista ja käyttämistä koskevissa säännöksissä sopimusvapaus on pääsääntö. Tekijänoikeuslaissa on vain joitakin oikeuden siirtämistä rajoittavia säännöksiä.

Oikeuksien siirtämistä ja oikeuksista sopimista koskeva perussäännös on tekijänoikeuslain 27 §:ssä. Ensimmäisen momentin mukaan tekijänoikeus voidaan luovuttaa joko kokonaan tai osittain. Toisessa momentissa todetaan selvästi, ettei kappaleen luovutukseen sisälly tekijänoikeuden luovutus.

Rajoittavia säännöksiä on tekijänoikeuslain 3 §:ssä. Säännöksen mukaan tekijä voi luopua moraalisisista oikeuksistaan ainoastaan osittain, ei kokonaan. Lain 3 §:n rajoitukset perustuvat Bernin sopimuksen määräyksiin. Sopimuksen 6 artiklan mukaan tekijällä on taloudellisista oikeuksista erillisenä ja vielä taloudellisten oikeuksien siirtämisen jälkeenkin oikeus vedota teoksen tekijyyteen ja vastustaa teoksen käyttöä, joka loukkaa tekijän kunniaa ja mainetta.³⁰⁸

³⁰⁶ Tuori 2000 s.176, Willhelmsson 1987 s.36-40

³⁰⁷ Lämsineva 2002 s.182, Guibault 2002 s.115

³⁰⁸ Schønning s.165, 424-429, Haarmann s.213-216, Nordell s.384

Tekijänoikeuslain 28 §:ssä todetaan, ettei se, jolle tekijänoikeus on luovutettu, saa muuttaa teosta tai luovuttaa oikeutta toiselle, ellei toisin ole nimenomaisesti sovittu. Tekijänoikeuslain 29 §:n mukaan tekijänoikeuden luovutusta koskevaa sopimusehtoa voidaan sovitella varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetun lain (228/29) mukaan. Lisäksi 3 luvussa on muita erityissäännöksiä.

Tekijänoikeuslain 25 j §:ssä on tietokoneohjelmien ja tietokantojen käytön sopimista koskeva rajoitussäännös, jonka mukaan 25 j §:n 2-4 momentin mukaisen käytön kieltävä sopimusehto on tehoton. Lain 25 j §:ssä annetaan oikeus ohjelman käyttäjälle valmistaa ohjelmasta varmuuskappale, oikeus tarkastella ja tutkia ja kokeilla ohjelman toimintaa ja ideoita määrätyn edellytyksin. Lisäksi annetaan tietokannan käyttöoikeudenhaltijalle oikeus valmistaa tietokannasta kappaleita ja tehdä kaikki muut toimenpiteet, jotka ovat tarpeen tietokannan sisältöön pääsyä ja sisällön tavanmukaista käyttöä varten.

Tekijänoikeuksien siirtämistä koskevia säännöksiä ei ole muutettu tietoyhteiskuntadirektiivin voimansaattamisen yhteydessä. Hallituksen esityksessä on kuitenkin todettu, että säännökset ovat joltakin osin vanhentuneita ja että niitä olisi tarkistettava vastaamaan sopimuskäytännön tarpeita.³⁰⁹

Tekijänoikeuksista sopimista ei ole harmonisoitu. Tietoyhteiskuntadirektiivin artikkelissa 9 on todettu, että direktiivin säännökset eivät vaikuta sopimusoikeutta koskeviin säännöksiin. Tekijän oikeus sopia aineiston käyttämisestä ja käsitykset tekijänoikeuslain rajoitussäännösten sitovuudesta sopimussuhteissa vaihtelevat eri Euroopan maiden välillä.³¹⁰

Tekijänoikeuslain lähtökohta sopimusvapaudesta on puolustettavissa yliopistoyhteisössä. Sopimusvapaus tukee lähtökohtaisesti tieteen vapauteen sisältyvää yksilön itsemääräämisoikeutta. Täydellinen sopimusvapaus antaa kuitenkin mahdollisuuden sopia tekijänoikeuksien käyttämisestä myös siten, että tekijä kohtuuttomasti rajoittaa omia toimintamahdollisuuksiaan ja tekijänoikeuslain mukaisia oikeuksiaan.³¹¹

³⁰⁹ HE 28/2004 s.13

³¹⁰ Guibault 2002 s.224 – 225, 291.

³¹¹ Guibault 2002 s.111-113. Ks. myös HE 28/2004 s.25. Hallituksen esityksessä on todettu sopimusten sitovuuden periaatteesta seuraavan, että jos aineisto on hankittu käytettäväksi tietyillä sopimuksen ehdoilla, näitä ehtoja on noudatettava sopimusosapuolten keskinäisessä suhteessa myös silloin, kun jokin rajoitussäännös sallisi aineiston laajemman käytön.

Tutkija voi esimerkiksi korvausta vastaan suostua luovuttamaan kaikki oikeudet tietokoneohjelmaan siten, ettei tutkija pidätä itsellään riittäviä oikeuksia kehittää ja käyttää ohjelmaa hyväksi myöhemmässä tutkimustyössä. Samoin tutkija voi luovuttaa kaikki oikeudet tietokantaan, vaikka myöhempi tutkimustyö saattaisi edellyttää, että tietokantaa tarkoituksenmukaisen tutkimuksen tekemiseksi kehitetään tutkimustyön yhteydessä. Jolleivät tekijänoikeuslain rajoitussäännökset riittävän hyvin turvaa aineistojen käyttämistä yliopistoissa, tutkija saattaa oman määräysvaltansa kautta luovuttaa oikeuksiaan eteenpäin sellaisilla ehdoilla, joilla rajoitetaan yliopistossa tehtävää tutkimusta.

Sopimuksissa ei lähtökohtaisesti voida sivuuttaa ja loukata perusoikeuksia. Sopimuksissa perusoikeudellinen lähtökohta on sama kuin muissa tilanteissa. Sopimusta solmittaessa osapuolilla on kuitenkin vapaus valita millaiseen sopimukseen ovat sitoutumassa. Henkilö voi henkilökohtaisen päätösvaltansa puitteissa suostua siihen, että hänen perusoikeuksiaan rajoitetaan, vaikka oikeuksia ei voikaan sivuuttaa kokonaan.³¹²

On toisaalta otettava huomioon, että sopimusten on oltava selkeitä ja yksiselitteisiä, jotta on varmaa, miten tekijänoikeuden alaista aineistoa saa käyttää. Jos oikeuksien siirtämisestä ei sovita riittävän yksityiskohtaisesti tai lähdetään esim. siitä, että oikeuden ovat siirtyneet hiljaisesti, on epäselvää, mitä oikeuksia on siirtynyt ja missä laajuudessa. Tekijänoikeuslaki edellyttää, että oikeuksien edelleen luovutusoikeudesta sekä oikeudesta muunnella aineistoa sovitaan nimenomaisesti, muuten oikeuksien luovutus ei sisällä näitä oikeuksia.

Tekijänoikeuksista sopiminen edellyttää ammattitaitoa ja riittävästi tietoa kaikista sovittavaan asiaan vaikuttavista seikoista. Tutkijoilla ja opettajilla ei tekijöinä välttämättä ole riittävästi osaamista, jotta turvattaisiin yliopistoyhteisön mahdollisuudet käyttää tekijänoikeuden alaista aineistoa mahdollisimman hyvin. Tutkijat ja opettajat eivät välttämättä osaa valvoa yliopistoyhteisön oikeuksia ja samalla yliopistoyhteisön jäsenenä omia oikeuksiaan vaikka haluaisivat. Koska tutkijat ja opettajat tekijöinä kuitenkin ovat oikeutettuja määräämään omaan aineistoon liittyvistä oikeuksista ja oikeuksien luovuttamiseen liittyvistä ehdoista, heidän tulisi osata valvoa oikeuksiaan ja huolehtia siitä, ettei omia työskentelymahdollisuuksia rajoiteta turhaan. Yliopistolla ei ole oikeutta päättää tekijöiden puolesta oikeuksien siirtämiseen liittyvistä ehdoista, elleivät tekijät anna siihen lupaa.

³¹² Guibault 2002 s.176-184, 265

Käytännössä tämä yliopistossa tuotetun osaamisen ja oikeuksien valuminen yliopiston ulkopuolelle merkitsee sitä, että yliopisto joutuu korvausta vastaan hankkimaan kolmansilta osapuolilta oikeuksia yliopistossa tuotettuun tietoon. Yliopisto joutuu esimerkiksi erikseen hankkimaan yliopistoissa ja yliopistotoiminnan yhteydessä kirjoitettujen artikkeleiden elektronisia julkaisuoikeuksia ja erikseen maksamaan näistä oikeuksista. Nämä ongelmat tulevat esille erityisesti yliopistokirjastoissa.³¹³

Toisaalta se, kenellä on oikeus määrätä yhteistyösopimuksissa sovittavista asioista, voi vaihdella. Esimerkiksi tutkimusyhteistyösopimuksissa tekijänoikeus on vain yksi sovittavista asioista. Suuri osa asioita ei liity lainkaan tekijänoikeuteen. Kun tutkija ja opettaja pääsääntöisesti ovat tekijänoikeuden haltijoita, heillä on määräysvalta ja he ovat periaatteessa sopimusosapuolia tekijänoikeuksista sovittaessa. Useat muut velvoitteet koskevat yleensä yliopistoa, ja muista kuin tekijänoikeuksista sovittaessa määräysvalta on yliopistolla ja osapuolena on yliopisto. Osapuolten asemasta riippuen voidaan sopimusoikeuden pohjalta joutua soveltamaan päällekkäin ristiriitaisia lähtökohtia, ja esim. sopimusvapauden merkitys voi jäädä vähemmälle. Muilla sopimusoikeuden lähtökohdilla kuin sopimusvapaudella voi tapauskohtaisesti olla enemmän painoarvoa.

Jos tutkimusyhteistyösopimusta tarkastellaan esim. yksittäisen tutkijan näkökulmasta, tutkijaa voidaan muihin sopimusosapuoliin nähden pitää heikompana osapuolena, ja voi olla perusteita korostaa kohtuusperiaatetta sopimusta tulkittaessa. Pitkäaikaisissa sopimuksissa korostuu kuitenkin usein myös lojaliteettiperiaate. Lojaliteettiperiaate korostaa lähinnä sopimusosapuolten yhteisiä päämääriä ja luottamusta, ja sopimusta arvioidaan yhteisten päämäärien ja luottamuksen näkökulmasta.³¹⁴ Sopimusten rajoittavien määräysten lainmukaisuus ja sovellettavuus voivat riippua viime kädessä monesta, varsin epämääräisestä asiasta, kuten sopimuksen tekemisen aikaisista olosuhteista, osapuolten suhteellisesta neuvotteluasemasta, osapuolten tavoitteista ja eduista ja sopimuksen tarkoituksesta, sopimustyyppistä, loukkauksen vakavuudesta, soveltuvista laeista ja yleisestä tekijänoikeuspolitiikasta.³¹⁵

Vaikka sopimusvapaus ja sopiminen tekijänoikeuksien käyttötavana ovat lähtökohtaisesti perusteltavissa, tekijänoikeuden alaisen aineiston

³¹³ Ks. esim. Helander, Open Access –julkaisemisen ilosanomaa Hankenilla

³¹⁴ Ks. lojaliteettiperiaatteesta Tolonen s.88. Sopimusoikeudellisten periaatteiden yhteensovittamisesta Tolonen s.141-151.

³¹⁵ Guibault 2002 s.213 ja 266

käyttöoikeus yliopistoyhteisössä voi sopimisen perusteella jäädä epäselväksi. Yksinomaan sopimuksin on vaikea turvata yliopistonyhteisön, tutkijoiden ja opettajien sekä tekijöiden käyttöoikeuksia tehokkaasti.

5.4 Miten tekijän oikeuksia ja määräysvaltaa on rajoitettu tekijänoikeuslaissa

Tekijän oikeuksia on rajoitettu tekijänoikeuslain 2 luvussa. Rajoitussäännökset antavat käyttöoikeuksia eri tavoin: osa säännöksistä oikeuttaa käyttämään aineistoa vapaasti ilman korvausvelvollisuutta tekijälle, osaan taas sisältyy korvausvelvollisuus. Käyttöoikeus voi perustua myös sopimuslisenssiin, jolloin tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttöehdoista sovitaan käyttäjän ja tekijöitä edustavan järjestön välillä.³¹⁶

Joitakin yliopistotutkimuksen ja –opetuksen yhteydessä sovellettavaksi tulevia rajoitussäännöksiä on muutettu tietoyhteiskuntadirektiivin voimaan saattamisen yhteydessä. Muuttuneita säännöksiä sovelletaan myös ennen lain voimaantuloa tehtyihin aineistoihin, jotka ovat edelleen suojattuja. Ennen tietoyhteiskuntadirektiivin voimaan saattamisen yhteydessä annetun lain voimaan tuloa tehtyihin toimiin sekä hankittuihin oikeuksiin ja tehtyihin sopimuksiin sovelletaan kuitenkin lain voimaan tullessa voimassa olleita säännöksiä.

Seuraavissa kappaleissa tarkastellaan tutkimukseen ja opetukseen vaikuttavia uusia rajoitussäännöksiä. Ennen rajoitussäännösten yksityiskohtaista käsittelyä tarkastellaan kuitenkin tekijän oikeuksien rajoittamista suhteessa tieteen vapauteen. Tekijänoikeuksien rajoittamista käsitellään siten, että ensin tarkastellaan sopimuslisenssin kautta järjestettyjä käyttöoikeuksia sekä sopimuslisenssijärjestelmää. Sen jälkeen tarkastellaan muita tekijänoikeuksia rajoittavia käyttöoikeussäännöksiä. Lisäksi tarkastellaan tekijänoikeuksien rajoittamista yliopistotutkimusta ja –opetusta ohjaavan julkisuusperiaatteen näkökulmasta. Lopuksi tarkastellaan omana kappaleena, miten muuttuva opetus- ja tutkimusympäristö vaikuttavat tekijänoikeuksiin ja oikeuksien rajoittamiseen.

³¹⁶ Haarmann s.117

5.4.1 Tekijän oikeuksien rajoittaminen tutkimuksessa ja opetuksessa tieteen vapauden näkökulmasta

5.4.1.1 Tekijänoikeuksien rajoittaminen yliopiston perustehtävien yhteydessä

Yliopiston perustoiminta, perustutkimus ja siihen perustuva opetus perustuu tieteen vapauteen, ja tieteen vapaudella on tässä yhteydessä vahva asema. Tieteen vapaudelle on yliopistoissa muotoutunut tietynsisältöinen, tutkijoiden ja opettajien oikeudet määrittelevä sisältö.³¹⁷ Tieteen vapaus voi tilanteesta riippuen vaikuttaa joko sääntönä tai periaatteena, joka antaa tutkijoille ja opettajille määräysvaltaa omaan työhönsä.

Tieteen vapaus määrää yliopistolle julkisena valtana, yhdessä yliopistojen toimintaa ohjaavan valtiovallan kanssa, ensisijaisesti velvoitteita. Yliopiston on huolehdittava siitä, että tieteen vapauden tutkijoille ja opettajille turvaamat oikeudet toteutuvat tehokkaasti.³¹⁸

Tieteen vapaus on nähtävä yhteisöllisenä oikeutena. Tieteen vapaus kuuluu tiedeyhteisölle ja on tieteen tekemisen vapautta. Tieteen vapaus tuo tutkijalle ja opettajalle oikeuksia, mutta oikeudet eivät ole joka yhteydessä tulkittavissa positiivisiksi oikeuksiksi, ja oikeuksia voidaan rajoittaa.³¹⁹

Tutkija ja opettaja käyttävät tieteen vapaudesta johtuvia oikeuksiaan toteuttaakseen tiedeyhteisön etuja, ja tieteen harjoittajalta voidaan edellyttää omaa panosta tieteen harjoittamisen turvaamiseksi. Yliopistoympäristössä itsemääräämisoikeus ja yksinoikeus ovat vahva lähtökohta, mutta yksinoikeuden turvaamisen taustalla ja tarkoituksena on yhteisöllinen etu. Itsemääräämisoikeus perustuu siihen, että yhteiskunta oikeuksien kautta saisi mahdollisimman paljon hyötyä ja etteivät ulkopuoliset vaikutteet pääsisi vaikuttamaan tuloksiin.

Esimerkiksi erilaisten välineiden ja aineistojen on oltava tehokkaasti ja kattavasti käytettävissä, jotta tavoitteet toteutuvat. Välineet kuuluvat yleensä

³¹⁷ Miettinen s.279-287, Bruun 1991 s.151, HE 309/1993 Yksityiskohtaiset perustelut 13 § 3 momentti

³¹⁸ Miettinen s.258-263, Kom. 1992 :3 s.370-371, Oppermann s.833

³¹⁹ Miettinen s.146-148, Oppermann s.830, Bleckmann s.724. Perusoikeuksien yhteisöllisistä piirteistä Hallberg s.43, Viljanen 1999 s.133.

yliopistolle, aineistot tutkijoille. Tutkimuksen tekemisessä käytettäviin välineisiin, esimerkiksi tietokantoihin, tai tutkimusaineistoihin voi liittyä tekijänoikeuksia, ja tekijät voivat määrätä tekijänoikeuksien käyttämisestä. Tekijänoikeudet eivät kuitenkaan saisi kohtuuttomasti rajoittaa välineiden ja aineistojen käyttämistä yliopistotutkimuksessa ja -opetuksessa.

Tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä yliopisto toimii ensisijaisesti tiedeyhteisön edustajana. Yliopiston on yhdessä yliopistotoimintaa ohjaavan valtiovallan kanssa turvattava yksilön oikeudet, mutta oikeudet on turvattava siten, että turvataan yhteisön toimintamahdollisuudet. Tieteen vapauden tehokas toteuttaminen edellyttää, että yliopistolla ja yliopistoyhteisöllä on hyvät mahdollisuudet tuottaa uutta tietoa.

Tekijänoikeuden ensisijainen tavoite on tekijän luovan työn ja itsemääräämisoikeuden suojaaminen. Tekijän oikeuksien suojaamisella tavoitellaan kuitenkin välillisesti myös hyötyä yhteiskunnalle.³²⁰ Tekijänoikeuden välittömiä ja välillisiä tavoitteita voidaan korostaa eri yhteyksissä eri tavalla.

Tekijänoikeus ei näy yhtä vahvana joka yhteydessä, ja tekijänoikeuden rajoittaminen muiden oikeuksien hyväksi on perusteltua ja hyväksyttävää. Tekijänoikeuden syntyminen ei riipu käyttöyhteydestä tai käyttötarkoituksesta, mutta tekijänoikeuden rajoittamista arvioitaessa ja tekijänoikeuksia käytettäessä on perusteltua korostaa sitä, missä yhteydessä ja mihin tarkoitukseen aineistoa tuotetaan ja käytetään.

Tieteen vapaus ja tekijänoikeus vaikuttavat osittain samansuuntaisesti. Molempien taustalla on tavoite tuottaa yksilölle annettavan itsemääräämisoikeuden kautta hyötyä myös yhteiskunnalle. Kun tekijänoikeuden alaista aineistoa käytetään puhtaasti tieteellistä tutkimusta ja siihen perustuvaa opetusta varten, aineistoa käytetään yhtenevästi tekijänoikeuden tavoitteiden kanssa. Perustutkimus ja siihen perustuva opetus on ei-kauppallista, eikä aineiston käyttäminen perustutkimuksen ja siihen perustuvan opetuksen yhteydessä lähtökohtaisesti tuota aineiston käyttäjälle kohtuutonta hyötyä tekijän kustannuksella.

³²⁰ Guibault 2002 s.8-12 ja esim. HE 28/2004 s.7. Hallituksen esityksessä on todettu, että tekijänoikeudet ja lähioikeudet edistävät myös henkisten tuotteiden tuotantoa ja levitystä, ja tuottajien ja kustantajien asemaa turvaamalla tekijänoikeus tukee kauppaa ja investointeja. Kom. 1992:4 s.88. Komiteanmietinnössä on todettu, että yksi keskeisimmistä perusteluista yksinoikeusjärjestelmän puolesta on sen tekijöitä kannustava vaikutus ja tästä välillisesti yhteiskunnalle koituva hyöty.

Jos tekijän oikeuksia tarvitsee rajoittaa tutkimusta ja opetusta varten, tekijää ei tarvitse estää itse käyttämästä omaa aineistoaan. Tekijän moraalisia oikeuksia ei loukata, kun käytetään tekijänoikeuden alaista aineistoa hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti. Hyvän tieteellisen käytännön määrittelemiseksi voidaan tulkinta-apua hakea tieteellistä käytäntöä koskevista ohjeista. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisemissa hyvää tieteellistä käytäntöä koskevissa ohjeissa todetaan mm. seuraavasti: ”Hyvään tieteelliseen käytäntöön kuuluu, että tutkijat ja tieteelliset asiantuntijat ottavat muiden tutkijoiden työn ja saavutukset asianmukaisella tavalla huomioon niin, että he kunnioittavat näiden työtä ja antavat heidän saavutuksilleen niille kuuluvan arvon ja merkityksen omassa tutkimuksessaan ja sen tuloksia julkaistessaan.”³²¹

Bernin sopimuksessa ei ole erityissäännöksiä tutkimuksen osalta, mutta sopimuksen 10 artiklassa on opetusta koskevia säännöksiä. Artiklan mukaan valtiot voivat säätää lailla ja tehdä erityisjärjestelyjä teosten havainnollistamiseksi julkaisuissa, lähetyksissä tai ääni- ja kuvatallenteissa opetuksen yhteydessä.³²²

Lisäksi rajoitussäännösten säätämistä ohjaa sopimuksen 9 artikla, jossa annetaan valtioille mahdollisuus sallia teoskappaleiden toisintaminen määrätyissä erityistilanteissa, kunhan toisintaminen ei ole ristiriidassa teoksen normaalin hyödyntämisen kanssa eikä kohtuuttomasti haittaa tekijän oikeutettuja etuja. Bernin sopimuksen 9 artikla koskee kappaleen valmistamiseen liittyviä oikeuksia.³²³

TRIPS-sopimus ei yksityiskohtaisesti erittele, millaisia rajoituksia tekijän oikeuksiin voidaan säätää tutkimusta tai opetusta varten. Sopimuksen 13 artiklan mukaan jäsenvaltioilla on oikeus säätää rajoituksia ja poikkeuksia yksinoikeuksiin joitakin erityistapauksia varten siten, etteivät rajoitukset ole ristiriidassa teoksen normaalin hyödyntämisen kanssa eivätkä kohtuuttomasti haittaa oikeuden haltijan oikeutettuja etuja. Sopimuksen 13 artikla koskee kaikkia oikeuksia.

TRIPS-sopimuksen 13 artiklaa ja Bernin sopimuksen 9 artiklaa vastaava säännös on WIPO:n tekijänoikeussopimuksen 10 artiklassa sekä WIPO:n esitys- ja äänitesopimuksen 16 artiklassa. Näissä säännöksissä on kysymys ns. kolmen kohdan testistä: kysymyksessä on oltava erityistapaus, säännös ei

³²¹ Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeet s.3

³²² Guide to the Berne Convention s.58-63

³²³ Guide to the Berne Convention s.55-57

saa olla ristiriidassa normaalin käytön kanssa eikä se saa kohtuuttomasti haitata oikeutettuja etuja. Vastaava säännös on otettu myös tietoyhteiskuntadirektiivin 5 artiklan 5 kohtaan.

Lisäksi WIPO:n tekijänoikeussopimuksen 10 artiklaan vuonna 1996 hyväksytyn lisälausuman mukaan valtiot voivat sallia tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisen opetuksen havainnollistamiseksi, kunhan käyttö on kohtuullista (compatible with fair practice). Lähde ja myös tekijä on käytön yhteydessä mainittava, jos tekijä näkyy teoksesta. Myös tietoyhteiskuntadirektiivissä on säännöksiä tekijänoikeuksien rajoittamiseksi tutkimuksen ja opetuksen hyväksi. Tietoyhteiskuntadirektiivin 5 artiklan 3 kohdan mukaan jäsenvaltiot voivat säätää rajoituksia opetuksen ja tieteellisen tutkimuksen havainnollistamiseksi siltä osin kuin käyttö on perusteltua tavoiteltavan ei-kaupallisen tarkoituksen vuoksi ja mainitun lähde ja myös tekijän nimi, jollei tämä osoittaudu mahdottomaksi.

Kansainvälisten sopimusten säännökset on otettu osaksi suomalaista tekijänoikeuslainsäädäntöä harmonisoimalla suomalaiset säännökset vastaamaan sopimusten määräyksiä, ja vaikka suomalaiset tuomioistuimet perustavat ratkaisunsa Suomen tekijänoikeuslakiin, sopimuksia käytetään hyväksi tulkittaessa suomalaisia säännöksiä.³²⁴ Kun lainsäätäjät antaa uusia säännöksiä ja esim. voimaan saattaa direktiivejä, on huolehdittava siitä, että kansalliset säädökset eivät ole ristiriidassa kansainvälisten sopimusten kanssa. Esimerkiksi tutkimusta ja opetusta koskevat rajoitussäännökset eivät saa olla ristiriidassa kansainvälisissä sopimuksissa mainitun kolmen kohdan testin kanssa.

5.4.1.2 Tekijän oikeuksien rajoittaminen yliopiston perustehtäviä täydentävien tehtävien yhteydessä

Tietoyhteiskuntadirektiivin 5 artiklan 2 c kohdan perusteella jäsenvaltiot voivat säätää poikkeuksia kappaleen valmistamista koskeviin oikeuksiin, kun kysymyksessä on välitöntä tai välillistä taloudellista tai kaupallista etua tavoittelemattomien yleisölle avointen oppilaitosten suorittama tarkoin määritelty kappaleen valmistaminen. Artiklan 3 a kohdan perusteella jäsenvaltiot voivat säätää poikkeuksia kappaleen valmistamista ja yleisölle välittämistä sekä yleisön saataviin saattamista koskeviin oikeuksiin (direktiivin 2 ja 3 artikla), kun kysymyksessä on yksinomaan opetuksen tai

³²⁴ Haarmann s.20

tieteellisen tutkimuksen havainnollistaminen, siltä osin kuin käyttö on perusteltua tavoiteltavan ei-kaupallisen tarkoituksen vuoksi. Lähde ja tekijän nimi on mainittava, jollei tämä osoittaudu mahdottomaksi.

Tietoyhteiskuntadirektiivissä ei ole määritelty, mitä kaupallinen ja ei-kaupallinen tarkoittavat. Direktiivin johdanto-osan 42 kohdan mukaan toiminnan ei-kaupallinen luonne tulee määritellä itse toiminnon perusteella. Esimerkiksi organisaation rakenne tai rahoitustapa eivät ole ratkaisevia arvioitaessa toiminnan kaupallisuutta tai ei-kaupallisuutta.

Yliopiston perinteinen toiminta on tieteen vapauden alaista ei-kaupallista tutkimusta ja opetusta. Kun yliopisto toteuttaa perinteisen toiminnan yhteydessä uusia tehtäviään, on yhteistyössä ympäröivän yhteiskunnan kanssa ja edistää tulosten hyödyntämistä, toiminta ei ole yhtä selkeästi määriteltävissä ei-kaupalliseksi. Yhteistyöprojektien tavoitteista ja rahoittajan ehdoista riippuen yhteistyöprojektissa voidaan tavoitella kaupallista toimintaa.

Rajoitussäännöksiin liittyvä ei-kaupallisen tarkoituksen perusteella on epäselvää, milloin tutkimustuloksia tai opetusaineistoa voidaan esitellä ja havainnollistaa yritys-yhteistyökumppaneille ja osana esim. yritys-yhteistyötä, jos tuloksiin tai aineistoon liittyy tekijänoikeuksia. Silloin kun kaikkia yhteisöjä koskevat samat tekijänoikeuslain rajoitussäännökset, yhteisöt voivat käyttää aineistoa samoin edellytyksin. Jos hankkeisiin otetaan mukaan kaupallista toimintaa harjoittavia yhteisöjä, ei toiminta kauttaaltaan ole ei-kaupallista. Toiminta voi yhteistyöprojektissa olla osittain kaupallista ja osittain ei-kaupallista.

Rajoitussäännösten soveltuvuus on arvioita aina tapauskohtaisesti, ja kaupallisuuden ja ei-kaupallisuuden arviointi voi olla vaikeaa. Yliopistotoiminta ei ole vakioitavissa direktiivin edellyttämällä tavalla

Jos toiminnalla on kaupallinen luonne, ei tekijänoikeus kuitenkaan ole rajoitettavissa samalla tavalla kuin ei-kaupallisessa opetuksessa ja tutkimuksessa. Jos tekijänoikeuksia käytetään hyväksi kaupallisessa yhteydessä ilman tekijän tai tekijänoikeuden haltijan lupaa, käyttö aiheuttaa kohtuutonta haittaa tekijälle tai tekijän oikeuden haltijalle ja on kansainvälisten tekijänoikeutta säätelevien sopimusten vastaista.

Toisaalta tieteen vapaus ja siitä johdettavat perusteet rajoittaa tekijän oikeutta tutkimuksen ja opetuksen hyväksi eivät vaikuta samalla painolla yliopiston perustehtäviä täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä kuin

yliopiston perustoiminnassa, koska toiminnalla on löyhempi yhteys tieteen vapauteen. Yliopiston perustehtäviä täydentävässä toiminnassa ja yhteistyössä tieteen vapaus vaikuttaa pääsääntöisesti vain taustaperiaatteena, joka määrittelee rajat sille, millaista yhteistyötä yliopisto voi harjoittaa ja missä laajuudessa. Tekijän oikeuksien taustalla vaikuttavalla omaisuuden suojalla voi lähtökohtaisesti olla suurempi painoarvo suhteessa muihin oikeuksiin, kun arvioidaan tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttöoikeuksia.

5.4.2 Sopimuslisenssiin perustuvat käyttöoikeudet

Tekijänoikeuslain 2 luvussa rajoitetaan tekijänoikeuksia. Otsikon mukaan luku sisältää tekijän oikeuden rajoitukset ja säännökset sopimuslisenseistä. Hallituksen esityksen mukaan otsikkoa on muutettu, koska on haluttu korostaa sitä, että sopimuslisenssisäännöksissä on kyse ennen kaikkea oikeuksien kollektiivisen hallinnoinnin muodosta.³²⁵

5.4.2.1 Tutkimusta ja opetusta koskeva 14 §

Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaan saattamisen yhteydessä tekijänoikeuslain 14 §:ää on muutettu. Lain 14 §:n ensimmäisen momentin mukaan julkistetusta teoksesta saa valmistaa kappaleita opetustoiminnassa ja tieteellisessä tutkimuksessa käytettäväksi ja käyttää niitä edellä mainitussa tarkoituksessa yleisölle välittämiseen muulla tavalla kuin radiossa tai televisiossa lähettämällä sopimuslisenssin nojalla 26 §:n mukaisesti. Sopimuslisenssin nojalla on mahdollista valmistaa kappaleita ko. tarkoitusta varten myös digitaalisessa muodossa.

Lain 14 §:n 2 momentin teksti ei ole muuttunut tietoyhteiskuntadirektiivin voimaan saattamisen yhteydessä. Toisen momentin mukaan opetustoiminnassa saa äänen tai kuvan suoran talteen ottamisen avulla valmistaa kappaleita opettajan tai oppilaan esittämästä julkistetusta teoksesta opetustoiminnassa tilapäisesti käytettäväksi. Siten valmistettua kappaletta ei saa käyttää muuhun tarkoitukseen.

Hallituksen esityksen mukaan lain 14 §:n 1 momentin mukainen oikeus ei olisi koskenut teosta, joka on valmistettu opetuksessa käytettäväksi.

³²⁵ HE 28/2004 s.81

Sivistysvaliokunta kuitenkin halusi laajentaa rajoitussäännöksen koskemaan myös tällaisia teoksia. Sivistysvaliokunnan mietinnön pohjalta lainkohta sai nykyisen muodon.³²⁶

Lain 14 §:n säännös perustuu tietoyhteiskuntadirektiivin 3 artiklan a kohtaan. Tämän kohdan perusteella jäsenvaltiot voivat säätää poikkeuksia kappaleen valmistamista ja yleisölle välittämistä sekä yleisön saataviin saattamista koskeviin oikeuksiin (direktiivin 2 ja 3 artikla) yksinomaan opetuksen tai tieteellisen tutkimuksen havainnollistamiseksi siltä osin kuin käyttö on perusteltua tavoiteltavan ei-kaupallisen tarkoituksen vuoksi. Lähde ja tekijän nimi on mainittava, jollei tämä osoittaudu mahdottomaksi.

Tietokantadirektiivin (96/9/EY) johdannon 50 kohdassa on vastaavansisältöinen teksti. Direktiivin mukaan jäsenvaltioilla on oikeus säätää poikkeuksia oikeuteen estää tietokannan olennaisen osan laiton kopiointi ja/tai uudelleen käyttö, jos kysymyksessä on kopiointi opetuksessa tai tieteellisessä tutkimuksessa havainnollistamista varten. Toimet eivät direktiivin mukaan saa rajoittaa valmistajan yksinoikeutta eivätkä saa luonteeltaan olla kaupallisia.

Tietoyhteiskuntadirektiivin säännös ei koske valokopioimalla tai vastaavalla menetelmällä tapahtuvaa kappaleen valmistamista. Tältä osin sovelletaan 13 §:n sopimuslisenssisäännöstä kappaleen valmistamisesta valokopioimalla tai muulla vastaavalla tavalla.

Tekijänoikeuslain 14 §:n neljännen momentin mukaan tekijä voi kieltää 14 §:n 1 momentin mukaisen kappaleen valmistamisen tai teoksen välittämisen. Kielto-oikeutta ei ole hallituksen esityksissä perusteltu tarkemmin. Esityksessä on vain todettu kielto-oikeuden takaavan, että yksittäiset opettajat tai muut tekijät voisivat halutessaan itse lisensoida aineistonsa opetuskäyttöön.³²⁷

On vaikea sanoa, onko kielto-oikeus tarkoitettu yksinomaan tekijän henkilökohtaiseksi oikeudeksi vai voiko oikeus kuulua oikeuksien siirrettyä myös muulle tekijänoikeuden haltijalle. Koska ehdotetuissa säännöksissä ei kuitenkaan kielletä oikeuden siirtämistä, voidaan lähteä siitä, että tekijä voi määräysvaltansa perusteella siirtää kielto-oikeuden edelleen muiden oikeuksien tavoin. Lähtökohtana näyttäisi olevan, että tekijän tai

³²⁶ HE 28/2004 s.86, SiVM 6/2005vp

³²⁷ HE 28/2004 s.54

tekijänoikeuden haltijan tulisi ilmoittaa kiellosta sopimuslisensoijalle myöntävälle organisaatiolle.

Epäselväksi jää, missä vaiheessa tekijän on ilmaistava, että tekijä kieltää kappaleen valmistamisen. Onko tekijän ilmoitettava kantansa, ennen kuin yleisiä sopimuslisensoijia sovitaan, vai voiko tekijä ehkä tapauskohtaisesti ja jälkikäteen ilmoittaa haluavansa käyttää kielto-oikeutta, jolloin sopimuslisensoijista huolimatta käyttäjien pitäisi seurata tilanteen kehittymistä ja päivittää tietojaan siitä, kenen aineistoa saa käyttää ja kenen ei. Jälkikäteen kielto-oikeus tarkoittaisi käytännössä sitä, että jos käyttäjä haluaa olla ehdottoman varma käyttöoikeudestaan, käyttäjän on sovittava käyttöehdoista tekijän kanssa.

Tekijänoikeuslain 49 §:n mukaan 14 §:n 1,3 ja 4 momentin säännöksiä sovelletaan myös ko. pykälässä tarkoitettuihin tietokantoihin ja luetteloihin. Koska 14 §:n 1 momentti koskee vain yleisölle välittämistä, se ei anna lupaa esittää teoksia julkisesti, levittää kappaleita yleisön keskuuteen eikä julkisesti näyttää teoksia teknistä apuvälinettä käyttämättä (tekijänoikeuslain 2 § 2, 3 ja 4 kohta).

5.4.2.1.2 Tekijänoikeuslain 14 §:n 1 ja 4 momentin soveltaminen käytännössä

Hallituksen esityksessä on eritelty tarkemmin yleisölle saataviin saattamisen eri alakohtien sisältöä. Ensimmäinen alakohta on yleisölle välittäminen.

Teos saatetaan yleisön saataviin välittämällä teos johtimitse tai johtimitta. Välittämisestä on kysymys, kun välittämisen alkupiste ja yleisöön kuuluvat henkilöt sijaitsevat välimatkan päässä toisistaan. Yleisölle välittämistä on mm. teoksen saattaminen yleisön saataviin tietoverkon välityksellä. Yleisön ja alkulähteen välimatka voi olla pidempi tai lyhyempi, ja välittäminen voi tapahtua esim. samoissa tiloissa oleville yleisöön kuuluville henkilöille yhden tai useamman päätteen avulla. Välittämistä on elävän esityksen välittäminen mikrofonien tai kameroiden avulla yleisölle, joka ei ole välittömästi läsnä. Myös pyynnöstä tapahtuva välittäminen sisältyy

yleisölle välittämistä koskevaan määritelmään samoin kuin tilanne, jossa tietoverkkoon kytkeytynyt käyttäjä sallii tietokoneensa muistilaitteen sisällön käyttämisen tietoverkon välityksellä. Pelkkä laitteiden ja Internet-yhteyden tarjoaminen käytettäväksi ei ole välittämistä.³²⁸

Hallituksen esityksen mukaan aineiston yleisölle välittämisestä voi tilanteesta riippuen seurata myös julkinen esittäminen, joka on yleisölle saataviin saattamisen toinen alakohta.

Teos esitetään julkisesti, kun se saatetaan läsnä olevan yleisön kuultavaksi tai nähtäväksi joko elävänä esityksenä tai tallenteelta teknisten apuvälineiden kuten kaiuttimien, kuvaruudun tai videoprojektorin avulla. Julkista esittämistä on myös teoksen saattaminen samanaikaisesti useiden henkilöiden saataviin henkilökohtaisen kuvaruudun tai kuulokkeiden välityksellä esim. kirjastoissa tai kielistudioissa. Jos henkilö kuitenkin itse voi määrätä ajankohdan, jolloin hän saa teoksen nähtäville tai kuultaville, kysymyksessä on pyynnöstä tapahtuva yleisölle välittäminen. Esityksessä on myös todettu, ettei julkinen esittäminen riipu teoslajista ja mainittu esimerkkinä, että valokuvan, digitaalisen kuvatiedoston tai elokuvan tai ko. teoksiin sisältyvän teoksen kuvan projisoiminen teknisen apuvälineen avulla läsnä olevalle yleisölle on julkista esittämistä.³²⁹

Yleisölle saataviin saattamisen kolmas alakohta koskee yleisölle levittämistä. Neljäs alakohta on teoksen julkinen näyttäminen.

Teoksen näyttämisoikeus koskee esityksen mukaan kaikkia teoslajeja, joita on mahdollista näyttää ja joiden näyttäminen on merkityksellistä. Näyttää voidaan mm. valokuvia ym. kuvataiteen

³²⁸ HE 28/2004 s.77 ja 78

³²⁹ HE 28/2004 s.78, Ks. myös Karo Marko: Julkisen esittämisen käsitteestä, Tekijänoikeusselvitykset 2002

teoksia, karttaa, selittävää piirustusta, graafista teosta taikka plastillisesti muotoiltua teosta. Lain 2 §:n 3 momentin 4 kohdan mukaista näyttämistä on vain teknistä apuvälinettä käyttämättä tapahtuva teoksen näyttäminen. Kysymys on teoksen ulkomuodon välittömästä näyttämisestä eli tilanteesta, jossa teoksen fyysinen kappale on läsnä olevan yleisön nähtävissä ilman teknisiä apuvälineitä. Teknisenä apuvälineenä pidetään sellaista välinettä, jonka avulla voidaan nähdä kuva teoskappaleesta. Jos teoskappale on nähtävissä apuvälineen läpi katsomalla, kyse on näyttämisestä.³³⁰

Hallituksen esityksen esimerkkien ja erittelyjen mukainen jaottelu julkiseen esittämiseen, julkiseen näyttämiseen ja yleisölle välittämiseen voi aiheuttaa käytännössä vaikeita ja kummallisia rajanvetotilanteita.

Valokuva on hallituksen esityksessä mainittu esimerkkinä eri alakohtien yhteydessä. Valokuvien käyttö yliopistotutkimuksen yhteydessä on ollut esillä esim. tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 1999:17**, jossa oli kysymys Oulun yliopiston laboratoriotutkimusten yhteydessä otetuista ja tietokantaan kerätyistä silmänpohjavalokuvista.

Jos valokuvaa näytetään läsnä olevalle yleisölle kalvo tai power point –esityksenä, voi hallituksen esityksen mukaan kysymyksessä olla jossain tilanteissa julkinen esittäminen. Jos 14 §:n 1 momentin mukaan ko. kuva välitetään verkon välityksellä yleisön nähtäväksi, kysymyksessä voisi hallituksen esityksen mukaan olla yleisölle välittäminen. Valokuvan näyttäminen yleisölle verkkoympäristön ulkopuolella on yleensä katsottu teoksen näyttämiseksi, ei esittämiseksi.³³¹

Hallituksen esityksessä tehdyn jaottelun perusteella aineiston esittäminen kielistudiossa opiskelijoille on julkista esittämistä. Kielistudio on mainittu

³³⁰ HE 28/2004 s.79

³³¹ Valokuvan esittämistä koskevista näkemyksistä ks. Sorvari s.167 ja 168. Sorvari on sivuilla 207 ja 208 todennut, että uudessa laissa yksinoikeuden sisältö riippuu yleisön saataviin saattamistilanteesta ja tekniikan käyttämisestä: ilman tekniikka teos näytetään, tekniikkaa käyttäen teos esitetään läsnä olevalle yleisölle ja välitetään matkan päässä olevalle yleisölle. Sorvari on todennut, että problematiikka teoksen tietoverkkolähtämisestä esittämisenä tai näyttämisenä tulee poistumaan, mutta rajoitussäännöksen soveltuvuus kunkin yksinoikeuden muodon, esim. välittämisen tai esittämisen osalta, on tuntematonta.

nimenomaisena esimerkkinä julkisen esittämisen yhteydessä.³³² Jos teoksen esittäminen toteutetaan siten, että opiskelijat katselevat teoksia verkon välityksellä, kysymyksessä voisi hallituksen esityksen mukaan olla teosten välittäminen yleisölle.

Hallituksen esityksessä on todettu, että esim. kirjasto tai kahvila välittää teoksia yleisölle, kun kahvila tai kirjasto tarjoaa yleisölle kahvilassa tai kirjastossa olevilla päätteillä kahvilan tai kirjaston palvelimella olevaa aineistoa. Samassa kappaleessa on todettu, että tilanteesta riippuen aineiston välittämisestä voi seurata aineiston julkinen esittäminen.³³³

Teosten välittäminen 14 §:n 1 momentin mukaan on sallittua, teosten julkinen esittäminen ei ole ko. säännöksen mukaan sallittua.

Edellä mainittujen esimerkkien mukaiset käyttötilanteet arvioidaan käytännössä kokonaisuutena, ja arvioissa on otettava huomioon, onko kysymyksessä läsnä olevalle yleisölle tapahtuva toiminta vai ei. Päätösten ei ole varmasti tarkoitus perustua pelkästään käytettyyn välineeseen ja toimintatapaan. Esimerkit kuitenkin osoittavat, miten eri tilanteiden arviointi ehdotettujen rajoitussäännösten perusteella on monimutkaista. Välineitä ja toimintatapoja valitsemalla voidaan käytännössä pyrkiä keinotekoisesti muokkaaman tilanteita rajoitussäännöksiin sopiviksi. Myös tekijän on vaikea hahmottaa, mitä hänen yksinoikeutensa piiriin kuuluu ja mikä on rajoitussäännösten mukaan sallittua. On vaikea hahmottaa, mistä tekijä voi määrätä.

Oikeus käyttää tekijänoikeuden alaista aineistoa tutkimuksessa ja opetuksessa ei ole ehdotetun säännöksen mukaan yksiselitteisen selvää. On myös otettava huomioon, että laissa on muita rajoitussäännöksiä, jotka koskevat opetusta mutta eivät tutkimusta. Tällainen on tekijänoikeuslain 21 §:n säännös.³³⁴ Sen lisäksi, että tekijänoikeuslain 21 §:ää ei sovelleta kuin opetukseen, säännös ei ole sopimuslissenssiin perustuva, eikä säännökseen sovelleta 14 §:n mukaista tekijän kielto-oikeutta. Tällaiset erot eri säännöksissä tekevät vaikeaksi hahmottaa, mikä tutkimuksessa ja opetuksessa on käytännössä sallittua ja mikä kiellettyä ja miten tekijänoikeuden alaista aineistoa saa eri tilanteissa käyttää. Kun opetuksen tulee perustua tutkimukseen ja tutkimuksen tulee tukea opetusta, tutkimus ja opetus sekoittuvat keskenään. Käytännössä on

³³² HE 28/2004 s.78

³³³ HE 28/2004 s.78

³³⁴ Tekijänoikeuslain 21 §:n rajoitussäännöstä on käsitelty erikseen myöhemmin.

vaikea joka tilanteessa erotella käytetäänkö aineistoa nimenomaan opetusta varten vai liittyykö käyttö osittain tutkimukseen.

Tekijän kielto-oikeus jättää epäselväksi, mikä aineisto on 14 §:n ensimmäisen momentin mukaan käytettävissä. Mikäli kielto-oikeuden käyttämistapaa ei täsmennetä, on käytännössä syytä sopia oikeuksista tekijän kanssa, jos halutaan olla täysin varmoja, miten eri aineistoja voi yliopistoissa käyttää. Sopimusten tekeminen on kuitenkin hankalaa ja vaatii asiantuntemusta sekä aikaa.³³⁵

Yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa tuotetun aineiston osalta kielto-oikeutta on vaikea perustella, koska aineisto tehdään pääsääntöisesti yliopistoyhteisön käyttöön. Kun kysymyksessä on yliopistoyhteisön ulkopuolisten henkilöiden tuottama aineisto, kielto-oikeudelle on helpompi löytää perusteluja.

Tekijänoikeuslain 14 § ei anna mahdollisuuksia käyttää teoksia varsinaisessa tutkimustyössä siten, että teokset voitaisiin liittää osaksi tutkimusaineistoa sekä muokata, työstää ja kehittää teoksia. Vain välittäminen on sallittua 14 §:n 1 momentin nojalla. Teoskappaleiden sisällyttäminen osaksi tutkimustuloksia ja tulosten hyödyntäminen tutkimuksessa tarkoittaa myös muuta yleisön saataviin saattamista kuin teosten välittämistä. Jos tekijänoikeuden alainen aineisto esimerkiksi on osa tutkimustuloksia ja tuloksia halutaan hyödyntää jatkotutkimuksessa ja yhteistyössä muiden kanssa, tutkimustuloksia sekä niihin liittyviä tekijänoikeuksia on voitava tarvittaessa levittää muille osapuolille siten, että myös nämä voivat käyttää tuloksia.

Direktiivin mukaan rajoituksia voidaan säätää vain tutkimuksen ja opetuksen havainnollistamiseksi. Direktiiveissä ei ole tarkemmin eritelty, mitä kaikkea havainnollistaminen käytännössä tarkoittaa ja miten havainnollistamista arvioidaan: tapahtuuko arviointi toiminnan mukaan vai voidaanko lähtökohtana pitää esim. rajoitussäännökseen turvautuvan henkilön tarkoitusta. Havainnollistamisesta tulee kuitenkin mieleen lähinnä teoksiin viittaaminen, teosten näyttäminen ja esittäminen.

³³⁵ Sivistysvaliokunta on mietinnössään 6/2005vp todennut, että kielto-oikeus voi aiheuttaa opetukselle käytännön ongelmia. Tekijänoikeusjärjestöjen tulisi valiokunnan mukaan tarkastella ja seurata sääntöjään ja menettelytapojaan ja luoda joustavat käytännöt siten, että kielto-oikeus toimii ja ettei opetus- ja tutkimustoiminnalle aiheuteta kohtuutonta haittaa tai hankaluutta.

Tietoyhteiskuntadirektiiviä valmisteltaessa on pyritty kiinnittämään huomiota siihen, ettei tekijänoikeus kohtuuttomasti saisi rajoittaa ilmaisuvapautta ja tiedonsaantioikeutta.³³⁶ Toisaalta tekijänoikeutta koskevien kansainvälisten sopimusten ja direktiivin lähtökohtana on, että tekijänoikeuteen on mahdollista säätää rajoituksia, kun rajoitukset eivät ole ristiriidassa teoksen normaalin hyödyntämisen kanssa eivätkä kohtuuttomasti haittaa oikeuden haltijan oikeutettuja etuja.³³⁷ Ei-kaupallisen tutkimuksen ja opetuksen hyväksi tapahtuva tekijänoikeuden rajoittaminen ei vaaranna olennaisesti tekijänoikeuden ydinaluetta, kun kunnioitetaan tekijän moraalisia oikeuksia ja tekijällä on mahdollisuus itse hyödyntää oman luomistyönsä tuloksia. Tutkimusta ja opetusta koskevia rajoitussäännöksiä olisi perusteltua tulkita tieteellisen tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä laajasti.

Tietoyhteiskuntadirektiivi ei kiellä säätämästä rajoituksia tutkimuksen ja opetuksen hyväksi kaikkia yleisön saataviin saattamistilanteita varten. Direktiivin perusteella 14 §:n 1 momentin rajoitussäännöstä ei tarvitsisi rajoittaa vain yleisölle välittämiseen. Direktiivin mukaan tutkimuksen ja opetuksen hyväksi säädettävä rajoitus voisi olla myös ehdoton, eikä direktiivi edellytä esitetyn kaltaista kielto-oikeutta tai sopimuslissenssiä.

Direktiivin mukaista rajoitussäännöstä on vaikea tulkita niin laaja-alaisesti, että teosten liittäminen osaksi tutkimustuloksia, teosten muokkaaminen ja kehittäminen sekä teosten levittäminen olisivat sallittuja. Tekijänoikeuslain rajoitussäännöksiä sovellettaessa olisi kuitenkin otettava huomioon tieteen vapaudesta ja muista yliopistotutkimusta ja –opetusta ohjaavista perusoikeuksista johdettavat käyttöoikeudet. Direktiiveille on ensisijaisesti pyrittävä löytämään sellainen tulkinta, jossa voidaan sovittaa yhteen direktiivin ja perusoikeuksien lähtökohdat.³³⁸

Vähintään yliopistoympäristössä tuotetun aineiston osalta tutkimuksen ja opetuksen hyväksi säädettävät olennaiset rajoitussäännökset olisi yliopiston perustehtävien yhteydessä perusteltua säätää yleisinä ja riittävän laaja-alaisina, ottaen huomioon, missä yhteydessä aineisto on valmistettu. Tekijänoikeutta pitäisi tarkastella yhdessä tutkijan ja opettajan tieteen vapaudesta johtuvien oikeuksien ja velvollisuuksien kanssa.³³⁹

³³⁶ Hugenhotltz 2001a s.7, Ks. myös Green Paper on Copyright and Related Rights in the Information Society.

³³⁷ Esim. TRIPS 13 artikla, Bernin sopimus 9 artikla, Tietoyhteiskuntadirektiivin 5 artiklan 5 kohta.

³³⁸ Eerola-Mylly-Saarinen s.85-87, Ojanen 2003 s.1158-1165

³³⁹ Guibault 2002 s.302

Kun tekijän oikeuksia rajoitetaan yliopistotutkimuksen ja –opetuksen hyväksi, on kuitenkin otettava huomioon yliopistotoiminnan vaihtelevuus ja toiminnan eri osa-alueet. Tekijänoikeuden rajoittaminen ei välttämättä ole perusteltavissa samalla tavalla yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä kuin perustoiminnan yhteydessä. Täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä aineistoa voidaan joutua käyttämään kaupallisessa yhteydessä, eikä tekijänoikeuksien rajoittaminen kaupallisen käytön yhteydessä ole tietoyhteiskuntadirektiivin mukaan mahdollista samalla tavalla kuin ei-kaupallisen käytön yhteydessä. Tekijänoikeuslaissa ero kaupallisen ja ei-kaupallisen käytön osalta on nimenomaisesti tuotu esille 54 a §:ssä, joka koskee opetustoimintaa. Ko. lainkohdan mukaan sitä, mitä laissa on säädetty opetustoiminnasta, ei sovelleta opetustoimintaan, jota harjoitetaan ansiotarkoituksessa.³⁴⁰

5.4.2.2 Valokopiointia koskeva 13 §

Edellä 14 §:n yhteydessä on jo lyhyesti viitattu tekijänoikeuslain 13 §:ään. Lain 13 §:n mukaan julkaistusta teoksesta saa valmistaa kappaleita valokopioimalla tai vastaavin menetelmin sopimuslisenssin nojalla siten, kuin 26 §:ssä säädetään. Lain 13 § on muutoin samanlainen sopimuslisenssiehtojen kautta määräytyvä rajoitussäännös kuin 14 §, mutta siihen ei ole liitetty tekijän kielto-oikeutta.

Lain 13 §:n rajoitussäännös on tärkeä yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa. Vaikka verkon käyttö on lisääntynyt, on myös kopiointi edelleen olennainen tapa käyttää tekijänoikeuden alaista aineistoa opetuksessa ja tutkimuksessa. Kopiointioikeuksien hallinnointi ilman yleistä käyttöoikeutta siten, että jokaisen tekijän kanssa pitäisi sopia käytöstä, käytön ehdoista ja mahdollisista korvauksista, olisi mahdotonta ja vaikeuttaisi yliopiston toimintaa kohtuuttomasti.

Oppilaitoksissa on aina otettu huomattavan paljon kopioita erityisesti opetusta varten. Aikanaan esitettiin, että kopiointi olisi sallittua yksityiskäyttöä koskevan rajoitussäännöksen kautta. Kopiointi oli kuitenkin tekijänoikeuslain vastaista ja se johti kohtuuttomuuksiin ja väärinkäytöksiin tekijänoikeudenhaltijan näkökulmasta.³⁴¹ Lakia muutettiin siten, että

³⁴⁰ Ks. kappaleet, joissa käsitellään tekijän oikeuksien rajoittamista tieteen vapauden ja yliopistotoiminnan näkökulmasta.

³⁴¹ Olsson 147

kopiointi on sallittua ja kopioinnista maksetaan korvauksia sopimuslisenssin perusteella. Suomessa korvaukset määritellään opetusministeriön ja Kopioston välisessä sopimuksessa.

5.4.2.3 Sopimuslisenssijärjestelmästä

Tekijänoikeuslain 13 §:n ja 14 §:n mukaiset rajoitussäännökset perustuvat sopimuslisenssiin. Sopimuslisenssi on tietoyhteiskuntadirektiivin johdanto-osan 18 kohdan mukainen kollektiivinen lupa.³⁴² Sopimuslisenssien käyttäminen on erityisesti pohjoismainen ilmiö. Järjestelmään liittyvä käytäntö, että sopimukset sitovat myös sellaisia tekijänoikeuden haltijoita, jotka eivät ole edunvalvontaorganisaation jäseniä, ei ole saanut kannatusta muissa EU:n jäsenvaltioissa.³⁴³

Sopimuslisenssi on hallituksen esityksen mukaan tekijänoikeuden yhteisvalvonnan helpottamiseksi ja käyttäjien suojaamiseksi muotoiltu oikeudellinen konstruktio. Sopimuslisenssi on tarkoitettu massaluontoiseen teosten käyttöön, jossa teosten käyttötapauksien määrä on suuri, käyttötapaukset ovat pieniä ja yksittäisiä ja kohdistuvat vain osaan suurta massaa teoksia. Lisenssi helpottaa lupien hankkimista, mikä massaluontoisen käytön yhteydessä voisi muutoin olla mahdotonta.³⁴⁴

Sopimuslisenssejä koskeva perussäännös on tekijänoikeuslain 26 §:ssä. Teosten rajoitusten mukaisesta käyttämisestä on sovittava opetusministeriön hyväksymän, lukuisia tietyn alan Suomessa käytettyjen teosten tekijöitä edustavan järjestön kanssa. Sopimuksen nojalla luvan saanut voi luvan mukaisin ehdoin käyttää sellaistakin saman alan teosta, jonka tekijää järjestö ei edusta. Järjestö määrittelee lisenssissä teosten käyttämisen ehdot ja maksettavat korvaukset. Mikäli määräykset eivät tuota järjestön edustamille tekijöille oikeutta henkilökohtaiseen korvaukseen, tekijällä, jota järjestö ei edusta, on oikeus vaatia henkilökohtainen korvaus. Korvauksen suorittaa ko. järjestö. Korvausvaatimus on esitettävä todistettavasti kolmen vuoden kuluessa sen kalenterivuoden päättymisestä, jonka aikana teoksen kappaleiden valmistaminen tai teoksen välittäminen tai lähettäminen tapahtui.

³⁴² HE 28/2004 s.64

³⁴³ Kur s.20

³⁴⁴ HE 28/2004 s.62

Sopimuslisenssijärjestelmällä hallinnoidaan sopimuslisenssiin perustuvia käyttöoikeuksia ja määritellään käyttöoikeuden ehdot.³⁴⁵ Sopimusjärjestelmä ei estä sopimasta tekijöiden kanssa henkilökohtaisesti käyttöoikeuksien ehdoista. Hallituksen esityksen mukaan aineistojen erityiset hankintaehdot voivat syrjäyttää sopimuslisenssisopimuksen ehdot.³⁴⁶ Jos sopimuslisenssi on yleinen käytäntö, erilliseen sopimiseen ei kuitenkaan välttämättä turvauduta kovin helposti, sillä erilliseen sopimiseen liittyvät kaikki sopimiseen ja sopimusten tekemiseen liittyvät vaikeudet ja ongelmat.

Järjestöt voivat sopia käyttöoikeuksista myös korvauksetta. On kuitenkin otettava huomioon, että tekijä voi kieltää 14 §:n rajoitussäännöksen mukaisen käytön. On mahdollista, että sopimuslisenssijärjestön omaksuma korvauskäytäntö vaikuttaa siihen, miten herkästi tekijä on valmis käyttämään kielto-oikeuttaan. Toisaalta on otettava huomioon, että mikäli määräykset eivät tuota järjestön edustamille tekijöille oikeutta henkilökohtaiseen korvaukseen, tekijällä, jota järjestö ei edusta, on oikeus vaatia henkilökohtainen korvaus, jonka maksaa järjestö.

Sopimuslisenssijärjestelmä on yksi keino hallita massaluonteista käyttöä, ja jos ajatellaan esim. yliopistoissa tapahtuvaa valokopiointia, tekijöille maksettavat korvaukset on järkevää määritellä siten, ettei jokaisessa yksittäistapauksessa tarvitse neuvotella erikseen korvauksista. Sopimuslisenssiin liittyy kuitenkin ongelmia. Koska käyttöoikeuden lähtökohta on, että tekijät saavat jonkinlaisen korvauksen, pitää sopimuslisenssissä pystyä arvioimaan kohtuullinen korvaus sekä käytön laajuus.

Korkeakouluissa tapahtuvaa kopiointia koskevassa sopimuksessa on määritelty yleisellä tasolla, mitä tilanteita sopimus koskee ja miten paljon sopimuksen nojalla on lupa ottaa kopioita. Kopiointikorvauksista on todettu, että ne perustuvat valtion ja Kopioston yhteistyössä teettämiin

³⁴⁵ Ks. Instilling s.51 ja 52. Kirjoituksessa on tuotu esille Norjan yliopistojen olevan täysin riippuvaisia siitä, että ne pystyvät solmimaan asianmukaisia sopimuksia saadakseen kopioida artikkeleita ym. Ilman sopimuksia yliopiston toimintamahdollisuudet olisivat varsin rajoittuneita. Samalla on viitattu siihen, että sopimuksia solmivalla edunvalvontaorganisaatiolla Kopinorilla on käytännössä monopoliasema, mikä ei välttämättä ole tekijänoikeuslain rajoitussäännöksiin turvautuvan teosten käyttäjän näkökulmasta hyvä asia. Sopimuslisenssijärjestelmään suhtaudutaan kuitenkin periaatteessa myönteisesti ja katsotaan, että esim. digitaalisen kappaleen valmistamisen osalta, sopimuslisenssi voisi olla toimiva järjestelmä. Se selkeyttäisi olennaisesti olemassa olevaa tilannetta, jossa jokaiselta oikeudenhaltijalta on erikseen hankittava lupa.

³⁴⁶ HE 28/2004 s.62

valokopiointitutkimuksiin ja niiden osoittamiin tekijänoikeuden suojaamien ja korvattavien sivujen kokonaismääriin sekä sopimusalueen laskennalliseen sivuhintaan. Vuosina 2005–2007 korvattavien kopiomäärien on arvioitu olevan 546 000 sivua nuotteja ja 36 326 000 sivua muuta korvattavaa aineistoa. Maksuiksi on sovittu könttäsummat.³⁴⁷

Sopimuksen soveltamisala ja eri tilanteet, joita sopimus koskee, voidaan kirjata ylös, jos tekijänoikeuslain soveltaminen eri tilanteisiin on selvää ja pystytään erottelemaan tilanteet, jolloin sovelletaan tekijänoikeuslain säännöksiä tilanteista, joihin sovelletaan muiden sopimusten perusteella määräytyviä käyttöehtoja. Korvaukset ja korvausten laskemisessa käytettävä kopiomäärä ovat käytännössä aina vain arvioita. Esimerkiksi yliopistoja koskevasta sopimuksesta ei käy ilmi, että siinä olisi arvioitu, miten paljon yliopistoyhteisössä käytetään avointa ja ilmaista materiaalia tai sellaista materiaali, jonka käyttämisestä on sovittu muissa sopimuksissa, ja miten paljon käytetään lisenssien alaista aineistoa. Eri soveltamistilanteita ei myöskään ole arvioitu ja määritelty yksityiskohtaisesti. Valokopiointimaksuja määriteltäessä olisi kuitenkin kyettävä kartoittamaan, mikä kopio on otettu avoimesta ja mikä suojatusta aineistosta ja minkä aineiston osalta yliopistolla muuten voisi olla perusteltu syy käyttää aineistoa maksutta, ja tämän olisi hyvä näkyä sopimuksissa.

Esimerkiksi yliopisto-opetuksen yhteydessä opettaja jakaa oppilaille materiaalia kopioina. Käytännössä opettaja usein jakaa myös itse tekemäänsä oppimateriaalia, jonka käyttämisestä ja kopioimisesta opettaja ei välttämättä edellytä korvausta. Voisi myös olla mahdollista perustella yliopistolle työnantaja asemaan liittyvä oikeus käyttää aineistoa. Työnantajalla ei välttämättä aina ole velvollisuutta maksaa erillistä korvausta aineiston käyttämisestä.³⁴⁸ Olisi kyettävä tekemään ero, miltä osin opettajan käyttö on oman aineiston käyttöä, miltä osin opettajalla voisi olla yliopiston työnantajakäyttöoikeuden kautta maksuton oikeus ottaa kopioita ja miltä osin opettaja kopioi muiden valmistamaa aineistoa siten, ettei kopiointi voisi olla yliopiston työnantajaoikeuden alaista.

Tutkijalla voi olla yksityiskäyttöön perustuva oikeus kopioida aineistoa maksutta, ja maksuton kopiointi on pystyttävä erottamaan tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä muutoin tapahtuvasta kopioinnista.³⁴⁹ Myös yliopiston

³⁴⁷ Opetusministeriön ja Kopioston ry:n välinen sopimus kopiointimaksuista 17.12.2004.

³⁴⁸ Ks. työsuhdetta ja korvauksia koskevat luvut edellä.

³⁴⁹ Ks. yksityiskäyttöä koskevan rajoitussäännöksen tarkastelu.

ulkopuolella tehtyä aineistoa voi olla mahdollista tapauskohtaisesti käyttää maksutta.

Kopiointisopimuksissa olisi arvioitava, miten paljon toimintaan sisältyy tekijänoikeudella suojatun aineiston käyttöä siten, että käytön tulisi olla maksullista, ja miten paljon käyttö voisi perustellusti olla ilmaista. Kun tekijänoikeussäännökset kuitenkin ovat monimutkaisia ja epäselviä ja kun yliopistoyhteisön käyttöoikeuden laajuus ja sisältö eri tilanteissa on epäselvä, on käyttöoikeuteen ja maksuihin vaikuttavia seikkoja eri tilanteissa vaikea hahmottaa ja määritellä.

Opetusministeriö on yhteistyössä Kopiosto ry:n kanssa tehnyt selvityksen Digitaalitekniikka opetuskäytössä – Digitaalisen aineiston kopiointi sekä www-sivujen käyttö. Selvityksen mukaan suuri osa korkeakoulujen verkkokäytöstä on tekstin tulostamista Internetistä. Suosituimpia korkeakoulujen käyttämiä sivustoja olivat korkeakoulujen ym. julkista palvelutehtävää hoitavien yhteisöjen sivustot. Pääasiallisesti aineistoa tallennettiin koulun verkkopalvelimelle tai yksittäisen tietokoneen kovalevyille eli opettajan yksityiseen kokoelmaan. Verkkopalvelimelle tallentaminen tarkoittaa yleensä sitä, että opettaja tallentaa aineiston omaan henkilökohtaiseen käyttötilaan. Jokaiselle käyttäjälle on verkossa yleensä varattu oma käyttäjätunnuksin varustettu käyttöalue.³⁵⁰

Selvityksessä ei pystytty erittelemään kuinka paljon käyttö kohdistui sivuihin, joihin pääsi vain rekisteröitymällä ja jonkinlaisen käyttöä kontrolloivan toimenpiteen kautta, ja kuinka paljon aineistoa hankittiin avoimesta verkosta. Käytetyt sivustot kuitenkin sisälsivät paljon myös sellaisia sivuja, joihin pääsi vain tunnussanojen ja rekisteröitymisen kautta.³⁵¹

Selvityksestä on vaikea tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Selvitys kuitenkin osoittaa, että opetusta varten saatetaan varsin laaja-alaisesti käyttää aineistoa, jonka lähtökohtaisesti voidaan olettaa olevan vapaasti yliopistoyhteisön käytettävissä: käytetään esim. muiden yliopistojen ja julkisten laitosten sivuja tai käytetään hyväksi salasanoja ja rekisteröitymistä, jolloin aineistoa tulostetaan sellaisilta sivuilta, joilla aineiston käyttäminen on lähtökohtaisesti kontrolloitua ja käyttöoikeuden ehdot on voitu etukäteen määritellä.

³⁵⁰ Opetusministeriön ja Kopiosto ry:n selvitys s.7-18

³⁵¹ Opetusministeriön ja Kopiosto ry:n selvitys s.19-21

Selvityksen mukaan aineistoa toisaalta kopioidaan pääsääntöisesti omalle koneelle tai muutoin omalle henkilökohtaiselle käyttöalueelle. Tästä on mahdotonta arvioida, kuinka paljon aineistoa lopulta käytetään opetuksessa ja kuinka paljon käyttö jää sellaiseksi, että se olisi esim. yksityiskäyttöä koskevien rajoitussäännösten mukaan sallittua. Selvitys osoittaa, kuinka vaikeaa käytännössä on erotella tekijänoikeuslaissa määritellyjä sallittuja käyttötapoja tekijänoikeuden haltijan lupaa vaativasta käytöstä.

Sopimuslissenssiin perustuva tapa hallinnoida tekijänoikeuksia on yksi keino joustavasti seurata tekijänoikeuden kriittistä keskustelua ja kehitystarpeita ja pyrkiä sopimuskäytännössä ennakoimaan tulevia ja olemassa olevia tarpeita. Lissenssejä myöntävillä edunvalvontaorganisaatioilla ei kuitenkaan ole velvollisuutta arvioida lain sisältöä ja pyrkiä sitä kautta muovaamaan lissenssiehtoja. Järjestöjen asiana on ajaa tekijöiden etuja. Sopimuskäytänteet muodostuvat käytännössä yksipuolisesta näkökulmasta eivätkä välttämättä riittävän hyvin ota huomioon rajoituksiin oikeutettujen tahojen etuja.

Kun käyttöoikeuden ehdot määritellään sopimuslissenssissä, määritellään välillisesti myös millä ehdoilla yliopistotutkimusta ja –opetusta tehdään. Vapaan tieteen tehokas toteutuminen, tiedon saatavuus ym. yliopiston toimintaa ohjaavaan tieteen vapauteen liittyvät oikeudet sekä se, miten laajasti yliopistojen pitäisi tukea ja kustantaa näiden oikeuksien turvaamisesta aiheutuvia kuluja tekijänoikeuskorvauksia maksamalla, ovat kuitenkin asioita, jotka pitäisi määritellä selkeästi laissa, eikä antaa asioiden muotoutua ja toteutua edunvalvontaorganisaatioiden sopimuskäytänteiden kautta.

5.4.3 Yksityinen käyttö ja tekijänoikeuslain 12 §

Tekijänoikeuslain 12 §:n mukaan voi jokainen valmistaa teoksesta muutamia kappaleita yksityiskäyttöä varten. Käyttö on yksityistä, kun kappaleita valmistetaan puhtaasti henkilökohtaisiin tarpeisiin. Yksityistä käyttöä koskevia määräyksiä ei voida soveltaa, kun kappaleen valmistaminen tapahtuu ansiotarkoituksessa.³⁵²

Kirjallisuudessa on esitetty, että määrätynlainen kappaleen valmistaminen olisi tekijänoikeuslain 12 §:n mukaan sallittua, vaikka valmistamisella on yhteys henkilön ammatti- ja ansiotoimintaan. On esitetty, että esimerkiksi lääkäri tai asianajaja voisi ottaa kopioita teksteistä sekä omaa että

³⁵² Haarmann s.128, Schønning s.221-226

ammattikäyttöä varten ja kopioida tekstejä kollegoille, jos kopioijan ja kopion saajan välillä on henkilökohtainen kytkös.³⁵³ Lainvalmisteluasiakirjoissa on esitetty, että asianajaja tai muun vapaan ammatin harjoittaja voi ottaa kopioita ammattikirjallisuudesta saadakseen tietoja. Kysymys on yksityisestä käytöstä, vaikka kopioiminen välillisesti koituu myös ammattitoiminnan hyväksi.³⁵⁴

Yksityiskäyttöön ei voi valmistaa kappaleita rakennusteoksesta, tietokoneella luettavassa muodossa olevasta tietokoneohjelmasta eikä tietokoneella luettavassa muodossa olevaa kappaletta tällaisessa muodossa olevasta tietokannasta. Tietokoneohjelmia koskeva direktiivi ei anna oikeutta rajoittaa tekijän oikeuksia yksityiskäyttöä varten Tietokoneohjelmien kopioiminen on helppoa ja taloudellisesti tuottoisaa, ja ohjelman kopio on konekielisessä muodossa samanlaatuinen kuin alkuperäinen ohjelma. Kopiointi kohdistuu erityisesti julkaistuihin valmisohjelmiin, jotka on tarkoitettu käytettäväksi henkilökohtaisissa tietokoneissa. Tietokoneella luettavassa muodossa olevat ohjelmat ovat myös muita teoksia haavoittuvampia kopioinnille, ja laaja yksityinen kopiointi voisi johtaa siihen, että käyttäjät saisivat täyden hyödyn, mutta valmistajalta jäisi saamatta kate tuotantokustannuksista.³⁵⁵

Myös tietokantoja koskeva kopiointikielto perustuu direktiiviin. Tietokantadirektiivin 6 artiklan mukaan tietokannan oikeudenhaltijan oikeuksia voidaan rajoittaa yksityiskäyttöä varten muun kuin elektronisessa muodossa olevan tietokannan osalta. Tietokantadirektiivin voimaansaattamista koskevassa hallituksen esityksessä on todettu, että kopiointia yksityisiin tarkoituksiin koskevaa 6 artiklan alakohtaa on tarkasteltu perusteellisesti Pohjoismaiden tekijänoikeusasioista vastaavien ministeriöiden neuvotteluissa. Alakohdan tulkinnaksi on omaksuttu, että kansallisessa lainsäädännössä ei direktiivin mukaisesti voida sallia digitaalisten kopioiden valmistamista digitaalisessa muodossa olevasta tietokannasta yksityisiin tarkoituksiin. Tulkinta on hallituksen esityksen mukaan perusteltu. Säännöksellä rajoitetaan vain tietokantojen oikeudenhaltijoiden kannalta ongelmallisinta nopeaa, helppoa ja tarkkaa digitaalista kopiointia.³⁵⁶

³⁵³ Koktvedgaard - Levin s.179

³⁵⁴ Kom. 1982:12 s.87, myös Haarmann s.128

³⁵⁵ Olsson s.143 ja 144, Schønning s.228-230, HE 161/1990 s.17 ja 18

³⁵⁶ HE 170/1997 II Luku Tekijänoikeus

Tietokantojen yhteydessä on syytä ottaa huomioon, että tietokannoista useimmiten haetaan tietoja. Tietojen hakemisessa on kysymys eri asiasta kuin kappaleen valmistamisesta tietokannasta tai sen osasta.

Yksityiskäyttöoikeuden laajuus riippuu teoslajista, käyttöyhteydestä ja käyttövälineestä. Esimerkiksi ääni- ja kuvanauhoista, nuoteista ja harvinaisista kaunokirjallisista teoksista voi valmistaa yhden tai kaksi kappaleita. Jos kysymys on teoksesta, josta valmistetaan useita satoja kappaleita, yksityiskäyttöön voi myös valmistaa useampia kappaleita.³⁵⁷

5.4.3.1 Yksityiskäyttö ja tutkimus

Suomessa rajoitussäännöksiä on tulkittu suppeasti ja ahtaasti. Pääsääntöisesti tutkijan tai opettajan ei ole katsottu voivan valmistaa kappaleita yksityiskäyttöön, koska ansiotarkoituksessa tapahtuva teoskappaleiden valmistaminen ei ole sallittua.³⁵⁸ Arvioitaessa yksityiskäyttöä koskevan rajoitussäännöksen soveltuvuutta ei rajoitussäännöstä voi kuitenkaan yliopistoissa tarkastella yleisesti. Yliopistoympäristössä tutkijan rooli, käyttötilanteet ja käyttötarkoitus vaihtelevat.

Kun tutkija käyttää aineistoa yliopiston perustutkimuksen yhteydessä, on otettava huomioon tieteen vapaudesta johdettavat tutkijan oikeudet. Tutkijalla on itsenäinen oikeus valita tutkimusmenetelmät, ja tutkijalla on myös itsenäinen oikeus julkaista tutkimustulokset. Tutkijan oikeus valita tutkimusmenetelmät ja julkaista tutkimustuloksia vaikuttavat perustutkimuksen yhteydessä pääsääntöisesti perusoikeudellisena sääntönä.

Yksityinen käyttö ei ole tieteen vapauden sisältyviin tutkijan oikeuksiin olennaisesti sisältyvä ominaisuus. Tutkijan oikeuksien tarkoitus ei ole turvata tutkijan mahdollisuuksia työstää tutkimustuloksia yksityiseen käyttöön. Tutkijan oikeuksien tarkoitus on taata tutkijalle mahdollisuus työskennellä vapaana ulkopuolisista vaikutteista ja määrätä, milloin tulokset saatetaan julkisuuteen. Tavoitteena on tulosten tuottaminen tiedeyhteisöön, ei yksityiseen käyttöön. Tieteen vapaus perusoikeutena ei yksityistä käyttöä koskevaa säännöstä sovellettaessa tule suoraan vaan välillisesti sovellettavaksi. Yksityiskäyttöä koskevaa rajoitussäännöstä arvioitaessa

³⁵⁷ Olsson s.149 ja 150

³⁵⁸ Haarmann s.119 ja 120, Rajala s.27

tieteen vapaudesta johdetut tutkijan oikeudet vaikuttavat taustaperiaatteina, jotka voivat vahvistaa tutkijan oikeutta määrätä aineiston käyttämisestä.

Kirjallisuudessa ja lainvalmistelun yhteydessä on lähdetty siitä, että käyttö voi olla yksityistä, vaikka käyttö välillisesti hyödyttäisi myös ammattitoimintaa.³⁵⁹ Yliopiston perustutkimuksen yhteydessä tehtävä tutkimus ei liity kaupalliseen toimintaan, ja perustutkimus sekä tieteen vapaus edistävät tekijänoikeuden välillisen tavoitteena olevaa yhteiskunnallista hyötyä. Perustutkimuksen lähtökohtana on, että tutkija tekee työtään itsenäisesti, oman henkilökohtaisen tutkija-asenteensa ja ajatustensa pohjalta omaa tutkimusta varten. Perustutkimuksen luonne vaikuttaa siten, että tutkijan työssä on yksityiskäyttöön verrattavia piirteitä. Perustutkimuksen yhteydessä voidaan joissain tilanteissa perustellusti katsoa, että tutkija voisi käyttää aineistoja tekijänoikeuslain 12 §:n nojalla.

Yliopistotutkimus ei kaikissa yhteyksissä ole tieteen vapauden alaista perustutkimusta. Kun tutkija tekee tutkimusta ulkopuolisella rahoituksella ja yhteistyössä muiden yhteisöjen kanssa, rahoittajan ja yhteistyöprojektin tavoitteet määrittävät yliopiston oikeudet ja velvollisuudet ja sitä kautta tutkijan aseman ja työnkuvan. Tutkimus ei ole puhtaasti ei-kaupallista, tutkijan asema ei ole aina itsenäinen eikä tutkija tee työtä samalla tavalla omaa tutkimusta varten kuin perustutkimuksen yhteydessä. Tutkijan työn luonne muuttuu. Kun otetaan huomioon yhteistyön luonne ja vahva yhteys ansiotoimintaan, työssä ei aina ole yhtä laajasti kuin perustutkimuksessa yksityiskäyttöön verrattavia piirteitä.

Käytännössä on kuitenkin vaikea erottaa, milloin tutkimus on vapaata perustutkimusta ja milloin ei. Ulkopuolinen rahoitus ei aina rajaa tutkimusta vapaan tutkimuksen ulkopuolelle. Esimerkiksi Suomen Akatemian rahoittama tutkimus voidaan määritellä vapaaksi tutkimukseksi. Akatemia ei yleensä rajoita tutkijan vapautta tehdä tutkimusta tai tutkijan oikeuksia määrätä omista tutkimustuloksistaan. Vapaata perustutkimusta ja ulkopuolisella rahoituksella tehtyä tutkimusta tehdään myös peräkkäin ja päällekkäin. Toisaalta on otettava huomioon, että tutkija voi tehdä työtä yliopiston tiloissa apurahojen turvin. Apurahatutkija ei ole välttämättä työsuhteessa yliopistoon, eikä ole olemassa työ- ja virkasuhteesta johtuvaa ansiotarkoituksyhteyttä. Apurahan tarkoitus on rahoittaa tutkijan henkilökohtaista tutkimustyötä. Tutkijan työstä on vaikea erottaa erikseen osaa, johon aineistoa voisi perustellusti käyttää tekijänoikeuslain 12 §:n perusteella ja osaa, johon 12 § ei voi soveltaa.

³⁵⁹ Kocktvedgaard-Levin s.179, Kom. 1982:12 s.87

Tutkimustyön tarkoitus ja luonne eivät käytännössä saisi ratkaista, voidaanko yksityiskäyttöä koskevaa rajoitussäännöstä soveltaa vai ei. Rajoitussäännöstä olisi voitava lähtökohtaisesti soveltaa minkä tahansa toiminnan yhteydessä. Kirjallisuudessa on todettu, että yksityiskäyttöä koskevaa säännöstä voidaan lähtökohtaisesti soveltaa myös tutkimuksessa.³⁶⁰

Kun tutkija kopioi aineistoa työstääkseen sitä omassa tutkimustyössään, voitaisiin katsoa, että tutkija valmistaa kappaleita yksityistä käyttöä koskevan rajoitussäännöksen puitteissa riippumatta siitä, minkä tyyppinen tutkimus on kyseessä ja tehdäänkö tutkimusta perustutkimuksen vai muun tutkimuksen yhteydessä. Jos aineistoa käytetään muutamasta tutkijasta muodostuvassa ryhmässä, voitaisiin käyttöä edelleen pitää yksityiskäyttönä.

Tutkija ei voi valmistaa ja jakaa kappaleita laaja-alaisesti muille tutkijoille. Tutkija ei myöskään yksityistä käyttöä koskevan säännöksen perusteella voi valmistaa kappaleita esitelläkseen valmistamiaan kappaleita oman työnsä yhteydessä esim. seminaareissa ja tutkijatapaamisissa. Aineiston esittelyä oman työn yhteydessä, oman pienen tutkimusryhmän sisällä voitaisiin kuitenkin pitää yksityiskäyttöä koskevan rajoitussäännöksen mukaisena käyttönä.

Selvyyden vuoksi on syytä todeta, että vaikka tutkijalla määrätyin edellytyksin voitaisiin katsoa olevan oikeus valmistaa kappaleita tekijänoikeuslain 12 §:n nojalla, yliopistolla ei tällaista oikeutta voi olla. Oikeus valmistaa kappaleita yksityistä käyttöä varten voi kuulua vain luonnolliselle henkilölle, ei oikeushenkilölle.

Lainvalmisteluasiakirjoissa on kuitenkin todettu, että yksityinen käyttö voi välillisesti tulla myös oikeushenkilön hyväksi. Kun yliopistossa toimiva henkilö valmistaa kappaleita yksityiskäyttöä koskevan rajoitussäännöksen nojalla, käyttöoikeus saattaa joissain tilanteissa hyödyttää epäsuorasti myös yliopistoa.³⁶¹ Tutkimustyössä on voinut syntyä esim. videonauha-aineistoa, kuten haastatteluja tms. nauhoittamalla dokumentoitua aineistoa. Nauhojen säilyvyys on varsin huono varsinkin, jos nauhoja käytetään paljon. Tutkija voi kuitenkin valmistaa videosta itselleen varmuuskappaleen yksityistä käyttöä koskevan rajoitussäännöksen perusteella. Laillisesti saatujen videonauhojen kopiointi yksityiskäyttöön on sallittua. Vaikka kopiot

³⁶⁰ Schønning s.223

³⁶¹ HE 70/1980 s.4, Kom. 1980:12 s.86, Haarmann s.128

valmistuvat tutkijan yksityiskäyttöön, toiminta hyödyttää välillisesti myös yliopistoa, kun aineisto ei kokonaan tuhoudu.

Käytännössä on kysymys lähinnä siitä, mikä kopiointi yliopistossa on lainmukaista ja mikä ei ja erityisesti siitä, mikä kopiointi tulisi olla maksullista ja mikä ei. Sopimuslisenssiin perustuen yliopistoissa tapahtuvasta kopioinnista suoritetaan vuosittain kertakorvaus Kopiosto ry:lle.³⁶² Yksityiskäyttöön perustuvan säännöksen nojalla kopioita voi ottaa ilmaiseksi. Jos käyttöä ei katsota yksityiskäytöksi, on kopioinnista maksettava korvauksia, ja käytön luvanvaraisuus määräytyy sopimuslisenssin kautta.

5.4.3.2 Yksityiskäyttö ja opetus

Yksityistä käyttöä koskeva rajoitussäännös koskettaa opetusta eri tavalla kuin tutkimusta. Opetus on yliopiston perustoiminnan yhteydessä samalla tavalla kuin perustutkimus ei-kaupallista. Opetuksessa ei kuitenkaan ole yhtä vahvoja, itsenäiseen yksityiskäyttöön verrattavia piirteitä kuin tutkimuksessa. Opettajan työ ei ole samalla tavalla täysin itsenäistä ja vapaata muiden asettamista tavoitteista. Opetuksen luonteesta johtuen yksittäisen tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttö voi toisaalta olla moninkertaista ja käytön voidaan herkästi katsoa olevan tekijän näkökulmasta kohtuutonta.

Norjassa tehdyssä selvityksessä on todettu, ettei tekijänoikeuslain yksityistä käyttöä koskevaa rajoitussäännöstä voi samalla tavalla soveltaa opetuksen kuin tutkimuksen yhteydessä.³⁶³ Kirjallisuudessa on todettu, ettei esim. valokopioiden valmistaminen oppilaitoksissa koskaan voi tapahtua yksityiskäyttöön. Opettaja voi valmistaa kappaleita käyttääkseen näin saatuja tietoja omaksi virikkeeksi, mutta opettaja ei voi valmistaa kappaleita käyttääkseen niitä opetustarkoitukseen.³⁶⁴

³⁶² Opetusministeriön ja Kopioston ry:n välinen sopimus vuosille 2005, 2006 ja 2007

³⁶³ Instilling s.12

³⁶⁴ Haarmann 128, Ks. myös Schønning s.224, jossa on todettu, ettei opettaja voi antaa yksittäiselle opiskelijalle tehtäväksi kopiointia, koska opiskelijan kopioinnin ei katsota sisältyvän opiskelijan yksityiskäyttöä koskevan rajoitussäännöksen piiriin. Ks. kuitenkin Koktvedgaard – Levin s.179, jossa on todettu, että yksittäisille opiskelijoille opettajalla saattaisi olla oikeus ottaa kopioita ja että opettajalla olisi oikeus ottaa kopioita omaa opetusta varten.

5.4.4 Teoksiin viittaaminen ja tekijänoikeuslain 22 §

Tekijänoikeuslain 22 §:n mukaan saa julkistetusta teoksesta hyvän tavan mukaisesti ottaa lainauksia tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa.

Yliopistonäkökulmasta siteeraus oikeus on ollut esillä **tekijänoikeusneuvoston lausunnossa 1988:1**. Lausunnossa oli kysymys Turun kauppakorkeakoulussa tehtyjen seminaariesitelmien tekijänoikeuksista ja siitä, voiko ja kuinka laaja-alaisesti esitelmää siteerata tekijänoikeuslain 14 §:n (nykyisin 22 §) mukaisesti.

Tekijänoikeusneuvosto katsoi, että eri tekijät olivat tehneet seminaarityöt itsenäisesti ja yhtäläisyydet eri tekijöiden esitelmissä johtuivat osin samojen lähdeaineistojen käyttämisestä. Hakijan esitelmästä oli kuitenkin otettu niin runsaasti suoria tekstilainauksia, ettei lainauksia voitu pitää tekijänoikeuslain 14 §:n mukaisena sallittuna siteeraamisena.

Tieteellinen siteeraaminen verkossa on ollut esillä tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 1996:13**. Lausunnossa tarkasteltiin erityisesti verkkokäytön ja muun käytön eroa, ja neuvosto totesi, että verkossa tuli lähtökohtaisesti soveltaa yleisiä siteeraamista koskevia säännöksiä.

Hakija kysyi, onko äänitallennetta lupa siteerata samalla tavalla kuin nuottimateriaalia ja onko siteeraus oikeus verkossa erilainen kuin muulloin. Lisäksi hakija kysyi, tarvitaanko verkossa siteeraamiseen nuottimateriaalin tai äänitallenteen oikeudenhaltijan suostumus ja mikä oli neuvoston kanta siihen, että tekijänoikeudenhaltijat haluavat saada korvauksen tietoverkon piirissä tapahtuvasta siteeraamisesta.

Hakija oli esittänyt esimerkkinä verkossa tapahtuvasta siteeraamisesta, että teosta siteerataan tieteellisessä tarkoituksessa julkaistavan teosanalyysin yhteydessä siten, että nuottiesimerkkien yhteyteen sijoitetaan vastaavan musiikillisen materiaalin sisältävät fragmentit

äänitallenteesta. Lähtökohtaisesti lainauksen katsottiin olevan sallittua, mutta lainauksen sallittu laajuus tuli määriteltäväksi tapauskohtaisesti.

Neuvosto totesi, että verkossa tapahtuvaan siteeraamiseen tuli soveltaa tekijänoikeuslain yleisiä, siteeraamista koskevia säännöksiä. Internet-sitaateissa saatetaan kuitenkin helposti joutua noudattamaan useita eri teoslajien siteeraamista koskevia hyviä tapoja.

Tekijänoikeusneuvoston lausunnossa **2002:11** oli myös kysymys siteeraamisesta verkossa. Lausunto liittyi yliopistojen verkko-opetukseen. Lausunnon mukaan musiikkisitaatteja oli mahdollista käyttää opetuksessa musiikkitieteellisen tekstin yhteydessä asioiden havainnollistamiseksi, mutta yksinomaan sävellysteosten katkelmista ei voinut valmistaa kokoelmaa.

Hakija halusi tietää, voiko yliopiston tietoverkoissa tapahtuvassa musiikin opetuksessa käyttää musiikkiesimerkkejä sitaattien tapaan ja toisaalta, mikä oli tekijänoikeusneuvoston kanta MIDI-tiedostoihin: pidetäänkö niitä äänitiedostoina vai nuottimateriaalina. MIDI (Musical Instrument Digital Interface) on musiikkilaittevalmistajien välillä solmittu tiedonsiirtostandardia koskeva sopimus. Se tekee mahdolliseksi MIDI-väylällä varustettujen soittimien ja laitteiden välisen tiedonsiirron ja kommunikoinnin.

Neuvosto on todennut lainvalmisteluasiakirjoihin viittaamalla, että ilman tekijän suostumusta ei ole sallittua julkaista yksinomaan sävellysteosten katkelmista muodostettuja kokoelmia. Muilta osin sävelteosten lainaamista toisen sävellyksen osaksi pitää arvioida yleisten lainaamista koskevien periaatteiden mukaan. Neuvosto on myös todennut, että tekniikan kehittyminen on mahdollistanut helposti käytettävät digitaaliset sitaatit ja eri teoslajeja voidaan helposti yhdistää toisiinsa digitaalisessa muodossa. Siteeraaminen

on digitaalitekniikan avulla helpottunut ja lisääntynyt.

Neuvosto totesi, että MIDI-tiedosto voi olla sävellysteoksen yksi ilmenemismuoto. Lisäksi neuvosto totesi, ettei lainausoikeuden käyttämisen kannalta ole merkitystä, onko sitaatti wav-, streaming audio - vai mp3-muotoinen, kunhan siteerausoikeuden lailliselle käyttämiselle asetetut yleiset edellytykset täyttyvät. Musiikkisitaatteja voidaan neuvoston mukaan käyttää verkko-opetuksessa, esimerkiksi musiikkitieteellisen tekstin yhteydessä asioiden havainnollistamiseksi.

Tekijänoikeusneuvoston **lausunto 2002:16** koski opetusta [www-sivuilla](http://www.sivuilla). Lausunnon mukaan siteeraamista koskevia säännöksiä tuli soveltaa myös lähioikeuksia koskevissa säännöksissä olevien viittausten perusteella lähioikeuksiin. Lausunnossa jäi epäselväksi, millä tavalla kokonaisia valokuvia on mahdollista käyttää tekijänoikeuslain 22 §:n nojalla.

Koulutusohjelman projektiryhmä halusi toteuttaa [www-sivustot](http://www.sivustot) ammattikorkeakoulun opettajan kirjasta ja visualisoida kirjaa käyttämällä mm. videoleikkeitä teoksen elävöittämiseksi. Hakija halusi tietää, voidaanko videoleikkeitä käyttää sitaatteina ja havaintoesimerkkeinä ja kuinka pitkä tällaisen kirjallisen analyysin tueksi ja havainnollistamiseksi tarkoitettu leike voisi olla, kun materiaalia käytetään opetustarkoituksessa. Hakija kysyi myös, voidaanko videoleikkeistä leikattua yksittäistä kuvaa käyttää sitaattina ja havaintoesimerkkinä kirjallisen analyysin tueksi ja havainnollistamiseksi. Lisäksi hakija halusi tietää, olisiko sillä merkitystä, että pääsy [www-sivustoille](http://www.sivustoille) on rajoitettu salasanalla tms. vain opetukseen osallistuville.

Neuvosto on todennut, että sitaattioikeutta koskevaa tekijänoikeuslain säännöstä sovelletaan sekä teosten siteeraamiseen että lähioikeuksia koskevissa säännöksissä olevien viittausten

perusteella lähioikeuksilla suojattuihin suojan kohteisiin.

Tekijänoikeusneuvosto piti aineistoon sisältyvää lyhyttä dokumenttifilmiä teoksena, joka sai suojaa tekijänoikeuslain 1 §:n nojalla. Filmin ottaminen kokonaisuudessa opetusmateriaaliin edellytti tekijän lupaa. Sallitun sitaatin pituudesta neuvosto lausui, ettei yleisiä sääntöjä voida esittää, vaan sallitun sitaatin pituus on ratkaistava tapauskohtaisesti. Neuvosto totesi myös, että vaikkei filmiä voitaisi katsoa teokseksi ja sitä näin ollen voitaisiin tekijänoikeuden estämättä käyttää, videomateriaaliin saattaisi kohdistua tekijänoikeuslain 46 §:n mukainen tuottajan oikeus.

Neuvoston mukaan kokonaisen kuvan ottamiseen mukaan teokseen sitaattina tekijänoikeuslain 22 §:n nojalla tuli suhtautua pidättyvästi. Neuvoston mukaan ei kuitenkaan sinänsä ollut estettä, ettei myös valokuvia voisi siteerata tekijänoikeuslain 22 §:n nojalla.

Teosten siteeraamiseen liittyy tekijänoikeuslain 25 §. Julkistetusta taideteoksesta saa 25 §:n mukaan ottaa tekstiin liittyviä kuvia mm. arvostelemaan tai tieteelliseen esitykseen. Kun taideteoksen kappale on tekijän suostumuksella myyty tai muutoin pysyvästi luovutettu, saa taideteoksen sisällyttää valokuvaan, elokuvaan tai televisio-ohjelmaan, jos toisintamisella on valokuvassa, elokuvassa tai televisio-ohjelmassa toisarvoinen merkitys.

Tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 1993:8³⁶⁵** oli kysymys tekijänoikeuslain 25 §:n 2 momentin mukaisesta tilanteesta. Aineistoa ei ollut käytetty tekijänoikeuslain 25 §:n mukaisesti.

Lausunto koski Helsingin yliopiston Yliopistolehdessä julkaistua valokuvaa ja siinä esiintyvää taideteosta, jota säilytettiin yliopiston tiloissa. Tekijänoikeusneuvosto katsoi, että valokuvan

³⁶⁵ Tekijänoikeusneuvoston lausunnot 1993 - 1995 s.65 - 69

käyttäminen olisi edellyttänyt taideteoksen tekijän tai hänen oikeudenhaltijansa lupaa.

Tapaus osoittaa, miten vaikea tekijänoikeuksiin liittyviä rajoituksia on mieltää ja huomata käytännössä. Kysymyksessä oli yliopiston tiloissa oleva teos, mikä helposti antaa aiheen olettaa, että yliopistolla ja sen henkilökunnalla on oikeus vapaasti yliopistotoiminnan puitteissa käyttää teosta hyväksi. Helposti unohdetaan, että tekijänoikeudet syntyvät aina tekijälle, eikä muilla henkilöillä tavallisesti ole mitään oikeuksia teoksiin ilman erillistä sopimusta.

Tekijänoikeuslain 25 §:ään tehtiin hallituksen esityksen mukaisesti vain vähäisiä muutoksia tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamisen yhteydessä. Aikaisemmin säännöstä ehdotettiin muutettavaksi enemmänkin. Aikaisemmassa esityksessä lain 25 §:n 1 momentti ehdotettiin jaettavaksi kolmeen alakohtaan, joista 2) kohta olisi koskenut yliopistotoimintaa. Kohdan mukaan tieteelliseen esitykseen olisi saanut ottaa tekstiin liittyviä kuvia siltä osin kuin käyttö on perusteltua tavoiteltavan ei-kaupallisen tarkoituksen vuoksi. Toisen kohdan säännöksiä olisi voitu soveltaa sekä analogisessa että digitaalisessa muodossa olevaan tieteelliseen esitykseen. Lähtökohtana oli, että tieteellinen esitys on pääsääntöisesti ei-kaupallinen ja vain poikkeustapauksissa kaupallinen.³⁶⁶

Kun tarkastellaan teoksiin viittaamista tieteellisen työn yhteydessä, voidaan lähtökohtana pitää, että siteeraus oikeus on varsin laaja-alainen. Pitkätkin suorat lainaukset teoksista ja esim. valokuvien käyttäminen siteeraamistarkoituksessa voivat olla perusteltuja tieteellisen työn yhteydessä tieteellisen keskustelun käymiseksi. Työskentely-ympäristössä tapahtuvat muutokset voivat kuitenkin muuttaa siteeraus oikeutta.

5.4.4.1 Teoksiin viittaaminen ja muuttuva työskentely-ympäristö

Tekijänoikeusneuvoston lausunnoista käy ilmi, ettei teoksiin viittaaminen riipu käyttöympäristöstä eikä välineestä. Verkkoympäristössä pätevät samat siteeraamista koskevat säännöt kuin analogisessa ympäristössä. Siteeraaminen on sallittua, jos siteeraamiseen sisältyvä vetoamisfunktio ja hyvän tavan mukaisuus täyttyvät. Toisen henkilön teoksen toisintaminen on oikeutettua siltä osin, kun se helpottaa uuden teoksen valmistamista ja on

³⁶⁶ Luonnos hallituksen esitykseksi 15.7.2003 s.10 ja 11, 95 ja 96

apuna henkisessä luomistyössä.³⁶⁷ Siteeraaminen verkossa on sama asia kuin muissa ympäristöissä.

Lausunnoista käy kuitenkin ilmi, miten tekninen kehitys on muuttanut teoksiin viittaamista. Tekninen kehitys on tuonut mukanaan helposti käytettävät digitaaliset sitaattit: pätkeä teksteistä voidaan nopeasti kopioida ja yhdistää toiseen teokseen. Digitaalisessa muodossa eri teoslajeja voidaan yhdistää entistä helpommin toisiinsa ja valmistaa aineistosta monipuolisia multimediateoksia. On alettu kantaa huolta siitä, turvataanko tekijän moraaliset oikeudet riittävästi.³⁶⁸

Verkko antaa toisaalta mahdollisuuden vedota siteeraamista koskevaan rajoitussäännökseen uudenlaisissa käyttöyhteyksissä. Siteeraaminen liitetään usein siihen, että kirjalliseen esitykseen otetaan pätkä toista tekstiä. Verkossa sitaatti voi kirjallisen esityksen yhteydessä olla myös ääntä kuten tekijänoikeusneuvoston lausunnosta 1996:13 käy ilmi.

Verkossa siteeraaminen voi olla myös sivujen linkitystä. Oikeus linkittää verkkosivuja Internetissä on ollut pitkään epäselvää. Linkittämistä sekä sen oikeudellista luonnetta on tarkasteltu varsin yksityiskohtaisesti tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamista koskevassa komiteamietinnössä.³⁶⁹ Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamista koskevassa hallituksen esityksessä on todettu, ettei verkkosivujen linkittäminen toisiinsa siten, että käyttäjä linkkiä seuraamalla siirtyy sivulta tai sivustosta toiseen, ole tekijänoikeudellisesti merkityksellinen toimi. Kun linkkien avulla tuodaan suojattua aineistoa linkittäjän sivun osaksi, valmistetaan aineistosta kappale ja tapahtuu tekijänoikeudellisesti merkityksellinen toimi. Linkittämiseen on hankittava oikeudenhaltijan lupa.³⁷⁰ Vaikka linkittäminen olisi tekijänoikeudellisesti merkityksellinen ja tekijän määräysvallan alainen toimenpide, linkittäminen voi kuitenkin joissain tilanteissa olla myös siteeraamista ja lähtökohtaisesti sallittua tekijänoikeuslain perusteella.

Verkossa linkittämisen kohde on kuitenkin kokonainen verkkosivu. Tämä verkkosivu taas voi olla suojattava teos. Siteeraaminen ei tarkoita kokonaisen teoksen siirtämistä omaan teokseen vaan vain teoksen osan lainaamista. Vaikka siteeraamista on lähtökohtaisesti arvioitava samalla tavalla, tekninen

³⁶⁷ Kivimäki s.84

³⁶⁸ Rajala 1997 s.79, Streng s.173, Herler s.296

³⁶⁹ Kom. 2002:5 s.22-26, Ks. myös Sorvari s.231-267

³⁷⁰ HE 28/2004 s.80

kehitys luo uudenlaisia tilanteita, mikä tekee vaikeaksi määritellä eri tilanteissa tekijänoikeudellisesti merkityksellinen toiminta ja soveltuvatko eri rajoitussäännökset uusiin tilanteisiin. Sallitun ja kielletyn toiminnan erottaminen verkkoympäristössä voi olla vaikeampaa kuin muussa ympäristössä.³⁷¹

5.4.4.2 Teoksiin viittaaminen yliopistotoiminnan näkökulmasta

Teoksiin viittaaminen on yksi tavallisimpia tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttötapoja tutkimuksessa ja opetuksessa. Tieteen vapaus vaikuttaa samansuuntaisesti tekijänoikeuslaissa olevan rajoitussäännöksen kanssa korostaen sitä, että tekijöiden moraalisia oikeuksia on kunnioitettava. Hyvää tieteellistä käytäntöä koskevissa ohjeissa todetaan, että tutkijoiden tulee ottaa muiden tutkijoiden työ ja saavutukset asianmukaisella tavalla huomioon ja kunnioittaa muiden työtä antamalla heidän saavutuksilleen niille kuuluva arvo ja merkitys omassa tutkimuksessa ja omia tuloksia julkaistaessa.³⁷² Hyvää tieteellistä käytäntöä koskevia ohjeita voidaan käyttää tulkinta-apuna määriteltäessä tutkijoiden ja opettajien oikeuksien sisältöä ja hyviä toimintatapoja.

Teoksiin viittaaminen näyttää lähtökohtaisesti olevan ongelmaton ja yhdistettävissä tutkijoiden ja opettajien oikeuksiin. Teoksia siteerattaessa ei lähtökohtaisesti ole eroa, missä yhteydessä siteerausoikeutta käytetään, ja siteeraaminen on samalla tavalla sallittua kaikilla yliopistotoiminnan osaluilla.

Käyttöympäristön muuttuminen ja tekninen kehitys vaikuttavat kuitenkin siten, että tekijän oikeuden vahvuus vaihtelee. Digitaalisessa ympäristössä tekijänoikeuden loukkaaminen on helpompaa ja seuraukset laajempia, mikä antaa perusteita korostaa tekijän oikeutta ja tulkita rajoitussäännöksiä ahtaammin.

Tieteen vapaus ei lähtökohtaisesti riipu käyttöympäristöstä ja tieteen vapautta on arvioitava samalla tavalla digitaalisessa ja analogisessa ympäristössä. Jos teoksiin viittamista digitaalisessa ympäristössä rajoitetaan käyttöympäristöstä johtuvista syistä enemmän kuin muissa ympäristöissä, on

³⁷¹ Tekniseen kehitykseen liittyvät vaikeudet on tuotu esille myös hallituksen esityksessä HE 28/2004 s.80. Linkityksestä siteeraamisena ks. Sorvari s.252-256.

³⁷² Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisu s.5

arvioitava, voiko tekijänoikeuden painoarvo nousta myös suhteessa tieteen vapaudesta johdettaviin tutkijan ja opettajan oikeuksiin.

Tutkimuksessa teoksiin viittaaminen tulee kysymykseen lähinnä tutkijan käyttäessä julkaisuoikeuttaan. Tutkijan oikeus julkaista tutkimustuloksia on tieteen kritiikin ja edistymisen kannalta olennainen oikeus ja vaikuttaa pääsääntöisesti sääntönä. Tutkijan oikeutta julkaista tuloksia ei ole perusteltua rajoittaa kokonaan missään yhteydessä. Tutkijan julkaisuoikeus saa tukea myös sananvapaudesta. Tieteellisissä julkaisuissa siteeraus-oikeutta on käytettävä toisaalta tekijän moraalisten oikeuksien mukaisesti. Tutkijan oikeus julkaista tuloksia tieteellisenä kirjoituksena ja käyttää tekijänoikeuden alaista aineistoa tekijänoikeuslain 22 §:n mukaisesti ei muutu, vaikka siteeraaminen tapahtuisi digitaalisessa ympäristössä.

Opettaja siteeraa aineistoa lähinnä käyttäessään oikeutta valita opetustapa ja opetusaineisto. Opettajan tieteen vapauteen liittyvä itsenäisyys ei ole yhtä vahva kuin tutkijan itsenäisyys, vaan opettajan työtä ohjaavat opetussuunnitelmat ja opiskelijoiden oikeus saada asianmukaista opetusta. Opettajan oikeudet vaikuttavat periaatteena. Opettajan oikeuksien painoarvo suhteessa tekijänoikeuteen ei ole yhtä vahva kuin tutkijan julkaisuoikeus. Käyttöympäristö voi herkemmin kuin tutkimuksen yhteydessä rajoittaa opettajan oikeutta turvautua 22 §:n mukaisiin oikeuksiin.

5.4.5 Muita tutkimukseen ja opetukseen liittyviä rajoitussäännöksiä

Tekijänoikeuslain toisen luvun alussa, 11 §:ssä on todettu, ettei luvun säännöksillä rajoiteta tekijälle 3 §:n mukaan kuuluvia moraalisia oikeuksia laajemmin kuin 25 e §:stä johtuu. Lain 25 e §:ssä todetaan, että rakennusta ja käyttöesineitä saa tekijän luvatta muuttaa, mikäli teknilliset tai tarkoituksenmukaisuussyyt sitä vaativat. Lisäksi 11 §:ssä todetaan, että kun teoksesta valmistetaan kappale tai teos saatetaan yleisön saataviin 2 luvussa olevan säännöksen nojalla, on lähde mainittava siinä laajuudessa ja sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii. Teosta ei saa tekijän suostumuksetta muuttaa enemmän, kuin sallittu käyttäminen edellyttää. Lain 11 § on muutettu tietoyhteiskuntadirektiivin kautta siten, että pykälässä kielletään valmistamasta kappaleita tekijänoikeuslain toisen luvun nojalla sellaisesta teoksen kappaleesta, joka on valmistettu tai saatettu yleisön saataviin 2 §:n vastaisesti tai jos teosta suojaava tekninen toimenpide on 50 a §:n vastaisesti kierretty.

Perustusvaliokunta totesi 11 §:n muutosten osalta, että henkilöllä tulee hallituksen esityksessä ehdotetun sääntelyn mukaan olla tieto lähdekappaleen laillisuudesta, jotta hänellä olisi lain 12 §:ään perustuva yksityiskäyttöoikeus. Tällaista vaatimusta perustusvaliokunta piti nykyisessä viestintätekniisessä ympäristössä varsin korkeana. Esimerkiksi avoimessa tietoverkossa on valiokunnan mukaan vaikea päätellä, onko aineisto laillista vai ei. Valiokunta piti tällaista epävarmuutta oikeuden olemassaolosta perusoikeuskytkentäisen sääntelyn yhteydessä ongelmallisena.

Perustuslakivaliokunta totesi, että ongelman vakavuutta lieventää jonkin verran se, ettei muutaman kappaleen valmistaminen yksityistä käyttöä varten olisi tekijänoikeuslain mukaan rangaistava teko. Kappaleen yksityiseen käyttöön lainvastaisesti valmistanut olisi kuitenkin velvollinen suorittamaan tekijälle kohtuullisen hyvityksen, minkä lisäksi kappaleen valmistajalle voitaisiin tuomita menettämisseuraamuksia. Valiokunta piti perusoikeussyistä tärkeänä, että muuttaman kappaleen valmistaminen tekijänoikeuslain 12 §:n nojalla yksityiskäyttöön rajattaisiin tuottamuksesta riippumattomaan vastuuseen perustuvan seuraamussääntelyn ulkopuolelle.

Sivistysvaliokunta totesi osaltaan, ettei direktiivi edellytä laillisen lähteen vaatimusta yksityisen kopioinnin osalta, mutta komissio tukee selkeää laillisen lähteen vaatimusta. Lisäksi valiokunta totesi, että yksityiseen käyttöön kopioitaessa aineiston laillisuuden toteaminen voi tavalliselle ihmiselle olla jossain tilanteissa vaikeaa tai mahdotonta. Sen sijaan rekisteröitymistä tai muuta tietoista toimenpidettä edellyttävissä vertaisverkoissa, joissa suojattua aineistoa myös jaetaan muille verkon käyttäjille, käyttäjät tulevat tietoisiksi toiminnan luonteesta, eikä tällaisessa ympäristössä pitäisi voida vedota tietämättömyyteen aineiston alkuperästä tai laillisuudesta. Valiokunta ei tältä pohjalta ehdottanut hallituksen esityksen tekstiin muuta muutosta kuin, että 11 §:n 5 momenttiin lisättiin viittaus 22 §:n sitaattisäännökseen. Lain 11 §:n 5 momentissa todetaan, etteivät 11 §:n 5 momentin säännökset koske teoksen käyttämistä 11 a, 16a-c tai 22 § tai 25 d § 2 tai 5 momentin nojalla.³⁷³

Tekijänoikeuslain 18 §:n mukaan opetuksessa käytettäväksi tarkoitettuun painamalla tai vastaavin menetelmin valmistettuun kokoomateokseen, joka muodostuu useiden tekijöiden teoksista, saa ottaa vähäisiä osia kirjallisesta teoksesta tai sävellysteoksesta tai jos teos ei ole laaja, koko teoksen, kun viisi vuotta on kulunut vuodesta, jona teos julkaistiin. Lisäksi saa tekstiin liittyen ottaa kuvan julkistetusta taideteoksesta. Lainkohta ei koske teosta, joka on

³⁷³ HE 28/2004 mm. s.152, PeVL 7/2005vp, SiVM 6/2005vp

valmistettu opetuksessa käytettäväksi. Tekijöillä on lainaamisen johdosta oikeus korvaukseen.³⁷⁴

Lain 18 §:ää suunniteltiin muutettavaksi varsin paljon tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamisen yhteydessä. Muutosta koskeva ehdotus sisältyi komiteanmietintöön ja vielä viimeistä hallituksen esitystä koskevaan luonnokseen 15.7.2003, joka lähetettiin lausuntokierrokselle ennen hallituksen esityksen 28/2004 antamista. Ehdotuksen mukaan teoksia olisi saanut käyttää sopimussisenssin nojalla. Lainkohdasta oli poistettu viiden vuoden aikaraja, eikä ehdotetussa säännöksessä enää erikseen säännelty ja rajoitettu kokonaisen teoksen ottamista kokoomateokseen. Säännösehdotuksesta oli poistettu taideteoksen lainaamista koskeva lauseke. Sopimussisenssissä olisi hallituksen esityksen mukaan ollut mahdollista sopia, että käyttäjällä on oikeus valmistaa myös digitaalisia kappaleita ja levittää niitä. Säännösehdotuksen nojalla valmistettua kappaletta ei olisi voinut käyttää yleisölle välittämiseen. Tekijä olisi voinut halutessaan kieltää kappaleen valmistamisen ehdotetun 18 §:n mukaisesti.³⁷⁵

Tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 2002:11** oli kysymys musiikkitiedostojen käyttämisestä verkko-opetuksen yhteydessä ja tekijänoikeuslain 18 §:n mukaisista oikeuksista. Lausunnon mukaan 18 §:ää ei voi soveltaa verkko-opetuksessa. Koska 18 § ei ole muutettu, ei kokoomateoksia voi vieläkään tehdä verkko-opetusta varten ehdotetun 18 §:n nojalla. Lainkohdan nojalla ei voi valmistaa digitaalisessa muodossa olevaa kokoomateosta.

Neuvosto totesi lausunnossaan, ettei 18 §:n nojalla voi kokoomateokseen sisällyttää 45 ja 46 §:n nojalla suojattuja esittävien taiteilijoiden ja äänituottajien suoritteita. Lain 18 § koskee vain kirjallisia teoksia tai sävellysteoksia.

Toisaalta neuvosto on todennut, ettei tekijänoikeuslain 18 §:ää voida lainkaan soveltaa verkko-opetuksessa käytettävien kokoomateosten luomiseen ja käyttämiseen opetuksessa. Tekijänoikeuslain 18 § antaa oikeuden vain

³⁷⁴ HE 28/2004 s.177

³⁷⁵ Kom. 2002:5 s.50 - 53, Luonnos hallituksen esitykseksi 15.7.2003 s.9, 56 ja 92

kappaleen valmistamiseen, ei teosten tai teosten osien saattamiseen yleisön saataviin.

Tekijänoikeuslain 21 §:n julkista esittämistä koskevien säännösten mukaan saa teosta, joka on julkaistu, esittää opetuksen yhteydessä. Säännös ei koske näytelmä- ja elokuvateoksia. Lain 21 §:n muuttamisesta ja soveltamisesta keskusteltiin hyvin paljon tietoyhteiskuntadirektiiviin voimaan saattamisen yhteydessä. Keskustelu ja muutospaineet eivät kuitenkaan koskeneet opetusta koskevaa osaa.

Tekijänoikeuslakiin on tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamisen yhteydessä otettu uusi 16 c §, jossa säädetään elokuvateosten julkisesta esittämisestä tutkimuksen ja korkeakoulutasoisen opetuksen yhteydessä. Tämä lainkohta antaa oikeuden käyttää Suomen elokuva-arkiston kokoelmissa olevaa teosta, lukuun ottamatta ulkomaisen tuottajan valmistamaa elokuvateosta, tutkimukseen ja korkeakoulutasoiseen elokuvaopetukseen. Lisäksi elokuva-arkisto voi tietyin edellytyksin välittää kokoelmissaan olevan teoksen yleisöön kuuluvalla henkilölle tutkimusta tai yksityistä opiskelua varten.³⁷⁶

5.4.6 Yliopistotoiminnan julkisuus ja julkisuuteen liittyvät rajoitussäännökset

Yliopistotoimintaa, tutkimusta ja opetusta ohjaa julkisuusperiaate. Julkisuusperiaate on turvattu perusoikeutena perustuslain 12 luvun 12 §:ssä. Säännöksen mukaan viranomaisen hallussa olevat asiakirjat ja muut tallenteet ovat julkisia, jollei niiden julkisuutta ole välttämättömien syiden vuoksi rajoitettu erikseen lailla. Julkisuusperiaatteen sisältöä on yksityiskohtaisemmin määritelty laissa viranomaisten toiminnan julkisuudesta (21.5.1999/621) eli julkisuuslaissa. Julkisuuslain 1 §:n mukaan viranomaisten asiakirjat ovat julkisia, jollei laissa erikseen toisin säädetä. Laissa on erikseen määritelty salassa pidettävät asiakirjat.

Säännösten perusteella kenellä tahansa on oikeus käyttää hyväksi yliopistoissa olevaa tietoa ja tarvittaessa saada esim. jäljennös asiakirjasta, joka sisältää asianomaisen haluaman tiedon, ellei oikeutta ole laissa nimenomaisesti rajoitettu.

³⁷⁶ HE 28/2004 s.175 - 178

Tietoyhteiskuntadirektiivin (2001/29/EY) 9 artiklassa on todettu, etteivät direktiivin säännökset vaikuta julkisten asiakirjojen saatavuutta koskeviin säännöksiin. Tekijänoikeuslaissa julkisuuslain periaatteet on otettu huomioon 25 d §:ssä, jonka ensimmäisessä momentissa todetaan, ettei tekijänoikeus rajoita laissa säädettyä oikeutta saada tietoa yleisestä asiakirjasta. Lisäksi tekijänoikeuslain 1 luvun 9 § 1 momentin mukaan lakeihin ja asetuksiin, valtiosopimuksiin ym. kansainvälisiä velvoitteita sisältäviin asiakirjoihin sekä viranomaisen tai muun julkisen elimen päätöksiin ja lausumiin ei ole tekijänoikeutta. Tekijänoikeudesta vapaita ovat myös viranomaisen tai julkisen elimen tällaisista asiakirjoista tekemät tai teettämät käännökset. Lain 9 §:n 2 momentin mukaan, mitä 1 momentissa säädetään, ei koske itsenäisiä teoksia, jotka sisältyvät 1 momentissa mainittuihin asiakirjoihin.

Hallituksen esityksessä lain 9 §:ssä oli maininta, että tekijänoikeudesta vapaita itsenäisiä teoksia saisi kuitenkin toisintaa asiakirjan yhteydessä sekä käyttää asiakirjasta erillään siihen hallinnolliseen tai muuhun tarkoitukseen, johon asiakirja liittyy.³⁷⁷ Perustuslakivaliokunta kiinnitti lausunnossa 7/2005vp huomiota siihen, että säännös tekijänoikeuden ulottamisesta 9 §:ssä mainittuihin asiakirjoihin sisältyviin teoksiin on perustuslaissa turvatus sanan vapauden ja julkisuusperiaatteen näkökulmasta ongelmallinen. Jos asiakirjan julkista osaa saa käyttää vapaasti vain asiakirjasta pääteltävään tarkoitukseen, voi tekijänoikeuden ulottaminen asiakirjojen osiin lausunnon mukaan kohtuuttomasti rajoittaa julkista keskustelua, vapaata tiedon välitystä ja vallankäytön julkista kritiikkiä. Myös sivistysvaliokunta kiinnitti mietinnössä 6/2005vp huomiota samaan asiaan. Sivistysvaliokunta muutti hallituksen esitystä kuitenkin vain siten, että hallituksen esityksen 9 §:ssä ollut teksti siirrettiin täsmennettynä 25 d §:ään. Lain 25 d §:n 4 momentissa todetaan, että 9 §:n 2 momentissa tarkoitettuja teoksia saa toisintaa 9 §:n 1 momentissa tarkoitettua asiakirjan yhteydessä sekä käyttää asiakirjasta erillään siihen hallinnolliseen tai muuhun tarkoitukseen, johon asiakirja liittyy.

Tekijänoikeuslain 9 §:n soveltaminen ja tulkinta yliopistojen osalta ovat olleet esillä korkeimmassa oikeudessa, **KKO 2000:56**. Tekijänoikeusneuvoston **lausunnot 1995:11³⁷⁸ ja 1996:1** koskevat samaa asiaa. Tekijänoikeusneuvoston lausunnoissa todettiin samoin kuin KKO:n päätöksessä, että 9 § voidaan soveltaa tekijänoikeuslain 49 §:n mukaiseen luetteloon. Korkein oikeus ja neuvosto kuitenkin katsoivat, ettei tekijänoikeuslain 9 § voinut soveltaa ko. nimipäiväluetteloon.

³⁷⁷ HE 28/2004 s.80

³⁷⁸ Tekijänoikeusneuvoston lausunnot 1993 - 1995 s.296 - 304

Korkeimman oikeuden tuomion mukaan Helsingin yliopistolla oli yksinoikeus julkaista suomen- ja ruotsinkielisiä almanakkoja ja kalentereita. Yksinoikeus poistettiin 1.1.1995 voimaantulleella lain muutoksella.

Oikeus katsoi, että ko. kalenteri oli tekijänoikeuslain 49 § 1 momentin mukainen luettelo, jossa oli yhdistettynä suuri määrä tietoa. Oikeus totesi, että 49 §:n perusteella tekijänoikeuslain 9 § on sovellettava myös 49 §:ssä tarkoitettuihin töihin. Oikeus kuitenkin katsoi, ettei Helsingin yliopisto nimipäiväluetteloja vahvistaessaan ole käyttänyt julkista valtaa, eikä kysymyksessä näin ollen ole tekijänoikeuslain 9 § tarkoitettu julkisen elimen päätös tai lausuma. Oikeus katsoi, että vaikka Helsingin yliopiston yksinoikeus julkaista suomen- ja ruotsinkielisiä almanakkoja ja kalentereita oli kumottu, ei kumoamisella kuitenkaan ole tarkoitettu puuttua yliopiston nimipäiväluettelon tekijänoikeudelliseen suojaan.

Tieteen vapaus ohjaa tutkijan ja opettajan toimimaan julkisuusperiaatteen mukaisesti. Tutkijan ja opettajan oikeuksien tarkoituksena ei ole tiedon salassa pitäminen, eikä tulosten julkista kritiikkiä ja hyödyntämistä saa rajoittaa. Tieteen vapaus takaa tutkijan riippumattomuuden ulkopuolisista vaikutteista ja ohjauksesta ja oikeuden päättää, milloin tutkimus on edennyt riittävän pitkälle julkaistavaksi, sekä opettajan oikeuden valita opetuksen aihe ja tapa. Kun tutkimus on valmis, vapaus edellyttää julkaisemista, ja opetustoiminta on julkista.

Tekijänoikeus sekä tutkijan ja opettajan oikeus päättää aineiston julkistamisesta ja julkaisemisesta vaikuttavat lähtökohtaisesti samansuuntaisesti. Tekijä, tutkija ja opettaja päättävät, missä, milloin ja mitä aineistoa julkaistaan. Molempien oikeuksien tavoitteena on saattaa luova työ yhteiskunnan tietoon.

Tieteen vapauteen ja tekijänoikeuteen liittyvä julkistamis- ja julkaisuoikeus ovat kuitenkin erilaisia. Tieteen vapaus ohjaa julkistamaan aineistoja mahdollisimman hyvin ja laaja-alaisesti. Tekijänoikeus antaa tekijälle oikeuden päättää julkistamisesta ilman julkisuusperiaatteeseen liittyviä

tavoitteita. Tekijä päättää, miksi ja milloin hän julkistaa teoksen, ja hän voi jättää teoksen myös julkistamatta.

Tekijän julkistamisoikeutta on käsitelty tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 1989:4**³⁷⁹. Lausunto koski pro gradu -tutkielmien ja vastaavien opinnäytetöiden julkisuutta. Lausunnon mukaan tekijällä on oikeus kieltää opinnäytetyön julkistaminen. Jos teosta ei julkisteta, eivät tekijänoikeuslain julkistamiseen liittyvät rajoitussäännökset tule voimaan.

Arvosteltavaksi jätetyn opinnäytetyön voidaan neuvoston käsityksen mukaan katsoa tulevan julkistetuksi korkeakoulun sisäisten sääntöjen ja käytäntöjen perusteella, ellei tekijä nimenomaisesti ole kieltänyt teoksen julkistamista. Teoksen julkistaminen tarkoittaa, että julkistamiseen liittyvät tekijänoikeuslaissa määritellyt tekijänoikeuden rajoitukset astuvat voimaan.

Tekijä voi lausunnon mukaan erikseen kieltää teoksen julkistamisen. Neuvosto on todennut tieteen harjoittamisen vapauden edellyttävän, ettei teosta ilman tekijän suostumusta saateta julkisuuteen laajemmin, kuin teoksen arvosteleminen edellyttää. Tekijä ei kuitenkaan voi estää opinnäytetyön julkista tieteellistä kritiikkiä.³⁸⁰

Tekijät voivat myös haluta määrätä siitä, miten ja missä yhteydessä julkaisuja käytetään. Tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 1997:8** tutkijat halusivat estää tutkimustuloksiin viittaamisen mainoksissa.

Tutkijat katsoivat, että heidän tekemäänsä tutkimusta oli referoitu harhaanjohtavasti luontaistuotevalmisteen markkinoinnin yhteydessä. Lehdessä julkaistuissa mainoksissa kahdessa oli viittaus siten, että lähteeksi oli

³⁷⁹ Tekijänoikeusneuvoston lausuntoja 1988 - 1992 s.60 - 63

³⁸⁰ Ks. myös Westerlund s.40, jossa on opinnäytetöiden osalta todettu, ettei opinnäytetöitä tekijän suostumuksetta tulisi julkistaa laajemmin, kuin mitä opinnäytetyön arviointi edellyttää.

ilmoitettu raportteja määrättyssä tieteellisessä julkaisussa. Lisäksi yhden mainoksen kirjoitukseen oli otettu tutkijoiden tutkimustuloksista kertovaan raporttiin sisältynyt graafinen esitys. Tekijänoikeusneuvosto ei pitänyt graafista esitystä tekijänoikeudellisesti suojattuna, ja neuvosto katsoi, ettei pelkkään mainokseen sisältyvä viittaus tutkijoiden tutkimukseen loukannut heidän tekijänoikeuttaan.

Tutkijoilla on oikeus odottaa, että tuloksia käytetään ja niihin viitataan tekijän moraalisia oikeuksia kunnioittaen. Muuten julkaistun tiedon käyttämisestä ei ole syytä rajoittaa. Tutkimustulosten ja niiden pohjalta laadittujen julkaisujen hyödyntäminen ja käyttäminen ja niihin viittaaminen yritystoiminnan edistämiseksi esimerkiksi mainoksissa ei ole yliopistotoiminnan vastaista, eikä yliopistolla periaatteessa ole tarvetta rajoittaa tulosten käyttämistä. Yliopiston tutkimustulosten tulisi pääsääntöisesti olla julkisia ja vapaasti käytettävissä.

Yliopistotoiminnan yhteydessä yliopiston perustoimintaa ohjaavat periaatteet ja perusoikeudet ovat ensisijaisia ja vaikuttavat pääsääntöisesti sääntöinä. Yliopiston toimintaa ohjaavan julkisuusperiaatteen mukaan tutkijan tutkimustulosten tulee olla julkisia. Tutkijan tieteen vapauteen liittyvä oikeus määrätä julkaisemisesta sisältää oikeuden päättää julkaisemisesta mutta ei oikeutta rajoittaa julkaisujen käyttöä ja julkisuutta.

Tekijänoikeuden taustalla vaikuttavat perusoikeudet on yliopistotoimintaa ohjaavan julkisuuden yhteydessä otettava huomioon periaatteina, jotka voivat taipua siten, että oikeuksia yhteen sovitettaessa julkisuusperiaate on asetettava edelle. Tekijän oikeus päättää, koska aineisto julkistetaan tai julkaistaan, ei voi kokonaan estää yliopistoissa tuotetun tiedon julkistamista ja julkaisemista. Tekijänoikeus voi asettaa rajoja sille, miten laaja-alaisesti julkisuus voi toteutua ja mitä tapoja voidaan käyttää. Jos tekijän oikeus kieltää julkistaminen rajoittaa julkisuusperiaatetta, ei rajoituksia tulisi hyväksyä vähäisin perustein. Pelkkä tekijän mielipide ei saisi estää julkistamista, jos julkistamatta jättäminen samalla kohtuuttomasti rajoittaa julkisuuslaista ja julkisuusperiaatteesta johdettavia oikeuksia.

Käytännössä tutkimustiedon julkistamattomuus tuskin kohtuuttomasti rajoittaa muita oikeuksia ja on tutkijasta johtuvista syistä ongelma. Jotta tutkija voisi edistää omaa uraansa ja viedä omaa tiedettään eteenpäin, on tutkijan julkistettava ja julkaistava tutkimuksensa. Tieteen harjoittamiseen

liittyvät käytännöt huolehtivat siitä, ettei tieteellinen tieto tekijänoikeuslain tutkijatekijälle antamien julkistamisoikeuksien vuoksi jää julkistamatta ja julkaisematta. Silloin kun tutkijalla on intressi pitää tutkimustietoa salassa, on salassa pitämiseen usein perusteltu syy: tutkimus on vasta alkuasteilla tai muuten keskeneräinen. Tällainen tutkimuksen julkistamattomuus on julkisuuslain säännösten mukaan hyväksyttävää ja sallittua.

On myös vaikea ajatella, että tekijänoikeuslakiin perustuva oikeus ohjata ja rajoittaa teoksen julkista siteeraamista ja käyttämistä voisi käytännössä osoittautua niin isoksi ongelmaksi, että tutkija tai opettaja tämän oikeuden perusteella pystyisi olennaisesti rajoittamaan yliopistotoiminnan julkisuutta. Myös tässä tapauksessa tieteellisen työn harjoittamiseen liittyvät käytännöt huolehtivat siitä, ettei tieto jää perusteettomasti ja kohtuuttomassa laajuudessa julkistamatta tai julkaisematta.

Julkisuus ja salassapito ovat usein ongelmallisia yhteistyöprojekteissa. Yhteistyöprojektiin osallistuvilla yliopistoyhteisön ulkopuolisilla yhteisöillä voi olla halua rajoittaa yhteistyöprojektissa vaihdettavien tietojen ja aikaansaatuisten tulosten julkisuutta. Kun on kysymyksessä yksityisoikeudellinen yhteisö, jota julkisuuslaki ei koske, yhteisöllä on täysi oikeus määrätä, mikä aineisto on julkaista ja mikä ei.

Yliopiston on kaikissa tilanteissa otettava huomioon tieteen vapaudesta ja julkisuuslaista johtuvat velvoitteet. Sopimukset eivät saa estää yliopistoa ja yliopistoyhteisöä antamasta julkisuuteen tietoa, joka julkisuusperiaatteen mukaan on julkista. Viranomaisen voi pitää salassa vain laissa erikseen määrättyjä tietoja laissa määritellyin ehdoin.

Viranomaisen asiakirjan salassapitoa ei voi sopimuksin laajentaa, eikä laissa määritellystä salassapitoehdosta poikkeava sopimuslauseke ole oikeudellisesti sitova. Sopimusten vääranlaiset lausekkeet ovat kuitenkin siinä mielessä ongelmallisia, että sopimuslausekkeen vastaisesta toiminnasta voi sopimuksen perusteella aiheutua korvausvastuu.³⁸¹ On epäselvää, miten korvausvastuuta käytännössä tulkittaisiin, ja yliopistojen on syytä huolehtia siitä, että sopimukset ovat julkisuusperiaatteen mukaisia.

³⁸¹ Kom. 1992:4 s.130, Mäenpää s.198

5.4.7 Yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa tapahtuneet muutokset ja muutosten merkitys tekijän oikeuksia ja oikeuksien rajoittamista arvioitaessa

5.4.7.1 Muuttuva opetus

Opetusmenetelmät ovat muuttuneet ja opettajan rooli vaihtelee erilaisissa opetustilanteissa. Yhtenä muutoksen moottorina on uusi teknologia ja sen tarjoamat mahdollisuudet kehittää uudenlaisia opetusmenetelmiä. Opettaja ei aina kokonaan pääätä, mitä aineistoa opetuksen yhteydessä käytetään tai käytä vain itse valmistamaansa materiaalia. Opiskelijalle annetaan enemmän mahdollisuuksia osallistua, valikoida ja päättää. Aineistoa ei välttämättä jaeta opiskelijoille perinteisesti kopioiden muodossa, vaan aineisto pidetään tarjolla tietokoneella ja verkossa. Opetusmateriaalia on myös järkevää koota yhteen erilaisiin tietokantoihin. Materiaali saattaa koostua valokuvista, artikkeleista ym. teoksista, ja aineistoon voi liittyä monentyypisiä tekijänoikeuksia.³⁸²

Tekijänoikeusneuvoston **lausunto 1998:20** on hyvä esimerkki siitä, kuinka monipuolista tekijänoikeuden alaista aineistoa opetuksessa käytetään. Toisaalta lausunto osoittaa, että eri aineistojen tekijänoikeuden haltijaa on usein vaikea määrittää. Tekijänoikeuden haltijoita voi olla useita, ja opetustilanteista tulee monimutkaisia tekijänoikeudellisten suhteiden verkkoja. Lausunto koski Turun, Helsingin, Tampereen, Jyväskylän ja Joensuun yliopiston yhteistä verkkoyliopistoprojektia.

Lausunnon hakija kysyi, voiko ko. projekti olla tekijänoikeuksien omistaja ja jos voi, niin mitä tapahtuu tekijänoikeuksille, kun projekti loppuu ja mitä tapahtuu, jos tekijänoikeuden haltija kuolee tai muutoin ei pysty huolehtimaan materiaalista. Lisäksi kysyttiin, millaisia tekijänoikeuksia testiin tai muuhun tutkimusmenetelmään voi olla, oppimateriaalina käytettävien haastatteluvideon- tai äänimateriaaliin tekijänoikeuksista sekä tekijänoikeuksien luovuttamisesta.

³⁸² Ks. esim. Instilling s.13-18. S.14 on esitelty Bergenin yliopiston menettelytapoja ja siellä käytössä olevaa tietokantaa, johon on kerätty valokuvia erilaisista taideteoksista. Samalla sivulla on myös esimerkki toisen yliopiston tavasta järjestää ns. digitaalisia luentoja.

Lausunnossa oli kysymys hyvin laajasti tekijänoikeuslain 1 §:n mukaisista tekijänoikeuden alaisista teoksista mutta myös 5 luvun mukaisista lähioikeuksista. Tekijänoikeusneuvosto on pohtinut myös sitä, milloin oikeuksia voi tekijänoikeuslain mukaan kuulua oikeushenkilölle ja milloin oikeudet kuuluvat luonnolliselle henkilölle.

Lausunnossa mainittu yhteistyöprojekti ei pääsääntöisesti ole sellainen juridinen yksikkö, jota voitaisiin pitää oikeushenkilönä. Tekijänoikeusneuvosto on lausunnossaan todennut, ettei ko. Psykonet-verkkoyliopistoa eli yliopistojen yhteistyöprojektia voitu pitää itsenäisenä oikeushenkilönä. Yhteishankkeella ei voi olla tekijänoikeudenalaiseen aineistoon mitään oikeuksia, vaan hankkeen osapuolten on keskenään sovittava siitä, miten hanke hallinnoi kunkin yliopiston omistamia tai yliopistolle siirrettyjä oikeuksia.

5.4.7.1.1 Yliopiston ja opettajan oikeudet ja velvollisuudet verkko-opetuksessa

Kun arvioidaan opettajien tekemän aineiston käyttöoikeuksia minkä tahansa opetuksen yhteydessä, on lähtökohtana opettajan tieteen vapaudesta johdetut oikeudet. Opettajalla on oikeus opettaa haluamallaan tavalla sekä sisällöllisesti että menetelmällisesti.³⁸³ Opettaja ei kuitenkaan ole täysin itsenäinen ja riippumaton vaan sidoksissa opetussuunnitelmiin ja opetuksen tavoitteisiin. Opetuksen vapauteen liittyy opiskelijoiden oikeus vaatia opetussuunnitelman mukaista opetusta.

Verkko on moniulotteinen käyttöympäristö. Verkkoympäristö voi helpottaa tiedon saatavuutta ja tehostaa opetusta. Kun nykYTEknologia tarjoaa mahdollisuuden opettaa tietokoneen kautta, yliopistoille asetetaan paineita seurata kehitystä ja mukauttaa tarvittaessa opetusmenetelmiään

³⁸³ Miettinen s.286 ja 287, Oppermann s.831

yhteiskuntakehityksen vaatimusten ja kehityksen tarjoamien edellytysten mukaisesti.³⁸⁴ Kun yliopiston rahoitusta arvioidaan nykyään erilaisin tehokkuusmittarein, yksi mittari on opintasuoritukset ja valmistuneet opiskelijat. Mahdollisuus toteuttaa verkko-opetushankkeita voi olla yliopistolle ja sen eri tiedekunnille ja laitoksille tärkeää. Opiskelijoilla on oikeus saada ajanmukaista ja tehokasta opetusta.

Verkko-opetushankkeiden toteuttaminen on vaikeaa, jos verkkoon laitettavan materiaalin käyttäminen edellyttää aina lupaa. Toisaalta jos yksittäinen opettaja kieltäytyy antamasta käyttöoikeuksia aineistoon, voi opetuskokonaisuus kärsiä.

Opettajan asema verkko-opetuksen yhteydessä on usein perinteisestä poikkeava. Verkko-opetusprojekteja toteutettaessa opettaja tuottaa aineistoa tiettyä tarkoitusta varten. Verkko-opetusprojektissa opettaja käyttää oikeuttaan määrätä opetuksen aiheesta ja tavasta päättäessään osallistua projektiin. Kun päätös on tehty, opettaja ei voi odottaa saavansa toimia verkko-opetusprojektin tavoitteiden ja tarkoituksen vastaisesti, vaan opettajalta voidaan edellyttää tarvittaessa omaan toimintaan ja omiin oikeuksiin liittyviä rajoituksia. Tieteen vapaus vaikuttaa taustaperiaatteena asettaen rajoja, kun arvioidaan, miten paljon opettajan työtä ja oikeuksia on mahdollista rajoittaa.

Verkko-opetusta toteuttavissa yhteistyöprojekteissa opettaja käyttää tekijänoikeuksiaan suostuessaan yhteistyöhön. Tämän jälkeen opettajan on toimittava yhteistyöprojektin tavoitteiden ja periaatteiden mukaisesti. Toisaalta yliopisto ottaa vastatakseen yhteistyöprojektin velvoitteista, ja yliopiston on voitava määrätä kokonaisvaltaisesti kaikista velvoitteista ja oikeuksista. Projektissa ei ole kohtuullista, että tekijä voisi käyttää oikeuksiaan yhteistyöprojektin tavoitteiden ja tarkoituksen vastaisesti. Tekijänoikeuden taustalla olevat perusoikeudet vaikuttavat taustaperiaatteina, jotka samalla tavalla kuin tieteen vapaus määrittelevät rajat sille, miten laaja-alaisesti opettajan oikeuksia voidaan rajoittaa.

Käytännössä voidaan lähteä siitä, että opettaja on hiljaisesti suostunut siirtämään yliopistolle tarvittavat käyttöoikeudet. Oikeuksien luovutus ei edellytä kirjallista sopimusta. On kuitenkin otettava huomioon, että puhtaasti hiljaista suostumusta koskeva asetelma on epävarma lähtökohta, koska se jättää avoimeksi, mitä kaikkia oikeuksia on siirtynyt. Tekijänoikeuslain 28

³⁸⁴ Ks. esim. Koulutuksen ja tutkimuksen tietostrategia 2000-2004 ja Helsingin yliopiston virtuaaliyliopisto strategia 2003-2006.

§:n mukaan oikeuksien luovutus ei sisällä oikeutta muuttaa teosta eikä oikeutta luovuttaa saatuja oikeuksia edelleen kolmannelle osapuolelle, ellei asiasta ole nimenomaisesti sovittu.

Kun verkko-opetusta koskeva projekti toteutetaan omassa yliopistossa yliopiston toimintaan liittyvänä projektina, ei ole perusteltua pitää kiinni jyrkästä asetelmasta, ettei yliopistolla voi olla mitään oikeuksia opettajien aikaansaamaan aineistoon. Samanlainen lähtökohta voisi olla ajateltavissa myös silloin, kun tehdään yhteistyötä yliopistoyhteisön sisällä, yliopistojen välillä. Opettajan asemasta ja aineiston käyttöyhteydestä johtuen opettajan oikeudet eivät vaikuta vahvasti sääntönä ja yliopistoyhteisön toimintaedellytysten turvaamiseksi opettajan määräysvaltaa voidaan rajoittaa. Yliopistolla on toisaalta oltava oikeus käyttää opettajan tekemää tekijänoikeuden alaista aineistoa riittävän laaja-alaisesti, ja yliopistolla on oltava oikeus muunnella aineistoa siten, kuin aineiston käyttö edellyttää. Varsinkin tilanteissa, joissa opettaja saa nimenomaisesti tehtäväksi valmistaa opetusaineistoa ja tehtävään ohjataan varoja, on vahvoja perusteita katsoa, että yliopistolle ja yliopistoyhteisölle siirtyy laaja käyttöoikeus aineistoon.³⁸⁵

On otettava huomioon, että opetusta varten tekijänoikeutta on rajoitettu jo kauan ja opetuksen hyväksi tapahtuvaa oikeuksien rajoittamista on pidetty hyväksyttävänä. Uusimmissa säädöksissä oikeus rajoittaa tekijän oikeuksia opetuksen hyväksi on edelleen tunnustettu sekä EU-lainsäädännössä että Suomen sisäisissä säännöksissä.³⁸⁶

³⁸⁵ Ks. Instilling s.69, jossa on tarkasteltu opettajien ja tutkijoiden oikeuksia Ruotsissa ja viitattu professori Claes Sandgrenin esittämiin näkemyksiin. Tekstissä on todettu, että joissain tilanteissa voitaisiin katsoa oikeuksien aineistoon kuuluvan suoraan yliopistolle.

³⁸⁶ Ks. kuitenkin Guibault 2002 s.70. Käsitykset tekijänoikeuden rajoittamisesta opetuksen hyväksi voivat EU:ssa vaihdella eikä yhteiseurooppalaista näkemystä ole välttämättä helppo muodostaa. Esim. Saksassa ja Hollannissa on perinteisesti rajoitettu tekijänoikeutta oppilaitosten toiminnan hyväksi. Ranskassa sen sijaan on lähdetty siitä, että on tekijän moraalisia oikeuksia koskevan tradition vastaista hyväksyä rajoitussäännöksiä oppilaitosten hyväksi. Ranskan osalta on kuitenkin otettava huomioon myös muut Ranskan tekijänoikeuslakiin sisältyvät säännökset, esim. säännökset kollektiivisista yhteisöteoksista (oeuvres collective). Norjalaisen selvityksen mukaan (Instilling s.74) yliopistot saattaisivat Ranskassa voida käyttää hyväksi esim. opettajien digitaalista opetusaineistoa tällä perusteella. Rajoitussäännöksiin turvautuminen ja rajoitussäännöksiä koskevan tulkintaopin muokkaaminen ei välttämättä ole ollut tarpeellista.

5.4.7.1.2 Muuttuva opetusympäristö ja sen merkitys oikeuksia arvioitaessa

Verkon käyttö on nopeaa ja helppoa, minkä vuoksi tekijän oikeuksia voidaan verkossa myös loukata nopeasti ja helposti. Verkkoympäristö asettaa paineita tiukentaa tekijänoikeuden haltijan suojaa. Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamista koskevassa hallituksen esityksessä on todettu, että digitaalisessa ympäristössä suojatun aineiston kopiointi- ja levitysmahdollisuudet ovat tehokkaammat kuin koskaan aikaisemmin. Tällaisessa ympäristössä on oikeuksien valvonnan oltava ehdottomampaa kuin analogisessa ympäristössä, jos tekijän oikeuksien halutaan toteutuvan.³⁸⁷

Tutkimuksen ja opetuksen osalta komissio on tietoyhteiskuntadirektiiviä säädettäessä todennut, että tutkimusta ja opetusta koskevia rajoitussäännöksiä tulee soveltaa sekä perinteisiin että uusiin aineiston käyttötapoihin. Jäsenvaltioiden on kuitenkin otettava huomioon, että elektronisessa ympäristössä aineiston käyttäminen on erilaista kuin perinteisessä ympäristössä ja elektronisessa ympäristössä tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämistä voidaan joutua rajoittamaan enemmän kuin perinteisessä käyttöympäristössä.³⁸⁸

Jos työskentely-ympäristöön liittyvistä ominaisuuksista johtuen tekijän oikeuksia tiukennetaan ja tekijänoikeuden rajoitussäännöksiä tulkitaan ahtaammin, on tieteen vapauden painoarvo suhteessa tekijänoikeuteen määritettävä uudestaan. On arvioitava, onko omaisuuden suojan painoarvo käyttöympäristöstä ja tekniikasta johtuen suurempi kuin tieteen vapauden opettajalle antama oikeus valita opetustapa ja yliopiston velvollisuus huolehtia tehokkaan opetuksen toteuttamisedellytyksistä.

Tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttö voi digitaalisessa ympäristössä johtaa kohtuuttomuuksiin tekijän kannalta. Aineiston käyttäminen opetustarkoitukseen ei poista mahdollisia kohtuuttomuuksia. Kun aineistoa laitetaan verkkoon, aineisto on alkuperäisestä käyttötarkoituksesta riippumatta kaikkien käytettävissä ja loukkausherkkää.

Verkko-opetuksessa voidaan kuitenkin hyödyntää uutta teknologiaa. Tekniset suojatoimenpiteet eivät ole vain tekijänoikeuden haltijan vaan myös käyttäjien hyödynnettävissä. Aineisto voidaan laittaa verkkoon esim. siten,

³⁸⁷ HE 28/2004 s.7, Westman 2002 s.229-231

³⁸⁸ European Commission 1997 s.40. Ks. myös Guibault 2003 s.31

että käytetään kulunvalvontaan liittyviä toimenpiteitä tai siten, että käyttäjät saavat aineiston käytettäväksi vain rekisteröitymällä käyttäjäksi. Aineisto ei ole automaattisesti kaikkien nähtävissä ja käytettävissä, vaan käyttäjällä on oma, salasanoin suojattu käyttöalue. Aineisto voidaan laittaa verkkoon myös sellaisessa muodossa, ettei sitä voi muokata, mikä suojaa erityisesti tekijän moraalisia oikeuksia. Kaikkia loukkauksia tuskin voidaan estää, mutta aineiston leviäminen voidaan rajata vain määrätyle henkilöpiirille ja näin rajoittaa suoran käyttäjäryhmän suuruutta.

Tietoyhteiskuntadirektiivin 5 artiklan 5 kohdan mukaan tekijälle aiheutuva haitta on otettava huomioon, kun sovelletaan opetusta ja tutkimusta koskevia rajoitussäännöksiä. Teknisten toimenpiteiden käyttäminen käyttäjäkunnan rajaamiseksi voi olla yksi keino vähentää haittaa, joka oikeudenhaltijalle voi koitua.

Tekijän oikeuksien rajoittaminen opetuksen hyväksi on lähtökohtaisesti hyväksyttävää. Jos lisäksi rajoitetaan suoraa käyttäjien määrää, voidaan katsoa, että tekijänoikeuden ja tekijänoikeuteen liittyvien perusoikeuksien painoarvo tekijänoikeuden rajoittamista koskevana pidäkkeenä vähenee. Opettajan oikeus valita opetusmenetelmät säilyy painoarvoltaan samana samoin yliopiston velvollisuus turvata hyvät opetusolosuhteet.

Käytännössä saatetaan ajatella, että tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä tulee sallittua tai sallitumpaa, jos rajoitetaan käyttäjämäärää. Henkilöpiirin rajaaminen ei kuitenkaan tee käytöstä sallittua. Jos kysymys on yleisön saataviin saattamisesta, toiminta on tekijänoikeudellisesti relevanttia riippumatta siitä, onko käyttäjiä vähän vai paljon. Kun teknistä suojakeinoa käytetään henkilöpiirin rajaamiseksi yliopisto-opetuksen yhteydessä, voitaisiin kuitenkin ajatella, että toimenpide yhdistettynä ko. käyttötarkoitukseen ja ympäristöön laajentaa oikeutta käyttää tekijänoikeuden alaista aineistoa opetuksessa.

Kun pääsy verkko-opetusaineistoon toteutetaan lisäksi tieteellisen kritiikin ja tiedeyhteisön toiminnan tarkoituksessa, vaikuttavat taustalla tiedeyhteisön toimintaperiaatteet ja ohjeet, jotka osittain säätelevät aineiston käyttämistä. Tämä voidaan ottaa huomioon tekijän oikeuden rajoittamista vahvistavana tekijänä, kun punnitaan tekijänoikeuteen liittyvien perusoikeuksien painoarvoa ja tekijän oikeuksien rajoittamista opetuksen hyväksi.

Tekijänoikeuksien käyttäminen opetusta varten ja verkko-opetuksen toteuttamiseksi tulee olla lähtökohtaisesti samalla tavalla sallittua kuin analogisessa ympäristössä.

Jos on kysymys yliopistoyhteisössä tuotetusta ja opettajan tekemästä aineistosta, digitaalinen käyttöympäristö ei saisi vaikuttaa voimakkaasti tekijänoikeutta vahvistaen. Tieteen vapauden painoarvo ei lähtökohtaisesti riipu käyttöympäristöstä. Tieteen vapaus vaikuttaa samalla painoarvolla riippumatta siitä, opetetaanko digitaalisessa ja vai analogisessa ympäristössä. Opettajan asema ja rooli ja verkko-opetusprojekteissa perusteltavat oikeudet pysyvät muuttumattomina. Opettajan tekijänoikeuden alaista aineistoa käytettäessä on ensisijaisesti otettava huomioon opettajan asema ja rooli sekä opiskelijoiden vahva oikeus saada asianmukaista opetusta.

5.4.7.1.3 Käyttöoikeus yliopiston ulkopuolella tehtyyn, opetuksessa käytettävään aineistoon

Kun arvioidaan käyttöoikeuksia yliopiston ulkopuolella tuotettuun aineistoon, ei aineiston käyttämistä voi perustella samalla tavalla kuin yliopistoyhteisön jäsenten tuottamaan aineistoon. Opetuksen tarpeet on asetettava osaksi laajempaa kokonaisuutta.

Tieteen vapaus perusoikeutena vaikuttaa kuitenkin lähtökohtaisesti samalla tavalla kaikissa yhteyksissä ja riippumatta siitä, mitä aineistoa käytetään. Tieteen vapaus antaa opettajalle oikeuden valita opetusmenetelmät. Toisaalta tieteen vapauteen ja opetukseen liittyy opiskelijoiden oikeus edellyttää hyvää ja tehokasta opetusta. Oikeuksien toteuttamiseksi voi olla tarpeellista käyttää myös yliopiston ulkopuolella tehtyä aineistoa.

Tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttöoikeuksia arvioitaessa voidaan ottaa huomioon, missä ympäristössä ja missä yhteydessä aineistoa on tarkoitus käyttää. Tekijänoikeuden rajoittaminen ei-kaupallisen yliopisto-opetuksen hyväksi on lähtökohtaisesti perusteltua riippumatta siitä, missä aineisto on tehty.

Vaikka aineiston käyttäminen lähtökohtaisesti olisi sallittua, aineiston valmistaja ja valmistusympäristö voivat kuitenkin vaikuttaa siihen, millaisilla ehdoilla aineisto on käytettävissä. Kun aineisto valmistuu yliopistoyhteisön ulkopuolella, on mahdollista ajatella, että esimerkiksi tekijöille maksettavat korvaukset ovat suurempia kuin silloin, kun käytetään yliopistoyhteisössä tehtyä aineistoa.

Toisaalta digitaalinen käyttöympäristö voi vahvistaa tekijänoikeuden ja sen taustalla vaikuttavien perusoikeuksien painoarvoa suhteessa muihin oikeuksiin enemmän silloin, jos käytetään yliopistoyhteisön ulkopuolella tehtyä aineistoa kuin jos käytettäisiin yliopistoyhteisössä tuotettua aineistoa. Ulkopuolista aineistoa käytettäessä ei voida vedota yliopistoyhteisöstä johdettaviin, yliopistoyhteisön jäseniin soveltuviin perusteisiin. Tekijän oikeus määrätä omien teostensa käyttötavoista voi tapauskohtaisesti olla hyvinkin perusteltua. Esimerkiksi tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 1996:11** oli kysymys opinnäytetyönä tehtävistä käännöksistä. Käännösten julkaisemisen estäminen voi olla tekijälle erittäin tärkeää. Alkuperäisteoksen kirjoittaja on voinut kirjoittaa teoksen tarkoituksellisesti jollakin tietyllä kielellä, ja tekijällä voi olla hyvin henkilökohtaisia ja perusteltuja syitä estää oman kirjoituksensa kääntäminen ja julkaiseminen esim. omalla äidinkielellään. Verkossa tällainen käännös leviää huomattavasti nopeammin ja laajemmin luettavaksi kuin analogisessa muodossa.³⁸⁹

5.4.7.2 Muuttuva tutkimus

Tekijänoikeus ei suojaa tietoa, jos tiedolle ei ole annettu konkreettista ulkomuotoa eikä tämä muoto ylitä suojakynnystä. Vaikka henkilö olisi ollut mukana tuottamassa tietoa työn taustaksi, esimerkiksi artikkelia varten, hän ei saa tekijänoikeutta artikkeliin, ellei ole osallistunut artikkelin kirjoittamiseen. Esimerkiksi Vaasan hovioikeuden ratkaisussa (27.12.1985 S 84/486) B:llä ei katsottu olevan tekijänoikeutta teokseen, koska B:n ei näytetty A:n ohella osallistuneen julkaisun muodon ja rakenteen luomiseen.³⁹⁰

Kun tiedolle on annettu ulkomuoto ja ylitetään suojakynnys, kysymyksessä voi olla tekijänoikeuden alainen teos. Tällaisessa konkreettisessa muodossa oleva tieto ei ole välttämättä vapaasti käytettävissä.

³⁸⁹ Esimerkki perustuu käytännön kokemuksiin. Erään teoksen osalta tekijä oli valmis antamaan teoksensa erään yliopiston opiskelijoiden harjoitustyön pohjaksi, mutta tekijä halusi ehdottomasti omaan henkilökohtaiseen kunniaansa ja turvallisuutensa liittyvistä syistä estää teoksen julkaisemisen sillä kielellä, jota opiskelun yhteydessä oli suunniteltu. Opiskelijat olisivat periaatteessa voineet tehdä käännöksiä harjoitustöinä, mutta opettajat eivät halunneet yliopistotoiminnan julkisuuteen liittyvien periaatteiden vuoksi ottaa riskiä, että käännöksiä leviää ulkomaailmaan, ja ko. harjoitustyöprojekti jätettiin toteuttamatta.

³⁹⁰ Tarkela 1998 s.45

Tutkimustyön edellytyksiä on pääsy tiedon lähteille ja oikeus levittää tietoa. Oikeus tietoon saa tukea sananvapaudesta. Sananvapaus ulottuu sekä tiedon muotoon että tiedon välittämistapaan. Tiedon saatavuuden turvaaminen on tunnustettu myös EY-tuomioistuimessa. Tapauksessa *Magill* tuomioistuin katsoi lähetyssyhtiöiden estäneen pääsyn perustietoon, jota tarvittiin televisio-ohjelmalehtisten käyttämiseen.³⁹¹

EY-tuomioistuimen tapauksessa ei ollut kysymys tieteellisestä työstä vaan puhtaasti kaupallisesta liiketoiminnasta. Perustietoon pääsyn turvaaminen tieteellisen työn tekemiseksi voi olla vielä vahvemmin perusteltavissa kuin liiketoiminnan yhteydessä. Puhtaasti tieteellistä tarkoitusta varten tehty tutkimus on pääsääntöisesti ei-kaupallista, eikä tarkoituksena ole kilpailla tekijän hyödyntämisoikeuden kanssa. Esimerkiksi tietoyhteiskuntadirektiivin periaatteet tukevat ajatusta, että aineisto voi olla helpommin ilman tekijänoikeuden haltijan lupaa käytettävissä ei-kaupallista tarkoitusta kuin kaupallista tarkoitusta varten.

Kun tutkija käyttää oikeuttaan valita tutkimusaihe, tutkimusväline ja metodi, voidaan tieteen vapaudesta johdettavan tiedonsaantioikeuden katsoa vaikuttavan sääntönä, joka antaa tutkijalle oikeuden saada aineistoihin liittyvää tietoa tutkimuksen tekemiseksi. Sananvapaus vaikuttaa tiedonsaantioikeutta vahvistavana periaatteena. Jos tutkijan pääsy tiedon lähteille estetään tai rajoitetaan tapaa, jolla tietoa välitetään, estetään olennainen tapa käyttää tieteen vapauteen perustuvia oikeuksia ja voidaan rajoittaa myös sananvapautta.

Tutkimuksen valmistuttua tutkijalla on oikeus määrätä tutkimustuloksista ja oikeus julkaista tulokset. Tutkijalla on oltava pääsy tietoon, jotta tutkija voi työstää tietoa edelleen ja käyttää tietoa hyväksi oman julkaisuoikeutensa yhteydessä levittääkseen työstämäänsä tietoa eteenpäin tiedeyhteisöön.³⁹² Tiede edistyy tiedon julkaisemista seuraavan kritiikin kautta. Tieteellisen tiedon arvo ja merkitys kasvavat sitä mukaa, mitä laajemmin tieto leviää ja mitä enemmän tietoa yhdistellään ja hyödynnetään.³⁹³

Tutkijan oikeus käyttää tietoa julkaisutarkoituksiin vaikuttaa yleensä sääntönä. Tutkijan tieteen vapauteen liittyvää julkaisuoikeutta tukee myös sananvapaus, joka vaikuttaa julkaisuoikeutta tukevana periaatteena.

³⁹¹ *RadioTelefis Eireann ja Independent Television Publication Ltd v. komissio* (C-241 ja 242/91) [1995] ECR.I-0743, Hugenholtz 1999 s.7 ja 8

³⁹² Miettinen s.282-285,

³⁹³ Berry s.38, Mc Sherry s.74-76

Turvatakseen tutkijan oikeudet yliopiston tulisi aktiivisesti huolehtia tutkimustiedon saatavuudesta. Tutkijalla ei ole oikeutta esittää ehdottomia vaatimuksia yliopistoa kohtaan, mutta tutkijalla on oikeus edellyttää, että hänen oikeutensa turvataan.³⁹⁴

Tutkimustietoa välitetään tiedon konkreettisen ilmenemismuodon kautta ja tietokantoja tehdään tällaisen tiedon säilyttämistä, löytämistä ja työstämistä varten. Tietokantoihin on mahdollista koota massiivisia määriä tietoa, jota tietokoneohjelmien avulla voidaan nopeasti ja luotettavasti työstää. Aineiston kerääminen ja kokoaminen helposti käsiteltäväksi tietokokonaisuudeksi ja kootun aineiston käyttäminen on tutkimuksessa välttämätöntä. Tietoa on pystyttävä käsittelemään, yhdistelemään ja rajaamaan.³⁹⁵ Oikeudet tietokantaan eivät saisi rajoittaa tiedon saatavuutta, ja tutkijan oikeus tietoon olisi turvattava yliopistoyhteisössä.³⁹⁶

5.4.7.2.1 Oikeudet tietokantaan

Oikeudet kuuluvat tekijöille, jos kysymys on tekijänoikeuslain 1 §:n mukaisesta tietokannasta tai 5 §:n mukaisesta kokoomateoksesta. Teossuojaa tietokanta saa kuitenkin vain siltä osin, kuin se täyttää teossuojan kriteerit. Muilta osin tietokanta voidaan katsoa tekijänoikeuslain 49 §:n mukaiseksi tietokannaksi. Samaan tietokantaan tai kokoomateokseen voi kohdistua erilaisia oikeuksia.

³⁹⁴ Pöysti s.5 ja 6, Miettinen s.281 ja 282. Kirjassa on esitelty kaksi korkeimman hallinto-oikeuden päätöstä KHO 1992-A-29 ja KHO 1992-A-7, joissa KHO on katsonut, että tutkijoilla oli oikeus saada tietoja ja ylläpitää rekisteriä tutkimustarkoituksiin vaikka tiedon saantia ja rekisterin pitämistä muuten voitiin rajoittaa.

³⁹⁵ Davison s.2

³⁹⁶ Ks. Samuelson 2001a s.2030, jossa todettu, että tiedeyhteisö Yhdysvalloissa on voimakkaasti vastustanut eurooppalaista suuntausta suojata tietokantoja. Tiedeyhteisö on katsonut eurooppalaisen sääntelyn kohtuuttomasti rajoittavan tieteen tekemistä. Ks. myös Hugenholtz 2000b s.78, jossa on todettu, että lainsäätäjä ei ole havainnut tiedon saantioikeuden voivan rajoittua tietokantoihin kohdistuvan yksinoikeuden kautta. Davison s.282. Davison on esittänyt, että oikeus tietokantaan tutkimuksessa ja opetuksessa ei pitäisi olla tekijänoikeuslain rajoitussäännös, vaan oikeus tulisi ilmaista positiivisena oikeutena, jota ei voi sivuuttaa tekijänoikeuden tai sopimusoikeuden kautta. Ks. kuitenkin Hugenholtz 2001a s.6 ja 7, jossa on viitattu tekijänoikeuden mahdolliset tietoa rajoittavat vaikutukset kiistäviin väitteisiin. Argumentointi lähtee siitä, että ristiriidat on lähtökohtaisesti ratkaistua tekijänoikeuslainsäädännössä.

Tekijänoikeusneuvoston lausunnossa 1998:7 Helsingin yliopiston sosiolingvistiikka kielihistoriassa -tutkimusryhmän jäsenet pyysivät lausuntoa tietokoneella luettavassa muodossa olevan kirjekokoelman teostasosta. Kysymyksessä oli osittain tekijänoikeuslain 5 §:n mukainen kokoomateos. Oikeus kokoelmaan kuului lähtökohtaisesti tekijöille. Osittain kysymys oli tekijänoikeuslain 49 §:n mukaisesta tietokannasta, eikä oikeus tietokantaan ollut selvää. Ko. tapauksessa oikeuksia tietokantaan saattoi periaatteessa omistaa tekijät, Helsingin yliopisto tai Suomen Akatemia. Lausunto osoittaa, että tietokantasuojan laatua on vaikea hahmottaa ja kuinka vaikeaa käytännössä on kartoittaa, kuka oikein omistaa oikeudet tietokantaan sekä tietokantaan kerättyyn aineistoon.

Neuvostolta kysyttiin, mikä työ oli tekijänoikeussuojaan oikeuttavaa toimintaa ja oliko sellaista vain tieteellinen työ sekä mitkä ovat rahoittajien eli Suomen Akatemian ja Helsingin yliopiston ja suorituspaikan eli englannin kielen laitoksen oikeudet aineistoon. Kokoelma oli tehty Helsingin yliopistossa, Suomen Akatemian ja Helsingin yliopiston rahoittamassa projektissa

Kokoelmaan oli koottu editoitua materiaalia. Käytetyistä editioista kysyttiin, vaikuttaako kustakin teoksesta käytetyn aineiston määrä tekijänoikeuteen. Lisäksi kysyttiin, missä vaiheessa tekijänoikeus voi siirtyä editioiden korjaajille, mikä on uudelleen editoitujen tekstien tekijänoikeudellinen asema sekä muista materiaalin tekemiseen liittyvistä oikeuksista.

Tekijänoikeusneuvosto totesi lausunnossaan mm. seuraavaa:

Neuvosto piti kokoelmaa tekijänoikeuslain 5 §:n mukaisena kokoomateoksena, jolloin tekijänoikeudet kuuluvat aina niille henkilöille, jotka ovat osallistuneet luovalla panoksella teoksen aikaansaamiseen. Tekijänoikeus voi tällöin syntyä vain luonnolliselle henkilölle.

Tekijänoikeuslain 5 §:n mukainen tekijänoikeus ulottuu kuitenkin neuvoston mukaan ”vain

kokoelman sellaisen tai niin laajan osan tekijänoikeudellisesti suojattuun käyttöön, jossa ilmenee kokoelman omaperäisyys”.

Tekijänoikeus kokoelmaan tai tietokantaan ei ulotu kokoelmaan kuuluviin yksittäisiin aineistoihin. Tällaisten aineistojen käyttämiseen on aina hankittava tekijänoikeuden omistajien lupa, mikäli aineisto on tekijänoikeudellisesti suojattua. Tässä tapauksessa yksittäiset kirjeet, joita kokoelmaan kerättiin, olivat niin vanhoja, ettei niihin voinut olla voimassa tekijänoikeutta. Sen sijaan kirjekokoelmat, joista oli haettu materiaalia, saattoivat tekijänoikeusneuvoston lausunnon mukaan saada tekijänoikeuslain 49 §:n mukaista luettelosuojaa.

Neuvosto on viitannut tekijänoikeuslain yleisiin työsuhdetta koskeviin periaatteisiin ja tekijänoikeuslain 40 b §:ään, jonka mukaan tekijänoikeus työ- tai virkasuhteessa tehtyyn tietokantaan siirtyy työnantajalle lukuun ottamatta korkeakoulun opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti toimivan tekijän luomaa tietokantaa ja siihen välittömästi liittyvää teosta.

Tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 1992:6** oli kysymys 49 §:n mukaisesta luettelosuojasta. Lausuntoa pyydettiin Joensuun yliopistossa tehdystä tutkimuksesta ja tutkimuksen yhteydessä suunnitellusta lomakkeistosta. Tekijänoikeusneuvosto katsoi, ettei lomakkeisto ollut tekijänoikeuslain 1 §:n mukainen teos ja ettei lomakkeisto saanut suojaa myöskään tekijänoikeuslain 49 §:n mukaisena luettelona.

Yliopistotoimintaa rahoitetaan monella tavalla, ja rahoituksella voi olla merkitystä tekijänoikeuslain 49 §:n mukaisen tietokannan oikeudenhaltijaa määriteltäessä. Tietokantadirektiivin johdanto-osan 40 kohdan mukaan investointi, jonka perusteella määritellään tietokannan valmistaja, voi olla rahoitusta, ja rahoittajalla voi olla oikeus tietokantaan. Direktiivin 41 kohdan mukaan valmistaja on se, jonka aloitteesta ja riskillä investointi tehdään.³⁹⁷

³⁹⁷ Ks. myös Hugenholtz 2001b s.2

Jos tutkimus on puhtaasti maksullista palvelututkimusta, jossa rahoitus kokonaan tulee yliopiston ulkopuolelta, oikeus tietokantaan on yleensä selvä. Tilajaalla on tavallisesti kaikki oikeudet tutkimustuloksiin tutkimussopimusten mukaan. Usein myös rahoittajan ehdot ja rahoituksen yhteydessä allekirjoitetut sopimukset määrittelevät, ketä pidetään tietokannan oikeudenhaltijana.³⁹⁸

Jos tutkimussopimusta ei ole tehty, rahoittajan ehdot ovat epäselviä tai tutkimusta rahoitetaan useammista lähteistä, jolloin osa rahoitusta voi perustua budjettimäärärahoihin, osa on esimerkiksi Suomen Akatemiasta tulevaa rahoitusta, ja osa rahoituksesta tulee yrityksiltä tai muilta yksityisiltä rahoitustahoilta, ei tilanne enää ole yhtä selvä, kuten lausunnosta 1998:7 käy ilmi. On vaikea sanoa, kuka katsotaan tahoksi, jonka riskillä tietokanta tehdään. Myös aloitteen tekijää voi olla vaikea hahmottaa. Sopimussuhteissa on myös vaikea tietää varmasti, velvoittavatko yliopiston allekirjoittamat sopimukset tutkijoita ja opettajia, vaikka sopimuksissa sinänsä olisi selkeästi todettu, että tutkimustulokset ja tuloksiin liittyvät immateriaalioikeudet kuuluvat tilaajalle tai toimeksiantajalle.

Rahoitus voidaan ottaa huomioon myös arvioitaessa, voiko kysymys olla tekijänoikeuslain 40 b §:n mukaisesta tietokannasta. Tekijänoikeuslain 40 b §:n mukaan oikeudet työsuhteessa tehtyyn tietokantaan kuuluvat työnantajalle. Säännöstä ei sovelleta korkeakoulun opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti toimivan tekijän luomaan tietokantaan. Jos rahoitus ja rahoittajan ehdot sekä ehtojen perusteella tehtyt sopimukset hyvin pitkälle määrittelevät, mitä ja miten yhteistyötä tehdään, ja jos työ tehdään käytännössä yhdessä muiden tutkijoiden kanssa, tutkija ei välttämättä tee työtä tekijänoikeuslain 40 b §:n edellyttämällä tavalla itsenäisesti.

Jos kuitenkin on kysymys yliopiston perusrahoituksesta, on rahoitus tarkoitettu nimenomaan tutkijoiden ja opettajien itsenäiseen työskentelyyn, ja on vaikeaa ajatella, että rahoitus voisi vaikuttaa siihen, kenellä on oikeus tietokantaan. Rahoitus ei ole välttämättä panostusta, jota tekijänoikeuslain 49 §:ssä edellytetään, eikä tietokanta ole syntynyt yliopiston aloitteesta ja riskillä.

Tekijänoikeusneuvoston lausunnoissa 1999:17 ja 1999:15 on otettu erityisesti esille yliopiston saama rahoitus ja rahoituksen merkitys tietokantaoikeuksia harkitessa. Osittain oli kysymys siitä, olivatko henkilöt olleet työsuhteessa

³⁹⁸ Ks. Tekesin rahoitusehdot, jotka edellyttävät, että kaikki oikeudet tutkimustuloksiin ja immateriaalioikeuksiin siirretään sopimusosapuolina oleville organisaatioille.

rahoittajiin ja osittain siitä, mikä merkitys pelkällä rahoituksella voisi olla tietokannan oikeudenhaltijaa arvioitaessa.

Lausunnossa 1999:17 oli kysymys Oulun yliopistossa tehdyn väestötutkimuksen tuloksista luodun lääketieteellisen tietokannan tekijänoikeudellisesta suojasta. Tutkimuksen lääketieteellisen osan suunnitteluun ja toteuttamiseen osallistuneet henkilöt olivat olleet osan tutkimusajasta professorin ja assistentin virassa yliopistossa. Osan ajasta he olivat työskennelleet muutoin kuin työsuhteessa yliopistoon, mm. Suomen Akatemian tutkijoina.

Tutkimuksen tekemiseen oli ohjattu eri lähteistä tulleita määrärahoja. Oulun yliopisto katsoi, että kysymyksessä oli hanke, joka oli pääosin rahoitettu Oulun yliopiston saamalla julkisella rahoituksella.

Lausuntoa pyydettiin siitä, kenellä on oikeudet tietokantaan ja mikä on tallennetun aineiston suoja. Lisäksi kysyttiin, mitä seuraamuksia on tietokannan tekijänoikeuslain vastaisesti käytöstä, olisiko tietokannan käyttäjien pitänyt viitata tietokantaan ja sen tekijöihin ja mikä taloudellinen merkitys on sillä, että käyttäjät olivat ottaneet tietokannasta olennaisia otoksia.

Tekijänoikeusneuvosto katsoi, että kysymyksessä oli tekijänoikeuslain 49 §:n, ei tekijänoikeuslain 1 § mukainen teos, ja 49 §:n mukaiset oikeudet kuuluivat kokoelman valmistajalle. Valmistajana 49 §:n mukaan pidetään sitä luonnollista tai juridista henkilöä, jonka aloitteesta ja vastuulla työ tehdään. Tekijänoikeusneuvosto ei kuitenkaan voinut tulkita tehtyjä sopimuksia eikä ratkaista näyttökysymyksiä, joten se ei voinut antaa vastausta siihen, kenelle oikeudet kuuluvat.

Oulun yliopiston taholta ei varsinaisesti esitetty, että oikeudet tietokantaan kuuluisivat yliopistolle. Oulun yliopisto kuitenkin toi esille, että tällaiset hankkeet toteutettiin julkisella rahoituksella, ja sen vuoksi yliopistolla tulisi olla vastuu siitä, että

tutkimusaineistoa käytetään parhaalla mahdollisella tavalla. Yliopisto toi myös esille, että jatkotutkimuksen tekeminen ja tutkimusaineiston muu hyödyntäminen vaikeutuisi, jos taloudelliset tekijänoikeudet olisivat yksittäisen tutkijan määrättävissä.

Lausunto 1999:15 koski oikeutta harjututkimuksen yhteydessä syntyneeseen aineistoon.

Harjututkimusta oli tehty vuosina 1972 – 1989, ja vuodesta 1978 lähtien tutkimusta oli tehty Joensuun yliopistossa. Lausunnossa on tuotu esille, että tutkimusta olivat rahoittaneet Suomen Akatemia, eri ministeriöt, kaupungit, säätiöt ja rahastot ja osittain tutkimusrahoitus oli tullut yliopistolta. Osa rahoituksesta oli ilmeisesti tullut maksullisen palvelututkimuksen kautta.

Neuvoston lausunnon mukaan hankkeeseen liittyi monenlaisia järjestelyjä, joissa osapuolet olivat keskenään erilaisissa oikeudellisissa suhteissa, ja jäi epäselväksi, minkälaiseen ja kenen käyttöön aineisto oli edellytetty tuotettavan. Oli epäselvää, kuka omisti oikeudet tietokantaan. Myös Joensuun yliopiston taholta todettiin tekijänoikeuksien selvittämisen olevan ongelmallista.

Lausunnossa 1999:17 yliopisto on tuonut esille, että yliopistolla tulisi yhteistyöhankkeissa olla mahdollisuus määrätä tietokantaan liittyvistä oikeuksista. Yliopisto vastaa yhteistyön velvoitteista, ja yliopiston pitäisi voida huolehtia myös tietokantoihin liittyvistä velvollisuuksista. Yliopisto on katsonut, että sen asema rahoittajana olisi otettava huomioon, kun määritellään tutkimusaineistoon kuuluvaan tietokantaan liittyviä oikeuksia. Lausunnossa 1999:15 yliopisto on kuitenkin katsonut, ettei sillä, mistä kirjanpidon kautta hoidettava rahoitus on tullut, ole merkitystä oikeudenhaltijaa arvioitaessa.

Tekijänoikeusneuvosto on **lausunnossa 1988:2**³⁹⁹ katsonut, ettei korkeakoulun tarjoama rahoitus voinut luoda korkeakoululle

³⁹⁹ Tekijänoikeusneuvoston lausunnot 1988-1992 s.12-19

tekijänoikeuslain 39 §:ssä tarkoitettua tuottajan asemaa. Lausunto koski Taideteollisessa korkeakoulussa opinnäytetyönä valmistettua videota. Kantaa ei voi sellaisenaan käyttää hyväksi tietokantojen yhteydessä. Tietokantojen osalta suoja voi perustua mm. siihen, kuinka paljon rahaa tietokannan tekemiseen on annettu, ja rahoitus voi olla tekijänoikeuslain 49 §:ssä mainittu huomattava panostus.

EY-tuomioistuin on täsmentänyt tietokantadirektiivin mukaisia tietokantaoikeuksia. Tuomioistuin on täsmentänyt esim. sitä, mikä voidaan katsoa tietokannan valmistamiseen tehdyksi investoinniksi ja milloin kysymyksessä on muuhun toimintaan liittyvä rahoitus, jolloin ei ole tehty tietokantadirektiivin mukaista investointia.

Tapauksissa C-46/02, C-338/02 ja C-444/02 oli kysymys Englannin ja Skotlannin jalkapallosarjojen otteluiden käyttämisestä vedonlyöntipelien järjestämisessä. Tietoja oli kerätty eri paikoista, esimerkiksi verkosta ja sanomalehdistä. Kantaja oli kaikissa sama Fixtures Marketing Ltd. Vastaajat olivat eri maiden vedonlyöntiä järjestäviä organisaatioita, mm. Oy Veikkaus Ab.

Tuomioistuin katsoi, että investointi, joka oli tehty jalkapallosarjojen organisointia varten, liittyi jalkapallosarjojen yksittäistä ottelua koskevien tietojen luomiseen. Tällaista tietojen luomiseen tehtyä investointia ei päätöksen mukaan voitu ottaa huomioon, kun arvioitiin direktiivin 7 artiklassa mainittua toimintaa ja direktiivin mukaista investointia. Direktiivin mukainen sisällön varmistamiseen liittyvä investointi on päätöksen mukaan ymmärrettävä siten, että sillä tarkoitetaan voimavaroja, jotka tietokantaa muodostettaessa ja sen toiminnan aikana käytetään etsittyjen aineistojen paikkansapitävyyden tarkistamiseen sen varmistamiseksi, että tietokantaan sisällytettävä tai sisältyvä informaatio on luotettavaa. Sisällön esittämiseen liittyvän investoinnin käsite kattaa voimavarat, joilla tietokannasta pyritään tekemään tietojenkäsittelyyn soveltuva. Keräämiseen liittyvä investointi kattaa aineiston etsinnän ja niiden kokoamisen.

Jalkapallosarjan ottelujärjestykseen otettavien tietojen etsiminen ja kokoaminen eivät päätöksen mukaan edellyttäneet erityisiä ponnistuksia. Kerääminen ja kokoaminen liittyivät olennaisesti tietojen luomiseen, ja liigat osallistuivat luomiseen jalkapallosarjojen organisoinnista vastaavina tahoina. Jalkapalloliigan ei myöskään tarvinnut tehdä erityisiä ponnistuksia tarkistaessaan sarjatietoja koskevien tietojen paikkansapitävyyttä. Jalkapallosarjan ottelujärjestyksen esittäminen oli päätöksen mukaan läheisessä yhteydessä ottelujärjestykseen sisältyvien tietojen luomiseen.

Tapauksessa C-203/02 vastakkain olivat The British Horseracing Board Ltd. and Others ja William Hill Organization Ltd. British Horseracing Boardin tietokannassa oli tietoja hevosten omistajista, valmentajista, kilpailujen järjestämisestä ja hevosurheiluun osallistuvista muista tahoista. William Hill oli hankkinut käyttöoikeuksia tietoja sisältäviin lähteisiin. Lisäksi tietoja oli saatavissa muista lähteistä, esimerkiksi sanomalehdistä.

Päätöksessä tuomioistuimien katsoi, että tietojen luomiseen tehty investointi on eri asia kuin tietokannan tekemiseen tehty investointi. Investointi, joka tehdään tietojen paikkansapitävyyden tarkistamiseksi samalla, kun luodaan aineistoa, jota kerätään tietokantaan, ei tuomioistuimen päätöksen mukaan ole tietokantadirektiivin mukainen tietokantaan tehty investointi.

Hevosten listaaminen kilpailua varten vaatii tuomioistuimen mukaan monia etukäteistarkistuksia. On tarkistettava ihmisten henkilöllisyys, hevosen piirteet ja luokitus sekä hevosen omistaja ja ratsastaja. Tällaiset tarkistukset liittyvät kuitenkin kilpailua koskevan listan tekemiseen. Tarkistukset liittyvät tietojen luomiseen eivät tietokannassa olevien tietojen tarkistamiseen kuten tietokantadirektiivin mukainen investointi edellyttää.

Investointikäsitteen lisäksi tuomioistuin täsmensi, millainen käyttö voi loukata tietokantaoikeuksia. Tietokannan uudelleen käyttämisen tai kopioimisen ei päätöksen mukaan tarvitse tapahtua suoraan tietokannasta. Tietokannan epäolennaisien osien käyttäminen voi olla kiellettyä, jos epäolennaisien osien käyttö johtaa koko tietokannan tai sen olennaisen osan luvattomaan käyttämiseen ja vaarantaa vakavasti tietokannan valmistajan investointia.

Kaikissa tapauksissa tietokannan tekeminen liittyi kantajan päätoiminnan harjoittamiseen ja tietokannan muodostava henkilö loi samalla tietokantaan sisältyvän aineiston. Tämä ei päätösten mukaan estänyt saamasta tietokantadirektiivin mukaista suojaa. Direktiivin mukaisen määrällisesti ja laadullisesti huomattavan investoinnin tuli kuitenkin olla itsenäinen verrattuna aineistojen luomiseen käytettyihin voimavaroihin.

Yliopistoyhteisössä valmistuvia tietokantoja ajatellen EY-tuomioistuimen päätöksistä olisi mahdollista tehdä seuraavia johtopäätöksiä. Jos rahoitus ei nimenomaisesti kohdistu tietokannan tekemiseen, vaan rahoituksen kohteena on pääsääntöisesti tutkimus ja erilaisen tutkimusaineiston luominen, ei rahoituksella näyttäisi tuomioistuimen päätöksen mukaan olevan merkitystä tietokannan omistajaa määritettäessä. Tuomioistuimen päätöksen mukaan investoinnin tulee kohdistua nimenomaan tietokannan tekemiseen ja investoinnilla on oltava itsenäinen merkitys. Jos rahoitus kohdistuu lähinnä tutkimustyöhön, investoinnin itsenäisyys puuttuu, ja tietokannan tekemiseen tehdyllä työllä voidaan katsoa olevan enemmän merkitystä, kun määritellään tietokantaan tehtyä määrällistä tai laadullista investointia. Tietokannan omistajaksi voitaisiin herkemmin katsoa tekijät.

Toisaalta jos tutkimuksen yhteydessä valmistetaan tietokanta vain kokoamalla yhteen tietoa varsinaisen tutkimuksen ohella, jos työn yhteydessä ei ole tehty erityisesti työtä myös tietojen paikkansa pitävyyden varmistamiseksi tai jos tietojen etsimisen ei voida katsoa olevan tutkimustyön luomisesta erillinen ja erityisiä toimenpiteitä vaativa kokonaisuus, ei tuomioistuimen päätöksen mukaan välttämättä ole tehty direktiivin mukaista investointia. Tuomioistuimen päätösten mukaan ei sinänsä ole poissuljettu, ettei normaaliin tutkimustyöhön liittyvän toiminnan yhteydessä syntyvä tietokanta voisi saada tietokantadirektiivin mukaista suojaa, mutta tietokannan valmistamiseksi on tehtävä erillinen, normaalista tutkimustyöstä

erotettava määrällinen tai laadullinen investointi. Tutkijan on tehtävä jotain enemmän kuin, mitä tutkimustyöhön liittyisi.

5.4.7.2.2 Oikeudet tietokannassa oleviin tietoihin

Tekijänoikeus tietokantaan tai muuhun kokoelmaan ei tuo oikeuksia tietokannassa tai kokoelmassa oleviin teoksiin. Aineistojen käyttämiseen on saatava tekijänoikeudenhaltijoiden lupa. Oikeiden tekijänoikeuden haltijoiden selvittäminen ja löytäminen ei ole käytännössä helppoa.

Lausunnon 1999:17 mukaan oli tutkimustyön yhteydessä otettu silmäpohjasta valokuvia, joita kerättiin tietokantaan. Ilman valokuvaajan lupaa ei tällaisia tutkimustyön yhteydessä otettuja kuvia voida käyttää. Ko. tapauksessa aineisto koostui lisäksi postikyselyistä ja haastatteluista, klinisistä tutkimustuloksista ja laboratoriokokeista. Esim. haastatteluihin on haastattelijalla ja toisinaan myös haastateltavalla tekijänoikeus ja oikeus määrätä siitä, miten haastatteluaineistoa käytetään.⁴⁰⁰

Lausunnossa 1998:7 muodostui monimutkaisia tekijänoikeusketjuja, kun kirjeitä editoitiin. Alun perin tekijänoikeudesta vapaasta aineistosta tuli tekijänoikeuden alaista, kun sitä muokattiin, eikä aineisto ollut enää vapaasti käytettävissä. Osa aineistosta taas oli sellaista, että jo muokkaaminen tietokantaan ja kokoelmaan sopivaksi edellytti lupaa, ja lisäksi tarvittiin lupa muokattuun aineistoon.

Harjututkimusaineistoa koskevassa lausunnossa 1999:15 aineisto oli erittäin moninaista. Harjututkimusaineisto sisälsi valokuvia ja diakuvia. Lisäksi käytettiin kaitafilmiarkistoa, havaintoja ja valokuvia koskevia muistiinpanoja ja kuvauksia, karttoja, selittäviä piirustuksia ja kyselylomakepohjia. Järjestelyyn oli osallistunut neuvoston mukaan useita luonnollisia henkilöitä ja oikeushenkilöitä, jotka olivat keskenään erilaisissa oikeudellisissa suhteissa. Aineistoa oli kerätty 1970- ja 1980-luvulla ja aineiston oikeuksia selvittäessä tuli ottaa huomioon myös tekijänoikeuslain muutoksista ja siirtymäsäännöksistä aiheutuvia näkökohtia. Oikeudet ja oikeussuhteet jäivät epäselviksi. Jotta olisi selvää, miten aineistoja voidaan käyttää, pitäisi kaikkien aineistojen osalta selvittää tekijät, onko tekijöillä oikeus päättää oikeuksien käyttämisestä vai onko oikeudet siirretty ja jos oikeuksia on siirretty, kenelle oikeudet ovat siirtyneet. Lisäksi olisi kaikkien

⁴⁰⁰ Haarmann s.78, Kocktvedgaard-Levin s.83

oikeudenhaltijoiden kanssa tarvittaessa sovittava, miten oikeuksia saa käyttää.

5.4.7.2.3 Miten määritellä oikeudet yliopistotutkimuksessa syntyvään tietokantaan

Tietokannan oikeudenhaltijaa on tutkimuksen yhteydessä käytännössä vaikea määritellä yleisesti. Erityyppistä tutkimusta tehdään päällekkäin ja peräkkäin, ja tietokanta voi syntyä osittain erityyppisissä tutkimusprojekteissa. Kansainvälisissä yhteistyöhankkeissa on otettava huomioon maakohtaiset erot lainsäädännössä.⁴⁰¹

Oikeus teossuojaa saavaan tietokantaan kuuluu lähtökohtaisesti luonnollisille henkilöille tekijöinä. Sen sijaan tietokantadirektiivin ja tekijänoikeuslain 49 §:n mukainen oikeuden haltija voi olla joko luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö.

Investointi, jota tietokantadirektiivin johdanto-osan 40 kohdan mukaan suojataan, voi olla rahoitusta tai ajan, vaivannäön ja energian käyttöä. Direktiivin johdanto-osan 41 kohdan mukaan valmistajana pidetään henkilöä, jonka aloitteesta ja riskillä tällainen investointi tehdään. Jotta oikeus syntyisi, on EY-tuomioistuimen ratkaisujen C-46/02, C-338/02, C-444/02 ja C-203/02 mukaan investoitava nimenomaan tietokannan valmistamiseen, ei aineiston luomiseen.

Kun tarkastellaan rahoitusta investointina yliopiston perusrahoituksen yhteydessä, yliopisto rahoittaa saamansa perusrahoituksen kautta tutkijoiden työtä ja myös tietokannan tekemistä. Yliopiston perustoimintaa ja perustutkimusta koskevan rahoituksen tarkoituksena on kuitenkin tukea nimenomaan tutkijan työtä. Tutkimukseen budjetoitu rahoitus tulee yliopistolle, mutta viime kädessä rahoituksen tarkoitus on antaa tutkijoille mahdollisuus tehdä itsenäisesti ja oma-aloitteisesti työtä. Budjettirahoituksen kautta on vaikea katsoa yliopistoa tekijänoikeuslain 49 §:n mukaisen

⁴⁰¹ Ks. esim. Instilling s.107, jossa on otettu esimerkiksi, miten käsitykset eri tekijöiden yhdessä tekemän teoksen oikeussuhteista voivat vaihdella. Ranskan lainsäädännössä on säännöksiä eräänlaisesta yhteisöllisestä tekijänoikeudesta. Vastaavia säännöksiä ei ole muissa Euroopan maissa. Myös näkemykset oikeuksista silloin, kun teos on tehty tilauksesta, voivat vaihdella.

tietokannan valmistajaksi. Oikeudet tietokantaan kuuluvat lähtökohtaisesti tekijöille.

Kun yliopiston laitoksella päätetään, että tiettyä tarkoitusta varten ryhdytään keräämään aineistoa ja työstetään aineistoa tietokannaksi, olisi kuitenkin muun kuin rahoituksen kautta mahdollista pitää tietokannan tekemisen aloitteentekijänä ja valmistajana ko. laitosta ja yliopistoa. Olisi vahvoja perusteita katsoa, että oikeudet voisivat kuulua yliopistolle, jos tietokanta valmistetaan laitoksen tutkimusta ja tarpeita varten. Jos tietokanta liittyy tutkimustyöhön, aloitteen tekijöitä ovat kuitenkin käytännössä tutkijat, eivätkä tutkijat tee työtä yliopiston vaan tiedeyhteisön lukuun. Käytännössä on epävarmaa katsottaisiinko oikeuksien kuuluvan yliopistolle.

Kun tarkastellaan oikeuksia yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöhankkeiden yhteydessä, yhteistyön rahoitusinvestointia ei tehdä tutkijan aloitteesta ja tutkijan riskillä. Tutkija voi olla aloitteentekijä siinä mielessä, että aloite rahoituksen hakemisesta tulee tutkijalta. Jos tutkimuksen tavoitteena on tietokanta, voidaan tutkija myös pitää tietokannan valmistamisen aloitteentekijänä, mutta tutkija ei ole se taho, joka päättää ja ratkaisee, tehdäänkö tutkimuksen ja tietokannan valmistamiseen tarvittava rahallinen investointi. Tutkija ei kanna rahallista investointiriskiä.

Kun tutkimusrahoitus tulee pääasiallisesti tutkimuksen rahoittamiseen keskittyneiltä organisaatioilta, esim. Tekes tai EU, ei rahoituksen tarkoituksena ole ohjata tuloksia rahoittajalle. Rahoittaja tekee päätöksen rahoitusinvestoinnista, mutta rahoittaja ei halua tulosten oikeudenhaltijaksi. Rahoittaja ei välttämättä rahoita nimenomaan tietokannan tekemistä vaan tutkimusta. Jos tutkimuksen tavoitteena kuitenkin on tietokanta, olisi mahdollista pitää rahoittajaa tietokantasuojan mukaisena investoijana ja valmistajana. Jos rahoittaja rahoituksen perusteella katsottaisiin direktiivin mukaisen investoinnin aloitteen tekijäksi ja riskin ottajaksi ja sitä kautta tietokannan valmistajaksi, rahoittaja voisi päättää, kenelle oikeudet tekijänoikeuslain 49 §:n mukaiseen tietokantaan kuuluvat. Rahoittaja voisi esimerkiksi päättää, että oikeudet kuuluvat organisaatiolle kuten yliopistolle.

Rahoitus ei kuitenkaan yksin ratkaise tietokannan valmistajaa, eikä tutkija aina putoa pois tietokannan valmistajaa määriteltäessä, vaikka kysymyksessä olisi ulkopuolisella rahoituksella tehtävä tietokanta. Tietokantaan tehtävää investointia voi olla myös tietokannan tekemiseen käytetty aika ja työ, ja tutkijalla voi olla tärkeä rooli tietokannan toteuttamisessa.

Varsinkaan jos tutkimusprojektin pääasiallisena tavoitteena ei ole tietokannan valmistaminen, vaan tietokanta syntyy tutkimuksen sivutuotteena, projektin rahoittaja ei ota riskiä tietokannan rahoittamisesta. Rahoitus on pääasiallisesti tarkoitettu yleisesti tutkimuksen tekemiseen. EY-tuomioistuimen päätösten mukaan on investoitava nimenomaan tietokannan tekemiseen, jotta valmistajalle voi syntyä tietokantadirektiivin mukainen valmistajan oikeus. Aineiston luomiseen ja normaaliin toimintaan tehty laadullinen tai määrällinen investointi ei tuo direktiivin mukaista tietokannan valmistajan asemaa. Rahoittaja voi määrätä, kenelle oikeuksien tulisi kuulua, mutta rahoittajaa on vaikea katsoa tietokantadirektiivin ja tekijänoikeuslain 49 §:n mukaiseksi valmistajaksi. Tutkijan työpanoksella on enemmän merkitystä arvioitaessa määrällistä ja laadullista panosta, joka tuo oikeuden tietokantaan. Jos tutkijalla on oikeudet tietokantaan, on tietokannan käyttämisestä sovittava tapauskohtaisesti tutkijan kanssa.

Tilanne voi myös olla sellainen, että tietokanta ei synny niinkään yhteistyöprojektissa, vaan yksittäinen tutkija tai tutkimusryhmä hakee rahoitusta eri lähteistä tai peräkkäin pitkän ajan kuluessa. Tutkijan tai tutkimusryhmän panokset tietokannan tekemiseksi ja rahoituksen hakemiseksi ovat olennaisia, ja tutkijoiden työpanoksella on ensisijainen merkitys arvioitaessa tietokantaoikeuden luovaa määrällistä ja laadullista investointia. Tietokantaoikeuksien omistajaksi on katsottava luonnolliset henkilöt.

Direktiivin mukaista tietokantasuojaa on tavoiteltu, jotta tietokantoja tehtäisiin ja kehitettäisiin. Tietokannan tekeminen vaatii huomattavia teknisiä ja taloudellisia voimavaroja. Ilman riittävää, nimenomaan tietokantojen hyödyntämiseen suunnattua rahoitusta, ei hyviä ja tehokkaita tietokantoja välttämättä pystyittäisi rakentamaan. Tekijänoikeuslain 49 §:n mukaisten oikeuksien taustalla on tietoinen valinta siitä, etteivät oikeudet aina kuulu luonnollisille henkilöille. Yksittäinen tekijä ei yleensä pysty tekemään sellaista rahallista investointia, jota tietokannan tekeminen edellyttää. Ilman yliopistoa ulkopuolisella rahoituksella tehdyn yhteistyöprojektin sopimusosapuolena, joka ottaa vastatakseen sopimusvelvoitteista, tutkija ei voisi osallistua yhteistyöprojektiin. Jotta tietokantaa voidaan tehokkaasti hyödyntää ja kehittää edelleen, on myös tarkoituksenmukaista ehkäistä oikeuksien hajaantumista.

Yhteistyöprojekteissa tutkijan asema ei toisaalta ole samalla tavalla itsenäinen kuin perustutkimuksessa, jossa tehdään tutkimusta vapaan tieteen pohjalta. Tutkijan työ määrittyy projektin tavoitteiden mukaisesti, ja tutkijan oikeuksia voidaan perustellusti rajoittaa. Yhteistyöprojektin mukaisista

tutkijan työhön liittyvistä velvoitteista kantaa vastuun yliopisto. Tieteen vapauden painoarvo on lähtökohtaisesti pienempi kuin perustutkimuksen yhteydessä, eikä tutkija ole vapaa ulkopuolisista vaikutteista. Tutkijan oikeus valita tutkimuksen aihe ja metodi määräytyvät tutkimusprojektin tavoitteiden kautta, ja tutkijan oikeuksia tuloksiin voidaan rajoittaa. On myös otettava huomioon, että tekijänoikeuslain 40 b §:n mukaan oikeus työsuhteessa tehtyyn tietokantaan kuuluu työnantajalle paitsi silloin, kun tietokannan on tehnyt korkeakouluopetuksessa ja –tutkimustyössä itsenäisesti toimiva tekijä. Jos lainkohdan mukainen itsenäisyys puuttuu, on mahdollista katsoa oikeuksien siirtyvän suoraan yliopistolle.⁴⁰²

Tutkija ei yhteistyöprojektien yhteydessä välttämättä ole itsenäinen, tietokannan valmistajaksi katsottava aloitteen tekijä ja käytännössä olisi mahdollista katsoa, että oikeudet tietokantaan kuuluisivat yksittäisen tekijän sijasta yliopistolle.

Edellä on eritelty, miten tietokantadirektiivin mukaisen tietokannan oikeudenhaltijaksi olisi mahdollista eri tilanteissa katsoa eri tahot, yhteisöt tai henkilöt. Jos kysymyksessä on teossuojaa saava tietokanta tai kokoomateos, oikeuksien määrittäminen on vielä monimutkaisempaa. Lähtökohta on selkeä: oikeus tietokantaan kuuluu tekijälle, ellei oikeus tekijänoikeuslain 40 b §:n mukaan ole siirtynyt työnantajalle. Tekijän oikeus on selvä kuitenkin vain siltä osin, kun tietokanta saa teossuojaa. Kuten tekijänoikeusneuvosto on lausunnossa 1998:7 todennut tekijänoikeuslain 5 §:n mukaisesta kokoomateoksesta, tekijän oikeus ulottuu vain kokoelman sellaisen tai niin laajaan osan tekijänoikeudellisesti suojattuun osaan, jossa ilmenee kokoelman omaperäisyys. Muilta osin joudutaan soveltamaan muita tietokantaoikeussäännöksiä, ja samaan tietokantaan voi liittyä erilaisia oikeuksia.

Kaiken kaikkiaan tietokannan oikeudenhaltija jää käytännössä usein epäselväksi. Tietokantojen käyttäminen ja kehittäminen kuitenkin edellyttäisivät, että käytännössä on selvää, kuka omistaa oikeudet tietokantaan. Epäselvyys oikeuksista hidastaa ja voi kokonaan estää yliopistotutkimuksen yhteydessä valmistetun tietokannan tehokkaan hyödyntämisen ja kehittämisen.

Oikean oikeudenhaltijan selvittäminen ei ole ainoa ongelma. Tietokantojen sallittu käyttäminen on myös epäselvää. On vaikea määritellä, mistä

⁴⁰² Työsuhdetta ja tekijänoikeuslain 40 b §:ää on käsitelty yksityiskohtaisemmin myöhemmässä kappaleessa.

tietokanta muodostuu ja mitä omistetaan, kun omistetaan oikeudet tietokantaan, ja on epäselvää, missä laajuudessa esim. tavanomainen internethakukone loukkaa tietokantaoikeuksia toistaessaan hakua, vaikka jokainen itsenäinen haku sinänsä voidaan katsoa vain epäolennaisen osan kopioimiseksi. Tietokantaoikeuksien loukkaus voi tapahtua herkästi. EY-tuomioistuimen päätöksessä C-203/02 tuomioistuin totesi, että suojan vastaista käyttöä voi olla myös tietokannan välillinen käyttö. Tietokannan uudelleen käyttämisen tai kopioimisen ei päätöksen mukaan tarvitse tapahtua suoraan tietokannasta. Toisaalta tietokannan epäolennaisien osien käyttäminen voi olla kiellettyä, jos epäolennaisien osien käyttö johtaa koko tietokannan tai sen olennaisen osan kopioimiseen tai uudelleen käyttämiseen ja siten vaarantaa vakavasti tietokannan valmistajan investointia. Olennaista on, että vahingoitetaan tietokannan valmistajan tietokantaan tekemää investointia.

Verkkoympäristössä tietokantoja syntyy helposti. On kuitenkin epäselvää, milloin verkossa syntynyt tietokanta on sellainen, että se saa tekijänoikeuslain nojalla suojaa. Vaikka verkossa syntyy herkästi tietokanta, ei tietokannan tekeminen välttämättä ole edellyttänyt sellaista olennaista investointia, jota esim. tietokantadirektiivin mukainen suoja edellyttää. Tieteen tekijöiden, jotka tuottavat tietoa ja joutuvat rutiininomaisesti käsittelemään erilaisia tietokantoja, on vaikea hahmottaa, mikä tietokannan käyttö edellyttää lupaa ja mikä ei.⁴⁰³

Oikeus tietokantaan ja tietokannan käyttämiseen liittyvät epäselvyydet eivät saisi kuitenkaan estää tietokantojen käyttämistä yliopistoissa. Varsinkin yliopistotutkimuksen yhteydessä syntyvien tietokantojen tulisi olla tehokkaasti yliopistoyhteisön käytettävissä, vaikka oikeudet tietokantaan kuuluisivat esimerkiksi tutkijalle. Tutkijoiden yliopistotutkimuksen yhteydessä tekemien tietokantojen tulisi edistää tieteen tekemistä, ja yhteisön jäsenenä tutkijalta voidaan edellyttää yhteistyötä tiedeyhteisön toimintaedellytysten ylläpitämisestä.

⁴⁰³ Ks. Hugenholtz 1998, 2000 s.5 ja 6, 2001b s.6-11 ja tapaus baumarkt.de – Oberlandsgericht Düsseldorf 29.6.1999. Ko. tapauksessa tuomioistuin katsoi, että jo pelkkä verkkosivu, joka on kokoelma muista verkkosivuista, voi muodostaa suojattavan tietokannan. Tuomioistuin kuitenkin katsoi, ettei tietokantaan oltu tehty lain edellyttämää olennaista investointia, eikä tietokanta saanut tekijänoikeussuojaa, European Commission Working paper 2001b s. iv - vii. Kirjoituksessa on tarkasteltu englantilaisessa yliopistossa tehtyä tietokantaa ja mitä vaikeuksia sen käyttämisessä, oikeuksien määrittelemisessä ym. on esiintynyt.

Komissio on 2004 antamassaan raportissa todennut, että tietokantadirektiivissä ja tietoyhteiskuntadirektiivissä voi olla joitakin epäjohdonmukaisuuksia ja ristiriitoja. Tilapäistä kappaleen valmistamista koskevat säännökset voivat edellyttää tarkennuksia, jotta on selvää, milloin ja millaiseen tarkoitukseen tilapäinen kappaleen valmistaminen on sallittua. Lisäksi olisi syytä tarkistaa, etteivät teossuojaa ja lähioikeussuojaa saaviin tietokantoihin kohdistuvat käyttöoikeudet ole ristiriitaisia.⁴⁰⁴ Aikaisemmin komissio on myös todennut, että tietokantoja koskeva lainsäädäntö ei näyttäisi kovin hyvin soveltuvan yliopistoyhteisön käyttötarkoituksiin.⁴⁰⁵

5.4.7.2.4 Oikeudet yliopistoyhteisön ulkopuolella tehtyihin tietokantoihin

Tiedon saantioikeus tieteellisen työn perusedellytyksenä vaikuttaa lähtökohtaisesti sääntönä. Jos oikeudet tietokantaan rajoittavat tiedon saantioikeutta, oikeudet voivat rajoittaa kohtuuttomasti tieteen vapautta perusoikeutena riippumatta siitä, missä aineisto on valmistunut.

Kun kysymyksessä on yliopistoyhteisön ulkopuolella tuotettu aineisto, yliopistoyhteisön käyttöoikeusehtoja ei kuitenkaan voi perustella samalta pohjalta kuin yliopistoyhteisössä tuotetun aineiston osalta. Yliopistoyhteisön sisällä voidaan vedota tutkijoiden ja opettajien asemaan yhteisön jäsenenä tekijänoikeuden rajoittamisen perusteena. Tutkijoiden ja opettajien oma työ ja sitoutuminen osaksi tiedeyhteisöä ja yhteisön periaatteita ei koske yliopistoyhteisön ulkopuolisia henkilöitä. Kun siirrytään yliopistoyhteisön ulkopuolelle, tarkastelunäkökulma laajenee ja opetuksen ja tutkimuksen tarpeet on asetettava osaksi laajempaa, tekijänoikeuden rajoja ja tasapainoa sekä parhaita sääntelykeinoja koskevaa keskustelua.⁴⁰⁶

Vaikka käyttöoikeus olisi perusteltua, käyttöoikeuden ehdot voivat olla erilaisia riippuen siitä, missä tietokanta on valmistettu. Yliopistoyhteisössä valmistettuja tietokantoja voi olla perusteltua käyttää esimerkiksi maksutta tai vain hyvin pientä korvausta vastaan. Samanlaisia käyttöehtoja ei välttämättä voi perustella yliopistoyhteisön ulkopuolella tehtyjen tietokantojen käytön yhteydessä.

⁴⁰⁴ European Commission 2004 s.7 ja 8

⁴⁰⁵ European Commission working paper 2001a s.16 ja 17

⁴⁰⁶ Ks. esim. Drahos s.200 - 213, Geller s.240 - 256, Mylly 2004 s.236 - 238, Levin 2003 Jämställldhet i en global värld

6 Tekijän oikeuksien rajoittaminen työsuhteen perusteella

Hallituksen esityksen mukaan työsuhteella tarkoitetaan työsopimuslain (26.1.2001/55) 1 §:ssä tarkoitettuun työsopimukseen perustuvaa työsuhdetta.⁴⁰⁷ Työsuhteeksi katsotaan tilanne, jossa työntekijä sitoutuu henkilökohtaisesti tekemään työtä työnantajan lukuun tämän johdon ja valvonnan alaisena palkkaa tai muuta vastiketta vastaan. Työsuhde voi olla kysymyksessä, vaikka vastikkeesta ei ole sovittu, jos tosiseikoista käy ilmi, että työtä ei ole tarkoitettu tehtäväksi vastikkeetta. Työsuhde voi olla kysymyksessä myös silloin, jos työ tehdään työntekijän kotona tai hänen valitsemassaan paikassa tai työ suoritetaan työntekijän työvälineillä tai -koneilla.

Virkasuhde on hallituksen esityksen mukaan julkisoikeudellinen palvelussuhde, jossa työnantaja on julkisyhteisö, esimerkiksi valtio tai kunta. Tekijänoikeuslain näkökulmasta ei ole eroa, onko kysymyksessä virkasuhde vai työsuhte.⁴⁰⁸

6.1 Lähtökohtana työntekijän oikeudet

Tekijänoikeus syntyy tekijälle. Työnantajalla on työsuhteessa oikeus ohjata ja määrätä, millaisia työn tulosten tulee olla. Työnantajan ohjausoikeus ei kuitenkaan synnytä tekijänoikeutta, joka edellyttää henkilökohtaista luovaa työpanosta. Työnantajalla ei pääsääntöisesti ole tekijänoikeutta, mutta työnantajalla voi olla käyttöoikeuksia aineistoon.⁴⁰⁹ Tietokanta- ja tietokoneohjelmaoikeuksien osalta tekijänoikeuslaissa on erityissäännöksiä, ja pääsääntöisesti oikeudet tietokantaan ja tietokoneohjelmaan siirtyvät työnantajalle.

Yleensä työnantajan on joko työsopimuksessa tai muussa sopimuksessa sovittava erikseen kunkin työntekijän kanssa tekijänoikeuksien käyttämisestä

⁴⁰⁷ HE 161/1990 s.53

⁴⁰⁸ HE 161/1990 s.53, Haarmann s.236

⁴⁰⁹ Bernitz s.27, Svensäter s.276. Ks. kuitenkin Karnell 1990 s.56 ja 57, jossa on viitattu Ruotsin lainvalmisteluun, lähinnä SOU 1956:25 ja todettu, että jossakin tilanteessa tekijänoikeuden voitaisiin katsoa kokonaan siirtyvän työnantajalle.

tai oikeuksien siirtämisestä työnantajalle. Kirjallista sopimusta ei välttämättä tarvita, vaan oikeuksien voidaan katsoa siirtyvän myös hiljaisesti.⁴¹⁰

6.2 Työnantajan oikeuksista

Työnantajalla voi olla työsuhteesta johtuvia käyttöoikeuksia työntekijän tekemään aineistoon. Työnantaja voi saada työntekijän tekijänoikeuden alaiseen teokseen työnantajan toiminnan edellyttämän käyttöoikeuden.⁴¹¹ Työnantajalla ei pääsääntöisesti ole oikeutta siirtää saamiaan oikeuksia edelleen kolmannelle osapuolelle.⁴¹² Työnantajan käyttöoikeuksista huolimatta työntekijä voi käyttää hyväksi omia oikeuksiaan. Työntekijän oikeuksia kuitenkin rajoittavat kaikki työsuhteeseen liittyvät velvoitteet ja periaatteet, esim. lojaliteettiperiaate ja kilpailukiello.⁴¹³

Työnantajan käyttöoikeuden laajuuden arviointiin vaikuttaa, millä hetkellä ja millä perusteella käyttöoikeuden katsotaan syntyvän. Kirjallisuudessa on esitetty erilaisia näkemyksiä työnantajan käyttöoikeuden perusteesta. Vallitsevaksi näkemykseksi näyttää vahvistuneen käsitys, että työnantaja saa oikeudet, jotka työnantajan tarvitsee harjoittaakseen normaalia toimintaansa tekijänoikeuden syntyessä. Jos työnantajan normaalissa toiminnassa tapahtuu muutoksia, voidaan katsoa, että työnantaja saa toimintansa mukaisen käyttöoikeuden muutoksista huolimatta niin kauan aikaa, kun työntekijä on työnantajan palveluksessa. Työsuhteen päätyttyä tapahtuneet työnantajan toiminnan muutokset eivät sisälly siihen normaalitoimintaa, jonka perusteella työnantaja on aiemmin saanut käyttöoikeuksia.⁴¹⁴

Työnantaja ei suoraan saa oikeuksia kaikkiin mahdollisiin käyttötarkoituksiin, jos tällaisia käyttötarkoituksia ei ollut tiedostettavissa teoksen syntyäikaan. Työnantaja ei yleensä saa käyttöoikeuksia sellaista

⁴¹⁰ Haarmann s.234 ja 235

⁴¹¹ Haarmann s.236 ja 237

⁴¹² Svensäter s.474

⁴¹³ Svensäter s.410-413, Peyron s.235

⁴¹⁴ Käsitykset heijastavat työsuhdekeksintölain määräyksiä. Käsitykset toiminnan laadun määrittelyperusteista eivät kuitenkaan ole yhteneviä, ja kirjallisuudessa on esitetty erilaisia käsityksiä siitä, millä perusteella työnantajan normaalitoiminta määritellään. Jotkut määrittelisivät toiminnan työsuhteen solmimishetken perusteella jotkut taas tekijänoikeuden alaisen aineiston syntymishetken perusteella. Ks. aiheita koskevasta keskustelusta esim. Svensäter s.364-378, Peyron s.150-161, Godenhelm 1978, Guibault – Hugenholtz s.119, Bernitz s.30 – 34.

toimintaa varten, joka ei kuulu työnantajan päätoimintaan vaan on vain tilapäinen tehtävä.⁴¹⁵

Tekijänoikeusneuvoston **lausunnossa 1992:1** on esitelty yleiset työsuhdetekijänoikeutta koskevat periaatteet. Lausunnon mukaan työnantajalle siirtyy työsuhteen perusteella joitain oikeuksia, mutta se missä laajuudessa oikeuksia siirtyy, ratkeaa työsuhteen ehtojen perusteella. Tekijänoikeuksien katsotaan yleensä siirtyvän työnantajalle työnantajan normaalin toiminnan edellyttämässä laajuudessa, jolloin oikeudet teoksen muuhun käyttöön jäävät tekijälle. Alan yleinen käytäntö saattaa myös vaikuttaa siihen, miten oikeuksien voidaan katsoa siirtyvän.⁴¹⁶

Digitaalisessa ympäristössä tekijän oikeuksien loukkauriski kasvaa ja tekijän oikeuksien vahvistamista pidetään perusteltuna. Tekijänoikeuden painoarvo suhteessa muihin oikeuksiin voi myös kasvaa, kun ristiriitaisia oikeuksia joudutaan sovittamaan yhteen. Tekijänoikeudesta johdettaville periaatteille voi olla perusteltua antaa etusija.⁴¹⁷

Työnantajan käyttöoikeus määräytyy kuitenkin ensisijaisesti työsuhteen ja työnantajan toiminnan kautta.⁴¹⁸ Käyttöympäristöllä ei ole suoraan merkitystä, kun määritellään työnantajan käyttöoikeutta ja käyttöoikeuden syntymistä.

Työnantajan velvollisuus ottaa huomioon tekijän tekijänoikeuslain 3 §:n mukaiset moraaliset oikeudet, miten ja missä laajuudessa oikeuksia on kunnioitettava, riippuu alasta ja oikeudesta. Tekijää ei välttämättä tarvitse mainita aineistoa käytettäessä. Toisaalta työnantajalla voi olla oikeus käyttää aineistoa, vaikka aineiston käyttäminen työnantajan normaalissa toiminnassa ei tekijän näkökulmasta olisi suotavaa.⁴¹⁹

6.3 Tekijänoikeuslain 40 b §

Yleisiä säännöksiä tekijänoikeuksista työsuhteessa ei ole pidetty tarpeellisina, koska tekijänoikeuslain lähtökohtana on alkujaan ollut itsenäisten ja vapaiden

⁴¹⁵ Svensäter s.364-378

⁴¹⁶ Tekijänoikeusneuvoston lausunnot 1988 - 1992 s.298 ja 299

⁴¹⁷ Ks. esim. HE 28/2004 s.7

⁴¹⁸ Svensäter s.338-342, Ks. kuitenkin Koktvedgaard-Levin s.117 ja miten digitaalinen ympäristö voi vaikuttaa tekijälle tulevaan korvaukseen.

⁴¹⁹ Svensäter s.442-447, 459 ja 460

taiteilijoiden oikeuksien suojeleminen. Yhteiskunnan muuttuessa argumentointi kuitenkin on menettänyt merkitystään. Tekijänoikeus koskee nykyään paljon muitakin henkilöitä kuin vapaita ja itsenäisiä taiteilijoita, ja yhä useammat tekijänoikeudet syntyvät työsuhteessa.⁴²⁰

Muutos on tuonut mukanaan muutoksia tekijänoikeutta koskeviin säännöksiin työsuhteessa. Kun Suomessa säädettiin oikeudesta tietokoneohjelmiin, laki 11.1.1991/34, lisättiin tekijänoikeuslakiin 40 b §. Lainkohdassa säädetään, että työ- tai virkasuhteessa tehdyn tietokoneohjelman ja siihen välittömästi liittyvän teoksen tekijänoikeus siirtyy työnantajalle, jos teos on luotu täytettäessä työ- tai virkasuhteesta johtuvia työtehtäviä.

Sääntelyssä otettiin huomioon silloin valmisteilla ollut Euroopan yhteisöjen direktiivi (Euroopan yhteisöjen neuvoston direktiivi tietokoneohjelmien oikeudellisesta suojasta 91/250/ETY). Direktiivin 2 artiklan 3 kohdan mukaan työnantajalla on oikeus määrätä kaikista taloudellisista oikeuksista tietokoneohjelmaan, jos työntekijä on luonut tietokoneohjelman työtehtäviä suorittaessaan tai työnantajan ohjeiden mukaisesti.

Vuonna 1998 tekijänoikeuslain 40 b §:n säännökset ulotettiin koskemaan myös tietokantoja. Sääntelyn lähtökohtana oli tietokantadirektiivi (Euroopan parlamentin ja Euroopan unionin neuvoston direktiivi 96/9/EY tietokantojen oikeudellisesta suojasta). Tietokantadirektiivi ei suoraan edellytä, että oikeudet työntekijän tekemään tietokantaan tulee siirtää työnantajalle. Direktiivin 29 kohdan mukaan jäsenvaltiot saavat itsenäisesti päättää toisen palveluksessa luotaviin tietokantoihin sovellettavasta järjestelmästä.

Lain 40 b §:n säännös koskee sekä 1 §:n mukaista teossuojaa saavaa tietokantaa että tekijänoikeuslain 49 §:n mukaista tietokantaa. Hallituksen esityksessä on todettu, että tilanne, jossa samaan tietokantaan kohdistuva tekijänoikeus ja lain 49 §:n mukainen oikeus ovat lähtökohtaisesti eri käsissä, olisi omalaatuinen. Esityksen mukaan, on vahvoja perusteita säätää molempien tietokantojen suoja työ- ja virkasuhteessa samanlaiseksi.⁴²¹

Tietokoneohjelmia koskevan direktiivin mukaan oikeuksien siirtyminen työnantajalle koskee vain taloudellisia oikeuksia. Jäsenvaltiot voivat vapaasti päättää, siirtyvätkö moraaliset oikeudet työnantajalle vai eivät.⁴²²

⁴²⁰ Koktvedgaard – Levin s.115, Haarmann s.234. Ks. myös Peyron s.54 .

⁴²¹ HE 170/1993 Luku 2.3 Työsuhteessa luodut tietokannat

⁴²² Dir 91/250/ETY 2 artikla 3 kohta

Tekijänoikeuslain 40 b §:n säännöksistä on sellaisenaan vaikea päätellä, siirtyykö työnantajalle vain taloudellisia oikeuksia vai myös moraalisia oikeuksia. Tietokoneohjelmia koskevan hallituksen esityksen mukaan työnantajalle kuitenkin siirtyvät vain tekijän taloudelliset oikeudet.⁴²³ Sama lähtökohta on sovellettavissa tietokantoihin. Toisaalta voidaan tulkinta-apuna käyttää myös tekijänoikeuslain 27 §:ää, jonka mukaan tekijänoikeus voidaan siirtää tekijänoikeuslain 3 §:n säännöksistä johtuvien rajoituksin.

Tietokoneohjelmien tekijänoikeutta koskevassa hallituksen esityksessä on perusteltu tekijänoikeuksien siirtymistä työsuhteessa työnantajalle seuraavasti: ”Ohjelmien tuotanto poikkeaa oleellisesti muista aloista. Tietokoneohjelmia tehdään yleensä ryhmissä, ja tuotantoprosessi muistuttaa teollista tuotantoa. Yhden ohjelman tekeminen jakautuu eri työvaiheisiin ja osakokonaisuuksiin ja näihin osakokonaisuuksiin osallistuvien tekijöiden työpanokset vaihtelevat. Ohjelmien elinikä on hyvin lyhyt, ja ohjelmat korvataan nopeasti uusilla ohjelmilla. Näiden uusien ohjelmien pohjana ovat usein aikaisemmat ohjelmaversiot. Ryhmätyönä ja vaihteittain tehtyjen teosten yksittäisten tekijöiden osuutta on vaikea erottaa lopputuloksesta. Erikseen sopiminen jokaisen tekijän kanssa olisi vaikeaa, ja epäselvyys ohjelmien oikeuksista hankaloittaisi yritysten kehitystoimintaa ja vaikuttaisi myös ohjelman käyttäjiin.”⁴²⁴

Tietokantoja koskevia säännöksiä on perusteltu samalla tavalla. Tietokoneohjelmat ja tietokannat ovat työsuhteen ja työsuhteessa tarvittavien oikeuksien näkökulmasta monessa suhteessa samanlaisia tuotteita. Tuotteiden valmistukseen osallistuu useampia henkilöitä, jotka ovat työsuhteessa tuotteita tuottavaan yritykseen. Tietokantojen ja tietokoneohjelmien tuottaminen kuuluu yleensä yrityksen tai yhteisön liiketoimintaan, ja henkilöt on palkattu tekemään ohjelmia ja tietokantoja. Tietokoneohjelmia ja tietokantoja koskeva sääntely on haluttu järjestää samalla tavalla.⁴²⁵

⁴²³ HE 161/1990 s.54.

⁴²⁴ HE 161/1990 s.21 ja 22. Ks. myös Svensäter s.337, Prop 1988/89, Ot.prop 1989/90. Käsitykset työsuhdetta koskevan sääntelyn tarpeellisuudesta tietokoneohjelmien yhteydessä eivät ole olleet yhtenäisiä Pohjoismaissa. Kun Suomessa ja Tanskassa valmisteltiin työsuhdetta koskevia säännöksiä, Norjassa ja Ruotsissa sääntelyä ei katsottu tarpeelliseksi.

⁴²⁵ HE 170/1997 Luku 2.3 Työsuhteessa luodut tietokannat

6.4 Yliopiston oikeudet työnantajana tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä

Tutkijoiden ja opettajien tekijänoikeuksien tai tekijänoikeuksiin liittyvien käyttöoikeuksien ei ole katsottu miltään osin siirtyvän yliopistolle työnantajana. Tutkijoiden ja opettajien ehdotonta määräysvaltaa on perusteltu keksintöjä koskevien käytäntöjen ja säännösten kautta. Lisäksi on vedottu opettajien ja tutkijoiden tieteen vapaudesta johdettavaan itsenäiseen asemaan. Tutkijoille ja opettajille ei periaatteessa voida määrätä tehtäviä samalla tavalla kuin muissa työsuhteissa.⁴²⁶

Tekijänoikeuslaissa on myös nimenomaisia säännöksiä tutkijoiden ja opettajien oikeuksista työsuhteessa. Vaikka tietokoneohjelmin ja tietokantojen oikeudet pääsääntöisesti siirtyvät työsuhteessa työnantajalle, yliopisto-opettajien ja –tutkijoiden määräysvalta omiin tekijänoikeudenalaisiin teoksiin on haluttu säilyttää. Tekijänoikeuslaissa on todettu, ettei työnantajan oikeuksia koskevia säännöksiä sovelleta sotilasopetuslaitoksia lukuun ottamatta korkeakoulun opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti toimivan tekijän luomaan tietokoneohjelmaan eikä siihen välittömästi liittyvään teokseen tai tietokantoihin.

Lainvalmistelun yhteydessä sääntelyä ei ole juuri perusteltu. Tietokoneohjelmia koskevia säännöksiä laadittaessa hallituksen esityksessä on viitattu ainoastaan vakiintuneeseen käytäntöön ja todettu, että tällainen poikkeussääntely vastaa oikeudesta työntekijän tekemiin keksintöihin annetussa laissa omaksuttua ratkaisua.⁴²⁷ Tietokantadirektiivin voimaansaattamista koskevan lainvalmistelun yhteydessä poikkeussääntelyn tarpeellisuuteen tai asemaan ei ole otettu kantaa.⁴²⁸

Tietokoneohjelmia tai tietokantoja koskevissa direktiiveissä ei mainita yliopisto-opettajien ja –tutkijoiden erityisasemaa. Kun tietokoneohjelmia koskevia säännöksiä tarkistettiin ja muutettiin lailla 7.5.1993/418, hallituksen esityksessä todettiin, ettei EY:n tietokoneohjelmia koskeva direktiivi sisällä 40 b §:n mukaista poikkeussäännöstä, ja esityksessä ehdotettiin poikkeussäännöksen kumoamista. Perusteluina vedottiin direktiiviin. Sivistysvaliokunta kuitenkin totesi mietinnössään EY-tuomioistuinkäytännöstä olevan pääteltävissä, että työntekijällä tarkoitetaan

⁴²⁶ Kom. 1965:B 16 s.18, Kom. 1987:7 s.134, Bruun 1993 s.158, Instilling s.62

⁴²⁷ HE 161/1990 s.22

⁴²⁸ HE 170/1997 Luku 2.3 Työsuhteessa luodut tietokannat

epäitsenäisessä asemassa olevaa työnsuorittajaa. Tutkija, joka palkataan työsuhteessa tekemään epäitsenäisesti atk-ohjelmointityötä korkeakoulussa, on tietokoneohjelmadirektiivin tarkoittama työntekijä. Itsenäisessä asemassa oleva tutkija ei ole. Valiokunta katsoi, ettei säännöksen poistaminen ole tarpeen kokonaan ja ehdotti, että itsenäisessä asemassa olevat, korkeakouluissa opetus- ja tutkimustyötä tekevät henkilöt suljetaan edelleen 40 b §:n ulkopuolelle. Mitä itsenäinen tarkoittaa ja milloin tutkija tai opettaja voisi olla itsenäisessä asemassa, ei täsmennetty.⁴²⁹

Muissa Pohjoismaissa ei ole vastaavaa poikkeussäännöstä tekijänoikeuslaissa. Tutkijoilla ja opettajilla näyttäisi kuitenkin myös Norjassa, Tanskassa ja Ruotsissa voivan olla jonkinlainen erityisasema ja erilaisia oikeuksia kuin muilla työntekijöillä, jos työnantajalla katsotaan olevan oikeuksia työntekijöiden tekemiin tekijänoikeuden alaisiin aineistoihin. Esimerkiksi Ruotsissa on katsottu, että tutkijoiden ja opettajien tekemiin tietokoneohjelmiin ja tietokantoihin olisi sovellettava tutkijoita ja opettajia koskevaa poikkeussääntelyä (lärarundantaget). Tutkijoilla ja opettajilla olisi näin oikeus määrätä tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä, vaikka oikeudet lain mukaan muuten siirtyisivät työnantajalle. Ruotsin tekijänoikeuslaissa ei ole nimenomaisia poikkeussäännöksiä, mutta on katsottu, että Ruotsin työsuhtekeksintölaissa olevaa periaatetta tulisi lähtökohtaisesti soveltaa myös tietokantoihin ja tietokoneohjelmiin.⁴³⁰

Tutkijan ja opettajan oikeudet työsuhteessa tehtyyn tietokantaan ovat olleet esillä tekijänoikeusneuvostossa. Esimerkiksi Helsingin yliopistossa tietokoneella luettavassa muodossa tehtyä kirjekokoelmaa koskevassa **lausunnossa 1998:7** todettiin, että työsuhteessa tehdyn tietokannan oikeudet kuuluvat aina tietokannasta riippumatta työnantajalle. Jos kysymyksessä kuitenkin on korkeakoulun opetus- ja tutkimustyössä itsenäisesti toimivan tekijän luoma tietokanta tai siihen välittömästi liittyvä teos, oikeudet tietokantaan tai teokseen kuuluvat tekijälle eivätkä työnantajalle.

Lausunnossa 1999:4, joka osittain koskettaa myös yliopistoja, pyydettiin näkemyksiä siviilipalvelusmiehen oikeudesta luomaansa tietokoneohjelmaan. Siviilipalvelus toteutettiin Teknillisessä korkeakoulussa. Teknillisen

⁴²⁹ HE 211/1992 Luku 1.2 Tietokoneohjelmien suoja, Sivistysvaliokunnan mietintö 2/1992

⁴³⁰ Wolk s.417-419, Ks. myös Lund: Immaterialretten og forskningen ved universiteter og høyskoler s.618-628, Andersen: Universitetsforskning og immaterialrettigheder i Danmark s.602-609.

korkeakoulun rooli tapauksessa oli vähäinen. Korkeakoulun osalta kuitenkin todettiin, että siviilipalvelusmiehen palveluspaikalle eli tässä tapauksessa korkeakoululle voi suoraan siirtyä oikeus siviilipalvelusmiehen tekemään tietokoneohjelmaan vain, jos tilanteeseen voidaan soveltaa tekijänoikeuslain 40 b §:n työsuhdetta koskevia säännöksiä.

Yliopiston ei-työnantaja-asemaa ja kaikkien käyttöoikeuksien puuttumista ei olla enää valmiita hyväksymään samalla tavalla kuin aikaisemmin. Yliopistot maksavat tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä korvauksia, mikä tuntuu kohtuuttomalta, kun aineisto usein on valmistettu yliopistoissa. Toisaalta yliopistoissa tuotetun aineiston oikeuksien hajanaisuus ja käyttöoikeuksien epäselvyys vaikeuttavat aineiston käyttämistä ja yliopiston toimintaa. Lisäksi yliopistoissa tehtyä aineistoa, kuten tietokoneohjelmia ja tietokantoja voidaan hyödyntää liiketoiminnassa, ja samalla tavalla kuin yliopistokeksintöjä koskevan keskustelun yhteydessä, herää kysymys, pitäisikö yliopistolla tekijöiden ohella olla oikeus saada korvaus tekijänoikeuden alaisen aineistoin hyödyntämisestä liiketoiminnassa.⁴³¹

Ongelmana kuitenkin on, milloin työsuhdetta koskevien ehtojen voitaisiin katsoa täyttyvän. Tutkijoiden ja opettajien rooli ja asema voi vaihdella tehtävästä ja aineistosta riippuen. Tutkijat ja opettajat hoitavat yliopistoissa erilaisia tehtäviä, tekevät hallinnollista työtä, tutkivat ja opettavat ja tuottavat näiden tehtävien yhteydessä erilaista aineistoa. Yliopiston tarpeet työnantajana voivat myös vaihdella tehtävästä ja aineistosta riippuen.⁴³²

6.4.1 Miten yliopiston sekä tutkijan ja opettajan asemaa ja oikeuksia työsuhteessa tulisi arvioida

Tutkijan työskentelyä ohjaa virkamieslainsäädäntö, joka asettaa tutkijalle velvoitteita ja rajoittaa itsenäisyyttä. Tekijänoikeuden osalta työsuhteeseen perustuvia oikeuksia arvioidaan virkasuhteessa samalla tavalla kuin työsuhteessa.⁴³³ Virkamiehiä koskevat velvoitteet eivät kuitenkaan poista tai vähennä tutkijan perusoikeutena turvatusta tieteen vapaudesta johdettavien oikeuksien painoarvoa.

⁴³¹ Keksintöjä koskevasta keskustelusta Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 6/2002, HE 259/2004. Ks. myös Wiseman s.23 ja 24. Artikkelit on kirjoitettu Australian lainsäädännön ja käytännön pohjalta. Keskustelut ja ongelmat ovat kuitenkin pitkälti samanlaisia kaikissa yliopistossa.

⁴³² Wiseman s.24 ja 25

⁴³³ Haarmann s.236

Yliopiston perustoiminnan yhteydessä tutkijalla on vahva itsenäinen asema eikä tutkija tee työtä työsuhteeseen verrattavalla tavalla epäitsenäisesti. Tutkija ei tee työtään työnantajan lukuun työnantajan johdon ja valvonnan alaisena.⁴³⁴

Tutkija tekee työtään tiedeyhteisön hyväksi ja tiedeyhteisön lukuun, ja yliopisto edustaa tiedeyhteisöä. Yliopiston ensisijaisena tehtävänä tiedeyhteisön edustajana on turvata tiedeyhteisön toimintaedellytykset ja tarjota tutkijalle työskentelypuitteet.⁴³⁵ Yliopisto ei määrää tutkijan ja tiedeyhteisön työstä. On vaikea perustella, miksi ja miten yliopistolla työsuhteen perusteella olisi oikeuksia tutkijan tekijänoikeuden alaiseen aineistoon.

Yliopiston perustoimintaa täydentävien tehtävien yhteydessä ja yhteistyöprojekteissa tutkijalla ei aina ole samalla tavalla kuin perustutkimuksen yhteydessä mahdollisuutta määrätä tutkimuksesta. Tutkija ei ole samalla tavalla itsenäinen kuin yliopiston perustoiminnan yhteydessä. Tieteen vapaus ja siihen perustuvat oikeudet vaikuttavat pääsääntöisesti periaatteena.

Yliopistolla on yhteistyöprojekteissa erilainen ja suurempi rooli työn toteuttamisessa kuin perustoiminnan yhteydessä. Yliopisto ottaa vastatakseen yhteistyön edellyttämistä velvoitteista ja yliopistolla on oltava oikeus määrätä siitä, miten velvollisuuksista huolehditaan. Yliopistolle ja tutkijoille saatetaan yhteistyössä asettaa erityisiä yliopiston työnantaja-asemaan perustuvia velvoitteita. Esimerkiksi tutkimusyhteistyösopimuksissa yliopisto velvoitetaan usein työnantajana huolehtimaan siitä, että tutkijat ilmoittavat tuloksista työnantajalleen ja siirtävät tarvittaessa oikeuksia työnantajana olevalle yliopistolle.⁴³⁶

Tutkijat ovat usein yhteistyötä ohjaavien rahoitusehtojen ja sopimusten kautta työsuhteeseen verrattavalla tavalla työnantajan määräysvallan alaisia. Vaikka rahoituksen hakijoina ovat tutkijat, rahoittajat haluavat ohjata

⁴³⁴ Ks. työsuhteen määritelmästä työsuopimuslain (26.1.2001/55) 1 § sekä HE 161/1990 s.53, Svensäter s.267

⁴³⁵ Miettinen s.279, Oppermann s.833

⁴³⁶ Ks. esim. EU:n kuudennen puiteohjelman osallistumissäännöt sekä puiteohjelmaa varten valmistellut mallikonsortiosopimukset. Ks. myös Tekesin rahoitusehdot. Tekes-rahoitteisiin projekteihin sisältyy pääsääntöisesti työnantajan asemaan liittyviä velvoitteita siitä, että oikeudet siirtyvät yliopistolle. Tekesin rahoitusehdot edellyttävät, että oikeudet tuloksiin kuuluvat organisaatioille.

rahoituksen yliopistolle. Työ tehdään yliopiston lukuun palkkaa vastaan, kun yliopisto vastaa yhteistyön toteuttamisesta ja maksaa rahoituksesta tutkijan palkan.

Tutkija käyttää tieteen vapauteen perustuvia oikeuksia suostuessaan osallistumaan yhteistyöprojektiin. Sen jälkeen tutkijan on noudatettava rahoittajan yhteistyöprojektille asettamia ohjeita ja projekteissa tehtyjä sopimuksia ja toteutettava yhteistyöprojektin tavoitteita projektissa sovitulla tavalla. Tutkijan voidaan katsoa vähintään hiljaisesti sitoutuneen ohjeisiin ja tavoitteisiin ja siihen, että yliopisto työnantajana vastaa projektin toteuttamisesta ja voi määrätä tutkijan työstä ja velvoitteista. Tieteen vapaus vaikuttaa taustaperiaatteena, joka asettaa rajat sille, millaisia ehtoja yhteistyössä on mahdollista sopia. Olisi perusteltavissa, että yliopistolla olisi työnantaja-asemaan verrattavia käyttöoikeuksia tutkijan tekijänoikeuden alaiseen aineistoon.

Toisaalta on otettava huomioon, että työsopimuslain 1 §:n mukaan työsopimuksen syntyminen ei edellytä kirjallista muotoa. On mahdollista ajatella, että yliopiston ja tutkijan välille olisi syntynyt sopimus ko. yhteistyöprojektin toteuttamista varten, kun tutkija on suostunut osallistumaan projektiin. Sopimuksen syntymistä arvioitaessa voidaan tulkinta-apuna käyttää hyvää tieteellistä käytäntöä koskevia ohjeita. Hyvä tieteellinen käytäntö edellyttää, että tutkimusryhmän jäsenten asema, oikeudet, vastuut ja velvollisuudet määritellään ja kirjataan ylös ennen tutkimuksen aloittamista ja tutkijan rekrytoimista.⁴³⁷

Ohjeet asettavat vähintään velvollisuuden väittää, ettei ennen yhteistyöprojektin aloittamista ole menetelty ohjeiden mukaisesti. Jos tutkija ei esitä mitään väitettä, voidaan lähteä siitä, että yhteistyöprojektiin liittyvät, tutkijan itsenäisyyttä rajoittavat seikat ja yliopiston työnantajavelvoitteet ovat tutkijan tiedossa. Rahoittajan ehtojen ja yhteistyöprojekteihin liittyvien sopimusten ja rajoitusten voidaan odottaa olevan vähintään hankkeen johtavien tutkijoiden tiedossa. Hankkeen johtavalla tutkijalla on projektin vetäjänä vastuuta ja velvoitteita enemmän kuin muilla, pelkästään tutkimustyöhön osallistuvilla tutkijoilla. Muilta tutkijoilla kuin hankkeen johtavalta tutkijalta ei välttämättä joka tilanteessa voi edellyttää yhtä laajaa tietämystä. Kaikkien tutkijoiden voidaan kuitenkin edellyttää tietävän, millaiseen projektiin osallistuvat ja mitä useammassa projektissa tutkija on mukana, sitä enemmän hänen voidaan edellyttää olevan selvillä projektityöhön liittyvistä rajoituksista ym. ehdoista.

⁴³⁷ Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisu s.5

Opettajalla on tieteen vapauteen perustuva oikeus päättää opetuksesta, valita opetuksen aihe ja opetustapa. Opettajalla ei periaatteessa ole velvollisuutta valmistaa opetusaineistoa. Tieteen vapauteen perustuvat opettajan oikeudet antavat opettajalle oikeudet valita opetustapa ja menetelmät. Lähtökohtana on, että opettaja valmistaa opetusaineistoa vapaaehtoisesti tieteen vapauteen perustuvassa itsenäisessä asemassa, ei työnantajan ohjauksessa.⁴³⁸

Opettaja ei ole kuitenkaan samalla tavalla riippumaton yliopiston ohjauksesta kuin tutkija, vaan opettajan työ on osittain sidoksissa opetussuunnitelmiin. Opettajan oikeuksia rajoittaa opiskelijoiden oikeus saada hyvää ja oikeaa opetusta.⁴³⁹

Yliopistolla on opetustoiminnasta vastaavana työnantajana oikeus asettaa opettajan työlle raamit, joiden sisällä työ ja tulokset toteutetaan. Vaikka opettajalla on oikeus valita opetustapa ja keinot välittää opetuksen sisältö oppilaille, opettajalta voidaan edellyttää pedagogisia taitoja ja erilaisten opetusmenetelmien hallitsemista ja opettajan työlle voidaan asettaa tiedollisia tavoitteita siten, että opiskelijoille on välitettävä vähintään tietynsisältöinen asiakokonaisuus. Opettajan oikeudet vaikuttavat pääsääntöisesti periaatteena. Yliopistolla on ainakin osittain oikeus määrätä opettajan työstä, ja olisi mahdollista katsoa opettajan osittain tekemän työtä työnantajan valvonnan alaisena ja työnantajan lukuun.

Käytännössä tilanteita voitaisiin arvioida myös siltä pohjalta, tekeekö opettaja aineistoa tieteen vapauteen perustuvan opetustehtävän puitteissa vai liittyykö aineiston valmistaminen enemmän opettajan virkatehtäviin. Jos aineiston voidaan katsoa valmistuvan virkатыönä, voisi olla mahdollista soveltaa tekijänoikeuslain 9 §:ää ja katsoa aineiston olevan tekijänoikeudesta vapaata materiaalia. Esimerkiksi opettajan tekemät koepaperit saattaisivat olla tällaista aineistoa.⁴⁴⁰ Olisi mahdollista katsoa, ettei virkатыönä tehty aineisto ole opettajan tieteen vapauteen perustuvien oikeuksien ja oikeuksiin liitetyn itsenäisen aseman alaista ainakaan kokonaisuudessa. Yliopistolle olisi mahdollista perustella käyttöoikeuksia samalla tavalla ja samassa laajuudessa kuin muissa virkasuhteissa.

⁴³⁸ Wiseman s.25. Opettajan oikeuksista ks. Miettinen s.286 ja 287, Bleckmann s.722.

⁴³⁹ Miettinen s.308

⁴⁴⁰ Ks. Instilling s.62-64, jossa on opettajan valmistaman koemateriaalin osalta esitetty, että koepaperit voitaisiin katsoa sellaiseksi aineistoksi, johon tekijänoikeuslain 9 §:n mukaan ei ole tekijänoikeutta.

On myös kysymys siitä, miten opettajan tekemää työsopimusta voidaan tulkita: kuuluuko opetusaineiston valmistaminen työsopimuksen mukaisiin, työnantajan määräysvallan alaisiin tehtäviin vai kuuluuko opettajan tehtäviin vain opetus, ja opetusmateriaalin valmistaminen jää työnantajan määräysvallan ulkopuolelle.⁴⁴¹ On otettava huomioon, että työsopimuksia tulkittaessa voidaan lähtökohtana pitää sopimusvapautta siltä osin kuin lainsäädännön pakottavat säännökset eivät toisin määrää. Opettajan työsopimusta voisi olla mahdollista tulkita siten, että opettaja on hiljaisesti hyväksynyt jonkinlaisen työsuhteeseen perustuvan aineiston valmistamisvelvollisuuden.

Yksityiskohtaisia ohjeita on kuitenkin vaikea määritellä. Työsopimusten tulkinta on oma erityinen alueensa, jossa on otettava huomioon mm. alaa koskevat työehtosopimukset, eikä tämän kirjoituksen yhteydessä sopimista ole tarkoitus käsitellä yksityiskohtaisesti.⁴⁴²

Tekijänoikeuslain 40b §:n mukaan oikeudet työsuhteessa tehtyyn tietokoneohjelmaan ja tietokantaan siirtyvät työnantajalle. Työsuhdetta koskevat säännökset eivät koske yliopistotutkijan tai –opettajan itsenäisesti tekemää ohjelmaa tai tietokantaa.

Yliopiston työnantajanoikeuksien puuttumista on perusteltu tietokoneohjelmien yhteydessä sillä, etteivät työnantajan oikeuksien puolesta esitetyt perustelut sovellu yliopistotoimintaan. Yliopistossa tehtyjä ohjelmia ei ole tarkoitus hyödyntää liiketoiminnassa. Samalla tavalla on katsottu, ettei yliopistolle voisi siirtyä ohjelmien kaupallisia käyttöoikeuksia, koska kaupallinen liiketoiminta ei kuulu yliopiston tehtäviin.⁴⁴³

Yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä tämä argumentointi menettää merkitystään, koska projekteissa usein tavoitellaan sitä, että tuloksia voidaan hyödyntää liiketoiminnassa. Yliopistoon tehtäviin ei kuulu tulosten hyödyntäminen liiketoiminnassa, mutta yliopiston tulee edistää tulosten käyttämistä ja hyödyntämistä. Yliopistokeksintöjä koskevissa ehdotuksissa on katsottu, että tulosten käyttäminen ja kaupallisen hyödyntämisen edistäminen edellyttävät työnantaja-asemaan perustuvaa määräysvaltaa keksintöihin.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Wiseman s.25

⁴⁴² Ks. työsopimuksista ja työsopimuksen tekemiseen liittyvistä kysymyksistä esim. Svensäter s.209-225.

⁴⁴³ SOU 1996:70 s.213, Instilling s.66

⁴⁴⁴ Ks. esim. HE 259/2004

Tietokoneohjelmat liittyvät tietokantoihin. Tietokantojen käyttäminen edellyttää usein tietokoneohjelmien käyttämistä, ja tietokoneohjelmia ja tietokantoja käytetään yhdessä.⁴⁴⁵ Tietokoneohjelmiin liittyviä oikeuksia koskevat perustelut ovat pitkälti samanlaisia tietokantojen osalta.

Jos tietokoneohjelmien ja tietokantojen yhteydessä erioikeuden tueksi esitetyt argumentit ainakin osittain menettävät merkitystään yliopiston perustoimintaa täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä eikä tutkija tai opettaja tee työtä itsenäisesti tekijänoikeuslain 40 b §:n edellyttämällä tavalla, tutkijan ja opettajan asema on mahdollista rinnastaa muihin työsuhteisiin. Tekijänoikeuslain 40 b §:n säännösten mukaan oikeudet siirtyisivät tällöin suoraan yliopistolle työnantajana.

Tietokoneohjelmien osalta on myös otettava huomioon käytännön toimintatavat ja lainsäädännön muutospaineet Euroopan unionissa: tietokoneohjelmia halutaan määrätyissä tilanteissa patentoida. Euroopan patenttivirasto ja kansalliset patenttivirastot ovat myöntäneet patenteja tietokoneilla ja ohjelmilla toteutetuille keksinnöille.⁴⁴⁶ Työsuhdekeksintöjä koskeva sääntely voi suoraan koskea tietokoneohjelmia. Jos työsuhdekeksintöjä koskevia säännöksiä muutetaan ja yliopistoille annetaan oikeuksia yliopistoissa tehtyihin keksintöihin, yliopistolla voi suoraan lain nojalla olla oikeus joihinkin ohjelmiin, jos ohjelmia voidaan patentoida keksintöinä.⁴⁴⁷

6.4.2 Työsuhteeseen liittyvän käyttöoikeuden laajuudesta

Käsitykset yliopiston työnantajaoikeuksien puuttumisesta ovat vaikuttaneet kauan aikaa. Jos lähdettäisiin siitä, että yliopistolla työnantajana olisi joitakin oikeuksia tutkijan ja opettajan tekijänoikeuden alaiseen aineistoon, olisi käytännössä vaikea määritellä, millaisia käyttöoikeuksia yliopistolla voisi olla. Työnantajan käyttöoikeuden laajuutta määriteltäessä ei ole välttämättä käytäntöä, jota voisi käyttää hyväksi. Tutkijan ja opettajan tieteen vapautteen

⁴⁴⁵ Ks. esim. European Commission Working Paper 2001b s.13, Davison s.2. Erityisesti digitaalisten tietokantojen tehokas käytettävyys perustuu siihen, että hakutoimintoja ohjaavat hyvät tietokoneohjelmat.

⁴⁴⁶ Komission ehdotus 92/2002 s.2 ja 3. Komission direktiiviehdotus tietokoneohjelmien patentointia koskevaksi lainsäädännöksi hylättiin myöhemmin parlamentissa.

⁴⁴⁷ Ks. HE 259/2004

perustuvat oikeudet vaikuttavat taustaperiaatteena ja rajoittavat sitä, miten laaja-alaisesti tutkijan ja opettajan itsemääräämisoikeuteen voidaan puuttua.

Työnantajan katsotaan saavan työsuhteessa sellaiset oikeudet joita työnantajan tarvitsee harjoittaakseen normaalia toimintaansa tekijänoikeuden syntyessä. Jos työnantajan normaalissa toiminnassa tapahtuu muutoksia, työnantaja saa toimintansa mukaisen käyttöoikeuden muutoksista huolimatta niin kauan aikaa, kun työntekijä on työnantajan palveluksessa. Normaalitoimintaan ei lueta työsuhteen päätyttyä tapahtunutta työnantajan toiminnan muutosta. Työnantajan ei katsota saavan käyttöoikeuksia tilapäistä toimintaa varten.⁴⁴⁸

Jos katsottaisiin yliopistolla olevan käyttöoikeuksia työsuhteen perusteella, työnantajan käyttöoikeuden määrittelemisen yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä ei välttämättä olisi ongelmatonta. Kun yliopiston perustoimintaa täydentävät tehtävät on vasta kirjoitettu lakiin ja tehtävät hakevat vielä muotoaan, voi olla vaikea määritellä, mikä toiminta yliopiston perustoimintaa täydentävien tehtävien yhteydessä on normaalia ja mikä vain tilapäistä. Yhteistyön yhteydessä voi toisaalta tapahtua muutoksia, yhteistyöprojektin suunta ja laajuus voivat muuttua eikä toiminta ole vakioitavissa.

Jos yliopiston katsottaisiin saavan työnantajaoikeuksia yliopiston täydentäviin tehtäviin ja yhteistyöprojektiin liittyvien olosuhteiden perusteella, olisi käyttöoikeuden laajuutta määriteltäessä erikseen arvioitava, mikä tässä yhteydessä katsottaisiin käyttöoikeuden laajuuden määritteleväksi normaaliksi toiminnaksi. Jos tutkijan tai opettajan työsuhte lakkaa kesken yhteistyöprojektin, projektin suunta ja laajuus muuttuvat tai yliopiston täydentäviin tehtäviin tulee olennaisesti uusia toimintamuotoja, ei olisi itsestään selvää, että yliopiston työnantajana saama käyttöoikeus kattaisi myös nämä uudet toimintamuodot. Olisi myös arvioitava, ulottuvatko saadut käyttöoikeudet yliopiston perustoimintaan ja päinvastoin, ulottuvatko perustoiminnan yhteydessä saadut käyttöoikeudet muuhun toimintaan.

On kuitenkin vaikea ajatella, että yhteistyöprojektin muutokset jotenkin olennaisesti muuttaisivat sitä toimintaa, joka katsottaisiin työnantajan käyttöoikeuden laajuuden perusteeksi. Yhteistyöprojektissa työtä jatketaan aina samalta peruspohjalta: on kysymys joko tutkimuksesta tai opetuksesta. Yliopiston täydentävät tehtävät on toisaalta määritelty niin laaja-alaisesti ja

⁴⁴⁸ Svensäter s.364-378, Peyron s.150-161, Godenhjelm 1978, Guibault – Hugenholtz s.119, Bernitz s.30 – 34.

yleispiirteisesti - vuorovaikutus ympäröivän yhteiskunnan kanssa ja tulosten vaikuttavuuden edistäminen - että on vaikea ajatella jotain uusia, olennaisesti erilaisia toimintamalleja, joita ei voitaisi sisällyttää niihin.

Yliopiston perustoiminta tieteellinen tutkimus ja siihen perustuva ylin opetus ei ole muuttunut, eikä suuria muutoksia yliopiston perustoiminnassa ole odotettavissa.⁴⁴⁹ Työnantajan käyttöoikeus perustoiminnan perusteella olisi määritettävissä. Toisaalta, jos yliopistolla katsottaisiin olevan oikeuksia työnantajana muun kuin perustoiminnan yhteydessä, olisi perusteltua ulottaa oikeudet myös yliopiston perustoimintaan.

Tekijänoikeuslain 28 §:n mukaan oikeuksien siirtyminen ei anna oikeutta luovuttaa oikeuksia eteenpäin, ellei ole nimenomaisesti toisin sovittu. Työnantajalla ei pääsääntöisesti ole oikeutta siirtää saamiaan oikeuksia.⁴⁵⁰

Kun yliopisto tekee esim. tutkimusyhteistyötä, yhteistyösapuolille annetaan pääsääntöisesti oikeus käyttää yliopistolta tulevaa tausta-aineistoa vähintään yhteistyöprojektin toteuttamiseksi. Tähän tausta-aineistoon sisältyy pääsääntöisesti tutkijan tai opettajan tekemää aineistoa.⁴⁵¹ Työnantajan käyttöoikeuden perusteella oikeuksia ei voitaisi luovuttaa eteenpäin, vaan luovutus oikeudesta olisi sovittava erikseen.

Myös aineiston muuntelu olisi ongelmallista. Aineiston muuntelua koskee tekijänoikeuslain 28 §, jossa säädetään tekijänoikeuksien siirtämisestä. Lain 28 §:n mukaan se, jolle oikeus on siirretty, ei saa muuttaa teosta. Jos aineistoa joudutaan muokkaamaan, tehdään esim. käännöksiä tai aineistoa muokataan visuaaliseksi esitykseksi, työnantajalla ei välttämättä ole oikeutta muunteluun. Muunteluoikeuksien voidaan katsoa sisältyvän oikeuksien siirtämiseen esim. sillä perusteella, että työntekijä on hiljaisesti suostunut myös muunteluoikeuksien siirtämiseen, mutta yksittäistapauksessa hiljaiseen suostumukseen voi olla vaikea vedota. Yliopiston oikeus muunnella aineistoa työnantajana olisi ratkaistava tapauskohtaisesti.⁴⁵²

Digitaalisessa ympäristössä tekijän oikeuksien vahvistamista pidetään perusteltuna. Työnantajan käyttöoikeus kuitenkin määräytyy ensisijaisesti

⁴⁴⁹ Ks. esim. HE/26/1922, Tuori 1987 s.74 ja HE 10/2004

⁴⁵⁰ Svensäter s.474

⁴⁵¹ Ks. tutkimussopimusten ehdoista esim. EU:n kuudetta puiteohjelmaa varten tehdyt mallikonsortiosopimukset.

⁴⁵² Svensäter s.444-452

työsuhteen ja työnantajan toiminnan kautta.⁴⁵³ Digitaalisen ja analogisen ympäristön erot eivät lähtökohtaisesti vaikuta työnantajan käyttöoikeuteen.

Digitaalisessa ympäristössä aineistoa on kuitenkin yleensä aina muutettava. Aineiston siirtäminen tietokoneelle ja käyttäminen verkko-opetuksessa edellyttää pääsääntöisesti jonkinasteista muuntelua eivätkä muuntelu-oikeudet automaattisesti siirry työnantajalle. Jos digitaalisen ympäristön katsotaan olevan perusteltu syy vahvistaa tekijänoikeuksia, voivat muunteluun liittyvät oikeudet kaventaa työnantajan käyttöoikeutta.

Jos yliopistolla katsottaisiin olevan työsuhteen perusteella käyttöoikeus ja työnantajan normaalitoimintaa harjoitetaan sekä analogisessa että digitaalisessa ympäristössä, työnantajan käyttöoikeuden pitäisi käsittää lähtökohtaisesti molemmat ympäristöt. Esimerkiksi opetus tapahtuu sekä digitaalisessa että analogisessa ympäristössä, ja jos katsottaisiin yliopistolla olevan työnantajana oikeuksia opetuksessa, tulisi oikeuksien koskea sekä perinteistä opetusta että verkko-opetusta. Aineiston muuntelu verkko-opetuksessa on välttämätöntä. Verkko-opetuksessa muuntelu tapahtuu ympäristöstä johtuvista syistä eikä aineistoa pääsääntöisesti jouduta muokkaamaan olennaisesti. Muuntelu on hyvän tavan mukaista. Jos yliopiston katsottaisiin saavan oikeuksia työnantajana, voitaisiin yliopistolla katsoa olevan oikeus myös muunnella aineistoa verkko-opetuksen edellyttämässä laajuudessa.

Työnantajan velvollisuus ottaa huomioon tekijän tekijänoikeuslain 3 §:n mukaiset moraaliset oikeudet riippuu alasta ja oikeudesta. Joillakin aloilla moraaliset oikeudet eivät vaikuta lainkaan työnantajan oikeuteen eikä tekijää välttämättä tarvitse mainita aineistoa käytettäessä.⁴⁵⁴ Yliopistoyhteisössä tekijän moraalisia oikeuksia on kuitenkin syytä pääsääntöisesti kunnioittaa. Jos katsottaisiin yliopistolla työnantajana olevan oikeuksia tutkijoiden ja opettajien tekijänoikeuden alaiseen aineistoon, yliopiston voitaisiin edellyttää noudattavan työnantajana hyvää tieteellistä käytäntöä koskevia periaatteita ja ohjeita, jotka edellyttävät, että tekijä mainitaan ja kunnia annetaan sille kenelle se kuuluu.⁴⁵⁵

⁴⁵³ HE 28/2004 s.7, Svensäter s.338-342

⁴⁵⁴ Svensäter s.442-447, 459 ja 460

⁴⁵⁵ Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeet s.3

6.4.3 Yhteenveto työsuhdetekijänoikeudesta tutkimuksessa ja opetuksessa

Tutkijoiden ja opettajien itsenäinen määräysvalta immateriaalioikeuksiin on murentunut ja muuttunut erityisesti yliopiston täydentävien tehtävien yhteydessä. Tutkijoilla ja opettajilla oli pitkään yksinomainen oikeus päättää omien keksintöjensä käyttämisestä Saksassa ja Pohjoismaissa eikä työsuhdekeksintöjä koskevan lainsäädännön katsottu koskevan tutkijoita ja opettajia. Nyt kuitenkin lainsäädäntö on muuttunut sekä Saksassa että Norjassa ja Tanskassa ja tutkijat ja opettajat ovat menettäneet ehdottoman päätösvalan. Lakia ollaan muuttamassa myös Suomessa.⁴⁵⁶

Keksintöjä koskevista muutoksista ei suoraan voi tehdä johtopäätöksiä tekijänoikeuslain muuttamiseksi. Yliopistokeksintöjä koskevien muutosten yksi olennainen taustatekijä on tavoite edistää tutkimustuloksiin liittyvien keksintöjen hyödyntämistä.⁴⁵⁷

Tekijänoikeuksien yhteydessä työsuhteeseen liittyvät oikeudet ja velvoitteet tulevat esille eri yhteyksissä, eikä usein ole kysymys oikeuksien hyödyntämisestä liiketoiminnassa. Työnantajan oikeudet tulevat esille erityisesti silloin, kun keskustellaan opetuksesta, oikeudesta verkko-opetusaineistoon sekä oikeudesta käyttää tutkijoiden ja opettajien kirjoittamia artikkeleita ym. julkaisuja. Yliopistokirjastot maksavat artikkelien ja kirjojen käyttöoikeudesta, mikä koetaan kohtuuttomaksi ja epäoikeudenmukaiseksi, kun aineisto pääsääntöisesti on tehty yliopistoissa. Opetuksessa maksetaan korvauksia kopioinnista, vaikka aineisto on useimmiten valmistettu yliopistoyhteisössä. Kun opettaja valmistaa oppimateriaalia ja koepapereita, on käytännössä usein vaikea ymmärtää, miksi opettajan aineiston valmistamista ei voitaisi katsoa osaksi työsuhteesta johtuvia tehtäviä.⁴⁵⁸

Tutkimuksen yhteydessä ongelmat liittyvät enemmän tulosten hyödyntämiseen liiketoiminnassa ja yhteistyöprojekteihin. Yliopiston on yhteistyöprojekteissa otettava vastatakseen sopimuksiin liittyvistä velvoitteista ja yleensä myös tutkijat ja opettajat odottavat yliopiston

⁴⁵⁶ Ks. esim. Schovsbo Jens, Drucksache 14/5975, 9.5.2001, Ot.prp.nr.67 2001-2002. Saksan työsuhdekeksintölakia voidaan pitää pohjoismaisten työsuhdekeksintölakien esikuvana. Tutkijoita ja opettajia koskeva poikkeussäädös oli pitkään kaikkien maiden laissa samantyyppinen.

⁴⁵⁷ Ks. esim. Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 6/2002, HE 259/2004.

⁴⁵⁸ Wiseman s.25

vastaavan sopimuksista sekä sopimukseen ja projekteihin liittyvistä velvoitteista. Sopimukset saattavat edellyttää, että yliopistolla on työnantaja-asemaan verrattava määräysvalta myös tutkijoiden tekijänoikeuden alaiseen aineistoon.

Käsitykset tutkijoiden ja opettajien oikeuksista ja yliopiston määräysvallasta työsuhteessa perustuvat pääsääntöisesti alalla vallitsevaan käytäntöön ja käsityksiin. Kun yliopistot työympäristönä sekä tutkijoiden ja opettajien asema ja työskentelytavat muuttuvat, voidaan työsuhteeseen liittyviä oikeuksia ja velvollisuuksia arvioida uudestaan. Käsitys siitä, ettei yliopistolla työnantajana voisi olla mitään oikeuksia, ei ole nykyään enää joka tilanteessa perusteltavissa.

Etenkin opetuksen yhteydessä oppimateriaalin valmistaminen on pitkälti työsuhteeseen ja opettajan työtehtäviin liittyvää toimintaa. Tutkimuksessa tutkijan itsenäisyys on vahvempi, mutta yhteistyöprojekteissa itsenäisyys murenee.

Toisaalta on otettava huomioon tietokoneohjelmia koskeva direktiivi ja sen tavoitteet: oikeudet työsuhteessa tehtyyn tietokoneohjelmaan kuuluvat työnantajalle riippumatta työsuhteesta. Koska tietokantoja koskeva sääntely työsuhteen yhteydessä on vahvasti yhdistetty ohjelmia koskeviin perusteluihin, voidaan tietokantoja koskevia oikeuksia lähestyä pitkälti samoin kuin tietokoneohjelmia koskevia oikeuksia. Yliopistotutkijan ja –opettajan asema ei joka tilanteessa ole täysin itsenäinen ja silloin, kun työtä ei tehdä itsenäisesti, on direktiivin ja tekijänoikeuslain 40 b §:n mukaan oikeuksien katsottava siirtyneen yliopistolle.

On kuitenkin vaikea yksityiskohtaisesti määritellä, mikä oikeuden sisältö eri tilanteissa voisi olla. Yliopiston mahdollisesta käyttöoikeudesta työnantajana ei ole käytäntöjä. Toisaalta ei ole määritelty, milloin yliopistotutkija tai –opettaja toimii itsenäisesti ja milloin epäitsenäisesti. Yliopistoyhteisössä tutkijan ja opettajan tieteen vapauteen perustuva itsenäisyys ja määräysvalta eivät koskaan katoa kokonaan. Tieteen vapaus vaikuttaa aina vähintään periaatteena, joka asettaa rajat sille, kuinka paljon tutkijan ja opettajan itsenäisyyttä ja oikeuksia voidaan rajoittaa. Yliopiston työnantaja-asema ja asemaan mahdollisesti liittyvät oikeudet tutkimuksessa ja opetuksessa ovat epäselviä.

On kuitenkin hyvä ottaa huomioon, ettei yliopistotutkimuksen ja –opetuksen tekijänoikeuksia välttämättä tarvitse määritellä työsuhtetekijänoikeuden kautta. Työsuhtetekijänoikeuden merkitys yliopistoyhteisössä vähenee,

mikäli tekijänoikeuden rajoitussäännökset antavat riittävästi oikeuksia yliopistoyhteisölle vähintään yliopiston perustoimintoja varten. Jos yliopistoyhteisön oikeudet turvataan rajoitussäännöksiin, ei ole välttämättä paineita määritellä tekijänoikeuksien käyttämistä yliopistoissa työsuhteen perusteella.

Lisäksi on otettava huomioon, että työsuhteen ehdot määritellään aina viime kädessä työsopimuksessa. Jos yliopistot katsovat tarvitsevansa oikeuksia työnantajana, työsopimuksia laadittaessa olisi mahdollista ottaa huomioon yliopiston tarvitsemat oikeudet tekijänoikeuden alaiseen aineistoon. Yliopistoilla on mahdollisuus itse määritellä, millaisia oikeuksia yliopisto työnantajana haluaisi.

Esimerkiksi EU:n rahoittamissa tutkijavaihtoa koskeissa ohjelmissa kuten Marie Curie on täysin tavallista tehdä vierailevien tutkijoiden ja opettajien kanssa varsin yksityiskohtainen sopimus, jossa määritellään työntekijän työsuhteesta johtuvat oikeudet ja velvoitteet. Ohjelmia koskevat osallistumissäännöt edellyttävät tällaisia sopimuksia.⁴⁵⁹ Sopimuksissa sovitaan myös immateriaalioikeuksien siirtämisestä ja käyttöoikeudesta. Muiden kuin tutkija- tai opettajavaihtoon osallistuvien tutkijoiden ja opettajien tekijänoikeuksista ei käytännössä yleensä sovita työsopimuksissa. Jos oikeuksista ylipäättänsä sovitaan, käyttöoikeudet määritellään erillisissä sopimuksissa. Sopimusten ehdot voivat vaihdella riippuen esim. siitä, kuinka tekijänoikeustietoinen ja valveutunut henkilö on tai kuinka vahva asema henkilöllä sopimusosapuolena on.

Yliopistoilla ei tunnu olevan selkää käsitystä siitä, tarvitseeko yliopiston siirtää tekijänoikeudet itselleen, riittääkö vain käyttöoikeuksien siirtäminen ja mitä oikeuksia yliopisto tarvitsisi. Jotta yliopistoilla työnantajana olisi perusteltua odottaa oikeuksia tutkijoiden ja opettajien tekijänoikeuden alaiseen aineistoon ja jotta kaikkia tutkijoita ja opettajia kohdeltaisiin yhdenvertaisesti, yliopistoilla tulisi olla selkeä näkemys ja politiikka siitä, mitä velvollisuuksia ja oikeuksia opettajilla ja tutkijoilla tulee olla, ja politiikan pitäisi näkyä selvästi työsopimuksissa.⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Ks. kuudennen puiteohjelman Marie Curie ohjelman yleiset ehdot

<http://www.cordis.lu/fp6/find-doc.htm>

⁴⁶⁰ Ks. Wiseman s.30-32 a miten Australiassa yliopisto ei periaatteessa voi antaa vain yleisiä ohjeita käyttöoikeuksien siirtymisestä, koska on epäselvää, voidaanko ohjeiden perusteella katsoa tutkijoiden ja opettajien oikeuksien siirtyvän yliopistolle. Myöskään Suomessa ei ole selvää, että oikeuksia voisi siirtää puhtaasti ohjeita antamalla. Ks. esim. tekijänoikeusneuvoston lausunto 1988:2.

Tekijänoikeuksia, työnantajan tarpeita ja työntekijän oikeuksia työsuhteessa on tarkasteltu yleisesti ja laaja-alaisesti Suomessa tekijänoikeuslain muutostöiden yhteydessä 1980-luvun lopussa (Kom. 1987:7). Komiteanmietintöön jätettiin monta eriävää mielipidettä, jotka koskevat tekijänoikeuksia työ- ja virkasuhteessa ja monet pitivät tarpeellisena ottaa tekijänoikeuslakiin yleiset säännökset työ- ja virkasuhteessa syntyvistä tekijänoikeuksista. Komitean työn loppuvaiheessa esillä oli malli, jonka mukaan työnantajalle siirtyisi oikeus käyttää tekijän työsuhteessa luomaa teosta siten, kuin on tavanomaista työnantajan toimialalla. Esillä olivat myös säännösluonnokset ulkopuolisen oikeudesta käyttää työsuhteessa luotua teosta, käyttöoikeuden lakkaamisesta työsuhteen päätyttyä sekä erimielisyyksien ratkaisemisesta. Ratkaisevassa käsittelyssä komitea kuitenkin päätti äänestyksien jälkeen, ettei komitea tee ehdotusta uusiksi säännöksiksi.⁴⁶¹

Työ- ja virkasuhteissa syntyviin tekijänoikeuksiin on lyhyesti viitattu myös 1990-luvulla tekijänoikeuslain muutostyön yhteydessä. Hallituksen esityksessä vuonna 1994 on kuitenkin todettu, että lakia ei ole tarpeellista muuttaa tältä osin. Esityksessä on todettu, ettei muissa Pohjoismaissa ole säännöksiä työ- ja virkasuhteessa syntyvien tekijänoikeuksien siirtymisestä työnantajalle eikä Suomessa ole tarvetta ryhtyä lainsäädäntötoimenpiteisiin, ellei kansainvälinen tilanne olennaisesti muutu ja kehitys edellytä lain muuttamista.⁴⁶²

Opetusministeriön tekijänoikeustoimikunnan komiteanmietinnön 2002:5 yhteydessä työsuhdetekijänoikeuteen liittyviä kysymyksiä käsiteltiin jälleen laajemmin. Oikeusministeriö valmisti asiasta selvityksen, jonka lopputulos oli, ettei tällä hetkellä näyttäisi olevan aihetta ryhtyä toimenpiteisiin yleisen työsuhdetekijänoikeutta koskevan lainsäädännön aikaansaamiseksi. Selvityksessä todetaan tekijänoikeuden alalla tapahtuneen paljon muutoksia, mutta muutokset eivät tässä vaiheessa anna aihetta yleiseen työsuhdetekijänoikeutta koskevan lain säätämiseen.⁴⁶³

Ulf Bernitz on kuitenkin vuonna 2003 julkaistussa artikkelissaan tuonut esille, että Suomessa ja muissa Pohjoismaissa hyväksyttyihin periaatteisiin työnantajan ja työntekijän tekijänoikeuksista työsuhteessa kohdistuu voimakkaita muutospaineita mm. siten, että hyväksyttäisiin

⁴⁶¹ Kom. 1987:7 s.148. Norjassa tehtiin samoihin aikoihin erillisselvitys työsuhdetekijänoikeudesta, ks. NOU 1985:6 Arbeidstakeres opphavsrett

⁴⁶² HE 287/1994 s.11 ja 12

⁴⁶³ Nurmi Pekka, Tekijänoikeudet työ- ja virkasuhteessa luku 7 Johtopäätökset

angloamerikkalaisessa oikeudessa ja osittain myös EU-oikeudessa läpiviety näkemys tekijänoikeuksien lähtökohtaisesta siirtymisestä työnantajalle.⁴⁶⁴ Muutospaineet heijastuvat myös yliopistotutkijoiden ja –opettajien tekijänoikeuksiin.

Komissio on todennut vuonna 2004 julkaisemassaan raportissa, että työsuhteessa tehtyjen teosten oikeudet ja oikeuksien erilaisuus eri jäsenvaltioissa saattavat aiheuttaa epävarmuutta valtioiden rajojen yli ulottuvissa käyttötilanteissa. Koska työsuhdetekijänoikeudessa on pitkälti kysymys työoikeudesta ja sopimusosapuolten taloudelliseen asemaan liittyvistä seikoista, komissio on todennut, ettei työsuhdetekijänoikeuden harmonisointi ole yksinkertaista. Jäsenvaltioilla näyttäisi olevan erilaisia poliittisia näkemyksiä ja erilaisia ongelmia toteuttaa tekijänoikeussäännösten harmonisointi työsuhteessa. Komissio on kuitenkin todennut, että asiasta olisi syytä tehdä tarkempi selvitys ja analyysi ja kartoittaa, missä tilanteissa harmonisoinnista voisi olla lisäarvoa ja etua.⁴⁶⁵

Lähtökohtana on tällä hetkellä, etteivät tekijänoikeudet siirry työnantajalle yliopistotutkimuksen ja –opetuksen yhteydessä lukuun ottamatta oikeuksia tietokoneohjelmaan ja tietokantaan, jotka siirtyvät yliopistolle, jos ohjelmaa tai tietokantaa ei ole tehnyt yliopistotutkimuksessa tai –opetuksessa itsenäisesti toimiva tutkija tai opettaja. On myös varsin epäselvää, voisiko ja milloin yliopistolla olla joitakin käyttöoikeuksia työnantajana.

Työsuhdetekijänoikeuteen kohdistuu kuitenkin muutospaineita Euroopan unionissa, ja muutospaineet ulottuvat myös yliopistoihin. Käsitykset tutkijoiden ja opettajien tekijänoikeuksista työsuhteessa eivät kuitenkaan ole yhtenäisiä. Työnantajalla näyttäisi olevan joitakin oikeuksia, ja oikeudet voivat työsuhteen perusteella siirtyä suoraan työnantajalle, mutta yliopisto-opettajien ja -tutkijoiden asema työntekijänä aiheuttaa tulkintavaikeuksia ja joissain tilanteissa voi olla vaikea sanoa, että oikeudet ehdottomasti kuuluisivat yliopistolle.⁴⁶⁶ Vaikka työsuhdetekijänoikeuteen kohdistuu

⁴⁶⁴ Bernitz s.41

⁴⁶⁵ European Commission 2004 s.14, Ks. myös Peyron s.54-61, jossa on todettu, että työsuhdetekijänoikeudessa on kysymys osittain myös työoikeudesta ja sopimusoikeudesta. Tekijänoikeuslain sääntely voisi antaa vastauksia vain osaan käytännön ongelmista ja todellisuudesta.

⁴⁶⁶ Ks. työsuhdetekijänoikeudesta muissa Euroopan valtioissa Instilling s.74 - 78, Cornish s.461, Guibault-Hugenholz s.147. Euroopan unionin jäsenvaltioissa käsitykset siitä, mikä tulisi olla työnantajan oikeus työntekijän tekijänoikeuksiin, vaihtelevat. Osassa jäsenvaltioita työnantajalla on lain mukaan oikeudet työsuhteessa tehtyyn tekijänoikeudellisesti suojattuun aineistoon, mutta usein tällaisia säännöksiä ei ole. Osassa valtioita tilanne on samankaltainen

muutospaineita Euroopan unionissa, yhtenäistä linjaa työsuhdetekijänoikeussäännöksille ei ole helppo löytää.

7 Tekijän oikeus saada korvaus, kun tekijän oikeuksia rajoitetaan tai oikeudet siirtyvät työnantajalle

Yliopistoympäristössä tekijöiden oikeus korvaukseen ei ole lähtökohtaisesti erilainen kuin muilla toiminta-aloilla. Tekijöillä on oikeus edellyttää korvausta, jos he siirtävät oikeuksiaan.

Tekijän oikeus korvaukseen tulee lähtökohtaisesti sovellettavaksi myös työsuhteessa. Työsuhteessa työnantaja saa kuitenkin työsuhteesta johtuvia oikeuksia työntekijän tekijänoikeuden alaiseen aineistoon. Työnantaja saa oikeuksia siinä laajuudessa, kuin aineiston valmistaminen kuuluu työntekijän normaaleihin tehtäviin. Työsuhteen perusteella työnantaja saa enemmän oikeuksia aineistoon kuin esim. tekijänoikeuslain rajoitussäännöksiin perustuvissa käyttötilanteissa. Tekijän oikeus korvaukseen voi yhdistyä tekijän työsuhteesta saamaan korvaukseen ja voi olla pienempi kuin muissa yhteyksissä. On mahdollista, ettei tekijällä ole lainkaan oikeutta erillisen korvaukseen.⁴⁶⁷

Tietoyhteiskuntadirektiivi ei edellytä, että tekijöille maksetaan korvaus, jos jäsenvaltiot säätävät rajoituksia opetuksen tai tieteellisen tutkimuksen havainnollistamiseksi. Tietoyhteiskuntadirektiivin johdanto-osan 36 kohdassa todetaan, että jäsenvaltiot voivat halutessaan säätää sopivasta hyvityksestä silloin, kun ne soveltavat poikkeuksia tai rajoituksia koskevia valinnaisia säännöksiä, jotka eivät edellytä hyvitystä. Artiklan 5 3a kohdan tutkimusta ja opetusta koskevat rajoitussäännökset ovat valinnaisia säännöksiä.

Tietoyhteiskuntadirektiivin 5 artiklan 2a mukaisesta käytöstä oikeudenhaltijoiden tulee direktiivin mukaan saada lähtökohtaisesti hyvitys. Ko. kohta koskee kappaleen valmistamista valokopioimalla tai muulla vastaavalla tavalla.

kuin Suomessa: työnantajalla katsotaan olevan oikeuksia työntekijän työsuhteessa tekemään tekijänoikeudellisesti suojattuun aineistoon siinä laajuudessa, kuin se on välttämätöntä työnantajan tavanomaisessa toiminnassa. Joissain maissa tuomioistuimet saattavat tulkita työ sopimusta työnantajan eduksi siten, että työ sopimukseen sisältyy työntekijän suostumus oikeuksien siirrosta työnantajalle. Samanlaisia yliopistotutkijoita ja –opettajia koskevia poikkeussäännöksiä kuin Suomessa ei ole.

⁴⁶⁷ Svensäter s.322-329, Peyron s.232-234, Ks. myös Godenhielm 1978

Suomessa on lähdetty siitä, että tekijällä on pääsääntöisesti oikeus korvaukseen, kun tekijänoikeuden alaista aineistoa käytetään opetuksessa ja tutkimuksessa. Tekijänoikeuslain 14 §:n 1 momentin mukaan tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä tutkimuksessa ja opetuksessa sovitaan sopimuslissenssissä. Samoin sovitaan tekijänoikeuslain 13 §:n mukaisesta valokopiointioikeudesta.

7.1 Miten oikeus korvaukseen tulisi määritellä yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa tehdyn aineiston osalta

Tieteen vapauteen perusoikeutena sisältyy oikeus tietoon, joka yliopiston julkisena valtana yhdessä valtiovallan kanssa tulee turvata. Ilman tietoa ei ole tiedettä.⁴⁶⁸ Oikeus tietoon saa tukea sananvapaudesta ja julkisuusperiaatteesta.

Tietokannat ovat tärkeitä tiedon lähteitä ja tutkimusvälineitä. Tietokoneohjelmat liittyvät tietokantoihin, ja ohjelmat ovat digitaalisen tietokannan välttämätön osa. Jos tekijänoikeuden käyttökorvaukset ovat suuria ja vaikuttavat siihen, miten tietokantoja ja niihin liittyviä ohjelmia voidaan käyttää, korvaukset voivat välillisesti vaikuttaa tiedon saantiin.

Jos yksittäinen tutkija tai opettaja määrittelee tieteen tulosten hyödyntämiselle hinnan, tulosten käyttäminen edellyttää, että käyttäjällä on mahdollisuus maksaa tulosten omistajalle. Yliopistojen on arvioitava, mitä tietoa yliopistoilla on varaa hankkia ja mitä aineistoa on varaa ylläpitää kaikkien saatavilla. Yliopistoyhteisön mahdollisuuksia saada tietoa rajoitetaan välillisesti, kun tiedon suojatulle ulkomuodolle ja sille välineelle, jolla tietoa tuodaan esille, asetetaan hinta. Kokonaan tiedon saantioikeus voi vaarantua silloin, jos käyttöoikeuskorvaukset nousevat niin suuriksi, ettei tiedeyhteisöllä ole varaa maksaa aineistoon liittyvistä oikeuksista.

Kun tutkijan tulokset on julkaistu, tulosten pitää olla vapaasti käytettävissä. Tutkijan ja opettajan tiedonsaantioikeus vaikuttaa taustaperiaatteena ja voi antaa yliopistolle mahdollisuuden rajoittaa tutkijan yksilöllisiä oikeuksia perustutkimuksen yhteydessä. Yliopistoyhteisölle on perusteltua antaa oikeus käyttää yliopistotutkimuksen tuloksena tehtyjä tietokantoja ja niihin liittyviä

⁴⁶⁸ Miettinen s.281 ja 282

ohjelmia yliopistotutkimuksessa ja -opetuksessa, jotta yliopistoyhteisön tiedonsaantioikeus voidaan turvata.

Tietokantojen ja niihin liittyvien ohjelmien tekeminen edellyttää varoja, ja varsinkin tekijänoikeuslain 49 §:ssä mainitun tietokannan suoja on tietokannan hyväksi tehdyn investoinnin suoja. Ilman asianmukaista rahallista panostusta tietokantaa ei usein voitaisi tehdä. Taloudellinen panostus tietokannan tekemiseen tulee yliopiston kautta. Omaisuuden suoja vaikuttaa tekijän oikeutta vahvistavana taustaperiaatteena, mutta omaisuuden suojan painoarvoa voi vähentää se, että oikeus on syntynyt yliopiston kautta tulevan rahoituksen turvin. Omaisuuden suoja voi heikentää se, että varallisuus on karttunut julkisen tuen, ei niinkään henkilön oman riskin varassa.⁴⁶⁹

Jos oikeudet kuuluvat tekijöille, voidaan tekijän oikeutta korvaukseen arvioitaessa ottaa huomioon, ettei tekijä kanna taloudellista riskiä tietokannan tekemisestä, vaan rahoitus tulee yliopiston kautta. Tekijälle aiheutuu vähemmän haittaa tietokannan käyttämisestä kuin siinä tapauksessa, että tekijän pitäisi tietokannan käyttöoikeuksien kautta tai muulla tavoin rahoittaa tietokantaan tekemänsä rahallinen investointi.

Rahoitus pienentää haittaa, mutta ei yksin tee haitasta vähäistä. Samanaikaisesti on kuitenkin otettava huomioon, että tutkija on tiedeyhteisön jäsen. Tutkija tekee työtään tieteen hyväksi. Hyvien ja vapaiden tutkimusedellytysten ylläpitäminen on tutkijan etu. Tutkija hyötyy siitä, että tietokantaa käytetään yliopistoyhteisössä: tutkija saa käytön kautta uuta tietoa ja tutkimustuloksia omaan työhönsä. Yliopistoyhteisöllä on toisaalta perusteita saada käyttöoikeuksia tutkimuksen tuloksena tehtyihin tietokantoihin.

Kun tietokantaa käytetään yliopistoyhteisössä, johon tutkija kuuluu ja jonka tutkimusedellytysten ylläpitäminen on myös tutkijan etu tekijänä, tutkija hyötyy ja saa välillisesti korvausta tietokannan käyttämisestä yhteisössä. Yhdessä tietokannan tekemiseen yliopiston kautta tulevan rahoituksen kanssa tietokannan käyttämisestä aiheutuvan haitan voidaan katsoa olennaisesti pienenevän. Kun tekijä ei kanna taloudellista riskiä ja on tehnyt tietokannan yliopiston toiminnan yhteydessä, tiedeyhteisön käyttöön tarkoitettuna aineistona, on mahdollista katsoa, että tapaukseen liittyy erityisolosuhteita. Olosuhteiden vuoksi olisi mahdollista lähteä siitä, että vaikka tekijänoikeudet kuuluvat tekijöille, ei yliopistolle, voitaisiin tutkimuksessa ja opetuksessa

⁴⁶⁹ Länsineva s.501

käyttää tutkijan tai opettajan tekemää tietokantaa ja siihen liittyvää ohjelmaa korvauksetta tai että korvausten tulisi olla pienempiä kuin muissa yhteyksissä.

Tekijänoikeuden perusteella tutkijalla on lähtökohtaisesti oikeus määrätä aineiston käyttöehdot ja päättää mm. aineiston julkaisemisesta. Myös tieteen vapauteen sisältyy tutkijan oikeus päättää tulosten julkaisemisesta. Tekijänoikeuden yhteydessä tieteen vapauteen perustuvan tutkijan julkaisu-oikeuden on kuitenkin katsottu tukevan lähinnä tekijän moraalisia oikeuksia. Tieteen vapauden tekijän julkaisu-oikeudelle antama tuki ei kohdistu tekijän taloudellisiin oikeuksiin, joiden perusteella tekijä voi määrätä, miten ja millä ehdoilla julkaistuja tuloksia käytetään. Toisaalta on otettava huomioon, ettei tutkijalla tieteen vapauden perusteella ole oikeutta automaattisesti edellyttää taloudellista tukea julkaisemiseen. Lisäksi tieteen vapaus vaikuttaa tekijän määräysvallan taustalla rajoittavasti ja määrittää tulosten käyttö-oikeuksia yliopistoyhteisössä.⁴⁷⁰

On otettava huomioon, että kun tutkija käyttää julkaisu-oikeuttaan, julkaisut eivät aina synny tutkijan ja tekijän taloudellisen riskin varassa vaan yliopiston kautta tulevan rahoituksen turvin. On mahdollista ajatella, ettei tekijälle aiheudu kohtuutonta haittaa, jos tekijä ei saa korvausta julkaisun käyttämisestä yliopistotutkimuksessa ja opetuksessa, koska julkaisu on syntynyt yliopiston kautta tulevan rahoituksen turvin.

On myös otettava huomioon, että kun tutkijan julkaisua siteerataan ja käytetään, tutkija hyötyy tiedeyhteisön jäsenenä. Tutkija saa maineen leviämisen kautta välillisesti korvausta myös tekijänoikeudesta.⁴⁷¹ Yliopiston perustoiminnan yhteydessä on lisäksi otettava huomioon, että tieteellisen työn ja tutkimustulosten arvoa ei arvioida ensisijaisesti rahassa. Tieteellisen työn arvo kasvaa sitä mukaa, mitä enemmän tieteellistä tietoa pystytään levittämään ja käyttämään.⁴⁷²

Olisi mahdollista katsoa, että yliopistolla ja yliopistoyhteisöllä tulisi olla oikeus korvauksetta käyttää hyväksi tutkijoiden julkaisuja tai ainakin korvausten tulisi olla pienempiä kuin muissa yhteyksissä, ja tämän pitäisi selkeästi näkyä myös tekijänoikeuslain mukaisissa sopimuslisensseissä.

⁴⁷⁰ Miettinen s.285

⁴⁷¹ Mc Sherry s.94-98

⁴⁷² Berry s.38

Tutkijan julkaisuoikeuteen liittyvä käyttö merkitsee käytännössä yleensä sitä, että julkaisusta valmistetaan kappaleita valokopioimalla tai siihen verrattavalla tavalla. Tietoyhteiskuntadirektiivin mukaan valokopioimalla tai vastaavalla tavalla tapahtuvasta kappaleen valmistamisesta tekijällä on lähtökohtaisesti oikeus korvaukseen. Julkaisujen valokopiointi tutkimusta varten ei voisi säännösten mukaan olla maksutonta.

Olisi kuitenkin mahdollista katsoa, että tutkijalla on joissain tilanteissa yksityiskäyttöä koskevien säännösten nojalla oikeus käyttää tekijänoikeuden alaista aineistoa hyväksi tutkimustyössä. Oikeus sisältää myös valokopioimalla tai muulla vastaavalla tavalla tapahtuvan kappaleen valmistamisen. Tekijänoikeuslain säännöksissä on lähtökohtana, ettei valokopioinnista yksityiskäyttöön tarvitse maksaa korvausta. Yksityiskäytöllä on hallituksen esityksen mukaan vain vähäinen merkitys. Valokopioita ei saa käyttää muuhun tarkoitukseen, eikä kopio elä omaa elämäänsä kopion tarvitsijan yksityisen piirin ulkopuolella. Yksityinen valokopiointi ei uhkaa painetun aineiston kaupallisia markkinoita, ja on katsottu, että oikeudenhaltijalle aiheutuva haitta on vain vähäinen.⁴⁷³

Jos tutkijan katsottaisiin voivan käyttää aineistoa yksityiskäyttöön perustuvan säännöksen nojalla, tutkijalla olisi oikeus kopioida aineisto korvauksetta. Toisaalta jos esim. artikkeleista tai kirjoista valmistetaan kappaleita tutkimuksen yhteydessä valokopioimalla tai sitä vastaavalla tavalla, ei tutkijan käyttö välttämättä aiheuta kohtuutonta haittaa tekijälle. Haitta on vain vähäinen, vaikka tutkija ei voisikaan käyttää aineistoa yksityiskäyttöön perustuvan oikeuden turvin. Valokopiointi tutkimusta varten on samalla tavalla kuin yksityiskäyttöä varten pientä. Vaikka tutkijalla ei olisi oikeutta ottaa kopioita teoksista, tutkija ei usein hankkisi teosta, vaan lainaisi teoksen. Teosten kopioimisella tutkimuksen yhteydessä ei ole itsenäistä merkitystä, vaan teoksia kopioidaan usein mukavuussyistä työn tekemisen helpottamiseksi. Oikeus valokopioida artikkeleita ym. kirjallista aineistoa tutkimustyön yhteydessä voisi olla ainakin osittain maksutonta, ja tämä pitäisi ottaa huomioon valokopiointia koskevissa sopimuslisensseissä.

Käytännössä on otettava huomioon, että tutkija siirtää yleensä tekijänoikeuteen perustuvat oikeudet eteenpäin kustantajille. Käyttöoikeuden ja maksut määrittelee kustantaja. Kustannussopimuksista riippuen

⁴⁷³ HE 28/2004 s.49

yliopistossa voidaan joutua maksamaan käytöstä riippumatta siitä, olisiko maksuton käyttöoikeus perusteltavissa.⁴⁷⁴

Kustantajat saattavat ottaa yliopiston tarpeita huomioon. Yliopistoille saatetaan antaa rinnakkainen oikeus laittaa tutkijoiden julkaisuja omille verkkosivuille. Ongelmana käytännössä on, että yliopisto ei ole sopimusosapuolena vaan yksittäiset tekijät. Tekijät eivät aina osaa valvoa yliopiston ja yliopistoyhteisön etuja vaikka haluaisivat, eivätkä tekijät välttämättä tiedä erilaisista mahdollisuuksista. Mikäli käytössä olevissa standardisopimuksissa ei lähtökohtaisesti oteta huomioon yliopiston ja yliopistoyhteisön tarvitsemia oikeuksia, on sattumanvaraista, millaisia ja miten laajoja oikeuksia yliopistolla ja yliopistoyhteisöllä on ja sovitaanko oikeuksista ollenkaan. Kustantajilla ei toisaalta ole mitään velvollisuutta antaa rinnakkaisia käyttöoikeuksia, eivätkä kaikki kustantajat halua oikeuksia antaa.

Jos yliopisto kuitenkin on sopinut kustantajien kanssa käyttöoikeuksista ja kustantajat ovat valmiita antamaan rinnakkaisia käyttöoikeuksia yliopistoille, vapaiden käyttöoikeuksien tulisi näkyä myös tekijänoikeuslain mukaan soveltavien sopimuslisenssien korvausehdoissa.

Opetuksen yhteydessä aineistoa käytetään usein valmistamalla kopioita valokopioimalla tai siihen verrattavalla tavalla. Opetustarkoitusta varten kopioita voidaan joutua ottamaan varsin paljon, ja määrällisesti arvioiden kopiointia ja siitä aiheutuvaa haittaa ei voida pitää vähäisenä.

Opetusaineisto on kuitenkin usein valmistettu opetusta varten. Tiedeyhteisössä työn tuloksia ei arvioida ensisijaisesti rahassa. Kun opettajan valmistamaan aineistoa käytetään hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti mainitsemalla aineiston tekijä, opettaja saa nimeään tunnetuksi. Aineiston käyttämisestä opettajalle aiheutuva haitta pienenee. Haitta ei pienene välttämättä vähäiseksi. Samanaikaisesti on kuitenkin otettava huomioon, mitä tarkoitusta varten ja missä ympäristössä aineisto on tehty. Aineiston käyttöön liittyvät erityisolosuhteet, opettajan nimen leviäminen yliopistoyhteisössä ja siitä opettajalle välillisesti tuleva hyöty on otettava huomioon korvausvelvollisuutta arvioitaessa.

Opetuksen yhteydessä olisi myös mahdollista katsoa, että yliopisto osittain saisi käyttöoikeuksia työsuhteen perusteella työnantajana. Työnantajalla ei

⁴⁷⁴ Ks. Hugenholtz 2000a s.80, Berry s.37-42. Berry on artikkelissa tarkastellut tutkijoiden artikkeleiden julkaisemiseen liittyviä tapoja.

välttämättä ole velvollisuutta maksaa erillistä korvausta tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä, jos voidaan katsoa, että korvaus on yhdistettävissä tekijän työsuhteesta samaan korvaukseen. Olisi mahdollista katsoa, että yliopistolla voisi olla ainakin osittain oikeus korvauksetta valokopioida ja käyttää opettajan opetusta varten valmistamaa aineistoa, ja oikeus pitäisi ottaa huomioon sopimuslisenssissä.⁴⁷⁵

Jos katsotaan, ettei tutkija tai opettaja aina tee työtään tekijänoikeuslain 40 b §:n yliopistotutkijoita ja –opettajia koskevan poikkeussäännöksen edellyttämällä tavalla itsenäisesti, yliopistolle voi työnantajana siirtyä oikeudet tutkijan tai opettajan tekemään tietokoneohjelmaan tai tietokantaan.⁴⁷⁶ Jos työnantaja saa oikeuksia tekijänoikeuslain 40b §:n perusteella, tekijällä ei säännöksen mukaan ole oikeutta erilliseen korvaukseen.

Yliopiston perustoimintaa täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä tutkijan ja opettajan itsenäisyys ja määräysvalta on rajoitetumpaa kuin perustoiminnan yhteydessä. Yliopisto kantaa vastuun velvoitteista ja tutkija ja opettaja tekevät työtään yliopiston projektiin osallistumisen kautta. Tutkijan ja opettajan oikeudet vaikuttavat pääsääntöisesti periaatteena. Yliopistolla voidaan yhteistyöprojekteissa katsoa olevan työnantaja-asemaan perustuvaa määräysvaltaa. Jos yliopistolla katsotaan olevan työnantaja-asemaan perustuvaa määräysvaltaa yhteistyöprojektissa syntyneeseen tekijänoikeuden alaiseen aineistoon, olisi mahdollista katsoa, ettei yliopistolla ole samalla tavalla kuin muissa yhteyksissä velvollisuutta maksaa korvausta saamastaan käyttöoikeudesta.

Kun aineistoa käytetään perustoiminnan ulkopuolella, on kuitenkin otettava huomioon, että teoksia pyritään yleensä hyödyntämään kaupallisesti liiketoiminnassa. Tietoyhteiskuntadirektiivissä on tehty selkeä ero ei-kaupallisen ja kaupallisen tutkimus- ja opetuskäytön välillä. Ei-kaupallista tutkimus- ja opetuskäyttöä varten tekijän oikeutta voidaan rajoittaa, kaupallista käyttöä varten ei. Säännökset tukevat tekijän oikeutta saada korvaus oikeuksien rajoittamisesta kaupallisen käytön yhteydessä.

⁴⁷⁵ Korvauksesta työsuhteesta esim. Svensäter s.322-329. Ks kuitenkin Guibault s.71 ja kirjassa mainittu tapaus Kirchen- und Schulgebrauch. Saksan valtiosääntötuomioistuimien 1970-luvulla todennut, että yleinen etu turvata oppilaille oikeus tekijänoikeuden alaiseen aineistoon ei ole peruste loukata vakavasti tekijöiden oikeuksia ja tekijöillä tuli myös opetuksen yhteydessä olla oikeus kohtuulliseen korvaukseen. Tapaus on kuitenkin vanha, ja päätöksen jälkeen yliopistotoiminta sekä opetusmenetelmät ja opetustavat ovat muuttuneet, mikä vähentää tapauksen merkitystä nykyaikana.

⁴⁷⁶ Ks. edellä työsuhdetta käsittelevät luvut.

Tutkijan ja opettajan oikeudesta saada korvaus, kun aineistoa hyödynnetään kaupallisesti liiketoiminnassa, on haluttu pitää kiinni esimerkiksi yliopistokeksintöjä koskevissa säädösehdotuksissa. Yliopistokeksintöjä koskevan lakiehdotuksen mukaan tutkijan ja opettajan oikeuksia voidaan määrätyn edellytyksin rajoittaa ja siirtää yliopistolle, mutta tutkijalla ja opettajalla on aina oikeus edellyttää korvausta oikeuksien siirtymisestä. Lisäksi tutkijalla ja opettajalla on oikeus odottaa osuutta hyödyntämistuloista.⁴⁷⁷ Sama lähtökohta on ajateltavissa, kun hyödynnetään tekijänoikeuksia kaupallisesti liiketoiminnassa.

Norjalaisessa yliopistojen tekijänoikeuksia koskevassa selvityksessä enemmistö katsoi, että yliopistoilla tulisi olla rajoitettu oikeus maksutta kopioida artikkeleita, kokoomateoksissa olevia teoksia ja otteita teoksista, kun tällainen aineisto on tehty omassa yliopistossa yliopiston omien työntekijöiden toimesta. Selvityksen tehnyt työryhmä ei pitänyt myöskään luonnollisena maksaa opettajalle korvauksia siitä, että opettajan tekemää aineistoa hyödynnetään verkko-opetuksen yhteydessä. Enemmistö ei kuitenkaan osannut ottaa kantaa, miten tällainen oikeus voitaisiin toteuttaa, olisiko esim. lainsäädännön muuttaminen mahdollista vai olisiko parempi toteuttaa oikeus muuten, esim. sopimusten avulla tai pyrkiä saamaan sopimuslisenssiin maksuttomuutta koskevia ehtoja.⁴⁷⁸

Käytännössä odotetaan ja edellytetään, että ainakin jonkinasteinen ilmainen käyttö on sallittua. Yliopiston verkko-opetusta varten on opetusministeriön alainen, eri alojen edustajista muodostettu työryhmä valmisteellut mallisopimuksia. Sopimuksessa, jossa sovitaan tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä yliopiston ja opettajan välillä, on lähtökohtana, että yliopisto saisi käyttöoikeudet ilman erillistä korvausta.⁴⁷⁹

Ehdottomia ja yksiselitteisiä perusteita korvauksista on vaikea esittää. Opetuksen osalta norjalaisessa selvityksessä mainittuun enemmistön kantaan jonkinasteisesta maksuttomasta käyttöoikeudesta voidaan kuitenkin perustellusti yhtyä. Myös tutkimuksen yhteydessä osittainen maksuton käyttöoikeus on perusteltavissa.

⁴⁷⁷ HE 259/2004 s.28

⁴⁷⁸ Instilling s.88-93. Työryhmä piti tärkeänä pidättää opettajalla oikeuden päättää siitä, antaako hän aineistoa käytettäväksi ja miten aineistoa käytetään.

⁴⁷⁹ *Sopimusopas*, verkko-opetuksen oppimateriaalin mallisopimukset sekä mallisopimukset verkko-opetusta varten.

Yliopistotutkimuksen ja -opetuksen yhteydessä on perusteltua enemmän korostaa tutkijan ja opettajan tekijänoikeuteen perustuvia moraalisia oikeuksia ja valvoa, miten aineistoa käytetään, kuin asettaa tekijän taloudellisiin oikeuksiin liittyvät tulonsaantimahdollisuudet etusijalle. Tekijänoikeus tukee tiedeyhteisössä hyväksyttyjä oikeuksia ja tapoja ja hyvään tieteelliseen käytäntöön perustuvia ohjeita. Tekijänoikeus voidaan yliopistoyhteisössä mieltää ensisijaisesti näiden menettelytapojen ja ohjeiden varmistajaksi ja vasta toissijaisesti tekijänoikeuteen liittyvien taloudellisten intressien turvaksi.⁴⁸⁰

Jos yliopistoilla voidaan katsoa olevan oikeus osittain käyttää tutkijoiden ja opettajien tekemää aineistoa maksutta, tämän oikeuden pitäisi selkeästi näkyä myös kaikissa yliopiston toimintaa koskevissa tekijänoikeuslain mukaisissa sopimuslisensseissä.

Aina voidaan keskustella siitä, saako tutkija ja opettaja riittävän korvauksen työsuhteen perusteella vai olisiko erillinen korvaus immateriaalioikeuksien käyttämisestä kohtuullinen lisä muutoin ehkä liian alhaisiin tuloihin. Suomalaisessa kirjallisuudessa on esitetty, että lainsäädännössä olisi hyvä kehittää sellaisia säännöksiä, jotka turvaisivat työntekijän oikeuden saada korvaus oikeuksien siirtymisestä kuten työsuhdekeksintölaissa.⁴⁸¹ Tässä yhteydessä ei kuitenkaan ole tarkoitus ottaa kantaa tutkijan ja opettajan työsuhde-ehtoihin, palkan riittävyyteen ja siihen, pitäisikö immateriaalioikeuksista saatavat palkkiot mieltää osaksi tutkijoiden ja opettajien työsuhteesta saamaa korvausta vai pitäisikö työsuhde-ehtoja parantaa, jos tutkijoiden ja opettajien oikeutta korvaukseen rajoitetaan. Tiedeyhteisön oikeudet tulisi määritellä erillään siitä, miten tutkijoiden ja opettajien palkkaus järjestetään. Käytännössä näitä asioita on kuitenkin vaikea pitää erillään tekijänoikeuskorvauksista keskusteltaessa.

7.2 Tekijän oikeus korvaukseen ja tekniset suojoimenpiteet

Korvausvelvollisuutta arvioitaessa on otettava huomioon erilaisten teknisten toimenpiteiden käyttömahdollisuus. Toimenpiteitä voidaan käyttää siten, että käyttöä säännellään ja käyttöoikeudesta maksetaan eri tilanteissa erilainen korvaus. Käyttöoikeuden haltijalle voidaan antaa mahdollisuus käyttää aineistoa vain määrätyn ajan, tai aineiston käyttö voidaan rajata siten, että

⁴⁸⁰ Mc Sherry s.110. Ks. myös s.70-89, jossa on esimerkkejä siitä, miten tiedeyhteisö toimii.

⁴⁸¹ Bruun 1993 s.165

vain aineiston lukeminen on mahdollista ilmaiseksi, tulostaminen on maksullista. Oikeus käyttää aineistoa voidaan rajata siten, että käyttöoikeuden haltija pääsee aineistoon maksutta kerran tai kaksi kertaa ja useampikertainen käyttö on maksullista.

Tekniikan antama mahdollisuus säädellä käyttöä ja määritellä käyttöoikeuden hinta käyttöoikeuden laajuuden mukaan voidaan ottaa huomioon myös silloin, kun arvioidaan, pitäisikö yliopistoyhteisössä voida käyttää aineistoa korvauksetta vai ei. Vaikka yliopistolle esim. yliopistoyhteisön tiedon saannin turvaajana olisi mahdollista perustella maksuton käyttöoikeus, maksuton käyttöoikeus ei välttämättä ole perusteltavissa laaja-alaisesti kaikkien käyttötapojen yhteydessä. Jos esim. tutkijan ja opettajan mahdollisuus päästä lukemaan artikkeleita voidaan turvata sillä, että artikkelit ovat luettavissa koneella, ei tiedon saannin turvaaminen edellytä, että aineiston pitäisi olla tulostettavissa maksutta.

Käyttöoikeuden maksuttomuus voi yliopistoyhteisössä olla perusteltavissa vain siltä osin, kuin aineiston käyttäminen on välttämätöntä tarkoituksenmukaisen ja tehokkaan tutkimuksen ja opetuksen toteuttamiseksi. Opetuksen ja tutkimuksen tarkoituksenmukaisen ja tehokkaan toteuttamisen ylimenevää käyttöä ei enää voi perustella tieteen vapauden ja yliopistoyhteisön näkökulmasta.

7.3 Tekijän oikeus korvaukseen, kun yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa käytetään yliopistoyhteisön ulkopuolella tehtyjä aineistoja

Yliopiston ulkopuolella tehdyn aineiston korvauksia ei voida lähtökohtaisesti arvioida samoin kuin yliopistotutkijan tai –opettajan valmistaman aineiston korvauksia. Yliopiston ulkopuolella valmistettuun aineistoon ei voida välttämättä soveltaa yliopistoyhteisöön liittyviä perusteita korvausten määrittelymiseksi. On kuitenkin otettava huomioon, että tietoyhteiskuntadirektiivi ei lähtökohtaisesti edellytä, että tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä aineiston käytöstä aina olisi maksettava korvauksia.

Teknisistä suojatoimenpiteistä aiheutuvat käyttörajoitukset ja yksityistä käyttöä koskevat säännökset on myös otettava huomioon kaikkien aineistojen yhteydessä, kun arvioidaan voiko korvausvelvollisuutta olla. Jos tekniset suojatoimenpiteet rajoittavat aineiston käyttämistä, ei korvausten maksuvelvollisuus voi olla sama kuin silloin, jos teknisiä suojatoimenpiteitä

ei ole käytetty. Toisaalta yksityiskäyttöön tekijänoikeuden alaista aineistoa saa lain mukaan käyttää korvauksetta.

7.5 Miten määritellä yliopiston sekä tutkijoiden ja opettajien oikeus korvaukseen, kun yliopistotutkimuksessa tai –opetuksessa valmistettua aineistoa hyödynnetään kaupallisesti liiketoiminnassa

Tekijän mahdollisuudet saada korvauksia ja tuloja luovasta työpanoksesta ja erityisesti tekijänoikeuksien ympärille kehittynyt yritys- ja liiketoiminta ovat merkittäviä taustatekijöitä tekijänoikeuslainsäädäntöä tarkasteltaessa. Tekijänoikeuslainsäädäntöön on aina vaikuttanut joko yritystoiminnan toimintaedellytysten edistäminen tai tekijän työn palkitseminen ja tekijän toimeentulon turvaaminen.⁴⁸² Tekijänoikeuden todellinen merkitys tulee esille vasta, kun keskustellaan tekijänoikeuksien hyödyntämisestä liiketoiminnassa. Se, millaisia liiketoiminnallisia intressejä ja rahallisia investointeja teoksen taustalta löytyy, määrää usein käytännössä, miten tekijänoikeuksia suojellaan ja miten oikeuksiin vedotaan.⁴⁸³

Yliopiston perustoiminta, tieteellinen tutkimus ja siihen liittyvä ylin opetus eivät ole kaupallista toimintaa siten, että yliopisto tarjoaisi palveluja voittoa tavoitellen. Toiminta perustuu valtion budjettirahoitukseen ja toiminnan tarkoitus ja tavoitteet on määriteltä muulla tavoin kuin tulosten kaupallisen hyödyntämisen perusteella.

Vaikka toiminta ei liity kaupalliseen liiketoimintaan, voi perustoiminnankin yhteydessä syntyä teoksia, joita voidaan hyödyntää liiketoiminnassa. Varsinaisesti tulosten ja osaamisen kaupallinen hyödyntäminen liittyy kuitenkin perustoimintaa täydentäviin tehtäviin. Osa täydentäviä tehtäviä on tutkimustulosten hyödyntämisen edistäminen. Tulosten hyödyntämisen edistäminen ei tarkoita sitä, että yliopiston tulisi hyödyntää tuloksia liiketoiminnassa. Yliopistolain muuttamista koskevan hallituksen esityksen mukaan yliopistot osallistuvat toimintaan lähinnä osaamista ja teknologiaa siirtämällä. Teknologiaa siirretään yritysten hyödynnettäväksi.⁴⁸⁴

Yliopisto voi myös tuottaa palveluja, joita säätelee maksullista palvelututkimusta koskeva laki ja asetus (Valtion maksuperustelaki

⁴⁸² Sherman - Bentley s.33, Haarmann s.8-10

⁴⁸³ Ks. esim. Mylly 2004 s.231, Geller s.228-230

⁴⁸⁴ HE 10/2004 s.9 ja 10.

(150/1992, muutettu 961/1998 ja -asetus211/1992). Säädökset velvoittavat yliopiston hinnoittelemaan työn markkinahintaan

Tekijänoikeusneuvostossa on käsitelty tapauksia, joissa on ollut kysymys siitä, että yliopistoissa tehtyä tekijänoikeuden alaista aineistoa halutaan hyödyntää liiketoiminnassa. Tekijänoikeusneuvoston **lausunto 1991:13**⁴⁸⁵ koski Tampereen yliopistossa toteutettua hyperromania Codex B, jota romaaniin luonut työryhmä halusi myydä. Korkeimman oikeuden päätös **KKO 2000:56** sekä tekijänoikeusneuvoston **lausunnot 1995:11** ja **1996:1** koskevat samaa asiaa, Helsingin yliopiston, vuonna 1995 kumottua yksinoikeutta julkaista suomen- ja ruotsinkielisiä almanakkoja. Yliopisto oli almanakkaoikeuden nojalla julkaissut suomen- ja ruotsinkielisen nimipäiväluettelon. Lausuntoa haki yhtiö, joka olisi halunnut hyödyntää luetteloa omassa liiketoiminnassaan. Oikeuksien katsottiin kuuluvan yliopistolle, eikä yrityksellä ollut oikeutta käyttää aineistoa ilman yliopiston lupaa.

Kun aineistoa hyödynnetään liiketoiminnassa, tekijänoikeuden haltijoilla on oikeus hyödyntämisestä saataviin tuloihin. Jos tekijänoikeus kuuluu tekijöille, kuten esim. Codex B –romania koskevassa tapauksessa, tekijöillä on oikeus myynnistä saataviin tuloihin ja jos oikeudet kuuluvat yliopistolle, kuten almanakkaoikeuksia koskevassa tapauksessa, yliopisto voi päättää ja määritellä, millä ehdoilla oikeuksia voi käyttää, ja oikeuksien käyttämisestä saatavat tulot kuuluvat yliopistolle oikeuksien haltijana. Käytännössä oikeudet kuitenkin usein kuuluvat tekijöille, tutkijoille ja opettajille. Kun oikeudet pääsääntöisesti kuuluvat tekijöille, nykypäivänä keskustellaan yhä enemmän siitä, onko kohtuullista, että vain tekijät tekijänoikeuden haltijoina hyötyvät yliopistoissa tuotetun aineiston hyödyntämisestä kaupallisesti vai olisiko yliopistojen kohtuullista saada jokin osuus tuloista.⁴⁸⁶

Toisaalta keskustellaan siitä, olisiko yliopiston kuluja korvattava, kun tekijät hyödyntävät yliopisto-osaamista kaupallisesti myymällä oikeuksia tai käyttämällä oikeuksia omassa liiketoiminnassa. Teosten tekemiseen käytetty materiaali ei esimerkiksi yleensä kuulu tekijöille. Tekijänoikeusneuvoston

⁴⁸⁵ Tekijänoikeusneuvoston lausunnot 1988-1992 s.262-267

⁴⁸⁶ Ks. kuitenkin Instilling s.93. Norjalaisessa yliopistojen tekijänoikeuksia käsittelevässä selvityksessä on todettu, että yliopistot eivät perinteisesti ole saaneet korvausta tekijänoikeuksien hyödyntämisestä kaupallisesti, ja selvityksessä on katsottu, ettei yliopistoilla tule olla yleistä oikeutta tutkijoiden ja opettajien teosten kaupallisesta hyödyntämisestä saataviin tuloihin. Jos katsotaan, että tulonjako jossain tapauksessa olisi perusteltua, pitää asiasta sopia.

lausunnossa 1988:2,⁴⁸⁷ joka koski Taideteollisessa korkeakoulussa opinnäytetyönä valmistettua videota, neuvosto katsoi, että tekijänoikeus kuului tekijöille mutta kuvanauhamateriaali kuului korkeakoululle.

Korkeakoulu oli maksanut video-ohjelmasta aiheutuneita kuluja noin 10 000 markan edestä. Lisäksi opinnäytevideo oli kuvattu korkeakoulun kustantamalle kuvanauhamateriaalille. Omistusoikeus kuvanauhamateriaaliin kuului korkeakoululle, mutta tekijänoikeus videoon kuului neuvoston mukaan tekijöille. Neuvosto viittasi korkeimman oikeuden ratkaisuun vuodelta 1987 (KKO 1987:8). Ratkaisussa katsottiin, että lehtivalokuvaajan työnantajalla, joka oli kustantanut filmimateriaalin, oli valokuvaajan työsuhteen päätyttyä oikeus pitää valokuvaajan työssä ottamien valokuvien negatiivit.

Kulujen korvaamisesta on kysymys myös silloin, jos oppilaitosten on säilytettävä tekijänoikeuden alaista aineistoa ja säilyttämisestä aiheutuu kuluja. Teosten säilyttäminen saattaa edellyttää asianmukaisia tiloja ym. valmiuksia pitää huolta teoksista. Teosten säilyttämisestä aiheutuu kuluja ja herää kysymys, miten pitkälle yliopiston pitäisi yksin huolehtia säilyttämiseen liittyvistä kuluista vai tulisiko tekijän osaltaan ottaa osaa kulujen maksamiseen. Tekijänoikeusneuvoston **lausunto 1989:2**⁴⁸⁸ koski ammatillisissa oppilaitoksissa ja opettajankoulutuslaitoksissa tehtyjen teosten säilyttämistä.

Neuvoston mukaan tekijänoikeuslaki rakentuu olettamalle, että teoksen säilyttäminen on tekijän ja teoskappaleen omistajan edun mukaista. Lausunnossa on suositeltu, että tekijä ja oppilaitos aina tapauskohtaisesti sopivat teoskappaleen käyttämisestä. Lisäksi on esitetty, että jos oppilaitos tarjoaa teoskappaletta tekijälle, mutta tekijä ilmoittaa, ettei hän halua teoskappaletta, oppilaitos voisi katsoa tekijän luopuneen oikeuksista teoskappaleeseen ja oppilaitos voisi

⁴⁸⁷ Tekijänoikeusneuvoston lausunnot 1988-1992 s.12-19

⁴⁸⁸ Tekijänoikeusneuvoston lausunnot 1988 - 1992 s.48-55

menetellä teoksen suhteen miten haluaa. Oppilaitos voisi halutessaan hävittää teoksen.

Teosten säilyttämisestä aiheutuvat kulut tuskin kuitenkaan ovat iso ongelma. Sen sijaan yliopiston muiden kulujen ja teosten tekemiseen käytettyjen materiaalien korvaaminen voisi tapauskohtaisesti olla perusteltua, kun yliopistoissa tuotettua tekijänoikeuden alaista aineistoa hyödynnetään kaupallisesti. Yliopisto ei käytännössä saa valtion laitoksena tukea yksittäistä kaupallista liiketoimintaa.

Tutkijan ja opettajan vahva asema ja oikeudet perustoiminnan yhteydessä eivät näyttäisi olevan muuttumassa. Tutkijan ja opettajan määräysvaltaa ja oikeuksia ei haluta rajoittaa. Vaikka esimerkiksi yliopistokeksintöjen käyttämisestä on ehdotettu uusia säännöksiä, jotka antavat yliopistolle enemmän päätösvaltaa ja rajoittavat tutkijan ja opettajan oikeutta määrätä keksintöjen käyttämisestä, on tutkijoiden ja opettajien määräysvalta perustutkimuksen yhteydessä haluttu säilyttää vahvana.

Yliopistokeksintöjä koskevissa säännösehdoituksissa on lähtökohtana jako tieteen vapauden alaiseen perustutkimukseen ja muuhun tutkimukseen. Perustutkimuksessa tutkijalla ja opettajalla on ensisijainen oikeus päättää keksintöjen käyttämisestä, muun tutkimuksen yhteydessä päätösvalta on yliopistolla. Perustutkimuksen yhteydessä tutkijan tai opettajan on ilmoitettava, miten tutkija tai opettaja aikoo hyödyntää keksintöä, mutta yliopistolla ei tässä tapauksessa ole oikeuksia keksintöön. Oikeudet keksintöjen kaupallisesta hyödyntämisestä saataviin korvauksiin kuuluvat lähtökohtaisesti tutkijalle tai opettajalle, eikä yliopistolla ole oikeutta edellyttää osuutta korvauksista.⁴⁸⁹

Yliopistolla voitaisiin katsoa työsuhteen perusteella olevan joitakin käyttöoikeuksia.⁴⁹⁰ Tutkijan ja opettajan itsenäisyys ja määräysvalta säilyvät kuitenkin yliopiston perustoiminnan yhteydessä vahvana, vaikka yliopistolla työsuhteen perusteella olisi käyttöoikeuksia tekijänoikeuden alaiseen aineistoon. Tutkijalla ja opettajalla ei ole esteitä itse hyödyntää tekemäänsä aineistoa, eikä työsuhteen perusteella olisi selkeitä perusteita ohjata osuutta korvauksista yliopistolle.

Yliopiston täydentäviin tehtäviin liittyy tulosten kaupallisen hyödyntämisen edistäminen. Tutkimusta koskevissa yhteistyöprojekteissa, joissa on mukana

⁴⁸⁹ HE 259/2004 s.15

⁴⁹⁰ Ks. edellä työsuhdetta koskeva luku

yrietyksiä, tavoitellaan pääsääntöisesti tuloksia, joilla on kaupallista arvoa ja joita yritykset voivat käyttää hyväksi omassa liiketoiminnassaan. Kun tavoitteena on tekijänoikeuden alaisen aineiston tekeminen, tavoitteena on usein, että aineistoa hyödynnetään kaupallisessa liiketoiminnassa.

Yhteistyöprojekteissa tutkijan ja opettajan asema on epäitsenäisempi kuin perustoiminnan yhteydessä ja yliopistolla on yliopistoon kohdistettujen velvoitteiden kautta enemmän määräysvaltaa. On toisaalta otettava huomioon, että vaikka oikeudet kuuluvat tekijöille, näkemykset siitä, kenelle korvauksien immateriaalioikeuksien hyödyntämisestä kaupallisessa liiketoiminnassa tulisi kuulua yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä, näyttäisivät olevan muuttumassa. Yliopistokeksintöjä koskevan sääntelyn yhteydessä on lähdetty siitä, että yliopistolla on oikeus ottaa oikeudet keksintöihin, kun keksinnöt syntyvät muun kuin perustutkimuksen yhteydessä. Jos oikeuksia hyödynnetään kaupallisesti liiketoiminnassa, osa hyödyntämisestä saatavista korvauksista ja tuloista tulisi tässä yhteydessä ohjautua myös yliopistoon, ei vain tutkijoille ja opettajille.⁴⁹¹ Lakiehdotus antaa perusteita arvioida, olisiko tekijänoikeuksia hyödynnettäessä meneteltävä samalla tavalla.

Keksintöjä koskevat säännökset eivät automaattisesti sovi kaikkien teosten yhteyteen. Keksintöjen suojataan kaupallisten liiketoimintaintressien turvaamiseksi, mutta tekijänoikeus suojaa liiketoimintaintressien lisäksi tekijän moraalisia oikeuksia. Kaikilla tekijänoikeuden alaisilla töillä ei toisaalta ole kaupallista hyödyntämisyhteyttä.

Keksintöjä koskevia säännösehdotuksia on kuitenkin mahdollista käyttää hyväksi ainakin tietokoneohjelmien ja tietokantojen yhteydessä. Käytännössä tekijänoikeuksien hyödyntäminen liiketoiminnassa koskee usein tietokantoja ja tietokoneohjelmia. Tietokoneohjelmiin ja tietokantoihin ja oikeuksien käyttämiseen liittyy samanlaisia taustaperiaatteita ja tavoitteita kuin keksintöihin. Tietokoneohjelmia ja erityisesti 49 §:n mukaisia tietokantoja suojataan tietokoneohjelmiin ja tietokantoihin liittyvien kaupallisten liiketoimintaintressien ja taloudellisten investointien vuoksi. Oikeuksista saatavien korvausten jakamista voidaan arvioida yliopistokeksintöjä koskevien säännösehdotusten pohjalta. Jos oikeudet kuuluvat tekijöille, voisi yliopistolla olla oikeus saada tekijöiden ohella osuus oikeuksien käyttämisestä kaupallisessa liiketoiminnassa saatavista korvauksista.

⁴⁹¹ Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 6/2002 s.79, HE 259/2004 s.28-30

Käytännössä oikeus korvaukseen ja korvauksen määrä sovitaan yhteistyösopimuksissa. Keksintöoikeuksista ja tekijänoikeuksista maksettaviin korvauksiin suhtaudutaan sopimuksissa eri tavalla. Vaikka työsuhtekeksintölain säännöksiä ei tällä hetkellä sovelleta yliopistotutkijoihin ja –opettajiin, ei yhteistyöhankkeissa tavallisesti synny riitaa siitä, pitäisikö yliopistokeksijänkin saada korvaus oikeuksien siirtämisestä. Se, jolle oikeudet siirretään, on tavallisesti valmis tunnustamaan keksijän oikeuden jonkintasoiseen korvaukseen. Tutkijoille ja opettajille voidaan olla valmiita suorittamaan jokin erillinen korvaus tutkijoiden ja opettajien motivoimiseksi. Yliopiston oikeuteen saada erillinen korvaus ei suhtauduta yhtä avoimesti. Yliopiston osuus halutaan usein mieltää osaksi kokonaisrahoitusta.⁴⁹²

Tutkijoiden tekijänoikeuskorvauksista ei sovita yhtä usein. Ajattelu sopimuksia tehtäessä tuntuu seuraavan tekijänoikeuslain työsuhdetta koskevia säännöksiä. Tekijänoikeuslain tietokoneohjelmia ja tietokantoja koskevissa 40 b §:n työsuhtesäännöksissä on lähdetty siitä, ettei työntekijällä tule lain mukaan olla oikeutta erityiskorvaukseen oikeuksien siirtymisestä työnantajalle. Sama lähtökohta näyttäisi vallitsevan tutkimussopimuksia tehtäessä: jos tekijöiden oikeudet ohjelmiin ja tietokantoihin siirtyvät tutkimussopimusten mukaan eri organisaatioille, ei sopimuksissa samalla tavalla kuin keksintöjen osalta sovita tekijöille maksettavasta erillisestä korvauksesta.

Yliopistoja ei kuitenkaan automaattisesti voi asettaa samaan asemaan yritysten kanssa, koska lähtökohdat ja toiminta ovat erilaisia. Esim. yliopistokeksintöjä koskevissa ehdotuksissa on lähdetty siitä, että tutkijan ja opettajan oikeus korvaukseen on vahva ja laaja-alainen.

Sama ajattelu voidaan liittää tietokoneohjelmiin ja tietokantoihin ja katsoa, että tutkijalla ja opettajalla olisi oltava samalla tavalla oikeus saada korvaus oikeuksien siirtymisestä. Tutkijan ja opettajan määräysvaltaa tukee tieteen vapaus, joka vaikuttaa aina taustaperiaatteena asettaen rajoja sille, kuinka laajasti tutkijan ja opettajan oikeuksia voidaan rajoittaa. Yhdessä tekijänoikeuden kanssa tieteen vapaus vahvistaa tutkijan ja opettajan oikeuksia saada jonkinlainen korvaus tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä kaupallisessa yhteydessä.

⁴⁹² Ks. kuitenkin esim. Tekesin rahoitusehdot, joissa edellytetään erillisen markkinahintaisen korvauksen suorittamista immateriaalioikeuksien tai niihin liittyvien kaupallisten käyttöoikeuksien luovuttamisesta.

Käytännössä yliopistojen on kuitenkin vaikea neuvotella tekijänoikeuksista omista erityislähtökohdistaan. Paineet yhdenmukaiseen kohteluun ovat suuret. Jos muiden yhteistyöosapuolten työntekijät eivät saa korvauksia tekijänoikeuksien siirtymisestä, korvauksia ei olla valmiita maksamaan myöskään yliopistotutkijalla ja –opettajalle. Jos yliopisto ei saa hyväksytyksi periaatetta, että yliopiston palveluksessa olevilla tekijöillä tulisi olla samalla tavoin kuin keksintöjen yhteydessä oikeus erilliseen, henkilökohtaiseen palkkioon, sopimuksessa sovittavien korvausten määrä sovitaan ilman henkilökohtaista palkkiota. Jos yliopisto haluaa maksaa palkkioita, yliopiston pitäisi maksaa palkkio omasta rahoitusosuudestaan tai muista varoista, mikä ei välttämättä ole kohtuullista tai edes mahdollista.

Vaikka tekijällä lähtökohtaisesti on oikeus korvaukseen, tekijä ei käytännössä aina saa mitään korvausta oikeuksien siirtämisestä ja käyttämisestä.

Oikeudet eivät aina kuulu tutkijoille ja opettajille. Oikeudet voivat kuulua yliopistolle. Esimerkiksi oikeus tekijänoikeuslain 49 §:n mukaiseen tietokantaan kuuluu valmistajalle, joka voi olla myös yliopisto. Olisi arvioitava, pitäisikö tutkijoiden ja opettajien saada osuus tietokannan käyttämisestä kaupallisessa toiminnassa, vaikka oikeudet kuuluvat yliopistolle.

Vaikka oikeudet esim. tietokantaan kuuluisivat yliopistolle, on tietokannan luominen vaatinut luonnollisten henkilöiden, kuten tutkijoiden tai opettajien työpanoksen. Voidaan ajatella, että henkilöt ovat tehneet enemmän, kuin heidän tehtävänsä ja työnsä olisi edellyttänyt. Voidaan kuitenkin ajatella myös niin, että tutkija ja opettaja ovat saaneet oman osuutensa työstä maksetun palkan yhteydessä. Käytännössä on kysymys lähinnä siitä, haluavatko ja voivatko yliopistot palkita tekijöitä erillisillä korvauksilla. Voiko ja pitäisikö yliopistoissa olla sisäisiä kannustin- ja palkkiojärjestelmiä, joilla motivoidaan tutkijoita ja opettajia.⁴⁹³

Joka tilanteessa, myös silloin jos oikeudet kuuluvat tutkijoille ja opettajille, voidaan erikseen miettiä, pitäisikö aineiston valmistamiskuluja jotenkin kattaa. Jos tekijänoikeuden alainen aineisto on syntynyt käyttämällä olennaisesti hyväksi yliopiston resursseja, tiloja, laitteita ja rahoitusta ja

⁴⁹³ Ks. Kauppa- ja teollisuus ministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 6/2002, jossa on pidetty tärkeänä, että yliopistot uuden korkeakoulukeksintölain myötä kehittäisivät kannustavia järjestelmiä keksintöilmoitusten tekemiseksi. Yliopistot voisivat raportin mukaan ottaa käyttöön keksintöilmoitusmaksun, joka suoritettaisiin keksijän ilmoittaessa keksinnöstä.

aineiston kaupallinen hyödyntäminen tuottaa merkittäviä tuloja, olisi ajateltavissa, että yliopistolla tulisi olla oikeus saada korvaus omasta panoksestaan.

Yliopistorahoituksen lähtökohtana on, että rahoitus kattaa kulut, joita aiheutuu tutkimus- tai opetusaineiston valmistamisesta. Periaatteessa lähtökohtana on, että yliopiston on katettava myös oikeuksien syntymisestä ja oikeuksien syntymiseen käytettävästä materiaalista johtuvat kulut. Jos aineisto kuitenkin tuottaa merkittävästi tuloja, olisi ajateltavissa, että yliopiston materiaalikustannuksia ja kuluja korvataan ainakin osittain. Vaikka tekijällä on oikeus määrätä oikeuksien käyttämisestä ja oikeus käyttämisestä saataviin tuloihin, ei tekijänoikeus anna oikeutta niihin välineisiin ja materiaaleihin, joita teoksen tekemiseen tarvitaan. Toisaalta tieteen vapaus ei edellytä, että tutkija tai opettaja saisi taloudellista tukea oikeuksien toteuttamiseksi.⁴⁹⁴

On kysymys myös siitä, miten pitkälle yliopisto voi valtion laitoksena antaa yliopistoissa tehtyä osaamista käytettäväksi liiketoiminnassa vain tutkimusrahoituksesta saatavalla korvauksella. Tämä tulee esille erityisesti yhteistyöprojekteissa, mutta myös silloin, kun tutkijat tai opettajat haluavat itse hyödyntää oikeuksia kaupallisesti. Riippumatta siitä, ovatko aineiston kaupallisia hyödyntäjiä yhteistyöyritykset vai tutkijat tai opettajat, yliopiston ei pitäisi tukea yksittäistä kaupallista liiketoimintaa. Jos yliopistossa tuotettu osaaminen tuottaa merkittäviä kaupallisia tuloja, ei välttämättä ole enää kohtuullista ja lakien mukaista, ettei yliopisto saa mitään erillistä korvausta.

7.5.1 Yliopisto-osaamisen kaupalliseen hyödyntämiseen liittyviä ongelmia

Tekijänoikeuksien hyödyntämisestä saatava taloudellinen etu on tekijän näkökulmasta tärkeä ja tekijänoikeuteen olennaisesti liittyvä näkökohta. Yliopistoyhteisön näkökulmasta taloudellista hyötyä tärkeämpi lähtökohta on yliopiston perustoiminta. Tulosten kaupallisen hyödyntämisen edistäminen on vain osa yliopistotoimintaa, ja tulosten kaupallinen hyödyntäminen liittyy perustoimintoja täydentäviin tehtäviin. Riippumatta siitä, kenelle tekijänoikeudet kuuluvat, kuka päättää oikeuksien hyödyntämisestä ja saa

⁴⁹⁴ Ks. esim. Miettinen s.285. Tutkijalla ei ole automaattista oikeutta edellyttää taloudellista tukea julkaisuoikeuden toteuttamiseksi.

kaupallisesta hyödyntämisestä tuloja, on tärkeätä ensisijaisesti turvata yliopistoyhteisön perustoimintaedellytykset.

Kaupalliset liiketoimintaintressit eivät saa sivuuttaa yliopisto toimintaa ohjaavia eettisiä periaatteita. Jokaisella tekijällä on velvollisuus yliopistoyhteisön jäsenenä huolehtia siitä, että teosten hyödyntämisestä sovitaan eettisten periaatteiden mukaisesti.⁴⁹⁵ Yliopistolla on velvollisuus valvoa, miten yliopistoyhteisössä tuotettua osaamista käytetään.

Yliopistotoiminnan tulosten ja niihin liittyvien immateriaalioikeuksien hyödyntäminen kaupallisesti liiketoiminnassa ei ole sinänsä ristiriidassa yliopistotoiminnan ja esim. vapaan tieteen kanssa. Hallituksen esityksessä yliopistolain muuttamiseksi on viitattu valtiontalouden tarkastusvirasto vuonna 2002 antamaan kertomukseen, jossa on todettu, ettei teknologian siirtotoiminta tai siihen osallistuminen ole ristiriidassa yliopistolain kanssa.⁴⁹⁶

Osaamisen hyödyntäminen kaupallisesti ei suoraan sulje pois sitä, ettei osaamista voitaisi hyödyntää myös ei-kaupallisessa toiminnassa. Käytännössä erityisesti tutkimustulosten hyödyntäminen liiketoiminnassa kuitenkin voi rajoittaa yliopiston toimintamahdollisuuksia.

Kun tutkimustuloksia on luovutettu käytettäväksi liiketoiminnassa, oikeudet on joko kokonaan siirretty yritykselle tai yritykselle on annettu käyttöoikeuksia. Yrityksen oikeudet voivat olla esteenä tulevassa tutkimustyössä siten, että aikaisemmassa hankkeessa tehdyt tutkimustulokset eivät tulevien hankkeiden tausta-aineistona ole vapaasti käytettävissä. Jos projektiin tarvittavien taustatulosten oikeudet eivät kuulu yliopistolle tai oikeuksien käyttämisestä muuten on rajoitettu sopimuksissa, yliopisto ja tutkijat eivät voi yksin päättää, voidaanko oikeuksia käyttää yhteistyössä muiden kanssa, voidaanko tausta-aineistoon antaa käyttöoikeuksia ja millä ehdoilla käyttöoikeuksia voidaan myöntää.

Aikaisemmat sidonnaisuudet voivat rajoittaa yliopiston ja tutkijoiden mahdollisuuksia osallistua uusiin tutkimusyhteistyöhankkeisiin. Sovitut ehdot voivat estää osallistumasta hankkeisiin, joissa käytetään hyväksi yrityksen käytössä olevia oikeuksia ja tutkimustuloksia. Yliopistolle sovitaan tavallisesti oikeus käyttää luovutettuja oikeuksia omassa toiminnassaan,

⁴⁹⁵ Ks. Esim. Bruun 1991 s.161, joka on todennut miten tilaustutkimussopimusten yhteydessäkin tulisi arvioida tutkimukseen liittyvät eettiset näkökohdat ja tarvittaessa kieltäytyä yhteistyöstä.

⁴⁹⁶ HE 10/2004 s.10, Valtiontalouden tarkastusviraston kertomus (22/2002)

mutta tämä oikeus ei välttämättä anna mahdollisuutta käyttää aineistoa tutkimusyhteistyössä, jossa oikeuksia aineistoon jouduttaisiin luovuttamaan esim. kilpaileville yrityksille.

Tuloksiin liittyvien oikeuksien luovuttamisesta johtuvat rajoitukset tulevat esille myös täydentävää rahoitusta haettaessa. Yksi keino neuvotella parempia rahallisia korvauksia ja ehtoja on myöntää yrityksille optioita myös tuleviin tuloksiin. Jos tausta-aineistoon on annettu käyttöoikeuksia ulkomailla toimiville yrityksille siten, että yrityksellä on oikeuksia myös tuleviin tuloksiin, ei tutkija välttämättä voi hakea kotimaista tutkimusrahoitusta. Esimerkiksi Tekesin rahoitusehdoissa todetaan: ”Tavoitteena on tulosten tehokas ja laaja-alainen hyödyntäminen kotimaisessa teollisuudessa. Tulosten käyttöoikeuksia on tarjottava ensisijaisesti Suomessa toimiville yrityksille. Etuosto-oikeus tuloksiin on tarjottava yrityksille, jotka ovat rahoittaneet projektia tai osallistuneet projektin johtoryhmätyöskentelyyn.”

Yliopiston ulkopuoliset tahot saattavat toisaalta myöntää käyttöoikeuksia puhdasta tieteellistä tutkimusta ja opetuskäyttöä varten helpommin kuin sellaista käyttöä varten, joka liittyy liiketoimintaan. Jos yliopistoissa halutaan käyttää tekijänoikeudellisesti suojattua aineistoa myös muussa kuin puhtaasti tieteellisessä tarkoituksessa tai opetuksessa, ei aineiston käyttöön enää välttämättä suhtauduta yhtä avoimesti ja anneta oikeuksia yhtä helposti.

Keskustelua vapaan ja avoimen käytön rajoista on käyty erityisesti keksintöjen käyttämisen yhteydessä. Keksintöjen hyödyntäminen liiketoiminnassa edellyttää patentointia ja varsinkin alkuaikoina patentointiin liittyvää tulosten julkaisemisen viivyttämistä vierastettiin. Tutkijat saattoivat hyvinkin paljon kritisoida keksintöjen patentointia.⁴⁹⁷

Kun yliopistokeksintöjä koskevia säännöksiä muutettiin Saksassa, tutkijoiden julkaisuoikeus turvattiin laissa. Saksan työsuhdekeksintölain säännöksiä muutettiin yliopistojen osalta, mutta tutkijalla ja opettajalla säilyi edelleen positiivinen ja negatiivinen oikeus päättää omista julkaisuistaan.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Ks. kuitenkin European Commission Report, COM(2002) 2 Final, s.14. Yliopistokeksintöjen patentoinnin vähitellen yleistyessä tutkijoiden ennakkoluulot patentoinnista aiheutuvaa julkaisemisen viivästyistä kohtaan ovat lieventyneet, eikä patentointia ja patentoinnista aiheutuvaa julkaisemisen viivästyistä enää nähdä suurena haittana. Patentointi ei kokonaan estä tulosten julkaisemista, vaan tutkijan on ainoastaan viivytettävä tulosten julkaisemista.

⁴⁹⁸ Drucksache 14/5975 s.6 ja 7

Myös Norjassa on muutettu työsuhdekeksintölain säännöksiä sekä tutkijoita ja opettajia koskevaa poikkeussäännöstä. Tutkijoiden ja opettajien ensisijainen oikeus julkaista tutkimustulokset on kuitenkin säilytetty mahdollisimman hyvin. Samaan on pyritty Suomen yliopistokeksintöjä koskevissa muutosehdotuksissa.⁴⁹⁹

Keksintöjen kohdalla tulosten julkaisemista koskevat rajoitukset johtuvat pääsääntöisesti siitä, että keksintöjen patentointi edellyttää, ettei keksintöön liittyvää tietoa ole julkistettu. Tällaista vaaraa ei liity tekijänoikeuteen. Julkaisemista voidaan haluta rajoittaa kuitenkin myös muista kuin suojaamiseen liittyvistä syistä. Yritykset haluavat mielellään pitää mahdollisimman paljon tietoa salassa. Tällainen salassapito ja tulosten julkaisemisen rajoittaminen kohdistuu kaikkeen tulosaineistoon, ei yksinomaan keksintöihin.

Tukijan ja opettajan oikeus päättää tulosten julkaisemisesta on kuitenkin turvattava, vaikka aineistoa käytettäisiin hyväksi liiketoiminnassa. Lisäksi on muistettava, että opinnäytetöiden tulee aina olla julkisia. Yliopisto-osaamisen pitäisi olla pääsääntöisesti julkista, elleivät julkisuuslain salassapitosäännökset edellytä tiedon salassa pitämistä.

Tekijänoikeuden yhteydessä on lisäksi otettava korostetummin kuin keksintöjen yhteydessä huomioon tekijänoikeuksien muut mahdolliset yliopistoyhteisön toimintaa rajoittavat vaikutukset. Tekijänoikeus vaikuttaa eri tavalla kuin oikeus keksintöön.

Keksinnön patentointi ei patenttilain mukaan estä käyttämästä keksintöä esim. myöhemmässä tutkimuksessa. Patenttilain 3 § antaa suojaa keksinnön ammattimaista käyttöä vastaan ja kieltää ilman patentinhaltijan lupaa käyttämästä keksintöä hyväksi esim. valmistamalla, tarjoamalla, saattamalla vaihdantaan tai käyttämällä patentoitua tuotetta sanottua tarkoitusta varten. Periaatteessa keksintöjen patentointi voi estää yliopistoa käyttämässä patentoituja keksintöjä vain täydentävien tehtävien yhteydessä. Tekijän tai tekijänoikeuden haltijan oikeudet vaikuttavat laaja-alaisemmin.

Yliopisto-osaamiseen liittyvien käyttöoikeuksien luovuttaminen yrityksille ja käyttöoikeuksista sopiminen ei ole ongelmatonta. Yliopistoyhteisössä tulisi

⁴⁹⁹ Kauppa- ja teollisuusministeriön työryhmä- ja toimikuntaraportteja 6/2002 s.43, HE 259/2004, Ot.prp.nr.67 2001-2002 Om lov om endringer i lov av 17.april 1970 nr. 21 om retten til oppfinnelser som er gjort av arbeidstakere, Tilrådning fra Utdannings- og forskningsdepartementet av 19. april 2002, Kapittel 12.

keskustella käyttöoikeuksien luovuttamisen vaikutuksista yliopiston perustoimintaan ja pyrkiä kartoittamaan toiminnan rajoja. Osaamisen kaupalliset hyödyntämismahdollisuudet asettavat yliopistoille paineita arvioida, miten laaja-alaisesti yliopistotutkimuksen ja opetuksen kaupallisia hyödyntämismahdollisuuksia tulisi käyttää hyväksi yksittäisessä liiketoiminnassa, jolloin oikeuksien käyttö voi olla rajoitettua, ja miten laajasti pidetään julkisella rahoituksella tuotettu osaaminen täysin avoimesti ja vapaasti yliopistoyhteisön ja yhteiskunnan hyödynnettävissä.⁵⁰⁰

On kuitenkin otettava huomioon, että jos yliopistoyhteisöt eivät käytä hyväksi omaan osaamiseen liittyviä kaupallisia mahdollisuuksia, kaupalliset korvaukset ja tuotot kulkeutuvat yliopistojen ulkopuolelle. Käytännössä voi käydä myös niin, että yliopisto ja yliopistoyhteisö joutuvat ostamaan takaisin yliopistoissa tehtyä osaamista. Esimerkiksi kirjastoissa tämä on arkipäivää, kun kirjastot hankkivat kalliita lisensejä voidakseen tarjota pääsyyn erilaisiin elektronisiin julkaisutietokantoihin. Tietokannoissa olevat kirjoitukset on pääsääntöisesti tehty yliopistoissa. Yliopistoissa tehtyjä tietokoneohjelmia saatetaan myös antaa täysin vapaasti käytettäväksi. Tämän jälkeen ohjelmista kehitetään parannettuja versioita, mutta parannusversioita ei tehdä enää yliopistossa vaan yksityissektorilla. Saadakseen hyödynnettyä alun perin yliopistoyhteisön omaan osaamiseen perustuvan kehitystyön yliopiston tulee ostaa tuotteet vapailta markkinoilta. Myynnin yhteydessä ei enää saada tekijänoikeutta itse ohjelmaan, jota voitaisi edelleen kehittää, vaan myytävänä on vain erilaisia palveluja ja lisensejä.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ Ks. esim. European Commission working paper 2001a s.4 ja 11, European Commission Working paper 2001b s.26 ja 27. Kirjoituksessa on todettu, että bioinformatiikan alalla tulisi hyvin varoen turvautua immateriaalioikeuksiin ja käyttökorvauksiin, kun akateemisella sektorilla tuotetaan tietokantoja. Saadut tulot ovat varsin pieniä, mutta tekijänoikeuksiin vetoaminen rajoittaa olennaisesti muiden akateemisten tahojen mahdollisuuksia käyttää hyväksi tietokantoja. Kirjoituksen mukaan erityisesti tietokantoja pitäisi tarkastella olennaisena tutkimuksen infrastruktuurina, ei niinkään tutkimuksen tuloksena.

⁵⁰¹ Ks. esim. European Commission Working paper 2001a s.67 ja sivun viitteessä oleva esimerkki sosiaalisten tieteiden laitoksella tehdystä tilastointiohjelmasta. Ks. myös Samuelson s.85 - 87, European Commission Working paper 2001a s. 75 ja 76, jossa on esitelty digitaalisessa muodossa olevaa lakitietokantaa koskeva hollantilainen oikeustapaus. Säädöksiä oli kerätty julkisesta lakitietokannasta ja säädöksiin oli lisätty erilaisia viittauksia. Eräs opiskelija kopioi omille verkkosivuilleen lakeja ko. digitaalisesta tietokannasta. Yritys kielsi tämän, minkä jälkeen opiskelija poisti kaikki yrityksen tekemät viittaukset laeista. Ko. tapauksessa katsottiin, että vaikka kysymyksessä oli julkinen tieto, joka ei esim. Suomessa saa tekijänoikeuslain 9 §:n mukaan tekijänoikeussuojaa, voidaan tällaista tietoa kerätä siten, että kerätty tieto muodostaa suojattavan tietokannan.

7.5.2 Tietokoneohjelmiin liittyvä kehitys esimerkkinä kahdesta erilaisesta tavasta hyödyntää yliopisto-osaamista ja hyödyntämiseen liittyvistä ongelmista

Tietokoneohjelmiin liittyy tällä hetkellä kaksi normaalia tekijänoikeussuojasta poikkeavaa ja toistensa kanssa vastakkaista kehityssuuntaa. Nämä kaksi kehityssuunta heijastavat yliopistotoiminnan nykyistä kaksijakoisuutta ja tuovat esille immateriaalioikeuksien käyttämiseen liittyviä ongelmia: toisaalta on huolehdittava avoimesta ja vapaasta perustoiminnasta ja toisaalta rajoitetummasta, teollisuuteen ja liiketoimintaan yhteydessä olevasta toiminnasta.

Ensimmäinen suuntaus on tietokoneohjelmien patentointi. Euroopan patenttitoimisto ja kansalliset patenttivirastot ovat tekijänoikeussuojasta huolimatta myöntäneet patentteja tietokoneilla toteutetuille keksinnöille.⁵⁰² Alkuna voidaan pitää Euroopan patenttitoimiston vuonna 1986 antamaa ratkaisua VICOM (T208/84, Official Journal of the EPO 1987,14). Ratkaisussa todettiin, että vaatimus, joka koski matemaattista menetelmää käyttävää teknistä prosessia, ei koskenut patenttilainsäädännön mukaisesti matemaattista menetelmää sellaisenaan. Vuonna 1997 ja 1998 annetut IBM:ää koskevat ratkaisut (T935/97 ja T1173/97, Official Journal of the EPO 1999, 609) vahvistivat patentoitavuuden edellytyksiä siten, että tietokoneohjelma tai prosessi, joka saa aikaan teknisen vaikutuksen tai ratkaisee teknisen ongelman, voidaan patentoida.⁵⁰³

Oikeuskäytännön selkiennyttämiseksi ja oikeusvarmuuden turvaamiseksi EU:ssa valmisteltiin tietokoneohjelmien patentointia koskevaa lainsäädäntöä ja komissio antoi asiaa koskevan direktiiviehdotuksen, jota myöhemmin muutettiin useaan kertaan. Parlamentti kuitenkin hylkäsi ehdotuksen heinäkuussa 2005.⁵⁰⁴

Vastakkainen suuntaus on ohjelmien lisensointi open source –lisisnssein. Avoin koodi eli open source perustuu näkemyksiin tietokoneohjelmista rajoituksista vapaana ja kaikkien käytettävissä olevina teoksina.

⁵⁰² Komission ehdotus 92/2002 s.2 ja 3

⁵⁰³ Report to European Commission 2000 on the Economic Impact of Patentability s.51, IPR Helpdeskin artikkeli Patentability of Computer Programs s.2 ja 3

⁵⁰⁴ Euroopan yhteisöjen komission raportti KOM(2002) 92, IPR Helpdeskin artikkeli Patentability of Computer Programs s.4

Vaikka open source –mallissa on kysymys vapaista tietokoneohjelmista, on mallissa tietoisesti haettu sanasta vapaa poikkeavaa nimeä. Open source tietokoneohjelmat eivät ole tekijänoikeudesta vapaita. Sana vapaa, englanniksi ”free” toisaalta yhdistetään helposti ilmaiseen. Open source –mallissa ei perimmäisenä ajatuksena ole hinnoittelun ja maksun vastakohta ilmainen ohjelma, vaan open source –pohjaiset ohjelmat voivat olla myös myytäviä tuotteita. Tekijät vain antavat muille käyttöoikeuksia tekemiinsä ohjelmiin tietynsisältöisillä ehdoilla, ja on katsottu tarkoituksenmukaiseksi käyttää vapaa-termiä sopivampaa käsitettä kuten avoin ”open”.⁵⁰⁵

Open source on erityinen sopimusmuoto, ja se antaa käyttäjälle erityisen käyttöoikeuskokonaisuuden. Itse ohjelma ei kuitenkaan poikkea muista ohjelmista. Vain käyttöoikeuden määrittelevä lisenssi on erilainen ja erityinen.⁵⁰⁶ Tietokoneohjelmien tekeminen ja levittämien open source –mallin mukaisesti sisältää seuraavanlaisia oikeuksia ja velvoitteita:

Ohjelmasta on voitava tehdä kopiota, ja kopioita on voitava myydä vapaasti ilman korvausvelvollisuutta. Ohjelman tulee sisältää lähdekoodi, jonka levittämisen on oltava sallittua. Lisenssin tulee sallia ohjelman muokkaaminen ja johdannaisteosten valmistaminen, ja uusien ohjelmien tulee olla välitettävissä samoilla ehdoilla kuin alkuperäinen ohjelma. Lisenssin ehdot eivät saa syrjiä ketään henkilöä tai ryhmää. Lisenssi ei saa rajoittaa ohjelman käyttämistä jollakin tietyllä toimialueella. Lisenssi ei saa olla rajoitettu tiettyyn tuotteeseen. Lisenssi ei saa rajoittaa muiden samalla kertaa levitettävien ohjelmien oikeuksia. Tekijän maine lähdekoodiin liittyen voidaan turvata, ja lähdekoodin luovuttamista maineen turvaamiseksi voidaan määrättyllä tavalla rajoittaa.⁵⁰⁷

Tietokoneohjelmien patentointi liittyy olennaisesti siihen, että ohjelmia halutaan käyttää liiketoiminnassa ja kaupallisessa yhteydessä. Ohjelmaoikeuksien käyttämistä halutaan rajoittaa. Open source ei samalla tavalla tavoittele ohjelmien käyttämistä liiketoimintaintressejä suojaten, eikä open source –lisensoinnin tarkoitus ole rajoittaa ohjelmien käyttämistä. Tietokoneohjelmien erilaisia käyttötapoja voidaan hyödyntää eri tavalla yliopiston eri toimintamuotojen yhteydessä.

⁵⁰⁵ Perens: The Open Source Definition, History and Analysis of Licenses and Their Open Source Compliance

⁵⁰⁶ Pawlo s.383

⁵⁰⁷ Perens: The Open Source Definition, The Open Source Definition (Version 1.0), GNU systeemistä enemmän esim. Stallman The GNU Operating System and the Free Software Movement, Välimäki 2005 s.113-116

Keksintöjen patentointi koskettaa ja rajoittaa tutkijan ja opettajan julkistamisoikeutta. Ennen patenttihakemuksen jättämistä keksintöä ei saa julkistaa. Tietokoneohjelmien suojaaminen patentilla ei kuitenkaan ole yliopiston perustoiminnan tai tutkijoiden oikeuksien vastaista. Julkistamisen viivästyminen patentoinnin vuoksi ei kohtuuttomasti rajoita tutkijan ja opettajan oikeuksia. Patentointiin liittyvä julkistamisen viivästyminen ei estä kokonaan julkaisemasta tuloksia.⁵⁰⁸

Keksintöjä ei kuitenkaan patentoida, ellei ole tarkoitus käyttää keksintöä hyödyksi kaupallisesti tai keksinnön patentointiin ole muu liiketoimintaintressejä suojaava tavoite. Patenttilain (15.12.1967/550) 1 §:n mukaan patentti myönnetään keksinnölle, jota voidaan käyttää teollisesti.⁵⁰⁹ Toisaalta patentointikustannukset ovat niin korkeat, ettei patentointi usein kannata, ellei ole odotettavissa keksinnön patentoinnin tuottavan taloudellista hyötyä.

Patentteja haetaan, jotta voidaan määrätä, millä ehdoilla keksintöä voidaan käyttää. Aineiston käytön rajoittaminen ei ole yliopiston perustoiminnan mukaista, vaan yliopiston perustoiminnan yhteydessä aineiston tulisi olla avoimesti ja vapaasti käytettävissä. Tietokoneohjelmien patentointi ei ole yliopiston perustoiminnan vastaista, mutta patentointi ei kovin hyvin sovi yliopiston perustoimintaan.

Yliopiston perustoiminnassa ohjelmia olisi hyvä voida käyttää vapaasti. Täysi vapaus voi kuitenkin johtaa rajoituksiin. Jos tekijänoikeuden alainen aineisto on täysin vapaata, aineiston pohjalta on mahdollista luoda uutta aineistoa, jonka käyttö ei enää ole vapaata. Open source –lisensointia perustellaan sillä, että se voi estää tällaisen kehityksen.⁵¹⁰

Open source –lisenssi on opettajien ja tutkijoiden valittavissa. Opettajilla ja tutkijoilla ei ole velvollisuutta käyttää lisenssiä. Jos opettajat ja tutkijat päättävät käyttää lisenssiä, open source määrittelee ehdot, joilla tutkijan on

⁵⁰⁸ HE 259/2004 esim. s.17. Ehdotuksessa on katsottu, että tutkijan oikeutta julkistaa tutkimustulokset voidaan keksintöjen patenttoimiseksi viivyttää. Ks. myös esitystä koskeva perustusvaliokunnan lausunto PeVL 28/2005. Ks. myös Drucksache 14/5975 ja Ot.prp.nr.67 2001-2002.

⁵⁰⁹ Patentoinnin järkevyyttä arvioitaessa huomioon otettavista sekoista ks. esim. Knight s.41-48

⁵¹⁰ Stallman, The GNU Operating Systemn and Free Software Movement, Is a Program Free for Every User, DiBona, Ockman and Stone, Introduction to Open Sources: Voices from the Open Source Revolution

annettava oikeuksia ohjelmiin. Open source -lisensointi ei kuitenkaan ole tieteen vapauteen perustuvien oikeuksien vastaista.

Open source takaa kaikille oikeuden käyttää ja kehittää ohjelmia edelleen. Open source turvaa mahdollisuuden levittää tietoa ja kehittää tietoa ja tietämystä aikaisemman osaamisen pohjalta. Open source –malliin sisältyy yhteiskunnan hyötyä ja etua edistävä piirre. Open source –mallissa voidaan edellyttää, että tekijä mainitaan ja kunnia annetaan sille kenelle se kuuluu, kuten hyvä tieteellinen käytäntö edellyttää.

Tietokoneohjelmien lisensointi open source –pohjalta on yliopiston perustoimintaa ohjaavan tieteen vapauden periaatteiden mukaista ja soveltuu yliopiston perustoiminnan yhteyteen paremmin kuin tietokoneohjelmien patentointiin liittyvä käytön rajoittaminen.⁵¹¹ Yliopiston perustoiminnan yhteydessä tietokoneohjelmia olisi perusteltua käyttää pääsääntöisesti jonkinlaisen vapaan toiminnan turvaavalla tavalla, ja open source on yksi tällainen vaihtoehto.

Open source ei sinänsä ole mikään uusi tapa levittää ohjelmia yliopistoissa. Alkujaan ohjelmat olivat yliopistoissa tutkimusvälineitä ja niitä välitettiin vapaasti. Ihmiset saivat palkan ja palkkion ohjelmoinnista, eivät ohjelmista. Yritysten kaupalliset liiketoimintaintressit ja tulo-odotukset kuitenkin muuttivat tilannetta, ja tietokoneohjelmista haluttiin suojattuja tuotteita.⁵¹²

Yliopiston lakisääteisiin tehtäviin kuuluu myös tutkimustulosten vaikuttavuuden edistäminen. Tulosten hyödyntäminen liiketoiminnassa on osa tällaista edistämistä. Uuden yliopistokeksintölain myötä yliopistokeksintöjen patentointia ja käyttämistä teollisuudessa pyritään vahvistamaan. Yhteistyöprojekteissa yliopistojen on toisaalta otettava huomioon ulkopuolisen rahoituksen tarve ja yhteistyöosapuolten odotukset tekijänoikeuksien käyttämisestä. Tietokoneohjelmien käyttötapaa määritellään viime kädessä tutkimussopimuksissa.

Perustoiminnan ulkopuolella vaikuttavat voimakkaammin paineet suojata tuloksia ja edistää tulosten kaupallisia käyttömahdollisuuksia. Keksintöjen patentointi on yksi kaupallisen hyödyntämisen turvaamiseen rakennettu instrumentti. Open source ei estä hyödyntämisestä ohjelmia kaupallisesti

⁵¹¹ Yliopistotoiminnan periaatteista, tieteen vapauden yhteiskunnallisesta hyötyaspektista ja tieteen vapauteen sisältyvästä tiedon levittämisoikeudesta ja velvollisuudesta ks. esim. Hyvää tieteellistä käytäntöä koskeva ohjeet, Oppermann s.819 Miettinen mm.s 284 ja 285

⁵¹² Perens: The Open Source Definition, History

liiketoiminnassa, mutta open source –mallin käyttäminen ja suosio ei liity liiketoimintaintressien turvaamiseen. Open source ei ole kovin yleinen käyttöoikeuksien myöntämistapa yhteistyöprojekteissa, vaikka ohjelmia kyllä tehdään myös open source pohjalta. Open source –malli ei välttämättä aina ole käytettävissä yliopiston täydentävien tehtävien ja yhteistyöprojektien yhteydessä.⁵¹³

Ohjelmien patentointia arvioitaessa on myös hyvä ottaa huomioon, että tekijänoikeuksien käyttäminen yliopistoyhteisössä on epäselvää, ja on vaikea määritellä, mitä oikeuksia yliopistoyhteisöllä missäkin tilanteessa on. Epäselvyydet vaikeuttavat yliopiston täydentävien tehtävien hoitamista.

Yliopistokeksintöjen osalta valmistellaan uutta lakia, ja käyttöoikeudet yliopistoyhteisössä tehtyihin keksintöihin ovat selkiintymässä. Yliopistokeksintöjä koskeva lain tultua voimaan ohjelmien patentointi keksintöinä, silloin kun patentointi on mahdollista, voi vähentää oikeuksiin liittyvää epäselvyyttä ja voi yliopiston näkökulmasta olla käyttökelpoisempi tapa suojata hyödyntämisoikeuksia kuin tekijänoikeus.

Ehdotettu yliopistokeksintölaki parantaa myös tutkijan ja opettajan asemaa. Tutkijalla ja opettajalla on aina oikeus saada korvaus, jos yliopisto ottaa oikeudet keksintöön.⁵¹⁴ Tekijänoikeuksien siirtämiseen ei liity samanlaista lakisääteistä velvollisuutta maksaa tutkijalle ja opettajalle korvauksia, ja tutkijan ja opettajan oikeuksien siirtämisestä voidaan helpommin sopia myös korvauksetta.

Patentointia ei kuitenkaan patentoinnin kalleuden vuoksi ole järkevää käyttää vain oikeuksiin liittyvien epäselvyyksien poistamiseksi. Patentointi ei aina ole paras vaihtoehto suojata oikeuksia. Ohjelmien patentointipaineista ja kehityksestä huolimatta myös tekijänoikeus on edelleen tärkeä ja käyttökelpoinen suojamuoto ohjelmia käytettäessä. Tekijänoikeussuoja syntyy ilman hakemusta ja rekisteröintiä, eikä tekijänoikeuden ylläpitäminen aiheuta kuluja samalla tavalla kuin patentin ylläpito.

⁵¹³ Esimerkiksi EU:n kuudetta puiteohjelmaa varten valmistelluissa konsortiosopimusmalleihin ei ole otettu vaihtoehtoa sopia ohjelmien oikeuksista open source –periaatteella. Kuudetta puiteohjelmaa varten on laadittu useita erilaisia konsortiosopimusmalleja eri organisaatioiden toimesta.

⁵¹⁴ HE 259/2004 s.28

8 Miten tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttöön liittyviä ongelmia on pyritty ratkaisemaan käytännössä

Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamisen yhteydessä tutkimuksen ja opetuksen käyttöoikeuksia tekijänoikeuden alaiseen aineistoon on parannettu jonkin verran. Lainsäädäntö ei kuitenkaan pitkään aikaan ole riittävän selkeästi turvannut yliopistoyhteisön tarvitsemia käyttöoikeuksia, ja tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttäminen yliopistoissa, erityisesti verkkoympäristössä on ollut vaikeaa, minkä vuoksi yliopistoyhteisön on täytynyt vastata haasteisiin muilla tavoin. Toisaalta tekijänoikeuslain muutokset eivät näytä ratkaisevan kaikkia ongelmia, joten käytännössä on edelleen tarvetta kehittää keinoja selviytyä tekijänoikeuksien vaativassa ja jossain määrin sekavassa maailmassa.

8.1 Verkko-opetuksen mallisopimukset

Opetusministeriön alainen työryhmä on kehittänyt mallisopimuksia verkko-opetushankkeita varten.⁵¹⁵ Malleja on tulostettavissa opetusministeriön verkkosivuilta. Sivuilla on myös opas mallisopimusten käyttämiseksi. Sopimusmalleja on erikseen virka- ja työsuhdetta varten, yliopiston ulkopuolisten tekijöiden aineiston käyttämistä varten, opiskelijoiden kanssa tehtäviä mallisopimuksia, joissa määritellään opiskelijoiden käyttöoikeudet sekä mallisopimus yhteishankkeita varten.

Malleissa on nähtävissä tiettyjä periaatteellisia lähtökohta-asetelmia. Sopimuksessa, joka on tarkoitettu allekirjoitettavaksi yliopiston ja työ- tai virkasuhteisen opettajan välillä, todetaan, että työnantaja saa kaikki oikeudet, mukaan lukien muuntelu-oikeudet tekijän työtehtävänä / virkatehtävänä valmistaman verkko-oppimateriaalin käyttöön työnantajan verkko-opetuksessa. Käyttöoikeuksien luovutuksesta ei mallisopimuksen mukaan makseta tekijälle erillistä korvausta.

Lisäksi työnantajalle annetaan mallin mukaan oikeus myöntää käyttöoikeuksia muille koulutuksenjärjestäjille. Edelleen luovutustilanteessa korvauksen osalta on otettu esille vaihtoehtoja: korvaus / ei korvausta.

⁵¹⁵ http://www.minedu.fi/opm/hankkeet/koul_ ja_tutk_tietostrategia/10verkko_opetus/sopimu_smallit.html

Tekijällä on lähtökohtaisesti oikeus itse hyödyntää oikeuksia ja luovuttaa oikeuksia muille. Työnantaja ei saa käyttää oikeuksia muussa kuin sopimuksessa mainitussa yhteydessä eli verkko-opetuksessa.

Tässä kirjoituksessa esitettyjen näkökohtien pohjalta sopimuksessa on otettu kantaa siihen, pitäisikö tekijän saada korvaus käyttöoikeuksien luovuttamisesta, pitäisikö yliopiston saada luovuttaa oikeuksia eteenpäin ja kuinka laaja-alaiset oikeudet tekijän tulisi luovuttaa. Lähtökohtana on, että omalle yliopistolle oikeudet tulisi luovuttaa ilmaiseksi, mutta kun oikeuksia luovutetaan muille opetuksen järjestäjille, oikeuksien luovuttamisesta voisi saada korvauksen. Lähtökohta näyttäisi olevan, että korvaus tekijänoikeuksien käyttämisestä sisältyy työntekijän työsuhte-ehtoihin silloin, kun aineistoa käytetään omassa yliopistossa.

Yliopistoyhteisön tarpeita ei ole käsitelty laaja-alaisesti, vaan mallit on laadittu työsuhtenäkökulmasta. Työsuhdetta laajempi näkökulma ja yliopistoyhteisön tarpeet tehdä yhteistyötä on kuitenkin huomioitu siten, että käyttöoikeuksia pitää saada luovuttaa edelleen ainakin määrätyille yhteistyötahoille. Tekijän oikeuksia ei ole haluttu rajoittaa enempää kuin on välttämätöntä, ja tekijälle on lähtökohtaisesti jätetty kaikki oikeudet käyttää aineistoa myös itse.

Kun oikeuksista sovitaan yliopiston ulkopuolisen henkilön kanssa, lähtökohdat ovat erilaiset kuin oman henkilökunnan kanssa tehtävissä sopimusmalleissa. Yliopiston käyttöoikeudet ovat lähtökohtaisesti yhtä laajat kuin työsuhteisen henkilön kanssa tehtävässä sopimuksessa: yliopistolle pyritään siirtämään käyttöoikeus verkko-opetuksessa yleisesti ja lisäksi oikeus luovuttaa oikeuksia toisille koulutuksen järjestäjille. Korvauksen osalta on kuitenkin kaikissa tilanteissa vaihtoehtona joko korvaus tai ei-korvausta toisin kuin työsuhteisen henkilön sopimuksessa. Sopimuksessa pyritään myös tarkemmin määrittelemään, missä muodossa teoskappale on toimitettava ja kenelle oikeudet teoksesta tehtyyn kappaleeseen kuuluvat. Lähtökohtana on, että tekijällä on samoin kuin työsuhteisella tekijällä oikeus myös itse hyödyntää aineistoa. Malliin on otettu kilpailukieltä koskeva ehto, joskin tämän kohdan käyttöä on ohjattu käyttämään harkiten.

Kumpaankaan sopimusmalliin ei ole otettu jakoa kaupalliseen ja ei-kaupalliseen käyttöön. Sopimusmalleissa kuitenkin todetaan, että käyttöoikeus kattaa opetussuunnitelman mukaisen opetuksen, joten lähtökohtana voitaneen pitää sitä, että käyttöoikeuksia ei ole tarkoitus antaa kaupallista tarkoitusta varten.

Verkossa on malli myös yhteishankkeena toteutettavaa verkko-opetusta varten sekä opiskelijoiden kanssa tehtävä mallisopimus. Kaikissa käyttötilanteissa on aina huolehdittava siitä, että opiskelijat sitoutuvat noudattamaan tekijöiden kanssa sovittuja ehtoja.

Mallit auttavat käytännön työssä siten, että niihin on koottu pääasiat, joista tekijöiden ja käyttäjien välillä tulisi ainakin sopia. On kuitenkin otettava huomioon, että sopimusten lopulliset ehdot määräytyvät sopimusneuvottelujen yhteydessä ja mallien muoto voi muuttua hyvinkin paljon, ennen kuin sopimus on lopullisesti hyväksytty. Mallien lähtökohdista ei voi vetää kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä siitä, miten ja millä ehdoilla tekijänoikeuksia todella käytetään yliopistojen verkko-opetuksessa.

Mallit kertovat kuitenkin jotain siitä, millä ehdoilla yliopistoyhteisössä pyritään käyttämään tekijänoikeuden alaista aineistoa. Vaikka mallit on tarkoitettu verkko-opetusta varten, voi niitä sopivasti muokaten käyttää ja niitä myös käytetään muissakin tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttöyhteyksissä.

8.2 Avoimen käytön edistäminen

8.2.1 Creative commons -lisensointi

Jotta tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttäminen olisi yksinkertaisempaa ja helpompaa, on aineiston käyttöoikeuden myöntämiseksi kehitetty tapoja luovuttaa käyttöoikeuksia. Yksi tällainen tapa on Creative Commons –lisensointi. Nimen Creative Commons takana on voittoa tavoittelematon yhdistys, joka sijaitsee Standfordin yliopistossa.⁵¹⁶

Lisenssin lähtökohtana on käsitys siitä, että tekijänoikeus usein johtaa äärimmäisyyksiin. Yhtenä ääripäänä aineistoon varataan kaikki oikeudet ja toisena ääripäänä ei pidetä mitään oikeuksia. Tässä välissä on alue, jossa oikeudenhaltijat haluaisivat pidättää joitakin oikeuksia. Tätä välialueita varten on haluttu rakentaa järjestelmä, joka antaisi mahdollisuuden joustavasti ja nopeasti käyttää erilaista aineistoa ja kuitenkin pidättäisi tekijällä mahdollisuuden määrätä, millä ehdoilla aineistoa käytetään.⁵¹⁷

⁵¹⁶ Hietanen s.3, Välimäki s.4

⁵¹⁷ Hietanen s.3

Käytännössä Creative Commons –lisenssi on ilmainen internet-palvelu, jolla tekijä antaa aineistoa internetissä käytettäväksi. Palvelu tuottaa lisenssin kolmessa muodossa: xml-kielisenä dokumenttina teokseen liitettäväksi, juridisena dokumenttina ja selkokielisenä dokumenttina käyttäjille. Lisenssiehtoja on käännetty myös suomeksi.⁵¹⁸

Lisenssit ovat rakenteeltaan yhdenmukaisia ja niissä on tietty määrä yleisiä ja yhteisiä ehtoja sekä tekijän valittavissa olevia erityisehtoja. Yleisiä ehtoja ovat yleensä lisenssin maksuttomuus ja rajoittamattoman oikeus käyttää teoksen kappaletta kaikilla tekijänoikeuslain 2 §:n mukaisilla, taloudellisiin oikeuksiin luettavilla tavoilla. Tässä suhteessa lisenssit ovat samanlaisia kuin tietokoneohjelmien open source –lisenssit. Käyttöoikeuden luovutus perustuu reilun käytön periaatteelle.⁵¹⁹

Erityisehdoissa tekijä voi asettaa teosten käytölle rajoituksia. Tekijä voi yhdistellä erityisehtoja ja määritellä tapauskohtaisen käyttöoikeuden. Erityisehdoissa voidaan edellyttää, että tekijä mainitaan lisenssin määräämällä tavalla, teosta käytetään vain ei-kaupallisessa tarkoituksessa, teoksesta ei saa valmistaa jälkiperäisiä teoksia tai jos sallitaan jälkiperäisten teosten tekeminen, teokset on levitettävä samojen lisenssiehtojen mukaisesti kuin alkuperäinen teos.⁵²⁰

Lisenssejä käytetään yliopistoissa ja niitä tarjotaan mm. yliopistojen verkkosivuilla. Lisenssit eivät ole yliopistotoiminnan vastaisia eikä niiden käyttämistä sinänsä ole syytä vieroksua. On kuitenkin vaikea arvioida, kuinka suosittuja lisenssit ovat ja kuinka laaja-alaista käyttö on.

Lisenssejä käytettäessä on syytä ottaa huomioon, että lisenssin käyttämiseen liittyy epäselvyyksiä, ja lisenssien juridinen merkitys eri tilanteissa on epävarmaa.⁵²¹ Lisenssit saattavat helpottaa käyttöoikeuksien luovuttamista, mutta samalla ne omalta osaltaan lisäävät tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämiseen liittyvää sekavuutta.

⁵¹⁸ Välimäki s.4

⁵¹⁹ Välimäki s.5 ja Hietanen s.4

⁵²⁰ Välimäki s.5 ja Hietanen s.4

⁵²¹ Välimäki s.6-8

8.2.2 Open Access -julkaiseminen

Julkaisemiseen on kehitetty omanlainen open access –järjestelmä. Open access –järjestelmän lähtökohtana on, että kaikki järjestelmässä olevat artikkelit ja kirjoitukset ovat vapaasti saatavissa internetistä. Julkaisuja voi lukea, tulostaa, kopioida, välittää ym. eli käyttää mihin tahansa tarkoitukseen. Käyttö on ilmaista. Tekijä ei saa kirjoituksestaan tekijänoikeuskorvausta vaan päinvastoin voi joutua maksamaan julkaisijalle kirjoituksen julkaisemisesta. On mahdollista sopia myös niin, että yliopisto on jäsenenä järjestelmässä ja maksaa julkaisemismaksut.⁵²²

Open access antaa tutkijoille näkyvyyttä ja mahdollisuuden tutustua nopeasti ja tehokkaasti uusimpaan tietoon. Järjestelmän tavoitteena on vähentää tiedon saamisen ja levittämisen esteitä, tehostaa tutkimusta ja monipuolistaa opetusta. Kirjoitusten julkaiseminen on vapaata, eikä julkaiseminen ole tarkoitettu vain ennakkotarkastetuille artikkeleille.

Kun kysymyksessä ovat tutkijoiden kirjoitukset, aineiston käyttämisen lähtökohtana ei ole niinkään julkaisusta saatava palkkio, kuin omien ajatusten tunnetuksi tekeminen. Tärkeintä ovat viittaukset toisten tutkijoiden kirjoituksissa. Julkaisujen käyttäminen hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti turvaa tekijän moraaliset oikeudet, mikä yliopistoyhteisössä on usein tekijän näkökulmasta riittävää.

Tutkija päättää tulostensa julkaisemisesta ja luopuu ainoastaan mahdollisista tuloksiin liittyvistä palkkioista. Tekijänoikeudet pysyvät tekijällä eikä open access vie kirjoittajalta mahdollisuuksia käyttää hyväksi kirjoitukseen liittyviä taloudellisia oikeuksia jossain toisessa yhteydessä.

Open access kunnioittaa tutkijan tieteen vapauteen liittyviä oikeuksia. Järjestelmä turvaa myös tiedeyhteisön nopean ja tehokkaan tiedon saannin. Open access –julkaiseminen näyttäisi soveltuvan hyvin tiedeyhteisön tarpeisiin sekä tekijän että yliopiston näkökulmasta.⁵²³

⁵²² Budapest Open Access Initiative, Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Science and Humanities, Helander Päivi, IPRinfo 1/2004

⁵²³ Ks. esim. Huhgenholtz 2000b s.80. Artikkelissa on tuotu esille kustantajien joissain tapauksissa edellyttävän, että kustantajat saavat kontrolloida kaikkea julkaisujen levittämistä, eivätkä kustantajat myönnä minkäänlaisia oheisoikeuksia. Tutkijat eivät voi itse levittää omia julkaisujaan, eikä julkaisuja voi käyttää hyväksi yliopiston sisällä esim. yliopiston verkkosivuilla, keskustelupalstoilla ym. Samalla estetään tutkijoita ja yliopistoa keräämästä

Järjestelmä ei ole kuitenkaan ongelmaton. Arkiston ylläpitäjän ja artikkelien julkaisijan on valvottava, mitä aineistoa julkaistaan. Julkaisuarkiston ylläpitäjän on huolehdittava siitä, että artikkelit eivät sisällä kolmansien osapuolten tekijänoikeuden alaista aineistoa, jota ei ilman erillistä lupaa saa käyttää. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että arkiston ylläpitäjän on aineistoa vastaanottaessaan tarkistettava aineiston luvanvaraisuus ja esim. pyydettyä aineiston luovuttajalta vakuutus siitä, ettei aineisto loukkaa kolmansien osapuolten oikeuksia. Täyttä varmuutta aineiston osalta ei välttämättä kuitenkaan aina saada, ja käytännössä arkiston ylläpitäjän on hyväksyttävä tietynlainen epävarmuus ja se, että aineistoon saatetaan myöhemmin kohdistaa tekijänoikeudesta johtuvia vaatimuksia.

Julkaisumäärän kasvaessa voi tieteen kritiikki heikentyä. Tieteen edistyminen perustuu viime kädessä tiedeyhteisön kriittiselle keskustelulle ja arvioinnille. Kun tieteen tulosten määrä julkaisuina kasvaa, kaikkea ei ehditä arvioimaan ja tarkastelemaan tieteen edellyttämällä kritiikillä ja perusteellisuudella. Jotenkin olisi huolehdittava siitä, ettei tietokantoihin kasaudu liikaa sellaista aineistoa, joka ei kestä kriittistä tarkastelua ja jota ei loppujen lopuksi voi lukea kuuluvaksi tieteelliseen tietoon. Open access voi kääntyä tavoiteltua nopeutta ja tehokkuutta vastaan, jos tiedon laatu määrän kasvaessa heikkenee olennaisesti.

On kuitenkin otettava huomioon, että tietokoneohjelmien open source –keskustelun yhteydessä tiedon määrää ei ole pidetty ongelmana. Tärkeintä on antaa uusi tieto julkisuuteen, ja on käyttäjien asia päättää, mitä ja miten tietoa löytyy ja käytetäänkö tietoa.

Open access -toiminta perustuu vapaaehtoisuuteen. Se ei takaa, että kaikki yliopistoyhteisössä tuotettu aineisto on käytettävissä samoilla ehdoilla. Yksittäinen tutkija tai opettaja voi kieltäytyä sitoutumasta uusiin toimintamuotoihin ja joihin olennaista, tieteen edistymisen kannalta tärkeää aineistoa voi jäädä avoimen systeemin ja käytön ulkopuolelle.

Tietolähteitä on ylläpidettävä ja kehitettävä, jotta ne voivat tehokkaasti kilpailla muiden tietokantojen kanssa. Julkaisuarkistojen ylläpito ei ole ilmaista, vaan jonkun on työstettävä arkistot ja tietokannat, joihin artikkeleja toimitetaan ja joissa niitä ylläpidetään. Kun julkaiseminen on vapaata, julkaisujen määrä kohoaa verrattuna siihen, että julkaisuja

ennakkotarkastuksen kautta karsitaan. Jotta järjestelmät ovat toimivia ja tehokkaita, edellytetään järjestelmiltä hyviä hakuominaisuuksia. Tietolähteiden ylläpitäminen edellyttää yliopistolta ja yliopistoyhteisöltä resursseja ja sitoutumista tavoitteisiin ja toimintatapoihin. Tietokantojen kehittämiseen ja ylläpitämiseen tarvittavat varat on kerättävä jostain.

Avoimuus ja vapaus täysin sääntelemättöminä voivat johtaa siihen, että tieto päättyy yksinoikeuksien ja rajoitusten alaiseksi. On mahdollista, että joku kerää avointa julkaisumateriaalia omaan tietokantaan ja tekee tällaisesta tietokannasta yksinoikeudella rajoitetun kaupallisen tuotteen.⁵²⁴ Jos tietokanta ominaisuuksineen ja tietomäärineen kasvaa ja siitä tulee tehokas, nopea ja välttämätön tutkimusväline, voi tiedon saannista ja vapaudesta tulla oikeus, joka ei ole tasa-arvoisesti käytettävissä. Tiedeyhteisö ja käyttäjät joutuvat eriarvoiseen asemaan siitä riippuen, kenellä on mahdollisuus käyttää tehokkaimmiksi katsottuja tietolähteitä. Aineisto sinänsä on edelleen vapaasti saatavissa, jos aikaisemmat avoimet ja vapaat julkaisulähteet ovat olemassa, mutta tehokkaimmat käyttötavat ovat rajoitettuja.

Tutkijan ja opettajan oikeus valita julkaisutapa on osa tieteen vapautta ja vaikuttaa sääntönä. Tutkijalla ei ole automaattista oikeutta edellyttää taloudellista tukea julkaisu-oikeuden toteuttamiseksi, mutta jos tekijä joutuu maksamaan julkaisuvälineen käyttämisestä, saatetaan välillisesti rajoittaa tieteen vapauteen perustuvaa oikeutta valita julkaisuväline. Jos julkaiseminen on maksullista, olisi arvioitava voisiko tieteen vapauden toteuttaminen edellyttää, että yliopisto huolehtii julkaisemisesta aiheutuvista maksuista tai olisiko muuten kohtuullista, että makuista huolehtii yliopisto, ei yksittäinen tutkija tai opettaja.

Open access tuo väistämättä mukanaan myös oikeuksista sopimisen sekä sopimiseen ja sopimusten hallinnointiin liittyvät ongelmat. Järjestelmä ei tuo helpotusta käytännön vaikeuksiin. Uudet toimintatavat ovat myös sääntelemättömiä, ja toimintatapoihin voi liittyä oikeudellinen epävarmuus ja epäselvyys vastuusta.

Vaikka open access ei ole ongelmaton, ongelmien haitalliset vaikutukset näyttäisivät olevan lähinnä välillisiä. Tieteen tekijän näkökulmasta open access on varteenotettava vaihtoehto huolehtia julkaisujen ja tiedon saatavuudesta.

⁵²⁴ Samuelson s.85-87, European Commission Working paper 2001a s. 75 ja 76

Opetusministeriön alainen työryhmä on vuonna 2005 julkaistussa selvityksessä esittänyt suosituksena, että avointa julkaisemista edistetään kaikilla tahoilla. Yliopistojen tulisi suositusten mukaan pystyttää avoimia julkisia arkistoja, joihin tutkijat voisivat tallettaa rinnakkaiskopioita julkaisuista. Tutkimuksen rahoittajien, esimerkiksi Suomen Akatemian tai Tekesin, tulisi omalta osaltaan suosittaa avointa julkaisemista rahoitusehdoissaan ja rahoittamisissaan hankkeissa. Opetusministeriön, tutkijoiden, tieteellisten seurojen ja kirjastojen tulisi myös suositusten mukaan mahdollisimman hyvin edistää avointa julkaisutoimintaa vähintään siten, että julkaisuista olisi aina saatavissa rinnakkaiskopiot avoimista tietokannoista.⁵²⁵

8.2.3 Avoimen käytön yleinen soveltuvuus

Olisiko avoimeen käyttöön perustuva ajattelumalli sovellettavissa kaikkiin yliopistoyhteisössä tuotettuihin tekijänoikeuden alaisiin aineistoihin? Avoimen käytön edistäminen ei käytännössä rajoitu vain julkaisuihin tai Internetissä käytettävän aineiston välittämiseen, vaan tietokoneohjelmiin liittyvissä open source –lisensseissä on samankaltaisia avoimeen käyttöön liittyviä piirteitä.

Jos tarkastellaan edellä mainituissa tekijänoikeusneuvoston lausunnoissa tuotettua tekijänoikeudenalaista aineistoa, saadaan seuraavanlainen luettelo: käännökset (TN 1996:11), seminaariesitelmät (TN 1988:1), videoleikkeet kirjasta (TN 2002:16), silmänpohjavalokuvat (TN 1999:17), kirjekokoelma ja kirjeiden editoinnit (TN 1998:7), tietokannat ja niihin kerätty tutkimusaineisto, diat, valokuvat, kartat, piirustukset, lomakepohjat jne. (mm. TN 1999:15 ja 17), opinnäytetyönä valmistettu video (TN 1988:2) ja romaani, jota voitiin käyttää vain tarvittavalla ohjelmistolla varustetulla koneella (TN 1991:13). Yliopistoissa tehdään ja käytetään monenlaista aineistoa.

Periaatteessa voidaan lähteä siitä, että kaikki yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa tuotettu aineisto tehdään samoja tarkoituksia varten, tutkimuksen, opetuksen ja tieteen edistämisen hyväksi. Koko tekijänoikeuskentän asettaminen samoihin puitteisiin on kuitenkin vaikeaa. Jo tekijänoikeuslaissa on lähtökohtaisesti ero eri oikeuksien osalta:

⁵²⁵ Opetusministeriön työryhmämuistioita ja –selvityksiä 2005:8

tekijänoikeudet ovat eri asia kuin lähioikeudet, ja suoja voi olla erilainen. Joihinkin teoksiin ja teosten käyttämiseen voi liittyä hyvin henkilökohtaisia intressejä, ja on kohtuullista, että tekijä voi määritellä käyttöehdot ilman yhteisöllisiä paineita yhdenmukaisista, vapaista käyttöehdoista.

Tietokannat näyttävät tällä hetkellä olevan julkaisujen ja osittain myös tietokoneohjelmien ohella aineistoja, jotka yliopistoyhteisössä pitkälti haluttaisiin pitää avoimesti käytettävissä. Varsinkin yliopistoyhteisössä tehtyjen, erityisesti yliopistoyhteisön tarpeisiin valmistettujen tietokantojen käytettävyyttä sekä tietokantojen kehittäminen avoimen käytön pohjalta olisi perusteltua. Tietokantaoikeuksien siirtäminen esim. open source -pohjaisen tms. lisensoinnin pohjalta olisi ajateltavissa. Open source antaa mahdollisuuden sekä käyttää että kehittää aineistoa edelleen.

On kuitenkin otettava huomioon, että yliopistojen tehtävänä on edistää tulosten vaikuttavuutta. Osa edistämistä on tulosten kaupallinen hyödyntäminen. Ennen kuin laaja-alaisesti lisätään avointa käyttöä ja avoimeen käyttöön perustuvia menetelmiä, yliopistoissa pitäisi selvittää ja määritellä kaupallisen hyödyntämisen suhde yliopiston perustehtäviin ja kaupallisen hyödyntämisen rajat. Lain mukaan tulosten vaikuttavuuden edistäminen täydentää perustehtäviä, tutkimusta ja opetusta, mutta käytännössä rajat ovat epämääräisiä ja epäselviä. Käytännössä ei ole lainkaan selvää, kuinka paljon yliopistojen tulisi edellyttää kaupallista hyötyä ja tuloa osaamisestaan, mitä aineistoa kaupallisen hyödyntämisen tulisi koskea ja kuinka paljon osaamista tulisi tarjota vapaasti, avoimesti ja myös ilmaiseksi.

Toisaalta on otettava huomioon, että vaikka erilaiset avoimet käyttötavat ovat lähtökohtaisesti tekijän valittavissa ja päätettävissä, tapojen käyttäminen edellyttää käytännössä laaja-alaista tietämystä tekijänoikeudesta, omista oikeuksista ja mahdollisuuksista ja kykyä punnita ja arvioida, mitä erilaiset käyttötavat merkitsevät omien oikeuksien näkökulmasta. Tekijän on usein vaikea hahmottaa, mikä olisi tekijän ja yliopistoyhteisön kannalta paras tapa luovuttaa käyttöoikeuksia.

Ennen kuin voimakkaasti edistetään erilaisia avoimia käyttömuotoja, yliopistoissa pitäisi selkeämmin ottaa kantaa eri käyttötapoihin, määritellä yliopistotoiminnan kannalta hyviä toimintaperiaatteita ja ohjeistaa tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämistä. Järjestelmän toimivuus edellyttäisi, että yliopistoissa olisi selviä ja loppuun asti harkittuja näkemyksiä siitä, mitkä ovat yliopiston ja yliopistoyhteisön tarpeet ja mitkä olisivat tekijöiden kannalta kohtuullisia ehtoja. Käytäntöjen taustalla tulisi

olla vahva, yhteinen näkemys yhteisistä eduista ja tarkoituksista sekä luottamus, että yhteiset edut turvataan. Tulisi huolehtia siitä, että tutkijoita ja opettajia tekijöinä kohdellaan lähtökohtaisesti yhdenmukaisesti.

9 Johtopäätöksiä

9.1 Miten yliopistotoiminta ja yhteiskunta ovat muuttuneet ja miten muutokset näkyvät yliopistotutkimuksen ja -opetuksen tekijänoikeuksia tarkasteltaessa

Vaikka perusoikeuksia on alettu ottaa huomioon lainvalmistelun yhteydessä vasta viime vuosina, tekijänoikeuslakiin on lähtökohtaisesti sisällytetty rajoituksia, jotka turvaavat tutkimuksessa ja opetuksessa tärkeitä perusoikeuksia.⁵²⁶ Tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamisen yhteydessä tekijänoikeuslakiin on lisäksi otettu uusia tutkimuksen ja opetuksen käyttöoikeuksia turvaavia säännöksiä.⁵²⁷

Vaikka tekijänoikeuslaissa on tieteen vapautta turvaavia säännöksiä, on kuitenkin otettava huomioon, ettei säännöksiä sovelleta muuttumattomassa ympäristössä vaan nopeasti kehittyvässä, teknistyvässä ja monimutkaisessa yhteiskunnassa, jossa eri periaatteilla ja säännöillä ei aina ole vakioitua ja selvää järjestystä. Kun yhteiskunta, tutkimuksen tekeminen ja opetustavat sekä tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttäminen muuttuvat, on epävarmaa, millä tavalla eri lähteitä yksittäistapauksessa tulisi soveltaa ja tulkita. Yksittäistapauksessa sovelletaan eri painoarvolla ja eri näkökulmasta

⁵²⁶ Ks. myös Guibault 1998 s.3 - 5 ja 15 - 17. Kirjoituksessa on tarkasteltu eri Euroopan valtioissa tehdyn kyselyn tutkimuksia. Vastauksissa on yleensä katsottu, että tekijänoikeuslaissa on otettu huomioon sellaiset perusoikeudet, jotka turvaavat sanan vapautta ja yleisön etuja. Oikeuskäytäntöä ja tarkempia tutkimuksia aiheista näyttäisi kuitenkin olevan turhan vähän. Karnell 2004 s.533. Artikkelissa on todettu, että tietoyhteiskuntadirektiivin rajoitussäännösten voidaan katsoa turvaavan tasapaino eri etujen välillä ja että tietoyhteiskuntadirektiivi on yhdenmukainen Euroopan ihmisoikeussopimuksen kanssa.

⁵²⁷ Uusien säännösten osalta on otettava huomioon, että tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamista koskeva laki ei kaikilta osin tule voimaan 1.1.2006 vaan tutkimusta ja opetusta koskeva 14 §:n 1 momentti ja kopiointia koskeva uusi 13 §:n mukainen sääntely tulevat voimaan vasta 1.1.2007. Lain 16 c §:n mukainen elokuva-arkiston oikeus välittää kokoelmassa olevia teoksia tutkimusta ja yksityistä opetusta tai korkeakoulutaisista opetusta varten tulee voimaan valtioneuvoston asetuksella säädettävänä ajankohtana.

vaikuttavia säännöksiä, sääntöjä ja periaatteita, ja lainsäätäjän tavoitteet ovat ristiriitaisia.

Yliopistotoiminta on jakautunut kahteen osa-alueeseen. Yksi osa-alue on yliopiston perinteinen perustoiminta tieteellinen tutkimus ja siihen perustuva ylin opetus. Toinen osa-alue on yliopiston uudet lakisääteiset tehtävät, vuorovaikutus ympäröivän yhteiskunnan kanssa ja tulosten hyödyntämisen edistäminen. Osa-alueet ovat osittain erillisiä, mutta osittain ne täydentävät toisiaan, ja osa-alueita on vaikea joka tilanteessa selkeästi erottaa toisistaan.

Yliopiston toimintaa ohjaava tieteen vapaus vaikuttaa lähtökohtaisesti eri tavalla eri osa-alueilla. Perustoiminnan yhteydessä tieteen vapaudella on vahva asema ja tieteen vapaus vaikuttaa pääsääntöisesti sääntönä. Perustoiminnan ulkopuolella tieteen vapaus vaikuttaa lähinnä periaatteena, joka asettaa pidäkkeitä yliopiston toimintaa rajoittaville käytännöille. Jaottelu ei ole johdonmukaisesti sovellettavissa, vaan oikeudesta ja tilanteesta riippuen tieteen vapaus voi vaikuttaa osa-alueiden sisällä joko sääntönä tai periaatteena.

Tieteen vapauden sisältö on muotoutunut yliopistotoiminnan kautta. Tieteen vapaus on yliopistoympäristössä käsitetty vahvasti yksilön oikeudeksi, ja tieteen vapautta tutkimuksen ja opetuksen yhteydessä on totuttu ajattelemaan tutkijaan ja opettajaan liittyvänä vapautena ja oikeutena. Tieteen vapauteen sisältyvä yhteisöllinen osa-alue on jäänyt taka-alalle.

Yhteisöllisyys on kuitenkin aina ollut olemassa. Se on ollut nähtävissä mm. siinä, että tiedeyhteisöä on pidetty riippumattomana ja on korostettu yhteisön erillisyyttä muusta yhteiskunnasta.

Kun yliopiston yhteyttä ja vuorovaikutusta muun yhteiskunnan kanssa on alettu korostaa, yliopiston yhteisölliset piirteet ovat alkaneet näkyä entistä enemmän. Vuorovaikutus vähentää itsenäisyyttä, ja yksilöt ovat haavoittuvampia kuin aikaisemmin. Vuorovaikutus on luonut tarpeen keskustella yhteisön oikeuksien turvaamisesta, ja tieteen vapauteen sisältyvät vastuut ovat nousseet yksilön oikeuksien ohella tärkeiksi näkökohdiksi.

Myös tekijänoikeudessa on nähtävissä muutosprosesseja. Toisaalta muutos näkyy tekijän oikeuden vahvistumisena ja laajentumisena. Toisaalta muutos näkyy vastareaktionä tekijänoikeuden laajentumiselle ja keskusteluna tekijänoikeuden sopivista rajoista ja tasapainosta suhteessa muihin oikeuksiin.

Muutosprosessien yhteydessä on otettava huomioon se yhteiskuntatodellisuus, jossa oikeutta sovelletaan. Tietoyhteiskunnan ylläpitäminen ja siihen liittyvä teknologia ja tekninen kehitys asettavat lainsäädännölle omia haasteita. Nopea tiedon saaminen ja tiedon lähteille pääseminen on olennaisen tärkeää ja välttämätöntä tutkimuksessa ja opetuksessa. Teknologiaa voidaan käyttää hyväksi, kun halutaan tehostaa tiedon saantia. Teknologia voi kuitenkin olla samanaikaisesti yhden oikeuden turva ja rajoittaa toisen oikeuden käyttämistä.

Digitaalinen yhteiskunta muuttaa sitä tapaa, jolla tekijänoikeuden alaisesta aineistosta sovitaan ja jolla oikeuksia digitaaliseen aineistoon myönnetään. Digitaalisessa muodossa olevaan aineistoon annetaan usein vain rajoitettuja käyttöoikeuksia, eikä teoskappaleita myydä tai levitetä. On varsin epäselvää, miten tekijänoikeuslain rajoitussäännökset tulee ottaa huomioon näissä lisenssisopimuksissa. Uudet käyttö- ja toimintatavat voivat lähtökohtaisesti heikentää tiedon saatavuutta.⁵²⁸ Toisaalta sopimisen yleistymisen lisää oikeuksien käyttämisen epäselvyyttä ja epävarmuutta ja saattaa johtaa siihen, että tekijänoikeuden lakiin kirjatut rajoitukset menettävät merkitystään.⁵²⁹

Tekijänoikeuden olisi kyettävä uudella tavalla vastaamaan muuttuneisiin yhteiskuntaolosuhteisiin. Jotta voidaan puhua tekijänoikeuslainsäädäntöön sisältyvästä tasapainosta, on otettava huomioon muut oikeudet ja lain ympärillä muuttunut yhteiskunta ja teknologia.⁵³⁰

Yliopistotoiminnan ja tekijänoikeuden muutosprosessit tuovat esille perusoikeuksien merkityksen nykypäivän laintulkinnassa ja oikeustieteessä. Perusoikeuksien kautta etsitään oikeuksien oikeita rajoja käytännössä. Tekijänoikeuden rajoitussäännöksiä ei tulisi mieltää vain poikkeuksiksi

⁵²⁸ Samuelsson and Davis s.9, 16 - 19. Kirjoituksessa on tuotu lisensointikysymysten lisäksi esille digitaalisen ja perinteisen julkaisemisen eroja. Perinteisen julkaisemisen yhteydessä teoksesta syntyy aina konkreettinen kappale. Digitaalisen julkaisemisen yhteydessä ei tällaista kappaleita välttämättä synny, ja jos julkaisu poistetaan, saatetaan hävittää koko teos. Digitaalista julkaisua voidaan aina myös päivittää siten, että aikaisempi kirjoitus peittyi. Jos aikaisempien versioiden säilyttämisestä ei huolehdi, menetetään julkaisuhistoriaa.

⁵²⁹ Hugenholtz 1999 Code as Code, Or the End of Intellectual Property as We Know It. Artikkelissa on käsitelty Internetin, tekijänoikeuden ja sopimusten uusia ulottuvuuksia ja miten verkkosopimiseen liittyvät menettelytavat saattavat heikentää tekijänoikeuslain säännösten merkitystä. Laaja-alainen sopimusten käyttäminen yhdistettynä erilaisiin teknisiin suojausmekanismeihin voi artikkelin mukaan horjuttaa tekijänoikeuslakiin kirjattua immateriaalioikeuksien ja tiedon saantioikeuksien tasapainoa.

⁵³⁰ Mylly 2004 s.244

pääsäännöstä, vaan olisi otettava selkeämmin huomioon, että rajoitussäännösten taustalla vaikuttaa perusoikeuksia.⁵³¹

9.2 Miten yliopistotutkimusta ja -opetusta koskevia säännöksiä tulisi täsmentää

Tekijänoikeuden ydinsisältöä on tekijän oikeus määrätä oikeuksien käyttämisestä ja erityisesti tekijänoikeuteen sisältyvät taloudelliset oikeudet. Suomalaisessa oikeudessa myös moraalisisilla oikeuksilla on tärkeä merkitys.

Teollisessa ja markkinatalouteen perustuvassa yhteiskunnassa on vaikea yleisesti argumentoida, että tieteen tulisi mennä taloudellisiin oikeuksiin liittyvien kaupallisten intressien edelle. Kun tarkastellaan yliopistoympäristöä, on kuitenkin perusteltuja syitä asettaa tiede ja vapaan tieteen toteutumisedellytykset etusijalle siten, etteivät kaupalliset ja liiketoimintaan liittyvät intressit voi rajoittaa vapaan tieteen toteutumista. Tämä lähtökohta on nähtävissä myös tietoyhteiskuntadirektiivissä. Tekijänoikeuden rajoittaminen ei-kaupallisen opetuksen ja tieteellisen tutkimuksen hyväksi on sallittua, kunhan tekijän oikeuksia ei kohtuuttomasti rajoiteta.

Tieteen vapauden ydinsisältö on kokonaisuus, joka mahdollistaa sen, että avoin, rajoituksista vapaa tieteen harjoittaminen on mahdollista. Yliopistotutkimuksen ja -opetuksen yhteydessä tieteen vapaus tarkoittaa yliopistoyhteisön, yliopistotutkijoiden ja opettajien oikeutta harjoittaa tiedettä. Tieteen vapaus on yksittäisen tutkijan ja opettajan yksinoikeus mutta myös yliopistoyhteisön oikeus, joka edellyttää yhteisön jäsenten yhteistoimintaa, jotta oikeudet toteutuvat täyspainoisesti. Yliopiston tehtävä yhdessä muun valtiovallan kanssa on julkisena valtana turvata tieteen vapauden toteutuminen yhteisöllisenä yksilön oikeutena.

Tekijänoikeuslain säännöksiä tarkasteltaessa ei ole selvää, millä tavalla tieteen vapauden odotetaan toteutuvan ja millä ehdoilla tekijänoikeuden alaista aineistoa yliopistoissa voidaan käyttää eri tilanteissa. On epäselvää, pitäisikö tekijän viime kädessä saada kieltää tekijänoikeuslain rajoitusten mukainen käyttö, pitäisikö tekijän joka tilanteessa saada korvaus rajoitusten

⁵³¹ Ks. Davison s.282, jossa on esitetty, miten tietokantojen käyttäminen tutkimuksessa ja opetuksessa tulisi esittää positiivisena oikeutena ei rajoitussäännöksenä. Koillinen-Lavapuro s.336-339.

mukaisesta käytöstä, mitä eri tekijänoikeudella suojattuja käyttötapoja rajoitussäännökset voivat koskea ja missä laajuudessa, ovat kysymyksiä, joihin ei aina löydy selvää vastausta. Tekijän oikeuksien sisältö ja merkitys yksittäistapauksessa eivät välity lain säännöksistä, kun säännökset suhteutetaan muihin oikeuksiin. On mahdollista esittää perusteltuja näkemyksiä suuntaan ja toiseen, ja eri oikeudet asettuvat järjestykseen vasta tapauskohtaisen, eri säännöksiin ja periaatteisiin perustuvan harkinnan ja punninnan kautta.

Vapaan tieteen toteutuminen voi vaikeutua, jos kysymykset jäävät avoimiksi. Jos käytännössä on vaikea yksittäistapauksessa arvioida, kenelle oikeudet kuuluvat, mitkä ovat yliopistoyhteisön käyttöoikeudet, mitä käyttöoikeudesta on kohtuullista maksaa ja mikä merkitys esim. yliopiston saamalla rahoituksella ym. panostuksella voi olla käyttöoikeuksiin, on yliopistoyhteisön, tutkijoiden ja opettajien vaikea käyttää tekijänoikeuden alaista aineistoa tehokkaasti ja tarkoituksenmukaisesti.

Tutkijalla ja opettajalla tulee olla määräysvaltaa ja oikeus päättää oman aineistonsa käyttämisestä, mutta samalla toisilla tutkijoilla ja opettajilla on oikeus edellyttää, että myös heidän tieteen vapauteen perustuvat oikeutensa toteutetaan. Tutkijan ja opettajan tekijänoikeudet eivät saa rajoittaa tieteen tekemisen vapautta, eivätkä oikeudet saa estää pääsyä tieteen tekemisen välineisiin ja tietoon. Yliopistolla tulee olla riittävät valtuudet ja oikeudet huolehtia tieteen vapauden tosiasiallisesta toteutumisesta. Yliopiston ja valtiovallan sekä tutkijoiden ja opettajien asemaa, oikeuksia ja velvollisuuksia olisi syytä täsmentää, jotta olisi selkeää, millä ehdoilla tekijänoikeuden alaista aineistoa voidaan käyttää tutkimuksessa ja opetuksessa.

Yliopistoyhteisössä tuotetun aineiston osalta olisi syytä täsmentää tekijän oikeutta korvaukseen. Jos yliopistoyhteisössä on mahdollista käyttää aineistoa korvauksetta tekijänoikeuslain ja perusoikeuksien näkökulmasta, tämän pitäisi näkyä selvästi tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttötilanteissa ja sopimuksissa. Sopimuslissenssijärjestelmä, jolla kerätään tekijöille tulevia korvauksia, on Suomessa koettu järkeväksi ja toimivaksi systeemiksi. Sopimuslissenssien käyttämisestä ei sinänsä ole syytä vastustaa. Ennen kuin kerätään korvauksia, olisi kuitenkin selkeämmin määriteltävä tilanteet, joissa korvauksia eri sääntöjen ja periaatteiden mukaan tulisi maksaa sekä tilanteet, joissa korvausvelvollisuutta ei ole. Kun hyödynnetään tekijänoikeuksia kaupallisesti, olisi yliopiston ja tekijän asema sekä oikeudet selkeytettävä, kuten keksintöjen osalta ollaan tekemässä.

Tekijänoikeuksista sovittaessa tieteen vapaus ja siitä johdettavat oikeudet tulisi ottaa huomioon samalla tavalla sääntönä tai periaatteena kuin muissakin yhteyksissä. Jos tutkijalla ja opettajalla tieteen vapauden perusteella on oikeus saada korvaus tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttämisestä, tulisi tutkijan ja opettajan oikeus korvaukseen näkyä myös sopimuksissa. Kun tutkijat ja opettajat sopivat oikeuksien käyttämisestä, tulisi sopimuksissa näkyä yliopistoyhteistyön oikeudet. Jos yliopistoyhteisöllä voidaan katsoa olevan oikeus korvauksetta käyttää hyväksi aineistoa, oikeuden tulisi näkyä myös niissä sopimuksissa, joita yksittäinen tutkija tai opettaja tekee.

Olisi syytä arvioida ja tutkia, miten pitkälle tekijänoikeuslain rajoitussäännöksistä pitää voida sopia vai pitäisikö tekijänoikeuslain rajoitussäännöksiä joltain osin säätää pakottaviksi. Tekijänoikeuslain säännökset ja sopimusvapauden rajoitusperiaatteet voivat osoittautua riittämättömiksi turvamaan rajoitussäännösten toteutumista sopimussuhteissa.⁵³²

Teknisten suojatoimenpiteiden sallittavuus pitäisi määritellä etukäteen eikä jättää jälkikäteen toteutuvaksi siten, että yksittäisen tutkijan tai opettajan pitää käyttäjänä selvittää, estääkö tekninen suojatoimenpide tutkijaa tai opettajaa käyttämästä aineistoa yliopistotoimintaa ohjaavien perusoikeuksien mukaisesti. Olisi etukäteen estettävä, etteivät teknisiä suojatoimenpiteitä koskevat säännökset perusteettomasti laajenna tekijänoikeuden haltijan suojaa suhteessa muihin oikeuksiin. Teknisiä suojatoimenpiteitä koskevista säännöksistä ja toimenpiteiden käyttämisestä aiheutuvia vaikutuksia yliopistoyhteisön toimintaan olisi hyvä selvittää, ja olisi hyvä täsmentää, mitkä tekniset toimenpiteet ovat perusteltavissa yliopistotutkimuksen ja –opetuksen yhteydessä ja miten erilaisia toimenpiteitä voidaan käyttää eri tilanteissa.

Kun tietoyhteiskuntadirektiivin voimaansaattamista koskevat lainmuutokset hyväksyttiin, eduskunta edellytti, että hallitus seuraa teknisiä suojauksia koskevien säännösten vaikutuksia ja soveltamista sekä edistää vapaaehtoisia toimenpiteitä yksityiseen käyttöön tapahtuvan kappaleen valmistamisen mahdollistamiseksi direktiivin tavoitteiden ja ehtojen mukaisesti. Jos vapaaehtoisia toimenpiteitä ei toteuteta, hallituksen on ryhdyttävä toimiin lainsäädännön muuttamiseksi. Hallituksen on annettava sivistysvaliokunnalle asiasta selvitys vuoden 2006 loppuun mennessä. Samassa yhteydessä olisi syytä selvittää myös muiden rajoitussäännösten toimivuus ja teknisiä

⁵³² Guibault 2002 s.302-304

suojatoimenpiteitä koskevien säännösten soveltamisen vaikutukset esim. tutkimukseen ja opetukseen.

On kuitenkin hyvä ottaa huomioon, että vaikka tekniset toimenpiteet voivat olla ongelmallisia, toimenpiteet voivat myös auttaa turvaamaan ja suojelemaan oikeuksia, ja toimenpiteet voivat vähentää loukkausriskiä. Tekniset suojatoimenpiteet eivät ole vain tekijänoikeuksien haltijoiden käytettävissä ja esim. yliopisto voi käyttää hyväksi teknisiä suojatoimenpiteitä vähentääkseen loukkausriskiä. Loukkausriskin pienenemisellä voi olla merkitystä, kun määritellään käyttöoikeuden ehtoja.

Lisäksi olisi täsmennettävä, mikä merkitys tekijänoikeuslain 40 b §:n yliopistotutkijoita ja –opettajia koskevalla poikkeussäännöksellä on käytännössä. Olisi täsmennettävä, milloin yliopistotutkija ja –opettaja voi toimia itsenäisesti ja milloin ei ja olisiko ajateltavissa, että ko. poikkeussäännös taipuu ja soveltuu esimerkiksi ehdotetun yliopistokeksintöjä koskevan lain mukaisesti: Kun tutkijat ja opettajat tekevät aineiston avoimen tutkimuksen yhteydessä, oikeudet aineistoon kuuluvat tutkijoille ja opettajille. Kun aineisto valmistuu yliopiston täydentävien tehtävien ja erityisesti sopimustutkimuksen yhteydessä, yliopistolla on mahdollisuus määrätä oikeuksien käyttämisestä.⁵³³

9.3 Tekijöiden vapaaehtoisuuteen ja sopimukseen perustuvat tavat määritellä oikeuksia yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa

Käytännön tarpeet muokkaavat tällä hetkellä erilaisia vaihtoehtoisia ja tekijöiden valittavissa olevia tapoja myöntää käyttöoikeuksia tekijänoikeuden alaiseen aineistoon. Käyttöoikeuksista voidaan aina sopia. Vapaaehtoisuus korostaa sopimusvapautta sekä tutkijan ja opettajan itsenäisyyttä ja määräysvaltaa, ja vapaaehtoiset mallit sopivat lähtökohtaisesti yliopistoyhteisöön.

Tapojen vaihtelevuus, oikeus sopia ja se, että asiat on aina ratkaistava tapauskohtaisesti aiheuttavat kuitenkin ongelmia. Tutkijat ja opettajat eivät kykene tunnistamaan monimutkaiseen tekijänoikeuslakiin sisältyviä oikeuksiaan ja ovat epävarmoja omasta asemastaan ja oikeuksistaan.⁵³⁴

⁵³³ Ks. avoimen tutkimuksen ja sopimustutkimuksen käsitteistä HE 259/2004 s.14.

⁵³⁴ Perustuslakivaliokunta on hallituksen esitystä 28/2004 koskevassa lausunnossaan 7/2005vp kiinnittänyt huomiota siihen, että tekijänoikeuslaki on muodostunut mutkikkaaksi

Tutkijoiden ja opettajien on vaikea hahmottaa, mikä olisi paras tapa myöntää käyttöoikeuksia. Yksittäisen tutkijan ja opettajan todellinen asema tekijänoikeuden haltijana vaihtelee tapauskohtaisesti, ja tutkijat ja opettajat voivat olla eriarvoisessa asemassa. Epäselvyys luo epävarmuutta, mikä vaikeuttaa uusien toimintatapojen käyttöönottamista. Opettajat ja tutkijat saattavat olla haluttomia osallistumaan esim. verkko-opetushankkeisiin tms. projekteihin, joissa käytetään tekijänoikeuden alaista aineistoa, koska he ovat epävarmoja omista oikeuksistaan.

Toisaalta projektien toteuttaminen on vaikeaa, kun aineiston käyttöoikeuksista pitää sopia erikseen jokaisen tekijän kanssa. Tekijöitä ei aina pystytä jäljittämään, ja aineistojen käyttöehdot vaihtelevat: osa aineistosta voi olla maksullista, osaa saa käyttää korvauksetta, osaa voi käyttää vain omassa yliopistossa tiettyä tarkoitusta varten, osaa vapaammin, osaa aineistosta saa muokata, osaa ei, osaan aineistoa käyttöoikeudet on myönnetty esim. creative commons lisensein ja osaan aineistosta käyttöoikeudet on myönnetty yksityiskohtaisin sopimuksin. Kun projektien toteuttaminen on hankalaa, projektit jätetään helposti toteuttamatta.

9.4 Miten tekijänoikeuksien hallintaa ja käyttämistä yliopistotutkimuksessa ja –opetuksessa voisi parantaa

Yksilön on vaikea valvoa omia tekijänoikeuksiaan ja toteuttaa lain suomia oikeuksia täysimääräisesti. Tekijät ovat aina tarvinneet jonkinlaisia suojelijoita, voidakseen työskennellä ja nauttia tekijänoikeuksistaan.⁵³⁵

Yliopistolta ja yliopistoyhteisöltä voitaisiin entistä enemmän edellyttää tekijänoikeuksien valvomista. Yliopistoyhteisön käyttöoikeudet edellyttävät yliopistoyhteisöltä myös vastuuta. Esim. tietokantoihin saatetaan kerätä tekijöille hyvin tärkeitä teoksia, kirjeitä, valokuvia tms. Turvatakseen omat toimintaedellytyksensä ja tiedeyhteisön oikeudet yliopistojen tulisi kehittää toimintatapoja, joilla tekijänoikeudet turvataan ja pidetään oikeudet

ja vaikeaselkoiseksi ja ettei hallituksen esitykseen perustuva lakiehdotus ole kaikilta osin omiaan lisäämään sääntelyn selkeyttä ja ymmärrettävyyttä. Tekijänoikeuslakiin kuitenkin kohdistuu eri syistä erityisiä selkeyden ja ymmärrettävyyden vaatimuksia. Myös sivistysvaliokunta on mietinnössään 6/2005vp todennut sekä tekijöillä että tekijän oikeuksien käyttäjillä olevan liian vähän tietoa tekijänoikeuksista. Opetusministeriön tulisi valiokunnan mukaan entistä enemmän tiedottaa tekijänoikeudesta.

⁵³⁵ Geller s.217 ja 218

yliopistoyhteisön piirissä. Yliopistojen tulisi huolehtia siitä, että tutkijoita ja opettajia tekijöinä kohdellaan lähtökohtaisesti samalla tavalla yhteisesti hyväksyttyjen periaatteiden mukaan.

Yliopistoissa tulisi lisätä tekijänoikeuteen liittyvää tietoisuutta ja selkeämmin tiedostaa myös tekijänoikeuksista aiheutuvat rajoitukset yliopiston perustehtäville. Tekijänoikeuslaki on nykypäivänä erittäin monimutkainen ja vaikeasti hahmotettava, ja tutkijoiden ja opettajien on usein vaikea hallita tekijänoikeuteen liittyviä yksityiskohtia. Vaikka tutkijat ja opettajat haluaisivat turvata omat ja yliopistoyhteisön käyttöoikeudet, he saattavat taitamattomuudesta ja tietämättömyydestä sitoutua omasta ja yliopistoyhteisön näkökulmasta epäedullisiin ehtoihin.⁵³⁶

Tekijänoikeuden alaisen aineiston käyttöön liittyvät ongelmat ovat tulleet korostetusti esille uuden teknologian myötä. Uusi teknologia voidaan kuitenkin valjastaa myös suojaamaan tekijöiden oikeuksia. Jos yliopistot tarvitsevat ja edellyttävät oikeuksia tekijänoikeuden alaiseen aineistoon, yliopistoilta voidaan edellyttää, että toimintaympäristö ja käytännöt mahdollisimman pitkälle estävät tekijänoikeuden alaisen aineiston vääränlaisen käyttämisen. Tekijänoikeusrikoksia ei voida koskaan kokonaan estää, mutta peruslähtökohdat oikeuksien väärän käytön ehkäisemiseksi on mahdollista turvata.

Yksilön oikeudet ja oikeuksien ylläpitäminen eivät ole vain ongelma ja negatiivinen asia yliopistoille. Tekijän oikeudet omiin teoksiinsa, oikeuksien tukeminen ja valvominen voi olla yliopistolle myös keino kilpailla parhaista tutkijoista ja opettajista. Tekijän oikeuksien korostaminen ja säilyttäminen voi kannustaa tuottamaan hyvää tekijänoikeuden alaista aineistoa.⁵³⁷

On kuitenkin muistettava, että yliopiston autonomiasta huolimatta yliopistotoimintaa ohjaa valtiovalta. Yliopisto ei julkisena valtana ole yksin vastuussa perusoikeuksien tosiasiallisesta toteuttamisesta, vaan yliopiston toimintamahdollisuudet ovat sidoksissa valtiovallan päätöksiin. Jos tekijänoikeuksien hallinnointia yliopistoissa halutaan tehostaa, yliopistoihin pitäisi palkata tekijänoikeudet ja yliopistotoiminnan hyvin tuntevaa henkilökuntaa. Tällaista erityisosaamista ja asiantuntemusta on edellytetty mm. korkeakoulukeksintöjä koskevan lainvalmistelun yhteydessä, ja on todettu, että korkeakoulukeksintöjen parempi hallinnointi ja keksintöjen hyödyntämisen edistäminen edellyttävät, että korkeakouluissa on

⁵³⁶ Wiseman s.35 ja 36

⁵³⁷ Instilling s.81

asiantuntevia työntekijöitä neuvomassa ja neuvottelemassa oikeuksista ja oikeuksien käyttämisestä.⁵³⁸

Yliopistokeksintöjen osalta on katsottu, että yliopistotoimintaan ja erityisesti vapaan tutkimuksen tekemiseen liittyvät näkökohdat voidaan parhaiten ottaa huomioon erillislailla. Erillislaissa on mahdollista ottaa huomioon soveltamisympäristön erityisolosuhteet. Toisaalta on helpompi ottaa kantaa myös siihen, miten pitkälle yliopistoyhteisössä on kohtuullista maksaa aineiston käyttämisestä ja mitä korvauksia tutkijoiden ja opettajien on kohtuullista odottaa. Erillisen lain rakentaminen pelkästään yliopistojen tekijänoikeuksien osalta on vaikeaa.

Jonkinlainen erityisesti yliopistoympäristöön sovellettava ohjeistus kuitenkin olisi tarpeellinen. Yliopisto-opetuksen ja tutkimuksen sujuvuus nyky-yhteiskunnan edellyttämin ja tarjoamin tavoin edellyttää selkeitä säännöksiä yliopiston sekä tutkijoiden ja opettajien oikeuksista ja velvollisuuksista. Toisaalta selkeämpiä ohjeita tarvitaan, jotta tutkijoiden ja opettajien oikeudet tekijöinä toteutuvat tehokkaasti.

⁵³⁸ Ks. esim. HE 259/2004 s.17-19

SUMMARY

1 Introduction

Whereas inventions have been discussed quite intensively in recent years, especially the question of how to promote the use of university inventions, copyright has been more or less bypassed. Copyright is, however, more and more becoming a problematic right within the university society.

Problems arise partly from the changing society and technical development. Copyright is facing challenges due to a rapid technical evolution and changing environments where traditional ways of using copyright as well as copyright restrictions are not necessarily applicable the same way as earlier.

Partly problems arise from the changing university world. Universities are not the same as hundred years or even a decade ago. Whereas earlier universities could largely rely on the Humboldt way of doing open science they nowadays more and more have to co-operate and meet the requirements coming from outside the university society.

University functions and the role of the university have gradually been dividing into two sectors. One sector is the traditional open science and education where the freedom of science still has a leading role. The other sector is more restricted as co-operation and guidance coming from outside determines partly how universities may function.

Rights and obligations of researchers and teachers must accommodate to changing conditions accordingly. Rights deriving for example from the freedom of science apply differently depending on which sector one is working. Within a sector the changes in the society and technology and changes in the way of working at the universities affect rights and obligations as well and rights must accommodate to changing demands. The roles and tasks of researchers and teachers are flexible and dynamic the same way as the university functions.

2 Regulative templates for the research

The starting point in researching copyright within the universities is the university and its statutory duties. According to the Universities Act (645/1997) section 4 the mission of the university shall be to promote free research and scientific and artistic education, to provide higher education based on research, and to educate students to serve their country and humanity. Further it is stated that in carrying out their mission, the universities shall interact with the surrounding society and promote the societal impact of research findings and artistic activities. The freedom of science is guaranteed in section 6. According to the section the universities shall have autonomy in research, arts and teaching.

Freedom of science is guaranteed as constitutional right. Protection of property as a constitutional right supports economical rights of copyright and support for moral rights may be found for example in the provisions for constitutional protection of privacy.

Constitutional rights act as principals. When deciding a concrete case one has to chart which rights are applicable and then weight the balance of the rights. Depending on the situation freedom of science may in some cases weigh more than for example constitutional protection of property and rights stemming from the freedom must be given priority compared to copyright. In other situations the affect of constitutional rights may be quite the opposite.

When studying copyright one has to take into account also directives and international agreements. National rules on copyright are based on several international agreements and a lot of directives have been given to harmonize national regulations. Constitutional rights on the other hand are based on human rights which affect the national interpretation of constitutional rights. Human rights conventions may have direct affect as part of the national regulations.

Although the regulative template in principal has a hierarchy and order in which they are taken into account it may be difficult in a concrete case to determine exactly how and with what strength each regulation should be applied. It is difficult to know what rights and obligations individual researchers and teachers as well as the university society as a whole have when copyright protected material is used in research and teaching.

3 Copyright within university research and teaching

According to the Finnish legislation copyright belongs to a natural person and within research and teaching mainly to researchers and teachers. Unless specifically agreed upon separately or unless copyright restrictions allow otherwise universities and the university society have no right to use copyright protected material without copyright holder's permission.

Copyright gives a lot of rights and power to determine how to exercise the rights. Likewise the freedom of science gives different kinds of rights to researchers and teachers and obligates the university as a representative of the government authorities together with other government authorities to ensure that rights can be used. In principal copyright is in line with the principals guiding the university society.

Copyright creates, however, also tension. The freedom of science cannot be regarded only as a researcher's and teacher's individual right. It must be regarded as a right also belonging to the science, the science community and the university society as a whole. University has to ensure that the communal side of the freedom of science is taken into account and ensured along with the individual rights. Copyright as an individual's right may create tension with relation to the freedom of science as a communal right.

Changes at the universities as well as in society and technology also affect the use of copyrights at the universities and create tensions. External finance is very important for the universities nowadays and universities must co-operate with the outside world. In co-operation project the terms of research and teaching are agreed upon between all parties and the agreements are more or less compromises. On the other hand the financing organization has its own rules which also have to be followed and accepted. Co-operation and external finance mean that universities cannot determine the conditions of functioning alone and universities must adapt their way of functioning to the requirements of co-operation. The principals directing the university activities as well as rights ensured by such principals must bend accordingly.

Terms of co-operation affect researchers' and teachers' rights. If researchers or teachers decide to participate in a project and co-operation they have to accept the terms and possible restrictions to their rights. Researchers and teachers use their scientific freedom when deciding to participate in a project. After that the freedom of science applies so that it sets the limits for restricting researchers' and teachers' rights.

New technology provides new ways of working and creates pressure that such new ways of working should be effectively usable at universities. Within teaching universities are more and more developing ways to offer courses and material in network projects. In research databases have become an important tool.

Databases essentially created for scientific purposes as well as computer programmes as integral part of such databases should be available for all. Databases are sources of information and right to have access to information is part of the freedom of science. Universities should ensure that researchers have such access to information the present society can provide. As copyright, however, belongs to individual researchers and teachers universities cannot decide how to use copyright protected material but the terms of use must be agreed upon separately case by case. Copyrights and user rights are difficult to handle and the position of an individual teacher or researcher as a copyright holder may vary very much depending on how well aware the individual is of copyright related issues. Although voluntary ways and agreements in general are in line with the university principals they may in practice create inequality. Proper regulating and ruling is needed.

Copyright act and its restrictions give some rights to the university society. New provisions of Copyright act based on the Infosoc directive (Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society) take into account the possibilities of new technology and the demands of being able to teach in a digital environment. The new provisions of the Copyright act, however, are not applicable in every situation and the provisions for research and teaching are different. Copyright still creates tension in relation with the needs of the university society and freedom of science.

There are no general provisions for using copyright in employment either. In principal copyright belongs to employees and the employer is given some rights to use copyright protected material. Employer's rights vary and depend on the field of activities. At the university sector it has traditionally been considered that university as an employer has no rights to researchers' and teachers' copyrights in Finland. There are special provisions concerning transfer of copyrights in employment for computer programmes and databases but such provisions are not applied to independent university teachers and researchers.

4 Compensation for transfer of rights and exploitation of copyrights

One can argue that universities, teachers and researchers should be able to use copyright protected material efficiently and copyright as an individual right should accommodate to such needs within the university society. The terms of the user right must be decided separately, though. One essential question is should the copyright owner be compensated fully or are there circumstances where the compensation for use could be lower or could the rights even be given for free.

When material is created at the universities for teaching and scientific purposes there are circumstances where it is not necessarily reasonable to expect that researchers and teachers are compensated by the university. There may also be situations where the use in research or teaching is covered by the restriction provisions, for example right to use copyright protected material for private purposes. If such circumstances exist one has right to use copyright protected material for free. There are also other grounds for arguing that copyright protected material could be used for free or at least the compensations could be lower in university research and teaching than in other circumstances.

If copyright protected material is exploited in order to get revenue the question of compensation becomes a bit more complicated. On the one hand one has to consider the copyright holder's right to compensation and on the other hand one has to consider compensation and revenue in relation with exploiting university knowledge.

If copyright protected material is used for commercial purposes copyright holder's right to compensation is very strong. It also has to be taken in to account that according to the Infosoc directive restrictions on copyright for research and teaching purposes are allowed only as far as they are used for non-commercial purposes. Restrictions cannot be used for commercial purposes. If commercial purposes exist there are no special circumstances which could justify the use of copyright protected material without adequate compensation.

The copyright holders are generally researchers and teachers and they are entitled to get revenue from exploiting copyrights. Nowadays, however, it is also discussed whether universities as well should gain something if copyright protected material is used in order to get revenue. After all

researchers and teachers have used universities' facilities, equipment and material and although researchers and teachers own copyright they do not own the material used for making copyright protected products. The question is whether researchers and teachers are gaining more than what they are entitled to according to the principals governing the university society and university work.

5 Conclusions

When discussing the use of copyright protected material within university research and teaching one has to take into account how university functions have been divided into two sectors and how the principals directing university activities have to accommodate to changing conditions. It also has to be realised that copyright affects many different kinds of rights and the needs of using copyright protected material are different accordingly. Some articles such as for example databases are essential for research and there may be stronger grounds for restricting rights for research and teaching purposes than in relation with other articles.

In principal constitutional rights such as scientific freedom have been ensured and taken into account when enacting copyright legislation. Constitutional rights can be found for example behind copyright restrictions. Changes in society and universities, however, create new situations where copyright appear and interact in a new way. Demands and needs of the university society change too along with the changes in society and copyright creates tension. In concrete cases copyright may be in conflict with other rights and the freedom of science as well as other constitutional rights may weigh more than copyright.

Copyright has created problems for a long time and not only within the university research and teaching and a lot of voluntary ways of using copyright have emerged. A working group under the Finnish ministry of education has drafted model agreements for transferring rights in teaching projects. Research articles may be published in open access systems where the use of articles is free or copyright holders may transfer rights under creative commons licenses and they can choose some terms but some rights must be given under particular terms. Computer programmes on the other hand may be distributed under open source licenses.

All these ways are voluntary and in principal the copyright holder has right to decide whether to accept them or not. They support individual's right to decide and are in general quite usable as well as in line with the principals directing university activities. But they also add the confusion around copyright as material may be available in so many different ways. It is very difficult to master and control copyrights and user rights.

The right holder must also be very well aware of his rights and he should know Copyright act very well in order to understand fully which way of transferring rights is the best. This is not the situation in all cases, though, but instead researchers and teachers are often quite confused. Copyrights are transferred on various terms and teachers and researchers are treated differently depending on how aware they are as copyright holders.

Researchers and teachers are also often unable to ensure that rights of the university and the scientific society as a whole are taken into account correctly. They would often like to ensure such rights, though, as they are part of the society and need user rights themselves.

In order to create more equal ways of handling copyright protected material at the universities as well as to ensure proper user rights for the university society copyright policies should be drafted. Universities should have clear vision how and on what terms copyright protected material could and should be used in accordance with the university activities. Before a lot of voluntary ways of transferring copyrights are created and used within university research and teaching universities should have a clear view what is the best way of transferring rights, whether university knowledge should be exploited or whether all knowledge should be transferred for free. Furthering the exploitation of results is part of the university functions at the moment and open, free of charge use of university knowledge may not be the best way of handling rights in every situation.

In addition to university policies a bit more detailed regulations on the relations between copyright and university research and teaching are needed as well. The present regulations do not ensure the rights of the university society to needed extent but leave too many situations uncertain.